

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Олександр Борзенко
Ірина Столій

НАВЧАННЯ
БЕЗ МЕЖ

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Олександр Борзенко, Ірина Столій

«Українська література»
підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти

Видавництво «Ранок»

Створено відповідно до модельної навчальної програми
«Українська література. 5—6 класи» для закладів загальної середньої
освіти (авт. Т. О. Яценко, Т. Б. Качак, В. В. Кизилова, В. І. Пахаренко, С. О.
Дячок, Л. М. Овдійчук, О. А. Слижук, В. М. Макаренко, І. А. Тригуб)

Олександр Борзенко
Ірина Столій

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для 6 класу
закладів загальної
середньої освіти**

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки
України

rnk.com.ua/102695

Електронний
інтерактивний додаток
до підручника

Харків
Видавництво «Ранок»
2023

Зміст

Любі шестикласники й шестикласниці!	8
Вступ	
Художня література як вид мистецтва	10
Міфи прадавньої України	
Особливості міфу	14
Українська міфологія	15
Космогонічні міфи («Сокіл-Род», «Прадуб»)	16
Сокіл-Род	17
Прадуб	19
Міфи про створення людини («Білобог і Чорнобог», «Дажбог і Жива»)	20
Білобог і Чорнобог	21
Дажбог і Жива	23
Дара Корній	25
Народна уява та духи природи	26
Лісовик	27
Водяник	29
Польовик	32
Народні пісні. Календарно-обрядові пісні	35
Людина в колі життя (календарно-обрядові пісні)	35
Колядки та щедрівки	36
«Нова радість стала, яка не бувала...»	38
«Щедрик, щедрик, щедрівочка...»	39
Веснянки	42
Художні особливості календарно-обрядових пісень	43
«Благослови, Мати, Весну закликати...»	45
«А в Кривого Танця...»	46
«А ми в Кривого Танцю йдем...»	47
Літні пісні	49
«Купайло, Купайло! Де ти зимувало?»	51
«А де наше Купайло стояло...»	52

Мудрість байки

Про гумор і сатиру	56
Григорій Сковорода	58
Філософські думки в літературній формі («Бджола та Шершень»)	59
Бджола та Шершень	60
Леонід Глібов	62
Байки Леоніда Глібова	63
Вовк і Кіт	64
Зозуля і Півень	67
Микита Годованець	70
Патріотична тема в алегоричному осмисленні («Голуб і Лелека»)	71
Голуб і лелека	72

Ліричні послання Україні

Національний гімн України	75
Державний Гімн України	75
Пісня на шляху державотворення («Ще не вмерла України...»)	76
«Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля...» (оригінальний вірш Павла Чубинського)	78
Тарас Шевченко	79
Шлях до творчого покликання	79
Поет у неволі	81
Лірика й ліричний герой	82
Мрія про щастя («І досі сниться: під горою...»)	83
«І досі сниться: під горою...»	84
Іван Франко	86
Майстер ліричного слова	88
Поезія непереможного оптимізму («Розвивайся ти, високий дубе...»)	89
«Розвивайся ти, високий дубе...»	90
Микола Вороний	93
Про патріотичне почуття («Євшан-зілля»)	94

Між епосом і лірикою	95
«Євшан-зілля» як ліро-епічний твір	96
Євшан-зілля	97
Слово і музика.	105
Михайло Ткач	106
«Моя Україна»	107
Дмитро Кремінь	108
З любов'ю до слова	109
«...Літа мої і зими...»	109

Різдвяні дива

Ігор Калинець	114
Оповідання просте й різдвяне	115
Що таке «ходити з вертепом»?	116
«Вертеп Маленького Хлопчика»:	
тематична своєрідність	117
Художня деталь у творі	118
Вертеп Маленького Хлопчика	119
Богдана Матіяш	128
Єва і білосніжна квітка лілії	129
Олександр Гаврош	134
Для сімейного читання	
(«Різдвяна історія осла Хвостика»)	134
Різдвяна історія осла Хвостика	135

Романтика пригод і фантастики

Леся Воронина	147
Місія: урятувати світ («Таємне Товариство боягузів,	
або Засіб від переляку № 9»)	148
І фантастична, і пригодницька	149
Таємне Товариство Боягузів,	
або засіб від переляку № 9.	150
Володимир Арєнєв	184
«Сапієнси» — історія про майбутнє	185
Сапієнси.	186

Неда Неждана	231
Драма як літературний рід.	232
Фантастична драма-казка («Зоряна мандрівка»)	233
Зоряна мандрівка	234

Поетичне бачення світу

Леся Українка	269
До краю «світла та злотистої блакиті» («Тиша морська»)	270
Тиша морська	271
Микола Вінграновський	274
Майстер пейзажної лірики	275
«Даленіє вечір в бабиному літі...»	276
«Димить стерня над синіми ярами...»	278
«Вже неминуче буде сніг...»	280
Ліна Костенко	281
Світлі малюнки природи	283
«Осінній день, осінній день, осінній!»	284
«Дощ полив...»	286
Ірина Жиленко	287
Казковий світ дитинства («Підкова»)	288
Підкова	288
Оксана Радушинська	290
Поетичні пейзажі	290
«Як дивно пахне перший сніг...»	291
«Гупають яблука — трави толочать...»	293

Дитинство видатних українців

Марина Павленко	296
Художньо-біографічна проза	297
Янголи для Павлуса Тичини	298
Небезпечні польоти Василька Симоненка	307

Гумор і сатира

Остан Вишня	315
Чого плакати?	316
Як ми колись учились	318
Перший диктант	322
Олександр Виженко	324
Гумор у творах Олександра Виженка	325
Небилиця	326
Велике Цабе	328
Іван Андрусяк	330
Про Бурундука-Бондарука	330
Гумористична повість	331
28 днів із життя Бурундука	332
Підсумки	361
Словник термінів і понять	363

Любі шестикласники й шестикласниці!

Цей посібник стане для вас надійним помічником і радником у світі художньої літератури.

Книги — як люди: комусь подобаються, а комусь — ні. Пам'ятаймо: з усіма можна знайти «спільну мову» — як із книгами, так і з людьми. Звісно, для цього потрібні певні зусилля, готовність до співпраці.

Усвідомлення неповторності кожного й толерантне ставлення до інших людей, не схожих на нас, приходить поступово — із набуттям життєвого досвіду. Одним із важливих джерел збагачення нашого досвіду є література.

Читання — захоплива праця, яка дає поживу для мозку: удосконалює нашу особистість, розвиває фантазію й уміння розуміти світ і людей навколо нас. А найголовніше — допомагає пізнавати себе.

Цей посібник не обіцяє дива, й до нього не додається чарівна паличка. Він пропонує чесну співпрацю, наслідком якої (навіть не сумнівайтесь!) буде добрий результат.

Художні твори подано в декількох розділах:

Міфи прадавньої України

Народні пісні. Календарно-обрядові пісні

Мудрість байки

Ліричні послання України

Різдвяні дива

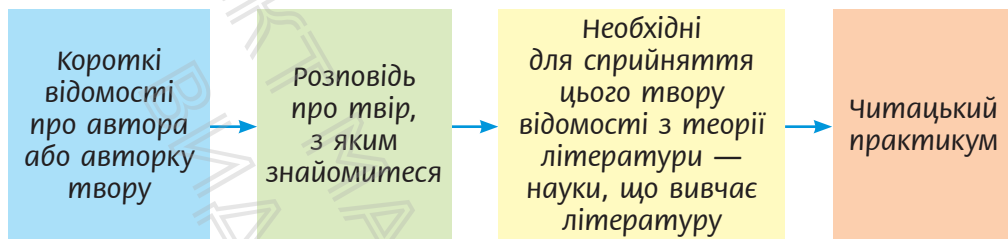
Романтика пригод і фантастики

Поетичне бачення світу

Дитинство видатних українців

Гумор і сатира

У межах кожної теми навчальний матеріал структуровано так:

Щоб вам було легше орієнтуватися, яке саме завдання на вас очікує, їх подано під рубриками:

- **Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки**
- **Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події**
- **Розмірковуємо над текстом твору**
- **Шукаємо відповіді разом**
- **Обираємо завдання на свій смак**
- **Виявляємо творчі здібності**
- **Подискутуймо?**
- **Сприймаємо твори інших видів мистецтва**
- **Досліджуємо самостійно**
- **Ділимося читацьким досвідом**
- **Працюємо з різними видами інформації**
- **Працюємо з електронним додатком**
- **Узагальнімо?**

Успіхів у навчальній співпраці та нових досягнень на шляху пізнання!

Художня література як вид мистецтва

Ми всі здатні уявляти. Робимо це часто: мріємо, фантазуємо, творимо. Застосовуємо уяву всюди: наприклад, у дитинстві, не покладаючись на інструкції, імпровізуємо й використовуємо на власний розсуд ігровий конструктор.

Скульптура «Книга» в місті Коломия
Івано-Франківської області
(художник Мирослав Ясінський; скульптори
Роман Захарчук, Михайло Шкраб'юк, 2016)

Для початку перегляньте свої світлини, починаючи зі зроблених п'ять або навіть десять років тому. Чи змінилися ви за цей час? На кожному фото ви виглядаєте по-різному. Уявіть себе в сукупності не лише зовнішніх змін, а ще й думок, учинків, мрій і прагнень. Запишіть усе на папері або у смартфоні — створіть таким чином словесний образ самих себе.

Отже, відповідь на поставлене питання доволі проста: образ — це та сама дійсність, але вже суттєво змінена й перетворена уявою людини.

Креативність¹ — важлива сторона нашого «я». У ній виявляємо власну індивідуальність і неповторність. Наприклад, коли в соціальних мережах презентуємо «профіль», у якому старанно вибудовуємо (теж конструємо) бажане уявлення про себе: якісь свої риси підкреслюємо, а якісь — узагалі замовчуємо, тобто творимо образ.

Як же пояснити, що таке **образ**? Проведемо простий дослід на декілька практичних кроків.

¹ *Креативність* — творчі здібності людини, здатність до самостійної творчості.

На основі творчої уяви багатьох обдарованих людей зросло й розвинулося **мистецтво**. Це художня література, живопис, скульптура, музика, архітектура, театр, кіно — одне слово, будь-яка творча діяльність, що несе красу й задовольняє наші духовні потреби.

Мистецтво — вид людської діяльності, творче відображення дійсності за допомогою уяви.

Художній образ — мистецьке відтворення реальної дійсності (у літературному творі має словесне втілення).

Художня література — вид мистецтва, що відображає дійсність у словесних образах.

Ви вже знаєте, що види мистецтва різняться між собою виражальними засобами (наприклад, музика заснована на гармонії звуків, живопис ґрунтується на зоровому сприйнятті, а в літературі використано образні можливості художнього слова).

Літературі, як і іншим видам мистецтва, притаманне образне бачення світу. Художній образ залежить від творчої уяви й втілюється в словесному матеріалі. А сам літературний твір становить складне поєднання образів — будь-яке явище, у ньому змальоване, може бути визначене як образ. Скажімо, зображені у творі люди є образами-персонажами, описи природи визначають як образи-пейзажі, описи помешкання — як образи-інтер'єри тощо.

Пам'ятайте: література — не проста сукупність писаних і друкованих словесних текстів.

Дерев'яна скульптура
«Сходи пізнання»
в парку Київського
Політехнічного
Інституту
(Єгор Зігура, 2012)

«Тихесенький вечір на
землю лягає» (Катерина
Білокур, кінець 1940-х)

«Україна»
(Архип Куїнджі, 1879)

«Дощ у Львові»
(Ірина Фарух, 2014)

«Соняхи»
(Алла Горська, 1960)

Це ще й невичерпне джерело краси й духовного досвіду, який виховує й навчає, допомагає у визначенні життєвих орієнтирів, пропонуючи унікальний діалог із людьми різних епох. Однак література (і це вкрай важливо) не може існувати без читачів і читачок — без нашої уяви та активної співтворчості.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Що таке мистецтво? Наведіть приклади різних видів мистецтва.
- 2 Увідповідніть вид мистецтва й матеріал, яким послуговуються митці для втілення свого художнього задуму.

1 скульптура	А слово
2 живопис	Б звук
3 література	В камінь
	Г фарби
- 3 З-поміж наведених видів мистецтва оберіть той, який виник у другій половині ХХ ст. Свій вибір обґрунтуйте.
Опера, комп'ютерна графіка, театр, кіно, цирк, пантоміма.
- 4 Чому літературу називають мистецтвом слова?
- 5 Що таке художній образ? Наведіть приклади художніх образів із творів, прочитаних у п'ятому класі.

- 6 Об'єднайтеся в малі групи-команди і складіть п'ять запитань за творами, вивченими в п'ятому класі. Наприклад:

У якій країні відбуваються події твору «Вірність Хатіко»? Хто автор / авторка цього твору?

Яку назву має твір Оксани Сайко, персонажами якого є Іванка й Рита?

Поставте ці запитання учасникам інших команд.

Подискутуймо?

Для чого мистецтво сучасній людині?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте на сторінках підручника ілюстрації, подані до статті «Художня література як вид мистецтва». Яка ілюстрація вам сподобалася найбільше? Чому?

У яких із цих мистецьких творів, на вашу думку, постає образ України? Відповідь обґрунтуйте.

Виявляємо творчі здібності

- 1 Якому виду мистецтва — словесному, образотворчому, музичному — ви надали б перевагу для відтворення образу України? Які художні образи допомогли б вам виявити свою любов, пошану до Батьківщини?

Об'єднайтеся в групи й створіть колаж «Моя Україна».

- 2 А чи знаєте ви, які твори мистецтва подобаються вашим однокласникам та однокласницям? Створіть перелік творів «Наші мистецькі вподобання» й упродовж року доповнюйте його.

Міфи прадавньої України

Особливості міфу

У прадавні часи люди прагнули пояснити світ навколо себе: намагалися зробити його зрозумілим, а отже, і більш безпечним. У своїх поясненнях часто олюднювали довкілля — надавали явищам природи яскравого образного втілення.

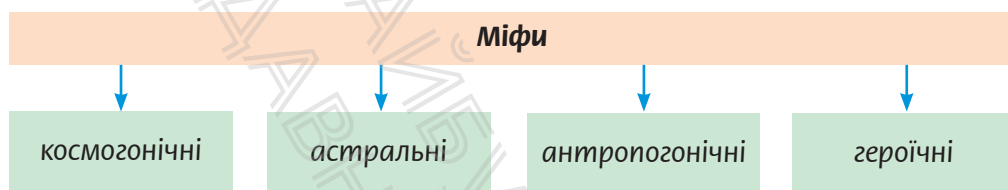
Ілюстрації Ангеліни Канкави до книги Дари Корній
«Чарівні істоти українського міфу. Духи природи»
(зліва направо: Мавка, Гук, Криниця, Бузничий)

Так склалися розповіді про походження світу, про духів природи, про виникнення перших людей тощо. Ці розповіді, або міфи, не були позбавлені художньої майстерності, оскільки творилися обдарованими людьми з розвиненою творчою уявою. Вони передавалися в усній формі від покоління до покоління й тривалий час сприймалися як достовірні. Згодом на основі цих міфів виникли фольклорні твори, зокрема, казки, легенди й перекази.

Миф у перекладі з грецької мови означає «розповідь», «сказання». Це оповідь, що в образній формі пояснює походження світу, природних стихій, людини тощо.

Кожен народ має власну систему міфів — міфологію, у якій віддзеркалилося давнє народне світосприйняття. У міфологічних уявленнях різних народів є деякі спільні риси, зокрема тематичні. Наприклад, майже у всіх народів є власні міфи про походження світу (космогонічні), небесні світила (астральні), створення людини (антропогонічні), подвиги героїв (героїчні).

Тематичні групи міфів

Працюємо з різними видами інформації

Що ви дізналися про міф зі статті підручника?

Які тематичні групи наявні в міфології? Використовуючи схему та інформацію зі статті підручника, розкажіть про спільне в міфологічних уявленнях різних народів.

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте ілюстрації Ангеліни Канкави до книги Дари Корній «Чарівні істоти українського міфу». Поміркуйте, чому сучасна художниця намалювала міфічних персонажів в образах людей.

Українська міфологія

Прадавні українські міфи виникли в дописемні часи. Згодом вони змінювались, забувались, а деякі їхні елементи ставали частинами пізніших переважно фольклорних і літописних творів. Унаслідок цього об'єктивно склалися певні труднощі з достовірним описом української міфології як цілісної системи прадавніх уявлень і вірувань.

Деякі вчені у своїх пошуках пішли шляхом реконструкції, тобто відтворення міфів на основі аналізу наявних на сьогодні

Обкладинка книжки Сергія Плачинди «Міфи та легенди Давньої України»

Обкладинка книжки Валерія Войтовича «Міфи та легенди Давньої України»

фольклорних та етнографічних матеріалів. Невтомним трудівником і великим ентузіастом на цій ниві був Сергій Петрович Плачинда (1928—2013), який у своїй діяльності органічно поєднав багату творчу уяву з добрим знанням усної народної творчості. Йому належить авторство багатьох праць, зокрема «Словника давньоукраїнської міфології», популярних книжок «Міфи й легенди Давньої України», «Як українські міфи по світу розійшлися».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

1 Чому постають труднощі з достовірним описом української міфології як цілісної системи прадавніх уявлень і вірувань?

2 Що допомагає сучасним дослідникам реконструювати українську міфологію?

Ділимося читачьким досвідом

Чи доводилося вам читати українські міфи? Про які міфічні істоти в них ішлося.?

Космогонічні міфи («Сокіл-Род», «Прадуб»)

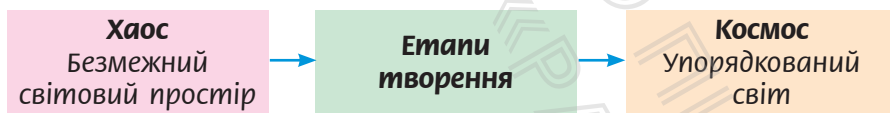
До космогонічних належать міфи про походження світу. На початку вони подають стислий опис невідпорядкованого стану «до створення» — небуття, або Хаосу. Ось як у міфі «Сокіл-Род»: «На початку була пільма — вічна й безмежна. Ні Землі, ні неба, ні Сонця». Тільки — морок». А далі — власне оповідь, представлена окремими етапами творення. Наслідком має стати прекрасний світ, або Космос: «великий острів серед мороку», «озеро Живої Води», «дивовижні квіти та густі високі трави».

«Дерево життя», «Слава», «Ярило» (Валерій Войтович, 1997)

«Прадуб» є продовженням попереднього оповідання. У ньому картину «впорядкування світу» доповнено українським варіантом Світового дерева, що в міфологічних уявленнях багатьох народів є символічною опорою, на якій тримається вся світобудова.

Схема будови космогонічного міфу

Читацький практикум

Сокіл-Род

На початку була пільма — вічна й безмежна. Ні Землі, ні неба, ні Сонця. Тільки морок. Густа, холодна й безконечна ніч. А її пронизувало Око.

Звідки летіло воно? І куди? Нізвідки і в нікуди? І де взялося воно?

Наймудріші волхви² Оріани³ казали так: «Око було завжди, воно було вічно. І з Вічності воно летіло і у Вічність».

А Заратустра⁴ потому вже додав: «Воно летіло з далеких Старих Світів, аби утворити Новий Світ».

«Сокол-Род»
(Валерій Войтович, 1996)

Мабуть, так. Бо Око, пролетівши чорне безмежжя впродовж безконечної кількості часу і не знайшовши краю пільми, одного разу спинилося. І пустило Сльозу. Чисту-пречисту Росинку. З неї вродилося диво: Першоптах і Першобог — птиця Сокіл.

Його золотаве пір'я осяяло непроникну ніч. Сокіл розправив крила і кружляв над Оком. І пустив Сокіл золоту Сльозу-Росинку, що впала на Око. І вмить розрослося воно у великий острів серед мороку.

І пустив Сокіл срібну Сльозинку, і впала вона посередині острова, де утворилося озеро Живої Води.

І пустив Сокіл зелену Сльозу-Росинку, і від неї проросли дивовижні квіти й густі високі трави на острові й берегах озера.

Тоді Сокіл сів між квіти й став глибоку думу думати.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Яке враження справив на вас міф? Чим зацікавив? Чи всі слова були зрозумілі?
- 2 Дайте відповіді на запитання, виконайте завдання.
 - Чого не було на початку світу?
 - Якими словами схарактеризовано ніч?
 - Що в тексті міфу розповідається про Око?

² Волхви — старослов'янський термін, що позначає чаклунів, віщунів, ворожбитів, знахарів.

³ Оріана або Оратанія — країна орачів в українській міфології; походить від імені отця Ора.

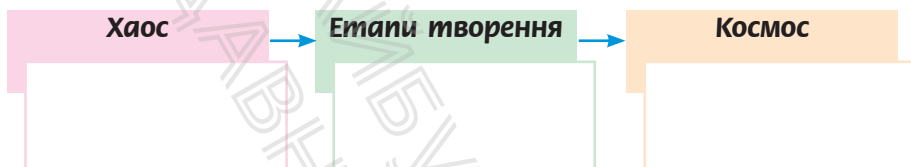
⁴ Заратустра — давньоіранський релігійний діяч.

- Із чого виник Сокіл? Прочитайте виразно цей фрагмент тексту.
- Скільки сліз пустив Сокіл? Якого кольору були сльози? Що утворилося з кожної сльози? Перекажіть цей фрагмент тексту.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Пригадайте, що таке космогонічні міфи. Доведіть, що «Сокіл-Род» належить до міфів цього типу.
- 2 Пригадайте особливості будови космогонічних міфів. Знайдіть у тексті фрагменти, що відповідають схемі:

- У яких символічних образах постають Хаос, Космос?
- Доповніть схему прикладами з тексту.

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

Прочитайте уважно останній абзац тексту «Сокіл-Род». Як ви вважаєте, над чим замислився Сокіл? Передбачте, про що розповідатиме наступний міф.

Прадуб

Довго думу свою думав Сокіл. Тьма часу минула.

І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: виросло з того жолудя розкішне й могутнє Першодерево — Дуб-Стародуб.

І наче зорі розцвіли на його крилатому гіллі: то вродили Молодильні Яблука — плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело.

Тоді злетів Сокіл на вершину Першодерева й сказав: «Я створив Ирїй⁵. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму Світ».

⁵ *Ирїй або вирїй* — у міфології східних слов'ян тепла благодатна країна на заході чи півдні, місце проживання душ померлих і зимівлі птахів та інших тварин.

«Дерево життя»
(Валерій Войтович, 1997)

«Світове дерево»
(Віктор Крижановський, 1997)

«Дерево життя» і «Дерево роду»
(вишивка Оксани Верби)

Ділимося читацьким досвідом

1 Яке враження справив на вас міф «Прадуб»? Чим зацікавив? Чи збулися ваші передбачення щодо його змісту?

2 Які синоніми до назви Прадуб використано в тексті міфу?

3 Яке поняття ми використовуємо в значенні «теплі краї»? Якого значення набуває вирій у тексті міфу?

Розмірковуємо над текстом твору

До якого виду міфів належить твір «Прадуб»? Свою думку обґрунтуйте.

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

■ Розгляньте ілюстрації на с. 18. Поміркуйте, чому образ Дерева життя набув популярності у фольклорі, творчості художників.

Виявляємо творчі здібності

Створіть власний образ Дерева життя: вигадайте «міф» або намалуйте ілюстрації.

Міфи про створення людини («Білобог і Чорнобог», «Дажбог і Жива»)

Антропологічні міфи містять розповіді про богів або про легендарних предків людей. Такими в українському міфі є Білобог і Чорнобог, котрі символізують головну опозиційну пару

створеного світу: «Ви є Добро і Зло. Краса і Погань».

Оповідання «Дажбог і Жива» продовжує й розвиває цикл С. Плачинди. Прикметно, що у творенні перших людей Соколу допомагає саме Білобог («І пішли Дажбог та Жива на Землю, і зачали вони рід людський»).

Автор міфологічних оповідань урахував особливості української хліборобської традиції — не випадково першопредки в нього пов'язані з рослинністю: Дажбог засаджує землю лісами й полями, а Жива засіває житом-пшеницею. У своїх реконструкціях письменник використав також народні казки, про це свідчать символічні казкові образи молодильних яблук і Живої Води.

«Білобог»
(Валерій Войтович, 1997)

Читацький практикум

Білобог і Чорнобог

І поринув у свою глибоку думу Сокіл-Род.

Довго-довго думу думав. І зніс він два яйця: Біле і Чорне. Впали вони в озеро Живої Води, і вродилися з них Білий Лебідь і Чорний Лебідь. Попливли вони назустріч один одному і стали люто битися.

Тоді з вершини Дуба-Стародуба сказав їм Сокіл: «Зупиніться!»

І лебеді перестали битися.

І сказав Сокіл: «Я даю вам Слово і Розум. Вийдіть із води і станьте обабіч мого Дуба».

Вийшли лебеді з води й одразу перетворилися в людиноподібних велетнів. Тільки в одного шкіра була біла, волосся — русаве, очі — блакитні, а в другого все було чорне — і шкіра, і волосся, і очі.

І сказав Сокіл їм: «Зірвіть із дерева по яблуку з'їжте їх».

З'їли велетні по молодильному яблуку і відчули в собі силу неймовірну.

І сказав їм Сокіл: «Тепер ви невмирущі боги».

І вклонилися йому велетні.

І сказав Сокіл білошкірому: «Ти є Білобог. Володар Світла й білого Світу та всього, що створиш у ньому».

І сказав Сокіл чорношкірому: «Ти є Чорнобог. Володар ночі і пітьми та всього, що створиш у ній».

І сказав він обом: «Ви є Добро і Зло. Краса і Погань. І ви будете вічно. Бо ви є Життя. І ТІ, ЩО ПРИЙДУТЬ, не знають Добра без Зла і Краси — без Погані, тож не знатимуть, що таке життя і навіщо жити в ньому».

Досліджуємо самотійно

- 1 Складіть план тексту «Білобог і Чорнобог» і перекажіть за ним міф.
- 2 Розгляньте малюнки. Які епізоди міфу вони ілюструють? Назвіть ті, які не проілюстровано. Опишіть, якими могли б бути малюнки.

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

- Чому в міфі Життя постає як єдність Добра і Зла, Краси і Погані?

Подискутуймо?

У міфі сказано, що люди (ТІ, ЩО ПРИЙДУТЬ) не знатимуть «що таке життя і навіщо жити в ньому». Чи справдилося це передбачення Сокола-Рода?

Дажбог і Жива

А Сокіл-Род сидить на вершечку Дуба-Стародуба, думу думає. І зніс він золотий жолудь і золоте зернятко. І повелів Білобогові посадити їх на Землі своїй та полити Живою Водою.

Посадив Білобог золотий жолудь та золоте зернятко, полив Живою Водою. І диво сталося: із жолудя золотого виріс молодий крислатий зелений дуб, вершиною якого був надзвичайної вроди юнак, що спав міцним сном. А із золотого зернятка виріс великий житній колос, вершиною його була надзвичайної вроди дівчина, що спала міцним сном.

І повелів Сокіл-Род побризкати юнака і дівчину Живою Водою та привести їх у Вирій. І зробив так Білобог.

І сказав Сокіл юнакові: «Ти є Дажбог, будеш Землю засаджувати лісами та гаями».

І сказав Сокіл дівчині: «Ти є Жива. Богиня злаків. Тобто — богиня Життя. Будеш Землю засівати житом-пшеницею».

І сказав Сокіл обом, Дажбогові й Живі: «Ви є чоловік і жінка. І зачнете ви рід людський. Вкусіть молодильні яблука і скупайтеся в Живій Воді».

Вкусили Дажбог і Жива молодильні яблука і стали безсмертними. Скупалися вони в Живій Воді і стали вічно молодими.

І сказав Сокіл-Род: «Ідіть на Землю і робіть своє».

І пішли Дажбог та Жива на Землю, і зачали вони рід людський.

Тоді вкрив Дажбог Землю лісами, гаями, байраками.

Тоді засіяла Жива Землю житом, пшеницею та всякою пашницею.

Але нічого не росло і не родило на Землі без світла й без тепла. В пільмі бродили люди — Дажбогові діти, й мали вони сконати від голоду й холоду. І запитували вони богів: «Навіщо ви нас на світ народили?»

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Розгляньте схему з малюнків. Якому фрагменту міфу «Дажбог і Жива» вона відповідає? Перекажіть його близько до тексту.

- 2 Завдяки яким чарівним предметам юнак і дівчина перетворилися на богів? У яких творах усної народної творчості ці чарівні предмети допомагають героям?
- 3 Прочитайте виразно останній абзац тексту. Чого бракувало людям для щасливого життя на Землі?
- 4 Гра «Ми команда!». Об'єднайтеся в малі групи-команди, виконайте завдання й презентуйте його однокласникам та однокласницям.
 - Підготуйте переказ міфу «Дажбог і Жива». Перекажіть епізоди «ланцюжком»: кожен член команди переказує один епізод і передає слово іншому.

Заувага! У цій грі не буде переможця, але виграють усі, якщо працюватимете злагоджено, творчо, із задоволенням!

Ділимося читацьким досвідом

- 1 Пригадайте прочитані на уроках зарубіжної літератури міфи. Які із цих творів мають спільні риси з міфом «Дажбог і Жива»?

Подискутуймо?

Чим зацікавлюють космогонічні та антропогонічні міфи?

Виявляємо творчі здібності

Оберіть і виконайте завдання.

Створіть власний «міф» про виникнення людей на Землі.

Підготуйте мультимедійну презентацію «Українські міфи про створення людини».

Презентуйте свої роботи однокласникам та однокласницям.

Дара Корній

(народ. 1970)

Мирослава Іванівна Замойська (Дара Корній — літературний псевдонім) народилася 20 вересня 1970 року в селі Секуні на Волині. Після школи закінчила Український поліграфічний інститут у Львові. Творчий шлях почала як дитяча авторка. Велику популярність здобули твори Дари Корній у жанрі фентезі «Гонихмарник», «Тому, що ти є», «Зворотний бік світла».

Дара Корній

Обкладинка книжки Дари Корній «Чарівні істоти українського міфу. Духи природи» (ілюстрації Ангеліни Канкави, 2017)

Письменниця захоплюється давньою українською міфологією. Вона є авторкою спеціальних книжок «Чарівні істоти українського міфу. Домашні духи», «Чарівні істоти українського міфу. Духи-шкідники», «Чарівні істоти українського міфу. Духи природи».

Дара Корній свідомо й наполегливо нагадує своїм читачам і читачкам про цей яскравий, але дещо призабутий спадок нашої культури: «Український міфологічний шар дуже багатий. Цей матеріал варто брати, використовувати, поселяти тих героїв у сучасні умови — тоді буде цікаво!».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

Розгляньте ілюстрації Ангеліни Канкави до книжок Дари Корній «Чарівні істоти українського міфу. Духи-шкідники» та «Чарівні істоти українського міфу. Домашні духи». Яке враження вони справляють? Хто з персонажів вас зацікавив? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?

Страх

Хвацько однооке

Стодольник

Народна уява та духи природи

Болотяник — дух-господар болота — та його дочка болотяниця
(Ангеліна Канкава, 2017)

Уява допомагає нам пояснювати світ: коли щось не розуміємо, то звертаємось до неї по допомогу, а вона активізує наш попередній досвід і пропонує прийнятні пояснення.

Уявіть світ без технологій і звичних благ цивілізації. Простіше кажучи, світ без смартфонів, інтернету, комп'ютерів, телебачення, радіо, автомобілів, супутників тощо (доповніть цей перелік). Поміркуйте, як, скажімо, без технологій передбачити погоду й убезпечити себе від згубного впливу стихійних лих? І що ж допомагало людям робити це багато століть тому?

Колись надзвичайно важливу роль відігравали вірування та прикмети, породжені спостереженнями людей за довкіллям. Народна фантазія надала цим спостереженням образного втілення — персоніфікувала у вигляді духів та фантастичних істот. Важливі етапи у хліборобському календарі супроводжувались порадами щодо взаємодії з духами природи,

а ще передбаченнями погоди й рекомендаціями щодо господарських робіт.

Звісно, вірування в лісовиків, водяників, польовиків та інших фантастичних істот ми сприймаємо як легендарні оповідки, що вже втратили свій первісний магічний зміст. Проте вони й досі захоплюють красою образного мислення, загадкою, просто якоюсь неймовірною грою людської уяви.

Читацький практикум

Лісовик

лісун, полісун, гайовик, боровик, праведний дід, лісовий пан

Господар лісового царства, його дух-оборонець, хранитель, захисник.

Наші предки вірили, що коли ліс сягає певного обшину, накопичує достатньо внутрішньої енергії, він отримує щось схоже на свідомість і волю, які матеріалізуються в дух. Чим сильніший та здоровіший ліс, тим могутніший лісовик. Це справжній син лісу. <...>

Залежно від обставин, лісовик легко змінює подобу. Може обернутися на велетня, вищого за найбільше в лісі дерево, а може щезнути в траві, наче мурашка. Він легко стає сухим пнем, купиною, грибом чи звичайним мохом; за секунду перетворюється на птаха чи звіра, найчастіше — на ведмедя, вовка та пугача. Може набирати й людської подоби. Тоді це невисокий на зріст дідок. Шкіра в нього сіро-синя чи сіро-зелена та де-не-де поросла мохом. Кажуть, що з віком шкіра лісовика змінює колір: чим він старший, тим зеленіший. У лісового пана геть відсутні брови та вії. Очі — булькаті й зелені. Коли він гнівається, ті змінюють колір, стають оранжевими. Волосся на голові, вуса й борода сіро-зелені. Лісовик має тільки одне вухо — ліве, — і воно велике та всечуюче.

«Лісовик»
(Ангеліна Канкава, 2017)

Лісовик — істота справедлива й без причини не карає. Усі лісові духи та звірі скоряються йому. Жодна подія в лісових володіннях не відбудеться без його відома та дозволу. Він передбачає небезпеки. Кажуть, що перед початком невідвортної пожежі лісовик гучно сурмить у ріг, попереджаючи всіх мешканців лісу про вогняну загрозу.

Мисливці, лісоруби, пастухи, звичайні селяни-збиральники намагалися дотримуватися неписаних правил поведінки в лісі, щоб не розгнівити лісовика.

Звіролови не полювали в пору розмноження тварин, не вбивали заради розваги. Першу спійману здобич вони обов'язково залишали в дар шановному пану лісовику.

Лісорубам рубати деревину можна було тільки взимку, коли ліс спить. І брати лише дерева, пошкоджені буревієм, старі чи хворі або в тих місцях, де вони росли загусто. «Дерево — то жива істота», — свято вірили наші предки. До того ж це й домівка для дрібного звіра, комах та деяких лісових духів.

Інколи з лісовим паном укладали угоди. Для цього спеціально йшли до лісу 24 червня — напередодні свята Купала (за язичницькою традицією). Пастухи в угоді просили небагато: щоб лісовий звір молоко з корів не смоктав, худобу в болота й у хащі не заганяв та на неї не полював. За це приносили лісовикові жертву у вигляді чорного півня чи чорного козлика. У разі «порушення» угоди писали скарги — на широкій дошці, яку підвішували до гілок дуплистих дерев у гущавині. Вірили, що лісовик обов'язково прочитає та суворо покарає винуватця. <...>

Якщо раптом випадково заблукали, можете попросити допомоги в лісовика. Треба промовити: «Дух лісу, тебе шаную й закон твій бережу, а зараз про милість тебе прошу. Лісом ти мене не кружляй, галявинами та глухими стежинами не води, з володінь своїх мене відпусти, стежку до домівки покажи». Тоді слід притулитися спиною до будь-якого дерева і прислухатися. Вам обов'язково буде знак, у який бік іти. Та коли

ви накапостили в лісі — начувайтесь. Обдурити лісовика неможливо. Звісно, ви обов'язково заблукаєте. Тоді він з'явиться перед вами в подобі діда, пообіцяє вивести з лісу, та вчинить навпаки: заведе в непролазні хащі, щезне, а вас залишить. Або перекинеться на вовка чи розлюченого ведмедя й зачне на вас полювання. <...>

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Прочитайте виразно фрагменти тексту, у яких описується зовнішній вигляд лісовика. Поміркуйте, чому в цих описах підкреслюється здатність лісовика змінювати подобу.
- 2 Яким постає лісовик у цьому тексті? Складіть таблицю і схарактеризуйте лісового пана.

Походження	Функції	Зовнішній вигляд	Ставлення до людей

- 3 Поміркуйте, чому наші пращури з такою повагою ставилися до лісу. Свою відповідь обґрунтуйте.

Водяник

водяний, водовик, водан, донник, кум Гребінь

Дух, володар-захисник великої водойми. Звідси й назва — той, що з води й у воді, тобто водяник. Народжується тоді, коли водна стихія дістає щось схоже на свідомість — сукупність енергії води та її мешканців. Є її сином. Опікується рибами, тваринами, рослинністю та духами, котрі мешкають у водоймі, та владарює над усіма ними, утихомирює водну стихію, відповідає за повені й паводки. Чим більша вода — тим старіший та мудріший водяник. Коли водойма дуже велика й сам водяник не може впоратися, то його помічниками стають чоловіки-потопельники. Інколи для цього

«Водяник»
(Ангеліна Канкава, 2017)

водяник бере собі в учні когось із потерчат. Русалок вважає своїми доньками, опікується ними, вони ж у всьому його слухають. Хоча деякі перекази приписують йому і жінку, і батьківство. Начебто поміж русалок він вибирає найгарнішу, і та стає його дружиною. Та в більшості легенд він, як і лісовик, затятий холостяк.

У деяких народних переказах водяника описують як волохату істоту, що замість ніг має риб'ячого хвоста, на спині — крихітні крила, а на голові — руде волосся, з-під якого стирчать маленькі ріжки. А ще в нього замість носа свиняче рило та маленькі поросячі очі. Однак здебільшого його описують як доволі симпатичну істоту. Це старий дід, із сивою чи зеленою бородою, яка сягає пояса й геть уся в баговинні та жабуринні. Завжди голий, з великим животом і набряклим, наче в топельника, обличчям. Шкіра діда зеленуватого кольору. Чи має водяник хвоста замість ніг, а чи в нього ноги з перетинками — достеменно не відомо, оскільки з'являвся він людям на ясні очі, перебуваючи до пояса у воді. Руки ж його свідки описували як звичайні.

Уважають, що на самопочуття й зовнішність водяника мають значний вплив фази місяця. За молодого місяця це кволий, повільний, неповороткий дідок із зеленими волоссям та бородою. А в повню це доволі меткий і жвавий добродій, волосся й борода якого срібні. Час його найбільшої активності — період від заходу сонця до світанку. А період активності, небезпечної для людей, — це Навський тиждень, Купальська ніч, час цвітіння жита.

Водяник має чудовий талант перевертництва. Може ставати колодою, мерцем, рибиною, конем, свинею, коровою, собакою. Може обертатися й на людину. У людській подобі його легко впізнати: хоч він і схожий на звичайного чоловіка, але в нього з лівої штанки постійно крапає вода. Тому місце, де він щойно стояв, стає мокрим. Коли ж починає чесати волосся, то воно, спочатку наче сухе, враз стає мокрим і з нього теж

зачинає крапати. Улюблене заняття — їзда верхи на сомові. За це сома часто називають чортовим конем. У деяких місцевостях цю рибу навіть заборонено їсти. А ще спійманого сома не слід лаяти, а, навпаки, всяко хвалити, щоб не почув водяний і не надумав помститися за зневагу до його коня.

Мешкає водяник у найглибших місцях водойми. Водяник, як і лісовик, сердиться, коли людина без дозволу заходить у його володіння. Наші пращури добре знали, що водяного володаря слід поважати, шанувати та всяко задобрювати. Щоб не було паводку чи повені, псування греблі, затоплення лугів, нищення хліба на полях, які лежать поблизу великої води, щоб не заплутувалися та не рвалися рибальські сіті, не хворіла та добре нерестилася риба, не капостили та не бешкетували русалки тощо. <...>

Восени, коли вже відчувалося наближення холодів, ті господині, що мали качок та гусей, приносили водянику в дар птицю: качку чи гуску, — як подяку за те, що дух води протягом літа зберігав їхнє добро. <...>

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 4 Яке враження справив на вас цей текст? Що зацікавило? Що нового ви дізналися про народні вірування?
- 5 Гра «Хто уважніший?». Об'єднайтесь у команди й оберіть ведучого гри. Кожна команда придумує й записує три завдання: незакінчене речення за змістом прочитаного тексту (див. приклад). Ведучий складає таблицю, за допомогою якої вестиме облік правильних відповідей і визначатиме переможця гри (див. приклад в електронному додатку). Команди віддають записані завдання ведучому. Гра триває стільки раундів, скільки команд бере в ній участь. У кожному раунді ведучий зачитує завдання однієї з команд. Перемагає команда, яка запропонує більше правильних відповідей.

Приклади завдань.

- *Своїми доньками водяник вважає ... (русалок).*
- *Улюблене заняття водяника — ... (їзда верхи на сомові).*
- *Господині, які мали свійську птицю, приносили водянику в дар ... (качку чи гуску).*

Досліджуємо самостійно

- 1 Яким постає водяник у цьому тексті? Складіть таблицю і схарактеризуйте духа великої водойми.

Походження	Функції	Зовнішній вигляд	Ставлення до людей

- 2 Поміркуйте, чому наші пращури вірили, що у великих водоймах живуть водяники.

Польовик

життій дід, жицень

«Польовик»
(Ангеліна Канкава, 2017)

Син землі, володар-охоронець полів. З'являється-народжується на нивах разом із першими сходами жита чи пшениці, росте з ними, дозріває та й засинає. Улюблена пора доби для польовика — полудень. Польові мавки: полудниця, житниця, гречуха, жалиця, овсяниця, пшениця — та сини: спориш, межівник і луговик — його помічники, які допомагають дбати про врожай. За одними описами, польовик — це маленький чепурненький дідок, у якого шкіра чорна, наче земля. Очі різнокольорові: смолянисте та блакитне. Волосся й борода з колосків і трави. За поясом носить серп, який має магичні властивості. Ним польовик вирізає бур'ян на нивці та допомагає

добрим господарям під час жнив. За іншими описами, польовик схожий на тварину. Його тіло вкрите чорною шерстю, він має хвіст, кігті, крила, маленькі ріжки, телячі вуха й великі зуби. Подекуди з'являється він перед людські очі у вигляді козлика чи здорового бика. Польовик може набувати подоби зайця чи пташки, горлиці, жайворонка, перепілки або ж чорнотілого й червоноокого незнайомця в червоних чоботях.

Та здебільшого польовик — це легкий вітерець у полі, прозорий, наче промінь сонця. Наші предки вважали, якщо

житнього пана не задобрювати, то він розсердиться та зачне пустувати: мишей та кротів до нивки принаджувати, гаддя напустить, колосся сплутає, насіє посеред жита пшениці, а між проса — ячменю. А задобрений та задоволений, буде він ще дбайливіше доглядати ниву. Тож безмісячної ночі, у пору цвітіння жита, виходили господарі-хлібороби в поле. Ішли якнайдалі від дороги та вели із собою добре вгодованого бика. <...>

Жнива починалися перед 12 липня (день святих Петра й Павла) із зажинок. Рано-вранці, до сходу сонця, усі: і старі, і малі, — вбрані у святковий одяг, урочисто виходили в поле. <...>

Господар низько вклонявся ниві та жав першу жменю, за ним відразу ж господиня. З перших двох жмень складали зажинковий хрест. Ось таким чином, у парі, урочисто нажинали три-п'ять снопів.

У деяких місцевостях нажинали стільки снопів, скільки живих душ у родині. Останній обжинковий сніп був в особливій пошані. Люди вірили, що це зимівник для польовика-охоронця. Тому він мав бути найколосистішим, з розкішними «вусами» та густою «бородою», яку подекуди називали Перуновою чи Велесовою. Ще його називали Сніп-Рай, або Дідух. Цей сніп урочисто несли з поля в село, до комори, і співали. <...>

На Різдво саме цей обжинковий Сніп-Рай, величний Дідух, ставили в хаті на почесному місті — на покутті. Після Різдва сніп виносили в комору на зберігання. Дух польовика-охоронця мирно дрімав у цьому обжинковому снопі до весни.

Навесні Сніп-Рай-Дідух виносили в поле, розкидали його по нивці. Вважали, що цим ритуалом благословляється земля й вивільняється дух польовика. Це він оберігатиме нивку, дбатиме про щедрий урожай

«Дідух»
(Валерій Войтович, 2009)

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Що нового ви дізналися з цього тексту про вірування наших пращурів? Що вас зацікавило?
- 2 Поміркуйте, чому наші пращури вірили в польовика, його синів і дочок.

Обираємо завдання на свій смак

Оберіть і виконайте завдання.

- Підготуйте цікаву розповідь про прочитані твори Дари Корній. Запишіть її на телефон, поділіться з друзями або виголосіть у класі.
- Намалюйте ілюстрації до творів Дари Корній, улаштуйте виставку робіт у класі.
- Доберіть фрагменти музичних творів, які, на вашу думку, відповідають характерам чарівних істот — духів природи.

Якщо ви об'єднаєте свої зусилля, підготувавши завдання та виявивши креативність, ініціативу, то можете влаштувати цікаве свято «На гостину до духів природи»!

Узагальнімо?

- 1 Розгадайте ребуси й коротко розкажіть про духів природи.

- 2 Щоб зберегти ваші враження від прочитаних українських міфів та легенд, підсумовувати й узагальнювати вивчене, пропонуємо створити лепбук «Міфи прадавньої України». Якщо залучите до цієї роботи друзів, близьких вам дорослих, то матимете не лише чудову нагоду поспілкуватися, а й отримати задоволення від спільної праці.

Народні пісні.

Календарно-обрядові пісні

Людина в колі життя (календарно-обрядові пісні)

Ставлення людей до світу колись давно визначала магія — обрядові дії та словесні заклинання, покликані вплинути на сили природи. Народні обряди — усталені й повторювані з року в рік дії — мали магічний зміст.

Узимку люди готувалися до весняних робіт, навесні засівали поле, улітку оберігали посіви, а ближче до осені збирали врожай. І так з року в рік — по колу!

Колядки та щедрівки, веснянки, русальні, купальські, жнивварські пісні супроводжували коло хліборобського календаря. Із часом магічний складник народних обрядів відійшов на задній план. Нині ми сприймаємо їх як яскраві й захопливі дійства — театралізовані вистави із чудовими піснями.

«Ніч на Івана Купала» (Генріх Семирадський, 1880-ті)

Календарно-обрядові пісні — один із найдавніших видів усної поетичної творчості, поширений у всіх народів світу. На території України виникли ще в дохристиянську добу й розвивалися в тісному зв'язку з працею та побутом людей, супроводжували різні свята.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Із-поміж запропонованих варіантів оберіть відповідь, яка, на вашу думку, є правильною.
 - Народний обряд — це
 - А** будь-яке дійство на свято
 - Б** обов'язкова частина кожного свята
 - В** сукупність установлених звичаєм дій, пов'язаних з побутовими традиціями
 - Обрядові дії та словесні заклинання наші предки здійснювали з метою
 - А** розважитися
 - Б** вплинути на сили природи
 - В** розвеселити дітей
- 2 За допомогою т-схеми визначте, що нового ви дізналися з цього тексту.

Відоме

Нове

Колядки та щедрівки

Основою зимового обряду є колядки та щедрівки — давні величальні пісні, що зазнали певних змін під впливом християнства. Ці пісні різняться за часом виконання: колядки виконують перед Різдвом, а щедрівки — напередодні й у перший день нового року, який колись відзначали за юліанським календарем (тепер це свято припадає на 14 січня).

Щедрівку легко відрізнити від колядки за наявністю сталої формули «Щедрий вечір, добрий вечір...».

Напередодні Різдва гурт сільської молоді, обравши «отамана», «скарбника» й «міхоношу», вирушав від хати до хати й виконував колядки: величання господарям і членам їхньої родини з побажаннями сімейного щастя, щедрого врожаю й достатку. За виконання пісень колядники одержували подарунки.

«Колядки» (Микола Пимоненко, 1893)

Вертеп (Іван Горобчук, 2011)

Напередодні Нового року молодь обходила село, виконуючи щедрівки. Ранком наступного дня господарів вітали діти — співали засівальних пісень із побажаннями щастя й добробуту.

Велика частина колядок присвячена переживанню основної різдвяної події — народження Ісуса Христа — та очікування наступних церковних свят — святого Василя й Водохреща. Важливим, як, наприклад, у колядці «Нова радість стала», є славослів'я — побажання «втіхи, щастя й долі» господареві та всій його родині.

Одна з найвідоміших українських щедрівок — «Щедрик, щедрик, щедрівочка...». Її образи стосуються переважно господарських інтересів українського селянина. Ластівка виступає символом весни й достатку. Вона підтверджує сподівання на щедрий приплід худоби й забезпечене життя всієї родини в новому році. Ця пісня в давнину виконувала роль магичного заклинання на щастя й долю, але з плином часу магичне призначення втратило свою актуальність. Мистецька вартість цього твору привабила професійних музикантів. Композитор Микола Леонтович здійснив чудову музичну обробку щедрівки, що набула світової популярності. Сьогодні це найвідоміша різдвяна мелодія. Щоправда, в англійській версії вона має інші слова (її знають як «Carol of the bells» — «Колядку дзвонів»).

Свята вечере (Вікторія Проців)

Читацький практикум

«Нова радість стала, яка не бувала...»

«Колядники йдуть»
(Ігор Поп'яник, 2014)

Нова радість стала, яка не бувала,
Над вертепом⁶ зізда⁷ ясна світлом засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік, пеленами убого оповився.

Пастушки з ягнятком перед тим дитятком
На колінця припадають, Царя-Бога
вихваляють.

— Ой ти, Царю, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії цього дому господарю.

Даруй господарю, даруй господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

⁶ *Вертеп* — 1. заст. Печера, ущелина, яр, сховище. 2. тільки одн. Старовинний пересувний ляльковий театр, де ставили релігійні і світські п'єси.

⁷ *Зізда* — зірка; слово діалектичне, вживане у певних регіонах України.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справив цей твір? Чи всі слова були зрозумілі? Чи скористалися ви приміткою до слова вертеп? У якому значенні вживається воно у творі?
- 2 Знайдіть у тексті зменшено-пестливі форми слів. Прочитайте виразно рядки, що їх містять. Поміркуйте, з якою метою у творі вживаються зменшено-пестливі форми слів.
- 3 Які картини постають у вашій уяві, коли ви читаєте / слухаєте цей твір?
- 4 Доведіть, що «Нова радість стала, яка не бувала...» — це колядка.

Працюємо з електронним додатком

- 1 Скористайтесь електронним додатком до підручника й послухайте колядку «Нова радість стала, яка не бувала...».
- 2 Яке враження справила на вас мелодія цього твору? Які почуття, емоції вона викликала?
- 3 Чи помітили ви, що слова у прослуханої колядки дещо відрізняються? Поміркуйте, чому колядка може мати кілька варіантів.
- 4 Подумайте, який варіант колядки — прослуханої чи прочитаної — є давнішим. Обґрунтуйте свої міркування.

«Щедрик, щедрик, щедрівочка...»

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка!
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару⁸!
Там овечки покотились
І ягнички народились.
В тебе весь товар⁹ хороший,

⁸ Коша́ра — те ж саме, що вівчарня, хлів чи загін для овець.

⁹ Товар — слово багатозначне; тут: велика рогата худоба.

Будешь мати мірку¹⁰ грошей.
Хоч не гроші, то полова¹¹...
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка!

Ділимося читацьким досвідом

Яке враження справив цей твір? Чи всі слова були зрозумілі? Значення яких слів з'ясовували? Чи допомогло вам це краще зрозуміти зміст щедрівки?

Працюємо з різними видами інформації

- 1 Ваші однолітки склали хмарину слів «Художні образи щедрівки “Щедрик, щедрик, щедрівочка...”». Які образи щедрівки в ній названо? Який образ позначено, але не названо?
- 2 Поміркуйте, чому ваші однолітки вирішили виокремити цей образ?
- 3 Доведіть, що ця щедрівка могла виникнути в селянському середовищі.

Досліджуємо самостійно

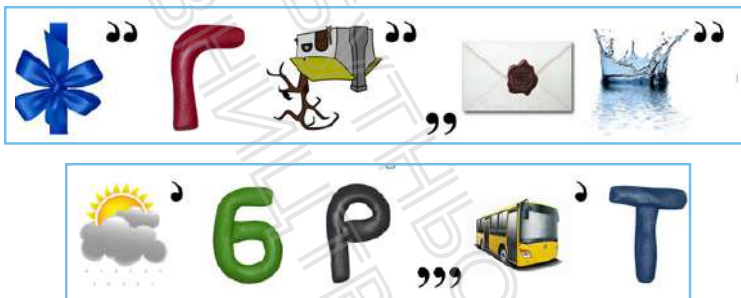
- 1 Відомо, що з давнини щедрівки були складовою частиною новорічного дійства. У «Щедрику, щедрику, щедрівочці...» провідним є образ ластівки — пташки, яка восени відлітає у вирій, а навесні повертається. Поміркуйте, яка інформація вам знадобиться, щоб пояснити такий несподіваний для новорічної пісні образ:

¹⁰ *Мірка* — слово багатозначне; тут: народно-побутова одиниця об'єму сипких тіл місткістю від 16 до 25 кг та посудина такої місткості. Зерно для продажу та інші сипкі речовини міряли пудами, а в хатньому господарстві — міркою.

¹¹ *Полова* — відходи при обмолочуванні й очищуванні зерна хлібних злаків, льону та деяких інших культур, що використовується переважно як корм для тварин.

- А** про календарні уявлення наших предків
- Б** про святкування Нового року в давнину
- В** про спосіб життя ластівки

- 2 Знайдіть потрібну інформацію в електронному додатку до підручника, зробіть висновок щодо образу ластівки в «Щедрику». Можливо, під час цієї роботи ви зможете зробити припущення щодо часу створення щедрівки. Поділіться своїми висновками й припущеннями з рідними, однокласниками й однокласницями.
- 3 Є в щедрівці й інші цікаві художні образи. Наприклад, якого значення набувають у творі *ягнята, овечки, товар, гроші*? Якщо не маєте певної відповіді, то розгадайте ребуси-підказки.

Шукаємо відповіді разом

Зверніть увагу на подальший розвиток образної системи щедрівки. Об'єднайтеся в групи або пари й запропонуйте свої варіанти тлумачення образів. Презентуйте дослідження однокласникам й однокласницям.

- Який образ протиставляється грошам? Чому?
- Чому в щедрівці одним з останніх виникає образ чорнобрової жінки? Що він може означати?
- Які рядки в щедрівці повторюються? Чому?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

- 1 Скористайтесь електронним додатком до підручника й послухайте колядку «Щедрик, щедрик, щедрівочка...» в обробці композитора Миколи Леонтовича.
- 2 Яке враження справляє цей твір? Чи сподобалася вам мелодія щедрівки? Чи суголосна вона тексту твору?

Веснянки

У календарному колі за колядками та щедрівками йдуть веснянки (у деяких місцевостях їх називають гаївками або гагілками). За допомогою цих пісень (їх виконували лише дівчата) «закликали» весну. Пісні зазвичай були словесним супроводом до хороводних ігор та танців, що часто імітували певні господарські процеси. Виконавиці оспівували весняне пробудження природи й висловлювали сподівання на щедрий урожай.

Після довгої зими всі з нетерпінням чекали весняного оновлення, бо сподівалися, що разом із довкіллям оновиться, а то й стане набагато кращим їхнє життя. Радісними передчуттями та світлими емоціями сповнена пісня «Благослови, мати, весну закликати». Весна ж бо принесе «літечко», а з ним усе, на що сподівалися хлібороби в новому господарському сезоні, адже від доброї весняної погоди залежало, чи буде врожай і достаток у домі.

«Весна в Україні» (Сергій Васильківський, 1883)

Пісня-гра «Кривий танець» колись мала магічне призначення. Виконавиці, а це переважно дівчата, ставали в ряд, узявшись за руки. Дівчина, яка йшла попереду, «виводила» кривого танця: лінія хороводу мала вигляд кривої — звідси й назва всього обрядового дійства. У давнину цей обряд сприймали як такий, що здатен прискорити прихід весни. Пізніше він став однією з багатьох улюблених весняних забав сільської молоді. Як більшість народних пісень, «Кривий танець» має кілька варіантів: «А в Кривого Танця...», «А ми Кривого Танцю йдемо...», «Ми Кривого Танцю йдемо...» та інші.

Художні особливості календарно-обрядових пісень

Тісний зв'язок календарно-обрядових пісень із польовими роботами зумовив наявність у них численних образів природи. Наприклад, у веснянках виконавиці звертаються до весни як до живої істоти. Персоніфікація, тобто олюднення довкілля, є поширеним прийомом у календарно-обрядовій поезії.

А ще є в ній багато постійних епітетів — означень, що майже завжди стоять при тих самих словах — немовби зрослися з ними: *чисте поле, буйний вітер, ясне сонечко, дрібний дощик*.

Загальну доброзичливу тональність календарно-обрядових пісень створюють слова у зменшено-пестливих формах — криниченька, веснонько, пшениченька.

Не забуваймо, що народні твори мали усний характер — здавна їх передавали з уст в уста. Це позначилось на їхній

«Весна священна» (Микола Реріх, 1945)

художній організації, зокрема, виявилось у наявності численних повторів, що сприяли кращому запам'ятовуванню пісень. До них належать анафори (повтори на початку речень, рядків чи строф) та рефрени (приспиви). Повтори сприяли виділенню основної думки, настрою, забезпечували ритміку пісень.

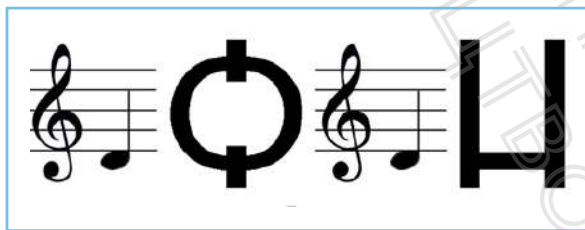
Анафора (єдинопочаток) — повторення на початку віршових рядків або строф однакових або співзвучних слів.

Рефрен (приспів) — повторення одного або кількох рядків у поетичних творах.

Працюємо з різними видами інформації

- 1 Розгадайте ребуси й дайте визначення поняттям.

- 2 Які художні особливості властиві календарно-обрядовим пісням? Скористайтесь інформацією з підручника і доповніть пам'ятку. Вона знадобиться вам, щоб виконувати наступні завдання.

Пам'ятка

«Художні особливості календарно-обрядових пісень»

1. Наявність великої кількості образів природи.
2. Персоніфікація.
3. Постійні епітети.
4. ...
5. ...
6. Рефрен.

«Благослови, Мати, Весну закликати...»

Благослови, Мати, Весну закликати.
Весну закликати, Зиму проводжати,
Весну закликати, Зиму проводжати.
Зимонька в Возочку, Літечко в Човночку.

Благослови, Мати, Весну закликати.
Весну закликати, Зиму проводжати,
Весну закликати, Зиму проводжати.
Зимонька в Возочку, Літечко в Човночку.

Благослови, Мати, Весну закликати.
Весну закликати, Зиму проводжати,
Весну закликати, Зиму проводжати.
Зимонька в Возочку, Літечко в Човночку.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Ви вже знаєте, що веснянки є одними з найдавніших видів пісенної творчості народу й побутували лише в усній формі. Поміркуйте, як це позначилося на будові твору «Благослови, Мати, Весну закликати...».

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям

- Веснянка починається зверненням до Матері, у якій просять благословення величати Весну. Пригадайте народні прислів'я, у яких трапляється образ матері. Висловіть припущення, кого або що названо у веснянці Матір'ю.

Шукаємо відповіді разом

Ви помітили, що веснянка «Благослови, Мати, Весну закликати» складається з однакових фрагментів. Поміркуйте, чому ці фрагменти повторюються тричі.

Об'єднайтеся в групи або пари. Запропонуйте гіпотезу й докази на її користь, презентуйте їх однокласникам й однокласникам.

Працюємо з електронним додатком

Скористайтесь електронним додатком до підручника та послухайте веснянку «Благослови, Мати, Весну закликати». Яке враження справила на вас мелодія цього твору?

«А в Кривого Танця...»

Варіант I

А в Кривого Танця
Та не виведу Кінця,
Треба Його та виводити,
Кінця, Ладу знаходити.
Треба ж Його вести,
Як віночок плести;
Веду, веду та не виведу,
Плету, плету та не виплету.
Ой Вінку ж мій, Вінку,
Хрещатий Барвінку,
Ой я ж Тебе плела
Ще учора звечора,
Повісила тебе
На Золотім кілочку,
На Золотім кілочку,
На Шовковім Шнурочку.
Моя матінка ішла
Та той віночок зняла,
Та той Віночок зняла
Та нелюбому дала.

Ой якби я була знала,
Була б Його розірвала,
Була б Його розірвала
Та й у грязь утоптала
Червоними Чобітками,
Золотими та Підківками

«А ми в Кривого Танцю йдем...»

Варіант II

А ми в Кривого Танцю йдем, Танцю йдем,
А ми Йому Кінця не знайдем, не знайдем.

А Вода по Каменю,
А Вода по Білому
Стиха йде, стиха йде.

Ішли Дівчата через Двір, через Двір.
На них Хусточки, як Мак цвів, як Мак цвів.

А Вода по Каменю,
А Вода по Білому
Стиха йде, стиха йде.

Стали Хусточки маяти,
Стала Діброва палати.

А Вода по Каменю,
А Вода по Білому
Стиха йде, стиха йде.

Стали Дівчата гасити,
Цебрами Воду носити.

А Вода по Каменю,
А Вода по Білому
Стиха йде, стиха йде.

Скільки у Цебрі Водиці,
Стільки в Дівчаток правдиці.

А Вода по Каменю,
А Вода по Білому
Стиха йде, стиха йде.

Стали Парубки гасити,
Решетом Воду носити.

А Вода по Каменю,
А Вода по Білому
Стиха йде, стиха йде.

Скільки в Решеті Водиці,
Стільки в Парубків правдиці.

А Вода по Каменю,
А Вода по Білому
Стиха йде, стиха йде.

А ми в Кривого Танцю йдем, Танцю йдем,
А ми Йому кінця не знайдем, не знайдем....

Ділимося читацьким досвідом

- 1 Яке враження справили на вас ці твори календарно-обрядової поезії?
- 2 Чи всі слова в піснях були зрозумілі?

Досліджуємо самостійно

- 1 Прочитайте виразно варіанти «Кривого танцю». Які відмінності ви помітили?
 - У якому варіанті є рефрен?
 - Чи властиві пісні анафори? Обґрунтуйте свої міркування.
- 2 Відомо, що «Кривий танець» водили молоді дівчата. Поміркуйте, чи позначилося це на образах, змісті пісні. Відповідь обґрунтуйте.

Працюємо з електронним додатком

Скористайтесь електронним додатком до підручника подивіться й послухайте веснянку «Кривий танець». Яке враження вона на вас

справила? Чи таким ви уявляли танок? Чи хотіли б ви долучитися до виконавців пісні-гри?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте репродукції картин «Весна в Україні» Сергія Васильківського, «Весна священна» Миколи Реріха. Який твір мистецтва, на вашу думку, суголосний прочитаним веснянкам? Відповідь обґрунтуйте.

Обираємо завдання на свій смак

Чи знаєте ви, які веснянки співають у вашому краї? У який спосіб ви можете про це дізнатися більше? Здобудьте потрібну інформацію й підготуйте медіатекст довільної форми (плакат, мультимедійна презентація, доповідь, тощо) «Веснянки... (Закарпаття, Одещини, Львівщини, Харківщини, ...)».

Літні пісні

Наприкінці весни або на початку літа українці виконували русальні пісні, що були частиною давнього обряду русалій. Християнська церква пов'язала цей народний обряд зі святом Трійці, що відзначається на п'ятдесятій день після Великодня. Русальним (зеленим, клечальним) називали тиждень перед Трійцею. Три останні дні цього тижня і три перші дні наступного дістали назву Зелених Свят: помешкання на селі тоді прикрашали зіллям та гілками дерев. Зелені Свята знаменували завершення весни й початок літа. Обряди й пісні цього періоду мали на меті задобрити духів природи, здобути їхнє сприяння у захисті врожаю від природних стихій.

Серед літніх обрядів яскравим видовищним характером вирізняється язичницьке свято Купала. У його основі — поєднання

«Івана Купала»
(Ілля Паньок, 1986)

магії води, вогню і словесних, зокрема й пісенних, заклинань. Купальські магичні дії мали сприяти оздоровленню й очищенню людини, підготовці її до жнив. Із часом свято набуло ширшого призначення. Його пов'язали з іншим, християнським святом — Різдом пророка Івана Хрестителя. Унаслідок змішування язичницького та християнського календарів виникла сучасна назва — Івана Купала. Нині це свято відзначають 6 — 7 липня.

У давнину люди вірили, що саме в цей час вода набуває чудодійних властивостей, тож купання додає сили, здоров'я й краси. Біля річок та озер розпалювали багаття — символ сонця. Виготовляли спеціальні опудала, що звалися Купала і Марена, які згодом підлягати ритуальному знищенню. Їх спалювали або відносили до річки й там топили. А навколо багаття танцювали, співали купальських пісень.

Збереглися легенди, за якими саме на свято Купала природа розкриває свої загадки й таємниці: тоді щасливці, мовляв, можуть натрапити в лісі на чарівну квітку папороті, що покаже, де саме захований скарб.

На купальську ніч припадали й дівочі ворожіння. Дівчата йшли до річки й пускали заздалегідь виготовлені вінки за течією, співали пісень і стежили, до якого берега пристане вінок та чи, бува, не потоне. Коли вінок плыв добре, вірили, що дівчина невдовзі вийде заміж. Коли ж крутився на місці — ще дівуватиме, а як тонує — довго чекатиме судженого.

До літніх належать і жниварські пісні — збирання врожаю також передбачало дотримання низки обрядів. Найважливіші дійства припадали на початок та завершення жнив. У жниварських піснях уславлено хліборобську працю: у них панує переважно радісний настрій, пов'язаний з успішним збиранням урожаю.

Шукаємо відповіді разом

Пригадайте народні прислів'я про пори року. Поміркуйте, зміст яких із них суголосний народним обрядам. Відповіді обґрунтуйте.

Працюємо з електронним додатком

Скористайтесь електронним додатком до підручника й послухайте купальські пісні.

«Купайло, Купайло! Де ти зимувало?»

Купайло, Купайло!

Де ти зимувало?

Зимувало в лісі,

Ночувало в стрісі¹²,

Зимувало в пір'ячку,

Літувало в зіллячку¹³.

Ділимося читацьким досвідом

- 1 Яке враження справила на вас ця купальська пісня? Чим зацікавила? Чи всі слова були зрозумілі?
- 2 Які художні образи постають у пісні? Спробуйте їх пояснити, скориставшись примітками з поясненнями слів та пригадавши фольклорні твори, які вже знаєте — казки, загадки.

Міркуйте так:

Купа́ло, або Купа́йло — слов'янський міфологічний персонаж, пов'язаний зі святкуванням літнього сонцестояння.

Зимувати — жити де-небудь узимку, залишатися десь на зиму.

Ліс (у казках) — символ ...

Стріха — ...

Пір'ячко — у народних загадках так часто називають ...

Літувати — ...

Зіллячко — ...

¹² *Стріха* — нижній край солом'яної покрівлі, який звисає над стіною. У переносному значенні — приміщення для проживання; житло, оселя. *Своя стріха* — *своя втіха* (народні прислів'я). *Під батьківською стріхою* — у рідній хаті, у своїй сім'ї.

¹³ *Зіллячко* — зменшено-пестлива форма до зілля. *Зілля*: 1. Різноманітні, здебільшого запашні трав'янисті рослини. 2. Сукупна назва рослин з надзвичайними властивостями.

- 3 Зверніться до укладеної вами пам'ятки «Художні особливості календарно-обрядових пісень». Поміркуйте, які риси властиві пісні «Купайло, Купайло! Де ти зимувало?». Запишіть їх.

Виявляємо творчі здібності

Задійте свою фантазію й опишіть, якими ви уявляєте давніх виконавців пісні або її образи.

За бажання намалюйте ілюстрації до пісні.

«А де наше Купайло стояло...»

«На Івана Купала»
(Володимир Томашевський, 1983)

«Одягають вінок»
(Константин Трутовський, 1887)

А де наше Купайло стояло,
То там місяць і сонейко сіяло.

То там яснее сонейко сіє,
Там Микола кониченька сідлає.

Там Микола кониченька сідлає,
До дівчини поїхати думає.

Ой приїхав під нові ворота.
«Вийди-вийди дівчино молода!»

Ой не вийшла дівчина, лиш мати.
Та став її так Микола питати:

«Чи є моя дівчина удома
Ой чи вона молоденька здорова
Чого вона і горда і пишна
Чого вона на Купайла не
вийшла?»

Русу косу звечора чесала
По півночі черевички взувала
На розсвіті личенько вмивала
Тому на Купайлі не бувала.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила ця купальська пісня? Чи схожа вона за змістом на попередню? Які образи пісні вас зацікавили?
- 2 Чи має ця пісня сюжет — сукупність пов'язаних між собою подій, що розкриваються в певній послідовності? Перекажіть їх.
- 3 Зверніться до укладеної вами пам'ятки «Художні особливості календарно-обрядових пісень». Які особливості властиві пісні «А де Наше Купайло стояло...»? Запишіть їх.
- 4 Прочитайте пісню виразно.

Шукаємо відповіді разом

Про Купало як міфологічний образ відомо дуже небагато. Купальські пісні стали одним із джерел дослідження цього персонажа. Пісні подібні до «А де Наше Купайло стояло...» дали підстави вважати, що Купало був покровителем шлюбу, кохання. Поміркуйте, чому дослідники зробили такий висновок. Посилаючись на текст пісні, наведіть аргументи на доказ цієї версії або спростуйте її.

Подискутуймо?

Чи важливі в житті сучасної людини старовинні обряди?

Узагальнімо?

1. Народні пісні, що розвивалися в тісному зв'язку з працею та побутом людей, супроводжували різні свята називають
 - А щедрівками
 - Б колядками
 - В календарно-обрядовими піснями
2. Купальські пісні належать до
 - А зимового кола пісень
 - Б весняного кола пісень
 - В літнього кола пісень
3. Напередодні Нового року виконують
 - А щедрівки й колядки
 - Б колядки
 - В щедрівки

«Різдвяний Дідух»
(Олег Шупляк)

4. Обробку мелодії української щедрівки, завдяки якій вона стала відома у світі, здійснив композитор
А Михайло Вербицький
Б Микола Леонтович
В Микола Лисенко
5. Повтор звуків або слів на початку речень, віршових рядків має назву.
А алегорія **Б** мотив **В** анафора
6. Повторення групи слів, рядка або кількох віршових рядків у строфах має назву
А рефрен **Б** тема **В** лірика
7. Розподіліть календарно-обрядові пісні за сезонами.

Зима	Весна	Літо	Осінь

РУСАЛЬНІ **КОЛЯДКИ** **ЖНИВАРСЬКІ**
ВЕСНЯНКИ **ЩЕДРІВКИ** **КУПАЛЬСЬКІ**

Працюємо з електронним додатком

Виконавши інтерактивні вправи, ви зможете перевірити свої знання.

Віртуальна бібліотека

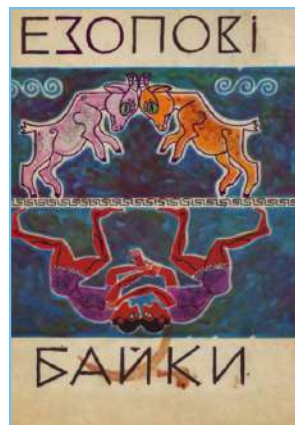
Щоб більше дізнатися про календарно-обрядову поезію нашого народу, прочитайте русальні та жнивварські пісні «Сиділа русалка на білій березі», «Там у полі криниченька».

Мудрість байки

Багато століть тому мудрець вирішив виховувати людей за допомогою сміху. А щоб вони не надто ображались, до повчання ще й додав алегорію. Так і виникла байка — алегоричний твір повчального змісту.

Героями байки можуть бути не лише люди, а й тварини, рослини або предмети. Це алегорії — образи з тваринного або рослинного світу, які втілюють певні риси людської натури. Наприклад, лисичка позначає хитру людину, вовк — хижу, а заєць — це, звісно, боягуз.

Навіщо потрібні алегорії? Можливо, щоб ті, кого критикують, не ображались, а навпаки, по-доброму сміялись над своїми недоліками і враховували критику?

Обкладинка книжки
«Езопові байки»
(художник Амброз
жуковський, 1972)

Байка – коротка, здебільшого віршована оповідь, що має алегоричний зміст і повчальну мету, героями якої виступають тварини, рослини, предмети, інколи люди. Байка – один зі способів пізнання життєвих взаємин, характеру людини.

Уважають, що першим у байках алегорію використав давньогрецький автор Езоп. Звідси й походить поняття «езопівська мова», тобто така, що подає критичні думки приховано, в алегоричній формі.

Алегорія — художній прийом у літературі та мистецтві, що полягає в інакомовному відображенні узагальненого змісту через образи реального життя; втілення якоїсь людської риси в образі тварини, рослини або предмета.

У літературі переважають віршовані байки, хоча є й немало прозових. Зазвичай байка має оповідну й моралістичну частини (фабулу й мораль). В оповідній пропонується якась

Ілюстрації Амброза Жуковського до байок Езопа (1972)

виховна історія, у якій діють «алегоричні» персонажі, а в моралістичній міститься вже пряме повчання. Хоча деякі байки можуть і не мати окремо виділеної моралі — тоді повчання немов випливає із самої оповіді, а ми розуміємо його й без додаткового пояснення.

Байка може по-доброму повчати або доволі гостро висміювати людські недоліки. Для цього в ній використовують гумор і сатиру.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Що таке байка? Назвіть найхарактерніші ознаки цього виду творів.
- 2 Що таке «езопівська мова»? Із ім'ям якого автора це поняття пов'язано?
- 3 З якою метою в байках застосовують алегорію? Розгляньте обкладинку книжки «Езопові байки» (с. 57). Поясніть, у який спосіб художник Амброз Жуковський унаочнив провідну ознаку байки — алегоричність. А який малюнок для пояснення поняття *алегорія* створили б ви? Опишіть його або намалюйте.

Про гумор і сатиру

Учені давно зауважили, що сміх позитивно впливає на духовне здоров'я людини й усього народу. Читання гумористичних творів — це корисна сміхотерапія, що ефективно лікує від «гострих нападів серйозності».

Усі знають, що гумор буває різний: вишуканий і плаский, вульгарний і витончений. Буває також і національний, скажімо, англійський або український. Як і кожна людина, народ теж має неповторне «почуття гумору».

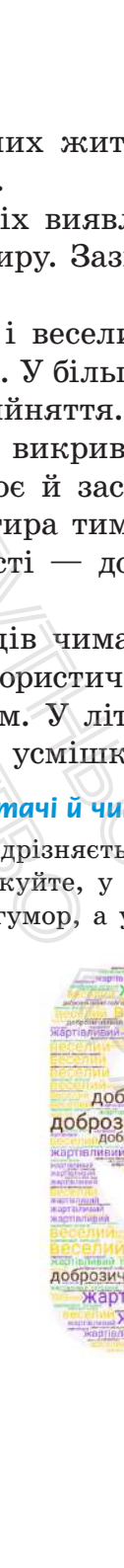
Про український сміх пишуть, що він не злостивий, а здебільшого легкий і добродушний. Навіть у дуже скрутні періоди своєї історії українці завжди знаходили час для сміху. Він

[illegible][illegible][illegible]

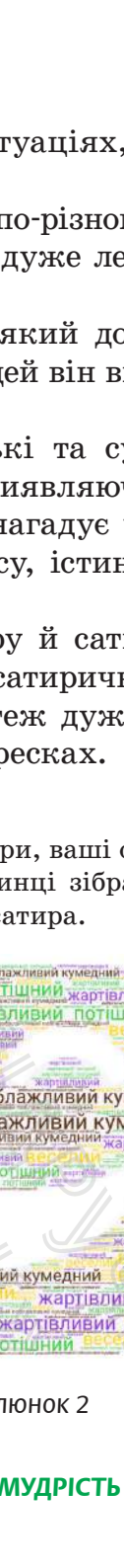
жартівливий

[illegible]

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

[illegible]

жартівливий

а бага-
гу, хоча
ро роз-
помагає
кликкає
спільні
и й за-
итачам
у, спра-
ри, на-
их опо-
е багато
днолітки
но слова

Григорій Сковорода

(1722—1794)

Григорій Савич
Сковорода

Григорій Савич Сковорода народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухах на Полтавщині. Після сільської школи вступив до Київської академії, вивчив грецьку, латинську, польську, старосєврейську, німецьку мови, засвоїв твори античних і християнських філософів. Побував в Угорщині, Австрії, Німеччині, Італії. Повернувшись в Україну, обрав педагогічну працю: викладав поетичне мистецтво в Переяславському та Харківському колеґіумах. Через незгоду з керівництвом залишив посаду викладача й наступні двадцять п'ять років провів у мандрах. Присвятив цей час улюбленому філософствуванню, писав художні твори, просто спілкувався з людьми. Помер Г. Сковорода 9 листопада 1794 року в селі Іванівці (тепер — Сковородинівка) на Харківщині. Заповів викарбувати на своїй могилі напис: «Світ ловив мене, та не спіймав».

Могильний камінь Григорія
Сковороди

Постать мандрівного філософа завжди приваблювала і приваблює українців тим, що його повчання не розходились із реальними вчинками. Недарма зауважили, що «він учив так, як жив, а жив так, як учив». Ніколи не гнавсь за багатством і славою, навіть власної домівки не мав — присвятив себе духовному вдосконаленню.

Основний зміст творів Г. Сковороди — пошук сенсу життя й шляхів до щастя. Він сповідував ідею спорідненої праці: пізнавши власну натуру, працюючи за покликанням, людина обирає свою дорогу до щастя. Потрібне

є легким, а непотрібне — важким. До чого маєш схильність, те просуватиметься легко, а невластиве тобі діло даватиметься важко, із нехиттю та внутрішнім спротивом. Усе залежить від людини: вона вільна через самопізнання й визначення «спорідненості» прокладати власний шлях до внутрішнього миру й гармонії.

Працюємо з електронним додатком

- 1 Скористайтесь електронним додатком і візьміть участь у віртуальній екскурсії до Меморіального музею Г. С. Сковороди (Переяславський колегіум) (м. Переяслав Київської обл.)
- 2 Чи зацікавила вас постать Григорія Сковороди? Чого ви очікуєте від читання його творів?

Філософські думки в літературній формі («Бджола та Шершень»)

Мандрівний філософ був ще й обдарованим байкарем. Він написав збірку «Байки харківські», надав своїм творам філософічності — недарма деякі байки нагадують філософські роздуми.

У байці «Бджола та Шершень» автор звернувся до морально-філософської теми «спорідненої праці». Шершень, котрий живиться крадіжками, висміює Бджолу за, як він вважає, недалекий розум: мовляв, вона чомусь чесно працює та ще й не лише для себе, а для інших. А Бджола натомість пояснює з гідністю, що займатися улюбленою роботою для неї аж ніяк не тягар, а радість.

Оповідна частина байки невелика, має діалогічну будову. Вона демонструє протилежні погляди на життя.

Моралістичну частину своїх байок Григорій Сковорода називав **силою**. За обсягом вона значно перевершує фабулу. Саме у силі автор розкриває значення алегоричних образів та закликає жити в злагоді з «духовною натурою».

Бджола та Шершень

(Скорочено)

— Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Чи знаєш ти, що плоди твоєї праці не стільки тобі самій, як людям корисні, а тобі часто і шкодять, приносячи замість нагороди смерть; одначе не перестаєш через дурість свою збирати мед. Багато у вас голів, але всі безмозкі. Видно, що ви без пуття закохані в мед.

— Ти поважний дурень, пане раднику, — відповіла Бджола. — Мед любить їсти й ведмідь, а Шершень теж не проти того. І ми могли б по-зłodійському добувати, як часом наша братія й робить, коли б ми лише їсти любили. Але нам незрівнянно більша радість збирати мед, аніж його споживати. До сього ми народжені й будемо такі, доки не помremo. А без сього жити, навіть купаючись у меду, для нас найлютіша мука.

Сила:

Шершень — се образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені на те тільки, щоб їсти, пити і таке інше. А бджола — се символ мудрої людини, яка у природженому ділі трудиться. Багато шершнів без пуття кажуть: нащо сей, до прикладу, студент учився, а нічого не має? Нащо, мовляв, учитися, коли не матимете достатку?.. Кажуть се незважаючи на слова Сіраха¹⁴: «Веселість серця — життя для людини» — і не тямлять, що природжене діло є для неї найсолодша втіха. Погляньте на життя блаженної натури і навчіться. Спитайте вашого хорта, коли він веселіший.

— Тоді, — відповість вам, — коли полюю зайця.

— Коли заєць смачніший?

— Тоді, — відповість мисливець, — коли добре за ним полюю.

¹⁴ Сірах — тут посилання на біблійну «Книгу мудрості Ісуса — сина Сіраха».

Погляньте на кота, що сидить перед вами: коли він куражніший? Тоді, коли всю ніч бродить або сидить біля нори, хоча, зловивши, й не їсть миші. Замкни в достатку бджолу — чи не помре з туги в той час, коли можна їй літати по квіточесних лугах? Що гірше, ніж купатися в достатку і смертельно каратися без природженого діла? Немає гіршої муки, як хворіти думками, а хворіють думки, позбавляючись природженого діла. І немає більшої радості, аніж жити за покликанням.

Ілюстрації до байки Григорія Сковороди
«Бджола та Шершень» (Анна Сезон, 2017)

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Прочитайте виразно оповідну частину твору. Як її побудовано?
- 2 Визначте провідні думки кожного з учасників діалогу.
- 3 Відтворіть діалог Бджоли й Шершня.
- 4 Як у творі названо моралістичну частину?
- 5 Які алегорії використав автор? Розкрийте їхній зміст.
- 6 Визначте головну думку моралістичної частини твору.

Подискутуймо?

Чи вважаєте ви слушною головну думку моралістичної частини байки Григорія Сковороди «Бджола та Шершень»? Чому?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте ілюстрації до байки «Бджола та Шершень» молодій художниці Анни Сезон. На її думку, бджола — це працююча селянка, у якої відбирають плід її праці, і відбирає пан — шершень. Яке враження справляє робота художниці? Чи згодні ви з таким трактуванням образів байки? Відповідь обґрунтуйте.

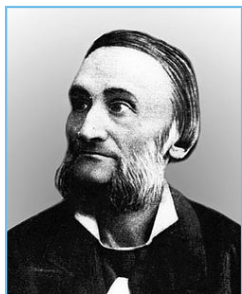

Виявляємо творчі здібності

Опишіть, які малюнки до твору Григорія Сковороди «Бджола та Шершень» створили б ви. За бажання намалюйте ілюстрації до твору.

Леонід Глібов

(1827—1893)

Леонід Глібов

Леонід Глібов — добре відомий нам автор віршованих загадок, акровіршів, казок. Пригадаймо хоча б його загадку «Котилася тарілочка...» — як просто й водночас цікаво й дотепно!

Ці привабливі простота й легкість походять із фольклорного джерела, до якого автор звертався не раз. Уміння бути простим і природним Л. Глібов зберіг у своїх байках — у них теж був великим майстром.

Народився Леонід Іванович Глібов 21 лютого 1827 року на Полтавщині. Творчістю захопився змалку — перші поезії написав, коли ще був школярем. А школу полюбив настільки, що й сам став учителем. Був добрим, спокійним, уважним до учнів. Свій творчий талант використав у викладацькій праці: маючи неабияке почуття гумору, умів так виховувати й навчати, щоб нікого не образити — за це й заслужив щире любов та повагу.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

Попрацюйте в парі. Складіть п'ять запитань про життя й творчість Леоніда Глібова. Поставте їх одне одному.

Працюємо з різними видами інформації

Скористайтесь інформацією, яка міститься на обкладинках видань творів Леоніда Глібова та підписами під ними, і виконайте завдання.

1. Позначте види творів, які містяться в цих виданнях.

А Вірші	Б Байки	В Жарти
Г Загадки	Д Акрівірші	Е Оповідання
2. Позначте імена художників, які ілюстрували байки.

А Яків Златопольський	Г Софія Іпатьєва
Б Ніна Денисова	Д Олександр Кошель
В Галина Сокиринська	Е Ольга Артюшенко

Байки Леоніда Глібова

За допомогою алегорій — у легкий ігровий спосіб — байка має залучати нас, читачів і читачок, до серйозних роздумів над важливими питаннями, що стосуються людини й суспільства.

Усі ці питання усталені, традиційні. Вони відомі здавна, ще з античних часів. Основне завдання байкарів у кожній окремій літературі полягає в тому, щоб надати світовим загальнолюдським темам і проблемам національного забарвлення, а ще важливо наповнити їх актуальним звучанням.

Це все дуже добре розумів байкар Леонід Глібов — сміливо брався за складні теми й розкривав їх на основі українського життєвого матеріалу вже як цілком органічні для нашої національної культури. Талановитому байкареві дуже допомагало глибоке знання народного життя — не лише побуту, фольклору, а й способу мислення, неповторного почуття гумору українців.

Зверніть увагу на те, якими природними виглядають народні афоризми в байках Л. Глібова. Наприклад, у байці «Вовк і Кіт» їх чимало: «недоленька морочить», «хоть сядь та й плач»,

Твори Леоніда Глібова
для дітей
(ілюстрації
Якова Златопольського,
1958)

Обкладинка збірки
байок та акровіршів
Леоніда Глібова
«Чужому лихові не
смійся» (ілюстрації
Олександра Кошеля, 1986)

Збірка дитячих віршів
та загадок Леоніда
Глібова «Без вікон
хатка, без дверей»
(ілюстрації Ніни
Денисової, 1966)

«козаки ще з розуму не спали», «що, братику посіяв, те й пожнеш». Та й у байці «Зозуля і Півень» мораль так само подано у вигляді сталого народного вислову: «Рука, як кажуть, руку миє».

Обидва згадані твори мають в основі діалогічну композицію, що дало змогу авторові повніше й глибше розкрити моральну суть алегоричних персонажів.

А ще примітною рисою автора є доречне використання слів у зменшено-пестливій формі, як-от у байці «Зозуля і Півень»: зіронько, жалібненько, пшениченьки, голубонько, кралечко, серденько, їстоньки, питоньки, перепеличко, зозуленько, тихесенький, милесенький, братику, слівце. Такий, може здатися, надмір «пестливих» слів на ділі цілком виправданий, оскільки допомагає краще розкрити фальшиве й лицемірне ество співрозмовників.

Вовк і Кіт

В село із лісу Вовк забіг...
Не думайте, що в гості, братця!
Ні, в гості Вовк не забіжить;
А він прибіг, щоб де-небудь сховаться;
Проклятий люд з собаками настиг...
І рад би Вовк в які ворота вскочить,
Та лишенько йому,— куди не поглядить —
Усюди Вовченька недоленька морочить,-
Хоч сядь та й плач;
Ворота, як на те ж, кругом усі заперті,
А дуже Вовкові не хочеться умерти
(Бо ще він не нажився, бач!),
А гірше од людей — од видимої смерті...

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- 1 Яке враження справив початок байки? Що читачі дізнаються із цієї частини твору? Спробуйте стисло розказати про основні події.
- 2 А що ще ми можемо з'ясувати? Поміркуйте, чи можна визначити, як оповідач ставиться до Вовка, а Вовк до — людей. Які слова, словосполучення допомагають читачам й читачкам про це здогадатися? Чому, наприклад, оповідач говорить:
«Ні, в гості вовк не забіжить...»;
«Проклятий люд з собаками настиг...»
«Бо ще він не нажився, бач!»
«А гірше од людей — од видимої смерті»
- 3 Знайдіть у тексті зменшено-пестливі форми слів. Поясніть, чому, розповідаючи про поневіряння Вовка, оповідач їх вживає. Яке враження це справляє на читача? На вашу думку, оповідач співчуває Вовкові чи ні?
- 4 Узявши до уваги назву байки, поміркуйте, як розгортатимуться події далі.

Коли глядить —
На загороді Кіт сидить,
На сонечку мурликає-дрімає.
Підскочив Вовк і до Кота мовляє:
— Котусю-братику! Скажіть мені скоріше,
Хто із хазяїнів отут усіх добріше?
Я хочу попрохати, щоб хто мене сховав
На сей недобрий час. Я б у пригоді став!
Чи чуєш гомін той? За мною то женуться!
Котусю-батечку! Куди ж мені поткнуться?
— Преси мерщій Степана,
Він добрий чоловік,— Кіт Вовкові
сказав.— Так у його я вкрав барана.
— Е, і Дем'яна я боюсь: Як тільки
навернусь,
Він і згадає поросятко.
— Біжи ж, аж ген живе Трохим!
— Трохим? Боюсь зійтися з ним:
З весни ще злий він за ягнятко!
— Погано ж!. Ну... а чи не прийме Клим?
— Ох, братику! Теля я в його звів!
— Так ти, бачу, усім тут добре надоїв,—
Кіт Вовкові сказав,—
Чого ж ти, братику, сюди і забігав?
Ні, наші козаки ще з розуму не спали,
Щоб Вовка од біди сховали!
І так-таки ти сам себе вини:
Що, братику, посіяв, те й пожни!

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Чи справдилися ваші передбачення щодо подальшого розвитку подій у байці? Що читачі дізнаються з діалогу Вовка й Кота? Перекажіть його стисло.

- 2 Яке враження Вовк хоче справити на Кота? Знайдіть у тексті звертання й поясніть, чому, звертаючись до Кота, Вовк називає його по-різному: спочатку — Котусю-братику, а далі — Котусю-батечку.

Досліджуємо самостійно

- 1 Знайдіть у діалозі Вовка й Кота зменшено-пестливі форми слів. Поміркуйте, чому автор їх використав.
- 2 Доповніть характеристику Вовка.
- 3 Яким у байці постає Кіт? Прочитайте виразно ту частину твору, де вперше трапляється цей персонаж, і доберіть три прикметники, якими його можна описати.
- 4 До кого Кіт пропонує Вовкові звернутися по допомогу? Поміркуйте, чи випадково Кіт називає імена саме тих людей, хто постраждав від Вовка.
- 5 У яких словах Кота, на вашу думку, міститься мораль байки?
- 6 Прочитайте народні прислів'я та приказки. Які з них за змістом перегукуються з мораллю байки Леоніда Глібова? Обґрунтуйте відповідь.

Яка честь, така й подяка. Який гість, така йому й честь.

Яка совість, така й честь. Нема нічого тяжчого, як тяжке сумління.

Хто не зазнав зла, той не уміє шанувати добра.

- 7 Пригадайте, що таке алегорія. Чому образи Вовка й Кота можна назвати алегоричними? Наведіть аргументи.
- 8 Чи властивий цій байці гумор? Відповідь обґрунтуйте.

Шукаємо відповіді разом

До яких серйозних роздумів над важливими питаннями, що стосуються людини й суспільства, залучає нас байка?

Зозуля і Півень

— Як ти співаєш, Півне, веселенько...
— А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя,
Виводиш гарно так і жалібненько,
Що іноді аж плачу я...

Як тільки що почнеш співати,
Не хочеться й пшениченьки клювати,—
Біжиш в садок мерщій...
— Тебе я слухала б довіку, куме мій,
Аби б хотів співати...
— А ти, голубонько, ти, кралечко моя,
Поки співаєш на калині,
То й весело мені, і забуваю я
Свою недоленьку, життя своє погане
Та безталанне...
А тільки замовчиш
Або куди летиш,—
Заниє серденько, неначе на чужині...
І їстоньки — не їм, і питоньки — не п'ю
Та виглядаю все Зозуленьку мою.
Як гляну на тебе — така ти невеличка,
Моя перепеличко,
А голосочок-то який!..
Тонесенький, милесенький такий...
Куди той соловей годиться?
— Спасибі, братику, за добрее слівце.
Як не кохать тебе за це?..
І ти виспівуєш, неначе та жар-птиця;
І далебі, що так,— пошлюся я на всіх.
Де взявся Горобець, підслухав трохи їх
Та й каже: — Годі вам брехати
Та одно другого знічев'я вихваляти!
Пурхнув — та й був такий.
За що ж,— хто-небудь попитає,—
Зозуля Півня вихваляє?
За те, що Півень годить їй
Та потакати добре вміє:
Рука, як кажуть, руку миє.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила ця байка? Хто є її героями?
- 2 Якою мовою — прозовою чи віршованою — написана байка?
- 3 У якій формі побудовано твір «Зозуля і Півень»?
- 4 Що читачі й читачки дізнаються з діалогу Півня й Зозулі? Перекажіть стисло зміст їхньої розмови.
- 5 Чи чули ви, як співають півень, зозуля? Чи правдивою є інформація, яка міститься в діалозі героїв?
- 6 Схарактеризуйте героїв байки. Поміркуйте, які людські риси вони уособлюють?
- 7 Поміркуйте, із якою метою автор так докладно розповідає про те, як Півень й Зозуля «одно другого знічев'я» вихвалюють. Оберіть і обґрунтуйте відповідь з-поміж запропонованих варіантів або запропонуйте свій.
 - А Нагромаджуючи «славослов'я», автор прагне викликати сміх читачів.
 - Б Автор має на меті показати, якими мають бути стосунки між справжніми друзями.
 - В Автор співчуває своїм героям і намагається продемонструвати їхні найкращі риси.
 - Г ?
- 8 Яка мораль цієї байки? У який спосіб її подає автор: сам її формулює чи використовує приказку?
- 9 Як ви зрозуміли приказку «рука руку мие»? Які приказки близькі за значенням до неї?

Язык до Києва доведе

Послуга за послугу

Кругова порука

За холодну воду не братися

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи або пари й виконайте завдання.

Окрім головних героїв у байці є ще один персонаж — Горобець. Який він? Схарактеризуйте його й поясніть, з якою метою виводить цей образ автор.

Виявляємо творчі здібності

Уявіть себе художником або художницею, яким замовили ілюстрації до байки «Вовк і Кіт» або «Зозуля і Півень». Які б фрагменти творів ви проілюстрували? Якими ви уявляєте героїв байок Леоніда Глібова? Опишіть свої ілюстрації або намалюйте.

Микита Годованець

(1893—1974)

Микита
Годованець

Відомий автор XVIII століття Григорій Сковорода вражає нас мудрістю своїх байок, умінням у простому вбачати філософську глибину й універсальність. Написані століттям пізніше байки Леоніда Глібова приваблюють висвітленням моральних уявлень та національного характеру українців. А в XX столітті ключову роль у нашій літературі відіграла патріотична тема — вона посіла поважне місце у творчості українських байкарів.

Микита Павлович Годованець народився 26 вересня 1893 року в селі Вікнині на Поділлі (нині — Кіровоградська область). Його батьки не здобули освіти, однак сина віддали до школи, а він полюбив навчання, багато читав, зрештою сам став учителем. Захопившись літературою в юності, на все життя зберіг вірність творчому покликанню. Завжди наполегливо працював, удосконалював свою літературну майстерність. Найбільше любив байки, написав їх чимало. Його книги «Заяча математика», «Конвалія і Лопухи», «Талановита Тріска» стали помітним внеском у розвиток української байки. А ще перекладав твори з інших літератур: видав книжки «Ріка мудрості. Байки за Езопом», «Веселий педант», «Байки зарубіжних байкарів у переспівах та перекладах Микити Годованця».

Письменник про себе

Якось навесні, коли вперше відчинили в школі вікна, підійшов я до відчиненого вікна і, втопивши очі в небо, шукав: що ж проказати для диктовки? — раптом угледів: уперше повертаючись з вирію, лелека утомленим летом спускався наниз до села, на своє старе гніздечко. Мені несподівано щось заграло в грудях, у серці, схвилювала мене якась несподівана творча вигадка, як кажуть: муза прокинулася в поетичному серці. Схвилюваний, я повернувся до учнів і твердим голосом проказав: — Пишіть!

І прочитав експромтом усю байку, яку я потім назвав «Голуб і Лелека». Прочитав так легко, невимушено, наче вона давно лежала і чекала цього моменту. Це було диво: звідки взялися ідея і зміст, сюжет байки й афористичні вирази патріотичного характеру?

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Використавши інформацію зі статті підручника, доведіть, що Микита Павлович Годованець у своїй творчості багато уваги приділяв байці.
- 2 Що ви дізналися про історію створення байки «Голуб і Лелека»? Чи зацікавила вас ця історія? Чи з'явилося бажання прочитати байку?

Патріотична тема в алегоричному осмисленні («Голуб і Лелека»)

Що ж таке патріотизм? Саме слово походить від латинського *patria* — батьківщина. Це почуття любові до рідної країни, її мови, культури, історії. Дуже важко описати патріотизм, а ще важче обґрунтувати його шляхом логічних аргументів, адже це почуття — наш емоційний зв'язок із рідною землею. Про такий емоційний зв'язок і розповідає байка «Голуб і Лелека».

Алегоричні образи твору не є випадковими. Наука підказує, що лелека — птах перелітний, який частину року проводить в Африці та Азії, але гніздиться й виводить потомство в Європі, зокрема в Україні. Наш народ здавна вважав цього

птаха вісником весни, пов'язував із ним такі шляхетні риси, як вірність і відданість.

Микола Годованець використав цей образ на позначення патріотичного почуття. А щоб виразніше звучала патріотична тема, порівняв два розбіжні погляди. Любов до рідної землі зіставив з уявленнями примітивного обивателя, якому важить лише практичний розрахунок. Авторським наміром пояснюється й діалогічна основа байки, адже саме так, в обговоренні, персонажі виявляють свої життєві позиції.

Читацький практикум

Голуб і лелека

Якось-то навесні,
Коли настали теплі дні,
Лелека з вирію прилинув
На дороге гніздо своє,
Що восени покинув
(В житті усяко є!)
Домашній Голуб запитав:
— Де, друже, був?
Що чув?
— До вирію літав.
Злякався — вітер в уші свище,
Із півночі повіяв холодище,
За ним повзе страшна зима...
А в вирію... Зими нема,
Природа стрінула привітом:
Там вічне літо!..—
А Голуб з усміхом йому:
— Тоді ж чому
Ти кинув ту країну,
Розхвалений той рай,
І повернувся на Вкраїну?

— Бо це — мій рідний край!
Любов до рідного — могутнє диво!
Нехай живеш на чужині щасливо,
А туга гірко в серце б'є:
Зове Вітчизна й путь далека,
І ти летиш, як з вирію Лелека,
В гніздо своє.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас байка?
- 2 Як пояснює Лелека, чому він покинув рідний край? Яким постає в його розповіді вирій?
- 3 Поміркуйте, як ставиться до цієї розповіді Голуб.
- 4 Чому Лелека повернувся?
Як ви вважаєте, Голуб і Лелека — алегоричні образи? Відповідь обґрунтуйте.
- 5 Яка мораль цієї байки? Прочитайте виразно рядки, які, на вашу думку, містять моральний висновок.
- 6 Доберіть прислів'я, суголосні моралі байки. Обґрунтуйте свій вибір.

Немає в світі краще рідного краю.
Рідна земля і уві сні сниться.
Та земля мила, де мати народила.
Батьківщина — мати, умій за неї постояти.
Батьківщину, як і батьків, на чужині не знайдеш.
Без кореня й полин не росте.

Узагальнімо?

1. Алегоричні образи Бджоли та Шершня створено в байці
А Микити Годованця **Б** Григорія Сковороди **В** Леоніда Глібова
2. Художній прийом у літературі та мистецтві, що полягає в інакомовному відображенні узагальненого змісту через образи реального життя — це
А алегорія **Б** байка **В** гіпербола

3. Приказка Рука руку мие є мораллю у байці, де головними персонажами є
А Півень і Вовк **Б** Зозуля й Кіт **В** Зозуля й Півень
4. Байку «Голуб і Лелека» створив
А Микита Годованець
Б Григорій Сковорода
В Леонід Глібов
5. Сила — це назва моралістичної частини байки
А «Бджола і Шершень»
Б «Голуб і Лелека»
В «Вовк і Кіт»
6. Видатних українських байкарів Григорія Сковороду, Леоніда Глібова, Микиту Годованця об'єднує й те, що всі вони
А народилися на Полтавщині
Б вчителювали
В були мандрівними філософами
7. Приказка Буде котюзі по заслугі суголосна моралі байки
А «Вовк і Кіт»
Б «Зозуля і Півень»
В «Бджола і Шершень»

Працюємо з електронним додатком

Виконавши інтерактивні вправи, ви зможете перевірити свої знання з теми «Мудрість байки».

Віртуальна бібліотека

Щоб більше дізнатися про українські байки, прочитайте твори Євгена Гребінки «Лебідь і гуси», Олени Пчілки «Поет», «Дрібненькі грушки», Володимира Сосюри «Магнат», Петра Гришка «Потерпілий кіт», Аркадія Музичука «Рік хвоста», Миколи Білокопитова «Кря-ко-ко».

Ліричні послання Україні

Національний гімн України

Українці мають багато різних пісень — як народних, так і літературних. Але є серед них дуже особливі — ті, що гуртують окремих людей у націю: нагадують про спільну історичну долю, накреслюють визначальні для всіх цінності й ідеали та закликають втілювати їх у життя. Саме до таких пісень належать Державний Гімн України.

Державний Гімн України

(Чинна версія)

Слова Павла Чубинського, музика Михайла Вербицького

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Малий Державний Герб
України

Державний Прапор України

Гімн — це похвальна пісня, що в давнину мала переважно релігійний зміст. Сьогодні це урочистий твір, який єднає багатьох людей. Основне завдання такої пісні — викликати емоційне піднесення, заохотити до втілення в життя важливих духовних принципів. Зазвичай гімн відображає патріотичні настрої всього народу, розкриває його національні ідеали. Твори такого змісту належать до громадянської поезії.

Гімн — це урочистий музичний твір на слова символічно-програмного змісту, який вживається здебільшого як символ держави (поряд з іншими атрибутами: прапором, гербом тощо).

Слово гімн у нашої мови — запозичене. Воно має український синонім **славень**.

Громадянська поезія — поетичні твори, у яких розкрито важливі соціальні й національні теми.

Пісня на шляху державотворення («Ще не вмерла України...»)

Павло
Чубинський
(1839—1884)

Поряд із Державним Прапором та Державним Гербом до головних символів нашої держави належить Державний Гімн. У його основі — поезія Павла Чубинського та музика Михайла Вербицького.

Павло Чубинський (1839—1884) був не лише поетом, а й науковцем — вивчав побут і звичаї українського народу. За це його переслідували російські жандарми, адже в Російській імперії навіть саме слово **Україна** перебувало під забороною. Поезію «Ще не вмерла Україна...» П. Чубинський написав у Києві восени 1862 року. Тієї самої осені його заарештували й вислали до Архангельської губернії Росії «під нагляд поліції».

Тим часом твір П. Чубинського здобув визнання. Його опублікували в 1863 році у львівському журналі «Мета» (тоді українська Галичина входила до Австро-Угорщини). Музику до тексту «Ще не вмерла Україна...» написав талановитий композитор Михайло Вербицький (1815—1870). Уперше пісню з нотами видали 1865 року, і того ж року відбулося її перше публічне виконання (на концерті на честь Тараса Шевченка, що пройшов у Перемишлі).

Михайло
Вербицький
(1815—1870)

Пісню «Ще не вмерла Україна...» почали виконувати як національний славень, а в період національно-визвольних змагань 1917—1920 рр. українці сприймали її вже як державний гімн. Пізніше, за панування антиукраїнської радянської влади, пісня «Ще не вмерла Україна...» була заборонена.

Лише з відродженням незалежної української держави сталися важливі зміни. Верховна Рада України в січні 1992 року ухвалила «Музичну редакцію», тобто музику, а слова затвердила пізніше — законом «Про Гімн України» від 6 березня 2003 року.

Нині Державний Гімн України — це не вся пісня, а лише слова першого куплету і приспіву поезії Павла Чубинського з музикою Михайла Вербицького. В офіційній редакції перший рядок зазнав уточнення. Він поданий у такому варіанті: «Ще не вмерла України і слава, і воля...» (як видно, змінилася лиш одна літера: замість Україна — України).

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Дайте визначення поняттю *гімн*.
- 2 Що таке *славень*?
- 3 Яку поезію називають громадянською?
- 4 Хто є автором тексту Державного Гімну України?
- 5 Коли було вперше опубліковано текст з нотами пісні, що згодом набула статусу Державного Гімну України?

- 6 Хто написав музику на вірш Павла Чубинського «Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля...»?
- 7 Якого року Верховна Рада України ухвалила «Музичну редакцію» Державного Гімну України?
- 8 Коли законом «Про Гімн України» було затверджено текст Державного Гімну України?

Працюємо з електронним додатком

В електронному додатку до підручника перегляньте відео, як українці виконують Державний Гімн України. Чи хотіли б ви долучитися до співаків?

Читацький практикум

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля...

(Оригінальний вірш Павла Чубинського)

Ще не вмерла Україна, ні слава, ні воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля!
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці,
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці!
Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І — покажем, що ми, браття, козацького роду!
Гей-гей, браття милі,
Нумо братися за діло,
Гей, гей, пора встати,
Пора волю добувати!
Ой, Богдане, Богдане, славний наш гетьмане,
Нащо оддав Україну ворогам поганим?!
Щоб вернути її честь, ляжем головами,
Наречемось України славними синами.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І — покажем, що ми, браття, козацького роду!
Спогадаймо тяжкий час, лихую годину,
Тих, що вміли умирати за нашу Вкраїну,
Спогадаймо славну смерть лицарства-козацтва!

Зміркувавши враже
бинськ
том, вас
риси гр
і цій по
им поста

укаємо в
еднайтес
зентуйте
му Держ
вла Чуби

являємо
игадайте
раїни. Я
о Гімну

ас Ш
—1861)

к до т
ас Гри
1814 р
повіту
ь). Свое
івці, р
не з вла
ній стол

- [illegible]

Чому Державним Гімном України став лише фрагмент пісні на вірш Павла Чубинського?

Пригадайте відео про українців, які виконують Державний Гімн України. Який захід на честь свята Державного Прапора і Державного Гімну України запропонуєте ви?

Дарин народився 9 вересня 1881 року в селі Звенигороді — Черкавщині. Після закінчення сусідньому училищі в Петербурзі вступив до гімназії.

Шлях до творчого покликання

A portrait of a man with a mustache, wearing a light-colored jacket and a dark bow tie. The man has dark hair and is looking slightly to the right. The background is a mottled brown.

ЛІРИЧНІ ПОСЛАННЯ УКРАЇНИ

Змалку Тарас мріяв стати художником, але заважала кріпосна залежність. Бути кріпаком — означало в усьому залежати від поміщика. Всупереч прикрим обставинам кріпацького животіння кожен вільну хвилину хлопець присвячував малюванню, наполегливо розвивав свої творчі навички. І його мистецький талант помітили: друзі та благодійники викупили обдарованого юнака з кріпацтва! «Велике щастя бути вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить», — радісно писав він до брата Микити.

«Мені тринадцятий минало»
(І. Іжакевич, 1928)

Здійснилося нарешті заповітне бажання колишнього кріпака — його прийняли до Академії мистецтв, а він міг цілком присвятити себе живопису. Однак тоді у його житті з'явилося нове важливе захоплення — поетична творчість. На 1840 рік припав поетичний дебют — вийшов друком славнозвісний Шевченків «Кобзар». Ця книжка й численні захоплені відгуки на неї змінили попередні плани автора:

він усвідомив, що насправді головним його покликанням є поетичне слово.

Здобувши добру мистецьку освіту, Тарас Шевченко повернувся в Україну: багато подорожував, зустрічався з читачами. Однак так тривало недовго: волелюбні твори поета російська влада визнала загрозливими і злочинними, його самого заарештували й відправили на заслання.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Поміркуйте, яку значущу подію відзначали українці 9 березня 2014 року?
- 2 Де народився великий поет України Тарас Шевченко? Де минуло його дитинство?

- 3 Який хист ще в дитинстві виявився в Тараса? Про що він мріяв? Що заважало здійсненню його мрій?
- 4 Як справдилася його мрія? Хто цьому посприяв?
- 5 Яке нове покликання відчув Тарас Шевченко, навчаючись в Академії мистецтв? Яку назву мала перша збірка його поетичних творів? Як її сприйняли читачі й читачки?
- 6 Пригадайте, хто такий кобзар? Поміркуйте, чому поет дав таку назву своїй першій збірці.
- 7 Як склалася доля поета після закінчення навчання в Академії мистецтв?
- 8 Чому Тараса Шевченка заарештували?
- 9 За допомогою Т-схеми визначте, що нового ви дізналися про життєвий шлях поета.

Відоме

Нове

Поет у неволі

Подальшу долю поета багато в чому визначив цей арешт. Відтоді на нього чекало життя рядового солдата в російській армії. А ще йому офіційно заборонили писати й малювати. Навіть за таких умов поет не зрікся творчої праці. Вірші заносив до невеликих саморобних записників, які було легко сховати від настирливих наглядачів.

Як художник він брав участь у військовій експедиції, що займалася вивченням Аральського моря, по її закінченні опинився в Оренбурзі. За доносом одного з російських офіцерів був заарештований: подальше заслання відбував у Новопетровському укріпленні, що на пустельному узбережжі Каспійського моря.

Усього поет провів в ув'язненні й на засланні довгі десять років.

«В солдатах».
Автопортрет
(Тарас Шевченко, 1847)

«Форт Кара-бутак», «Дженгис-агач» (Тарас Шевченко, 1848)

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Які випробування чекали на митця після арешту?
- 2 Скільки років Тарас Шевченко перебував на засланні?
- 3 Які факти доводять, що Тараса Шевченка позбавили волі саме через його творчу працю?
- 4 Які факти свідчать, що поет не зрікся свого покликання?
- 5 Користуючись інформацією, поданою в статті підручника, ілюстраціями до неї, доведіть, що Тарас Шевченко на засланні не припиняв мистецької діяльності.

Лірика й ліричний герой

Ви знаєте, що лірика відображає людські думки, почуття й переживання. Якщо в епічних творах, наприклад, в оповіданнях чи романах, можуть діяти різні персонажі, то в ліриці ми зустрічаємо лиш одного героя — ліричного.

Цей **ліричний герой** — виразник настроїв і душевних переживань реальної людини; він є літературним двійником автора: не випадково ж бо ліричну творчість вважають душевною біографією самого поета.

Мрія про щастя («І досі сниться: під горою...»)

В ув'язненні й на засланні Т. Шевченко писав переважно ліричні твори. Часто звертався до спогадів про Україну: немов би шукав духовної сили, щоб протистояти гнітючим життєвим обставинам. Гармонійні картини мирного сільського життя — не рідкість у його творчості. Пригадаймо хоча б «в'язничний» вірш поета «Садок вишневий коло хати...» (інша назва «Вечір»).

Дуже схожими світлими переживаннями позначена його поезія «І досі сниться: під горою...» (автор написав її на третьому році свого заслання).

Тут так само зображено вечірню пору, сільську хатинку та кількох щасливих людей. Сон ліричного героя — це його мрія про щастя, що постає як мозаїка зорових образів: загальна панорама довкілля (гора, верби, вода) звужується до біленької сільської хати, що є центром цього ідеального простору. У ньому — немов на іконі: сивий дідусь бавить онука, а ще поряд матір дитини, радісна і щаслива.

Світ щасливих людей, що представляють три різні покоління однієї родини, в авторських переживаннях втілює таке бажане й водночас недосяжне, наміряне щастя, до якого прагне поетова душа.

Про що ця лірична поезія? Як нам охарактеризувати її мотив, тобто комплекс авторських почуттів? У творі поєдналися декілька різних емоцій: любов до рідного краю, прагнення до щастя та водночас авторський смуток від гіркого усвідомлення його недосяжності.

«Селянська родина»
(Т. Шевченко, 1843)

«Вечір в Україні» (Архип Куїнджі, 1873)

І досі сниться: під горою...

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою,
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда, і дитя
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить,
І усміхається, і стиха
Промовить нишком¹⁵: — Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги? —
І нищечком¹⁶ старий читає,
Перехрестившись, «Отче наш»¹⁷.
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати.

Ділимося читацьким досвідом

Яке враження справив цей твір? Чи вплинув він на ваш настрій? Що ви відчували, читаючи поезію? Зі хмарини слів оберіть ті, що найточніше характеризують ваші відчуття.

¹⁵ *Нишком* — тихо, неголосно, слабко, негучно, мовчки.

¹⁶ *Нищечком* — те саме, що нишком.

¹⁷ «*Отче наш...*» — перші слова головної молитви у християнстві.

Досліджуємо самостійно

- 1 Прочитайте уважно перші сім рядків поезії ще раз. Які зорові образи створює поет? Запишіть їх у тій послідовності, у якій вони виникають тексти, і спробуйте уявити кожен.
- 2 Поміркуйте, яку картину створює поет: сповнену звуків чи мовчазну, рухливу чи статичну, наче малюнок? Обґрунтуйте відповідь. Свої спостереження занотуйте.
- 3 Прочитайте ці рядки вголос, прислухайтеся до звучання. Які мовленнєві звуки трапляються в словах найчастіше? Поміркуйте, чому поет увиразнює їх повторами. Узагальніть і занотуйте свої спостереження.
- 4 Прочитайте уважно наступне речення. Яких нових рис набуває створена поетом картина? Чи стає вона більш рухливою? З яким образом ці зміни пов'язані?
- 5 Якою ви уявляєте молоду матір? Як вона ставиться до дитини, дідуся? Чи щаслива вона? Обґрунтуйте відповідь. Доповніть свої нотатки міркуваннями про образ матері.
- 6 Важливим в поезії є й образ дідуся. Саме його поет наділив «голосом». Зверніть увагу, як говорить дідусь. Які слова знаходить поет, щоб схарактеризувати його мовлення? Поміркуйте, чому дідусь промовляє і *нищечком*.
- 7 Про що говорить дідусь? Як ви зрозуміли його слова про лихо й воєн?
- 8 Із ким дідусь розмовляє?
- 9 Чи можуть читачі й читачки здогадатися, що дідусь відчуває? Чи суголосні його почуття з настроєм картини, змальованій поетом на початку вірша? Зробіть нотатки щодо цього образу.
- 10 Якою картиною завершується поезія? Яке враження вона справляє?
- 11 З-поміж слів хмаринки оберіть ті, що найточніше характеризують ваші відчуття.

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи або пари, спільно знайдіть відповіді на запитання і презентуйте їх однокласникам і однокласницям.

- 1 Поміркуйте, чому в читачів й читачок складається враження, що змальована поетом картина є недосяжною?
- 2 Якого значення у творі набуває мотив сну?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

- 1 Розгляньте репродукцію картини Архипа Куїнджі «Вечір в Україні». Як ви вважаєте, чи суголосна тема картини поезії Тараса Шевченка? Чи мають щось спільне образи, створені митцями? Відповідь обґрунтуйте.
- 2 Яка музика, на вашу думку, гармонійно поєдналася б з твором «І досі сниться: під горою...»: весела, жвава, меланхолійна, повільна, гучна, маршова? Відповідь обґрунтуйте.

Виявляємо творчі здібності

Оберіть і виконайте завдання.

- Зверніться до своїх нотаток, які ви робили під час самостійного дослідження поезії; пригадайте висновки, яких ви дійшли під час колективної роботи, і напишіть есе «Про поезію Тараса Шевченка “І досі сниться: під горою...”».
- Вивчіть вірш напам'ять, доберіть музику, яка, на вашу думку, суголосна поезії, і прочитайте виразно твір «І досі сниться: під горою...» під музичний супровід. За бажання зафільтруйте свій виступ і презентуйте його однокласникам та однокласницям.

Іван Франко

(1856—1916)

Багатом із нас полюбиласть казка про хитро-го-прехитрого Лиса Микиту, який сам себе перехитрував. А що ще ми знаємо про автора цього цікавого, веселого й водночас повчального твору? Виявляється, що автор «Фарбованого лиса» писав не лише літературні казки, а й дуже гарні ліричні поезії.

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі на Львівщині. Його батько був ковалем, мати походила зі збіднілого шляхетського роду. Від батька успадкував любов до праці та життєвий оптимізм. *«На дні моїх спогадів, — зізнавався письменник, — і досі горить маленький, але міцний огонь. Це огонь із кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взяв дитиною на далеку мандрівку життя».*

Здобувши початкову освіту, хлопець продовжив навчання в так званій «нормальній» школі в Дрогобичі, а згодом став учнем Дрогобицької гімназії. Саме тоді по-справжньому захопився літературою, організував літературний гурток, почав писати поетичні твори. Закінчивши гімназію, став студентом філософського факультету Львівського університету. За активну громадську діяльність був заарештований і мусив перервати навчання. Згодом продовжив університетські студії, а повну вищу освіту здобув у 1890—1891 роках у Чернівецькому університеті.

Усе своє життя письменник активно обстоював інтереси українців. У своїй громадянській ліриці закликав до єдності в боротьбі за національну свободу та незалежність.

Іван Франко

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

1 Які факти з біографії письменника вас зацікавили? У який спосіб ви можете задовольнити свою цікавість?

Ілюстрації до казки Івана Франка «Фарбований лис» художника Амброза Жуковського (1972)

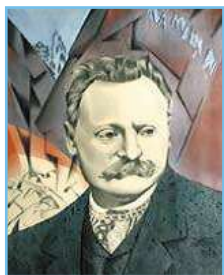
2 Поміркуйте, чи вважав письменник дитинство важливим етапом у формуванні світогляду, характеру людини. Відповідь обґрунтуйте.

3 Що ви дізналися про Івана Франка-гімназиста та Івана Франка-студента?

4 Чому Івана Франко мусив перервати навчання в університеті?

5 Пригадайте казку Івана Франка «Фарбований Лис». Які проблеми порушив письменник у цьому творі? Поміркуйте, чому письменник у свій творчості звернувся до дітей.

Майстер ліричного слова

Іван Франко
(Михайло Жук,
1925)

Обдарування Івана Франка було всебічним, а його творча діяльність — без перебільшення грандіозна. Він є автором кількох тисяч творів, а весь його доробок міг би скласти близько ста томів. За внеском в українську культуру Івана Франка можна порівняти хіба що з одним його попередником. На думку відомого вченого Дмитра Чижевського, його роль в українській словесності «була так само визначна, як і роль Шевченка».

Ліричні поезії Івана Франка увійшли до збірок «Баляди і розкази», «З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд», «Semper tiro», «Давнє й нове», «Із літ моєї молодості». Чимало його творів залишилося поза збірками. Уміння надати громадянській тематиці вселюдського звучання, майстерне розкриття найтонших відтінків особистих

переживань, увага до філософських проблем забезпечили поетові почесне місце серед класиків нашої літератури.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Чому діяльність Івана Франка названо грандіозною? Чи можна назвати його працелюбним письменником? Відповідь обґрунтуйте.
- 2 Із чим внеском в історію культури й літератури відомий учений Дмитро Чижевський порівнював доробок Івана Франка?
- 3 Які назви мають збірки ліричних творів поета?
- 4 Чому Івана Франка вважають класиком української літератури? Які риси властиві його творчому доробку?

Поезія непереможного оптимізму («Розвивайся ти, високий дубе...»)

Існує «тиха лірика», тобто така, у якій поет ділиться із читачами й читачками особистими переживаннями й намагається встановити з ними довірливе спілкування. А є лірика геть інша, декларативна — піднесена й урочиста, сповнена закликів до певних дій, наприклад, до боротьби за краще життя. Саме до таких ліричних декларацій належить відома нам поезія Павла Чубинського — не випадково на її основі постав Державний Гімн України!

Вірш І. Франка «Розвивайся ти, високий дубе...» так само побудовано як урочистий гімн, присвячений майбутньому України (зважте, що автор написав його в позаминулому столітті, коли наш народ ще не мав власної держави, а тільки мріяв про неї).

Закличні інтонації твору набувають особливої виразності завдяки уважному

«Чарівний подих весни»
(Марфа Тимченко, 1997)

«Дуб Сковороди», що ріс понад 1000 років (с. Сковородинівка Золочівського району Харківської області)

«Батьківщина-Мати» — монументальна скульптура в Києві. Розташована на високому правому березі річки Дніпро, на території Національного музею історії України в Другій світовій війні. Відкрита в 1981 році. Автор монументу — скульптор Василь Бородай.

добору лексичного матеріалу, зокрема використанню постійних епітетів: *тяжкі кайдани, щира дружба, пута вікові, святее діло, товариство чесне*.

Пам'ятаймо, що твір І. Франка — не лише громадянська декларація, а й мистецьке явище. Заклики до народного пробудження та єдності погоджено в ньому з яскравими художніми образами. Ці образи переважно символічні й алегоричні. Наприклад, рух народу до свободи й розвитку автор зіставив з весняним пробудженням у природі, коли все прокидається після тривалого зимового сну. Недарма ключовим у творі є слово «розвивайся!».

Образ матері-України травляється в багатьох народних піснях; він уособлює Батьківщину. Автор використав і ускладнив поширене у фольклорі зіставлення Україна — мати, українці — її діти.

А ще пригадайте Прадуб із давнього українського міфу — він там символізує Світове дерево, на якому тримається все живе. Звичайний, не міфологічний дуб в українському фольклорі позначає велич, могутність і довголіття. У Івана Франка це важливий алегоричний образ, який втілює безмежні можливості нашого народу.

І ніщо й ніколи не стане йому на заваді — «Весна красна буде!».

Розвивайся ти, високий дубе

Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуться пута віковії,
Прокинуться люди.
Розпадуться пута віковії,
Тяжкії кайдани,
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.
Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяну-річки¹⁸
Одна, нероздільна.
Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.
«Діти ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годі ж бо вам в сусід на услужі
Свій вік коротати!
Піднімайтесь на святее діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матері службу.
Чи ще ж то ви мало наслужились
Москві і ляхові?
Чи ще ж то ви мало наточились

¹⁸ У XIX ст. на цих територіях носії української мови переважали за кількістю інше населення.

Братерської крові?
Пора, діти, добра поглядати
Для власної хати,
Щоб ґаздою¹⁹, не слугою
Перед світом стати!»
Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Гей, уставаймо, єднаймося,
Українські люди!
Єднаймося, братаймося
В товариство чесне,
Хай братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!

17 березня 1883

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Яке враження справила ця поезія? Які образи зацікавили?
- 2 До чого / кого звертається ліричний герой на початку вірша? У яких прочитаних вами творах вже траплялося звернення до рослин, природних явищ? Поміркуйте, з якою метою Іван Франко використовує ці звертання.
- 3 Ваші однолітки, відповідаючи на це запитання, запропонували такі пояснення. Прочитайте їх.

- Таке звертання є традиційним у фольклорі, тому зрозуміле й близьке кожному українцю.
- Із тією ж метою, що й звернення Франка до казки: у звичній і привабливій для читачів формі вижити власні погляди.
- Подібні звертання характерні для веснянок. У народі веснянки люблять, бо вони несуть радість, обіцяють оновлення, яке завжди справджується: адже весна обов'язково щороку настає.

Яка з наведених тез видалася вам найбільш цікавою й вірогідною? Відповідь обґрунтуйте. Якими міркуваннями ви доповнили б ці тези?

¹⁹ Ґазда — господар.

- 4** Знайдіть у тексті вірша словосполучення, що також є характерними для фольклору. Допишіть власні приклади до поданого ряду. Поміркуйте, з якою метою поет вживає ці слова.

Високий дубе, весна красна, щирую дружбу ...

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Прочитайте уважно наступні рядки поезії. Якого нового змісту набуває у творі Івана Франка традиційний для усного народної творчості образ красної весни?
- 2 Пригадайте веснянку «Благослови, Мати, Весну закликати», кого або що у веснянках називали Матір'ю? Якого нового змісту набуває образ Матері в поезії І. Франка «Розвивайся ти, високий дубе...»?
- 3 Розгляньте схему, прокоментуйте її. Чи згодні ви з твердженнями, яке знайшло таке схематичне відображення? Відповідь обґрунтуйте.

Мати = Україна

Її діти = українці

- 4 Чому Мати тужить, звертаючись своїх дітей? До чого вона їх закликає? Складіть схему або хмаринку слів, які допоможуть вам унаочнити відповідь.
- 5 Поміркуйте, чому після слів Матері знову повторюються перші рядки поезії? Ваші однолітки дали таку відповідь:

Поет ніби стверджує: оновлення України, про яке він мріє й до якого закликає, так само неминуче, як і прихід весни.

Чи згодні ви з тезою, запропонованою вашими однолітками? Відповідь обґрунтуйте.

- 6** До чого спонукає ліричний герой? Прочитайте виразно рядки поезії, у яких міститься його заклик до українців. У чому, на думку поета, запорука оновлення України?

Подискутуймо?

Чи є заклик Івана Франка в поезії «Розвивайся ти, високий дубе...» актуальним для сучасних українців?

Виявляємо творчі здібності

- 1 Ваші однолітки замислились, що можна зробити, щоб нагадати сучасникам заклики поета. Поміркувавши, вони склали перелік:

- провести літературний вечір «Розвивайся ти, високий дубе...»;
- зафільмувати виразне читання вірша (кожного учня окремо або групою, класом) і поширити запис серед друзів, батьків;
- виготовити нагрудний знак (значок) із закликами Івана Франка
- пошити екологічну торбинку для продуктів і вишити на ній цитату з вірша
- вишити цитату з вірша на майці.

Яка із запропонованих справ вас зацікавила, до якої ви хотіли б долучитися? Які заходи можете запропонувати ви?

Микола Вороний

(1871—1938)

Микола
Вороний.
(Михайло Жук,
початок
XX ст.)

Микола Кіндратович Вороний народився 6 грудня 1871 року на Катеринославщині (нині — Дніпропетровська область). Від матері перейняв любов до рідного слова. Навчався у Харківському та Ростовському реальному училищах (навчальні заклади з переважанням математики та природничих предметів). За участь у громадській організації потрапив під нагляд російської поліції, виїхав за кордон, здобував освіту у Віденському та Львівському університетах (на той час українська Галичина входила до складу Австрії).

У Львові заприятелював з Іваном Франком. «Вплив його особи на мене був колосальний. Це був велетень, таких людей я в життю більше не стрічав», — зізнався Микола Вороний. Під впливом Івана Франка він вирішив стати поетом, а ще не на жарт захопився театром, навіть виступав як актор у різних театральних колективах.

Проголошення Української Народної Республіки Микола Вороний зустрів із великим піднесенням, а після її поразки емігрував до Польщі. Туга за рідним краєм зрештою змусила поета повернутися додому. На той час уже перемогла

антиукраїнська радянська влада — Миколи Вороного спочатку відправили на заслання, а потім за фальшивим обвинуваченням засудили до смертної кари.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Чим зацікавила вас постать Миколи Вороного? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
- 2 Складіть план статті про житті й творчість Миколи Вороного. За планом підготуйте розповідь про поета.

Про патріотичне почуття («Євшан-зілля»)

У житті Миколи Вороного найвищими цінностями були не матеріальні блага, а краса й патріотизм. Недарма Іван Франко назвав його «ідеалістом непоправним». Ідеалом патріотизму митець не поступився навіть перед смертю.

Духовні цінності важко виміряти й обчислити, однак вони наповнюють наше життя сенсом. Сказане повною мірою стосується почуття патріотизму, тобто любові до Батьківщини. У творчості Миколи Вороного патріотична тема відіграє дуже важливу роль. Їй він присвятив поему «Євшан-зілля» (1899).

За основу свого твору автор узяв давню половецьку легенду, подану в Галицько-Волинському літописі під 1201 роком. Поет оновив її зміст і перетворив на повчальну історію про невидимий духовний зв'язок, що єднає людину з батьківщиною.

У легенді згадано про дуже давні часи, а саме — правління князя Володимира Мономаха, який переміг плем'я половців і вигнав їхнього хана Отрока з рідних земель. Аби повернути Отрока додому, інший хан — Сирчан — надіслав по нього співця Ора, але намарно: навіть рідне слово й пісні предків не подіяли на втікача. Дивним чином усе змінив запах простої трави з половецького степу: «І дав Ор йому зілля, і той, понюхавши і заплакавши, сказав: *«Да лучше есть на своей земле кистями лягти, а ніж на чужей славному бути»*. І прийшов він у землю свою».

Микола Вороний переосмислив цей давній літописний матеріал: у його версії посланець має покликати не ханського брата, а сина, який ще дитиною потрапив у полон і виріс на чужині при дворі київського князя. Хлопець звик до забезпеченого життя в неволі, і лише запах євшану (полину) відродив його спогади про рідні степи і змусив згадати, хто він і якого роду.

Працюємо з різними видами інформації

Знайдіть інформацію про євшан-зілля й поміркуйте, чому наші предки вважали, що ця рослина має магичні властивості.

Між епосом і лірикою

Епос розповідає нам про певні події, а в ліриці виявляються авторські почуття й переживання. А як же тоді бути з літературними гібридами, що містять одночасно як епічні, так і ліричні складники?

Ліро-епічний твір — літературний твір, у якому поєдналися зображально-виражальні засоби лірики й епосу.

Наука про літературу давно дала відповідь: такі твори одержали назву ліро-епічних. Насправді їх дуже багато й вони поєднують художні можливості епосу (наприклад, сюжетність) та лірики (авторські роздуми, повчання, емоційні оцінки). Напевно, найбільше було написано ліро-епічних поем, адже такі твори надають їхнім авторам значні можливості для втілення художніх задумів.

Поема — ліро-епічний чи епічний твір, у якому зображено значні події та яскраві характери.

Ліро-епічна поема — це великий за обсягом віршований твір, що порушує важливі проблеми, розповідає про життєві події, розкриває різні людські характери, містить авторські коментарі й оцінки.

У ліро-епічній поемі зазвичай чітко виражена авторська позиція — можна легко визначити його ставлення до зображених подій. Ті частини твору, які містять безпосередні авторські роздуми та емоційні оцінки, називають **ліричними** (авторськими) **відступами**.

Ліричний відступ — прийом у літературному творі, коли автор безпосередньо висловлює свої думки й почуття про події чи героїв твору.

ЕПОС

ЛІРО-ЕПОС

ЛІРИКА

«Євшан-зілля» як ліро-епічний твір

У творі Миколи Вороного поєдналися як епічний (розповідний), так і ліричний (емоційний) компоненти. За цією ознакою, а також за обсягом і тематичною складністю «Євшан-зілля» є ліро-епічною поемою. У ній авторські ліричні відступи розпочинають і завершують виклад. На початку авторське слово пояснює, з якою саме метою подано давнє «оповідання» («Між рядками слів таїться / В нім якесь пророкування»). А підсумовують твір емоційні роздуми — убоління поета за долю рідного українського народу.

Ліричні відступи немов обрамлюють епічну частину — саму розповідь про повернення половецького юнака до рідних степів. Вони увиразнюють непрямий (алегоричний) сенс літописної історії: погоджують її з непростим шляхом багатьох українців до національного самоусвідомлення.

Читацький практикум

Працюємо з електронним додатком

Скористайтеся електронним додатком й послухайте поему Миколи Вороного «Євшан-зілля». Потім прочитайте із зупинками поданий в підручнику текст твору.

Євшан-зілля

(Поема)

Да лучше есть на своей земли
костью лечи,

ине ли на чуже славу быти.

(Літопис, за Іпатським списком)

В давніх літописах наших
Єсть одно оповідання,
Що зворушує у серці
Найсвятіші почування.
Не блищить воно красою
Слів гучних і мальовничих,
Не вихвалює героїв
Та їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить
Те старе оповідання.
Між рядками слів таїться
В нім якесь пророкування.
І воно живить надію,
Певну віру в ідеали
Тим, котрі вже край свій рідний
Зацурали, занедбали...

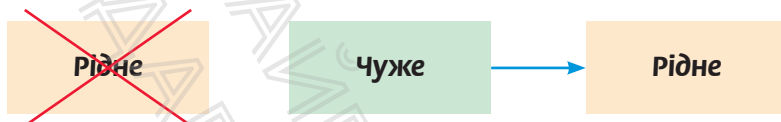
Жив у Києві в неволі
Ханський син, малий хлопчина,
Половецького б то хана
Найулюблена дитина.
Мономах, князь Володимир,
Взяв його під час походу
З ясирем²⁰ в полон і потім
При собі лишив за вроду.
Оточив його почотом
І розкошами догідно —
І жилось тому хлоп'яті
І безпечно, і вигідно.
Час минав, і став помалу
Рідний степ він забувати,
Край чужий, чужі звичаї
Як за рідні уважати.

²⁰ Ясир — бранець, поневоленний, раб.

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- 1 Як син половецького хана потрапив до Києва? Як йому там жилося? Знайдіть у тексті слова, які характеризують життя сина половецького хана у Володимира Мономаха.
- 2 Які зміни сталися у свідомості хлопчика за час перебування в полоні? Якими словами-антонімами поет стисло, але чітко окреслює ці зміни?
- 3 Поясніть схему.

- 4 Як ви вважаєте, про що далі йтиметься у творі?

Та не так жилося хану
Без коханої дитини.
Тяжко віку доживати
Під вагою самотини.
Зажурився, засмутився...
Вдень не їсть, а серед ночі
Плаче, бідний, та зітхає,
Сну не знають його очі.
Ні від кого він не має
Ні утіхи, ні поради.
Світ увесь йому здається
Без краси і без принади.
Кличе він гудця²¹ до себе
І таку держить промову,
Що мов кров'ю з його серця
Слово точиться по слову:
«Слухай, старче, ти шугаєш
Ясним соколом у хмарах,
Сірим вовком в полі скачеш,
Розумієшся на чарах.

²¹ Гудець — співак-пророк.

Божий дар ти маєш з неба
Людам долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати.
Ти піди у землю Руську —
Ворогів наших країну,—
Відшукай там мого сина,
Мою любую дитину.
Розкажи, як побиваюсь
Я за ним і дні, і ночі,
Як давно вже виглядають
Його звідтіль мої очі.
Заспівай ти йому пісню
Нашу, рідну, половецьку,
Про життя привільне наше,
Нашу вдачу молодецьку.
А як все те не допоможе,
Дай йому євшана-зілля,
Щоб, понюхавши, згадав він
Степу вільного привілля».
І пішов гудець в дорогу.
Йде він три дні і три ночі,
На четвертий день приходить
В місто Київ опівночі.
Крадькома пройшов, мов злодій,
Він до сина свого пана
І почав казати стиха
Мову зрадженого хана.
Улещає, намовляє...
Та слова його хлопчину
Не вражають, бо забув вже
Він і батька, і родину.
І гудець по струнах вдарив!
Наче вітер у негоду,

Загула невпинна пісня —
Пісня вільного народу.
Про славетнії події —
Ті події половецькі,
Про лицарські походи —
Ті походи молодецькі!
Мов скажена хуртовина,
Мов страшні Перуна громи,
Так ревли-стогнали струни
І той спів гудця-сіроми!
Але ось вже затихає
Бренькіт дужий акордовий
І намісто його чути
Спів народний, колисковий.
То гудець співає тихо
Пісню тую, що співала
Мати синові своєму,
Як маленьким колисала.
Наче лагідна молитва,
Журно пісня та лунає.
Ось її акорд останній
В пільмі ночі потопає...
Але спів цей ніжний, любий,
Ані перший, сильний, дужий,
Не вразив юнацьке серце,—
Він сидить німий, байдужий.
І схилилася стареча
Голова гудця на груди —
Там, де пуста замість серця,
Порятунок вже не буде!..
Але ні! Ще є надія
Тут, на грудях в сповиточку!..
І тремтячими руками
Роздирає він сорочку,

Із грудей своїх знімає
Той євшан, чарівне зілля,
І понюхать юнакові
Подає оте бадилля.
Що ж це враз з юнаком сталось?
Твар²² поблідна у небоги,
Затремтів, очима блиснув
І зірвавсь на рівні ноги.
Рідний степ — широкий, вільний,
Пишнобарвний і квітчастий —
Раптом став перед очима,
З ним і батенько нещасний!..
Воля, воленька кохана!
Рідні шатра, рідні люди...
Все це разом промайнуло,
Стисло серце, сперло груди.
«Краще в ріднім краї милім
Полягти кістьми, сконати,
Ніж в землі чужій, ворожій
В славі й шані пробувати!» —
Так він скрикнув, і в дорогу
В нічку темну та пригожу
Подались вони обоє,
Обминаючи сторожу.
Байраками та ярами
Неутомно проходили —
В рідний степ, у край веселий
Простували, поспішали.

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- 1 Як поставився юнак до вмовлянь гудця? Прочитайте виразно ці рядки.
- 2 Яке враження справляє на читачів опис співу гудця? Які яскраві епітети, порівняння використовує поет для опису цього співу?

²² Твар — обличчя.

3 На яку пісню гудець покладав останню надію?

4 Яке враження справив на юнака спів гудця?

5 Поясніть, якого сенсу набувають слова:

*Там, де пуста замість серця,
Порятунку вже не буде!..*

6 Коли юнак згадав свою батьківщину? Що саме він згадав? Прочитайте виразно ці рядки.

Україно! Мамо люба!
Чи не те ж з тобою сталося?
Чи синів твоїх багато
На степах твоїх залилось?
Чи вони ж не відцурались,
Не забули тебе, неньку,
Чи сховали жаль до тебе
І кохання у серденьку?
Марна річ! Були і в тебе
Кобзарі — гудці народні,
Що співали-віщували

Заповіти благородні,
А проте тієї сили,
Духу, що зрива на ноги,
В нас нема і манівцями
Ми блукаєм без дороги!..
Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях
направить,—
Шлях у край свій повороту?!

1899 р.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

1 Яке враження справив останній фрагмент твору?

2 До кого звертається ліричний герой поеми? Як він називає Україну? Як називає українців?

3 Кого поет вважає українськими гудцями? Хто такі кобзарі?

Розмірковуємо над текстом твору

1 Поміркуйте, чому автор, звертаючись до України, використав окличні речення.

2 Знайдіть у тексті питальні речення. Поміркуйте, кому ці питання адресовані. З-поміж наведених варіантів оберіть і обґрунтуйте відповідь. Автор адресує запитання

А собі

Б читачам

В собі й читачам

3 Як би ви відповіли на поставлені запитання?

4 Як автор характеризує своїх сучасників? Обґрунтуйте відповідь цитатами з тексту твору.

- 5 Чому поема завершується питальним реченням ? Як ви зрозуміли останнє запитання автора?

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи або пари. Виконайте завдання.

- Поміркуйте, якого символічного значення набуває у творі євшан-зілля. У зручній для вас формі (схеми, таблиці, тексту з ілюстраціями, плакату тощо) узагальніть свої міркування й презентуйте однокласникам та однокласницям.

Працюємо з різними видами інформації

Давня половецька легенда з Галицько-Волинського літопису надихнула художника Юрія Логвина створити графічну новелу. Розгляньте малюнки, поміркуйте, чи можна дібрати до них цитати з твору

Наприклад:

«..Божий дар ти маєш з неба
Людам долю віщувати,
Словом, піснею своєю
Всіх до себе привертати...»

Виявляємо творчі здібності

Свшан-зілля в поемі Миколи Вороного допомогло героєві усвідомити свій нерозривний зв'язок з батьківщиною. А яка рослина для вас є символом рідного села, міста, Батьківщини? Вигадайте цікаву форму презентації цих рослин і запропонуйте її однокласникам й одно-класникам.

Слово і музика

А ви знали, що в Давній Греції поетичні твори виконували з музичним супроводом? Найчастіше використовували ліру: від назви цього струнного інструмента й походить сучасне слово «лірика».

Лірична поезія взагалі дуже близька до музики, бо так само емоційна. Не випадково лірику іноді образно визначають як музику в слові. На основі поєднання поетичного й музичного компонентів постала **лірична пісня**.

Лірична пісня — це словесно-музичний твір, призначений для співу. У народній творчості дуже багато різних пісень, деякі з них вам уже знайомі.

Пісенну традицію нашого народу розвивають і збагачують новими творчими знахідками талановиті автори — поети й композитори.

Муза з лірою.
Деталь картини, що зображує змагання Аполлона і Марсія (червонофігурний вазопис, художник Мелеагра, прибл. 400—380 роки до нашої ери)

Шукаємо відповіді разом

- 1 Яких авторів сучасних пісень ви знаєте?
- 2 Чи знаєте ви, які пісні слухали і співали у вашому віці ваші батьки, бабусі, дідусі? Чи чули ви коли-небудь ці пісні? Чи хотіли б послухати?
- 3 Скористайтесь електронним додатком до підручника й послухайте легендарні пісні разом із рідними. Яка із цих пісень сподобалася вам? Поміркуйте, чому сучасні виконавці звертаються до цих творів.

Особливості побудови пісенно-ліричного твору

На композицію пісенно-ліричного твору впливає його залежність від музики та особливостей виконання. Щоб пісня «прозвучала», варто надати тексту чіткої строфічної будови, а образам твору — простоти та яскравості. Звісно, слід подбати і про ритміку: наприклад, у пісні важливу роль відіграють різноманітні повторення: рими (звукові повторення наприкінці віршових рядків), а ще рефрени (приспіву) та анафори.

Михайло Ткач

(1932—2007)

Михайло Ткач

Михайло Миколайович Ткач є автором низки поетичних збірок. Його твори стали основою багатьох популярних пісень. Разом з Ігорем Покладом талановитий поет створив пісню «Моя Україна». Ця пісня органічно поєднує в собі щирість і простоту. Її образи нам добре знайомі: з них виростає привабливий мозаїчний малюнок нашої рідної України. А емоції (не забуваймо, наскільки вони важливі в ліричному творі) демонструють радість ліричного героя та його любов до рідного краю. Радість насамперед від духовної єдності з Батьківщиною.

Патріотичне почуття втілюється у двох дуже простих словесно-образних рядах. Вони покликані створити емоційний

дисонанс: з одного боку, утрата зв'язку з батьківщиною — це розлука, гірка мука, печаль, чужина. А з другого, маємо позитивно позначений образний ряд, що втілює єдність людини з рідною землею: роси, води, журавлі, ясні небеса, материнські очі, пшеничний колос, душа, зерно, калина, щастя, сонце...

Пам'ятаймо: повною мірою пісня розкриває свій мистецький потенціал тільки під час виконання — у згоді з музичним супроводом.

Читацький практикум

Працюємо з електронним додатком

В електронному додатку до підручника знайдіть запис пісні «Моя Україна». Послухай її. Прочитайте вірш Михайла Ткача.

Моя Україна

На росах, на водах,
На всіх переходах
Курличеш мені в журавлиних ключах,
Моя Україно,
Родима країно,
Ясні небеса в материнських очах.
Я чую твій голос
Пшеничний твій колос
У душу мені засіває зерно.
Моя Україно,
Колиско-калино,
Пізнати тебе мені щастя дано.
З тобою розлука —
Гірка моя мука,
Печаль журавля без гнізда в чужині.
Моя Україно,
Білявка-хатино,
З твого вікна світить доля мені.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас пісня? Які почуття вона викликала?
- 2 Прочитайте уважно текст першого куплету. Які образи в ньому постають? Спробуйте описати цю уявну картину. Яка пора року уявляється? Літо чи осінь, зима чи весна? Яка місцевість: степ чи гори, берег річки чи море?
- 3 Визначте провідну тему (мотив) першого куплету.
- 4 Прочитайте уважно другий куплет. Ваша уявна картина доповнилася новими образами чи змінилася на іншу?
- 5 Як ви зрозуміли рядки «Пшеничний твій колос / У душу мені засіває зерно»?
- 6 Як ви вважаєте, що має вирости з цієї зернини?
- 7 Як зрозуміли образ коліски-калини?
- 8 Визначте провідну тему (мотив) другого куплету.
- 9 Прочитайте уважно третій куплет. Який новий мотив розвивається в ньому? У яких образах цей мотив розкривається?
- 10 Як ви зрозуміли рядки «Білявко-хатино, / З твого вікна світить доля мені»?

Ділимося читацьким досвідом

Які пісні про Батьківщину ви знаєте? Які з них справили на вас сильний емоційний вплив?

Дмитро Кремінь

(1953 — 2019)

Дмитро
Кремінь

Дмитро Дмитрович Кремінь — невтомний трудівник на ниві української освіти та мистецтва. Народився він на Закарпатті. По закінченні філологічного факультету Ужгородського університету переїхав на Миколаївщину, працював учителем, журналістом. Поетичне обдарування поєднав з любов'ю до пісні. У творчій спадщині Д. Кременя близько 500 пісень, багато з них — на патріотичну тему.

Письменник Олександр Гаврош залишив добрий спогад про Д. Кременя: «Людина з чутливим серцем,

глибоким інтелектом та дивовижною відкритістю до світу — він возносився якоюсь гірською вершиною в степовому краю. До нього весь час заходили люди, старші й молодші, різномовні, часом просто погомоніти... Став своїм у Миколаєві, як не переставав бути своїм на Закарпатті і через сорок років відсутності».

3 любов'ю до слова

У цій поезії багато сказано про радість і любов. Про любов до життя й до безмежного світу. А найперше про те, що рано чи пізно неодмінно нагадує про себе, допомагаючи нам зберігати свою неповторність, єднаючи нас із джерелом нашої життєвої сили. Любов до Батьківщини, пам'ять, закарбована у слові — саме вони підтримують нас на шляхах непростих щоденних випробувань, допомагають нам зберегти себе у великому й мінливому світі.

Образ мови в емоційній палітрі поезії Дмитра Кременя багатий і різноманітний: вона завжди нова і свіжа, вона захоплює й надихає, наснажує патріотизмом і водночас є чимось таким дуже-дуже рідним, ніжним і майже інтимним — немов «най-ласкавіший дотик».

Читацький практикум

Ділимося читацьким досвідом

- 1 Скористайтесь електронним додатком і послухайте вірш Дмитра Кременя «...Літа мої і зими...». Обміняйтеся враженнями від цього твору.
- 2 Прочитайте вірш. Які нові барви твору ви для себе відкрили?

«...Літа мої і зими...»

...Літа мої і зими,
Скільки б не стало літ,
Доти живі усі ми,
Доки живий цей світ.
Доки простори відкриті

Птахові й кораблю.
Доки на цьому світі
Я ще цей світ люблю.
Доки...
А справді, доки
Сіятиме жалі
Найласкавіший дотик
Мови моєї землі.
Мова твоя, Україно,
З подиху солов'їв.
Мова моя солов'їна —
З призерку Соловків²³.
Мову мою і землю
Я відкриваю знов.
Як її відокремлю
Від усесвітніх мов.
Мука моя й основа...
Тільки на все життя
Стане Книгою Слова²⁴
Книга твого Буття²⁵...

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Прочитайте ще раз уважно перші чотири рядки твору. Які образи в них постають?
- 2 Які асоціації викликають у вас образи *літ* і *зим*? Чи можна ці слова назвати антонімами? Складіть асоціативні грона «Літо» і «Зима». Скористайтеся хмаринкою слів, додайте свої.

²³ *Соловки* — так у народі називали найбільший радянський концентраційний табір, що містився на Соловецьких островах. У 1937 році масово розстріли в'язнів Соловецької тюрми, серед страчених були й провідні українські митці, а також вчені, політичні та державні діячі.

²⁴ *На початку було Слово* — перший рядок Євангелія від Івана, що міститься Новому Заповіті Біблії. Рядок цей має безліч варіантів перекладу й тлумачення.

²⁵ *Книга Буття* — перша книга Біблії, міститься в Старому заповіті.

Літо

Зима

- 3 Поміркуйте, чому поет залучає до художнього світу вірша образи літа і зими? Чому називає їх *моїми*?
- 4 Знайдіть у перших чотирьох рядках поезії слова *доки* й *доти*. Пригадайте, зазвичай вони трапляються в фразах як парні, взаємозалежні, наприклад: «*Доки жива мова, доти живий народ*». Які фрази поєднані цими словами в перших чотирьох рядках вірша? Як ви зрозуміли ці рядки?
- 5 Ваші однолітки спробували розтлумачити рядки «*Доки простори відкриті / Птахові й кораблю*» і запропонували такі пояснення.
Доти живі усі ми,...
- А** доки є свобода й воля для всіх
Б доки чисті небо й моря
В доки ніхто й ніщо не загрожує людям і природі
- Який варіант оберете ви? Можливо, запропонуєте свій? Обґрунтуйте відповідь.
- 6 Зробіть висновок, які / який мотиви виникають у перших восьми рядках. Оберіть із поданих варіантів або запропонуєте свій. Обґрунтуйте свій вибір.
- А** мотив єдності людини і світу
Б мотив любові до світу як основи існування людини
В відповідальність людини за все, що відбувається у світі

Г ?

Досліджуємо самостійно

- 1 Прочитайте наступні чотири рядка поезії. Із яким образом пов'язані зміни в настрої ліричного героя? Чи можуть читачі поезії схарактеризувати його ставлення до рідної мови? Які образи допомагають це зрозуміти? Як ви зрозуміли словосполучення *сіятиме жалі, найласкавіший дотик*?
- 2 У поданих нижче рядках поезії знайдіть близьку за звучанням пару слів. За потреби з'ясуйте їхнє значення і складіть асоціативне гроно до кожного з цих слів. Поміркуйте, чи виступають вони в тексті як антоніми. Відповідь обґрунтуйте.

- 3 Яким постає в поезії образ мови? Складіть хмарину слів для характеристики цього образу.
- 4 Прочитайте уважно останні вісім рядків поезії. Як ви вважаєте, чи змінився настрій ліричного в цих рядках? Відповідь обґрунтуйте.
- 5 Скористайтесь примітками до тексту поезії та поясніть її останні рядки:

1. Урочистий музичний твір на слова символічно-програмного змісту, який є символом держави — це

В щедрівка

В музичний твір без слів

В Івана Франка

о **В** Михайло Вербицький

В Миколи Вороного

В у Києві

ЛІРИЧНІ ПОСЛАННЯ УКРАЇНИ

- А** невідворотного приходу весни
Б невблаганного впливу часу
В неминучого оновлення України
8. У поезії «Розвивайся ти, високий дубе...» Іван Франко використав образи
- А** фольклору **Б** творів Тараса Шевченка **В** поеми Миколи Вороного
9. Ліричні відступи є у творі
- А** Миколи Вороного «Євшан-зілля»
Б Івана Франка «Розвивайся ти, високий дубе...»
В Тараса Шевченка «І досі сниться: під горою...»
10. Образ гудця постає у творі
- А** Миколи Вороного «Євшан-зілля»
Б Михайла Ткача «Моя Україна»
В Тараса Шевченка «І досі сниться: під горою...»
11. Автор поетичних рядків

Пшеничний твій колос
 У душу мені засіває зерно, —

А Микола Вороний **Б** Михайло Ткач **В** Дмитро Кремень

12. Автор поетичних рядків:

Стане Книгою Слова
 Книга твого Буття, ... —

А Тарас Шевченко **Б** Дмитро Кремень **В** Іван Франко

Працюємо з електронним додатком

Виконавши інтерактивні вправи, ви зможете перевірити свої знання з теми «Ліричні послання Україні».

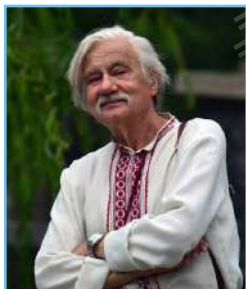
Віртуальна бібліотека

Щоб більше дізнатися про громадянську лірику, патріотичні пісні ознайомтеся з твором Олександра Кониського і Миколи Лисенка «Молитва за Україну»; з Національним гімном кримських татар, в основу якого покладено вірш Номана Челебіджіхана; піснею Степана Чарнецького «Ой, у лузі червона калина похилилася»; поезіями Спиридона Черкасенка «Дві матері», «Рідний край» та Уляни Кравченко «Думка», Олександра Олеся «Половці і Отрок», «Пісня» (зі збірки «Княжа Україна»), Василя Симоненка «Я закоханий палко, без міри», Леоніда Полтави «Абетка з історії України: бо корінням у рідній землі», Володимира Даника «Починаймося з рідної мови».

Різдвяні дива

Ігор Калинець

(Народився 1939 р.)

Ігор Калинець

Ігор Миронович Калинець народився 9 липня 1939 року в місті Ходорові на Львівщині. Після школи закінчив філологічний факультет Львівського університету. Активно виступав проти несправедливості, захищав національні інтереси українців.

Радянська влада переслідувала вільних духом людей. Письменника заарештували, несправедливо обвинуватили. Шість років він провів в ув'язненні і три — на засланні. Повернувся до Львова, працював у бібліотеці, був журналістом. Видав багато поетичних книжок: поєднав їх у серії «Пробуджена муза» та «Невольничча муза».

Поетичні твори для дітей почав писати ще в ув'язненні: «У таборі на Північному Уралі, де я опинився 1973 року, я знову взявся до писання. І не тільки для себе (для дорослих), але й для дітей. Моя дочка закінчувала другу класу. І мені (з туги також) хотілося щось і від себе вкласти в душу маленької школярки. Хотілося й собі бути причетним до її виховання, до формування і світогляду, і смаків».

Для дітей Ігор Калинець писав не лише поезії, а й дуже гарні казки та оповідання. Деякі з них видані окремою збіркою — «Казки зі Львова».

Працюємо з електронним додатком

В електронному додатку до підручника послухайте вірші Ігоря Калинця для дітей. Яке враження вони на вас справили? Чим зацікавили?

Оповідання просте й різдвяне

Ми вже дещо знаємо про оповідання. Хоча б те, що воно належить до групи епічних творів, тобто таких, що розповідають нам про певні життєві події.

Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів.

Оповідання — найменший епічний твір: нам дуже легко відрізнити його від більших за обсягом повісті та роману. Однак не тільки обсяг має значення. На відміну від масштабних повісті та роману, оповідання зображує якийсь один важливий епізод із життя головного героя або героїні. Другорядні персонажі при цьому допомагають розкрити характер героя / героїні та увиразнити особливості зображених подій.

Наявність головного героя або героїні, кількох другорядних персонажів та простого сюжету — основні риси цього оповідного жанру.

Оповідання бувають різні: фантастичні, пригодницькі, детективні, сатиричні, анімалістичні — чимало інших різновидів. А ще є оповідання різдвяні, тематично пов'язані з Різдовом — великим християнським святом. Це не просто релігійне, а народне свято — недарма наш фольклор такий багатий на пісні-колядки та різдвяні звичаї.

Різдвяні оповідання — це особливі твори про дива, що трапляються з героєм чи героїнею напередодні Різдва або різдвяної ночі. Побудовано їх досить просто: він або вона переживають нелегкі часи, наприклад, принизливу бідність, самотність,

«“Різдвяна пісня у прозі” та короткі різдвяні історії»

Чарльза Дікенса з ілюстраціями Артура Рекхема, художника, який заклав основи сучасної кольорової книжкової ілюстрації

розлуку з близькими людьми. Скрутні життєві моменти, душевна криза героя (героїні) зрештою долаються дивовижним утручанням вищих сил або ж завдяки незвичайному випадку. А ще дуже важливими є такі риси, як загострене емоційне очікування свята, світлий, радісний обнадійливий фінал.

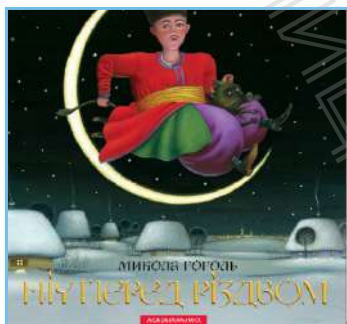
Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Що таке оповідання?
- 2 Чим різдвяне оповідання відрізняється від звичайного?

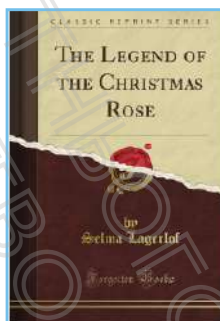

Працюємо з різними видами інформації

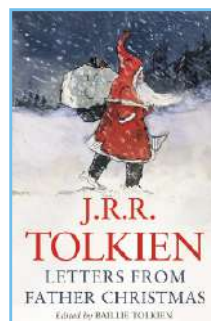
Розгляньте обкладинки книжок із різдвяними оповіданнями, прочитайте підписи під ними. Імена яких письменників вам знайомі? Які твори цих письменників ви читали?

«Ніч перед Різдвом» (1832)
Миколи Гоголя з ілюстраціями
видатного сучасного
українського художника Костя
Лавра (2005)

«Легенда про
різдвяну троянду»
Сельми Лагерльоф
(1908 рік, Швеція)

«Листи від Різдвяного
Діда» Джона Рональда
Руела Толкіна
(1920—1943 роки, Англія)

Що таке «ходити з вертепом»?

В оповіданні «Вертеп Маленького Хлопчика» головний герой «дуже хотів ходити з Вертепом».

Цей звичай має давню традицію. Колись на Різдво студенти українських шкіл «ходили з вертепом» — невеликим пересувним ляльковим театром, поєднуючи вистави про народження Христа з народними комедійними сценками. У своїй

творчості прагнули передати радісний дух Різдва, що знаменує перемогу добра й осоромлення усього злого.

Вертепні сюжети дуже прості. Підступний цар Ірод намагається знищити дитинку Ісуса, але Смерть та Чорти спроваджують підлого зловмисника до пекла. Дійовими особами вертепу є також Ангел, Пастушки, Три Царі (вісники народження святої дитини), Козак та деякі інші персонажі — залежно від вибору виконавців.

Із часом виник так званий «живий» вертеп — у ньому діють не ляльки, а самодіяльні актори, переважно молодь. Вони завчасно готують виставу: розподіляють ролі, учать слова, шийють костюми. Маленькі діти залюбки «ходять з вертепом», виконують у ньому ролі Пастушків або Янголів — як і головний герой різдвяного оповідання І. Калинця.

Вертепні вистави дуже популярні й поширені на Заході нашої країни. Їх виконують разом із колядками — як привітання господарям — та для всіх охочих біля церков або на площах у різдвяний період.

Працюємо з електронним додатком

В електронному додатку до підручника перегляньте сучасні вертепні вистави. Яке враження вони справляють? Чи хотіли б ви взяти участь у такій виставі?

Учасники вуличної вертепної вистави (1908 рік, Швеція)

«Вертеп Маленького Хлопчика»: тематична своєрідність

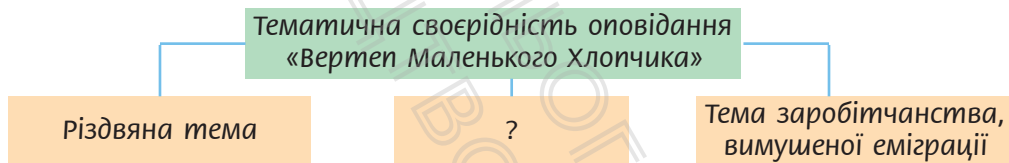
Як ви вже зрозуміли, головна тема оповідання — різдвяна, бо йдеться про участь героя у святковій різдвяній виставі. Однак це тематичне визначення варто уточнити. Пам'ятаймо, що коли у творі не одна тема, то говоримо вже про тематику: у нашому випадку до власне різдвяної теми слід долучити теми родини та заробітчанства, такі важливі й актуальні.

У Маленького Хлопчика є велика мрія — бути разом зі своїми мамою й татом, які змушені заробляти на життя в далекій Португалії. Ця родинна тема переплітається з різдвяною: не випадково Різдво вважають сімейним святом. Прикметно, що саме довготривала розлука з батьками визначила душевну кризу головного героя. Світле очікування свята в душі Маленького Хлопчика затьмарене сумним переживанням «сірих буднів» в очікуванні батьків. У такий спосіб автор посилює характерний для різдвяного оповідання емоційний контраст.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Яка головна тема оповідання «Вертеп Маленького Хлопчика»? Як ця тема відображена в назві твору?
- 2 У чому полягає тематична своєрідність оповідання «Вертеп Маленького Хлопчика»?
- 3 Розгляньте схему. Які, названі в статті підручника теми, на ній не позначено?

Художня деталь у творі

Чомусь, на перший погляд, незначні читацькі враження найдовше зберігаються в нашій пам'яті — іноді весь зміст твору забуваємо, а за потреби саме за цими дрібними деталями легко поновлюємо його в пам'яті. **Художня деталь** — це така незвичайна подробиця в діях, мовленні, зовнішності героя, у побуті, що його оточує, в описах природи тощо. Вона добре запам'ятовується і збагачує твір смисловими та емоційними відтінками.

В оповіданні І. Калинця багато таких «незвичних подробиць». Незвичними є великі літери: Малий Хлопчик, Бабуся, Великий Поет, Козак, Король Данило, Січковий Стрілець (у творі

це ніби всі персонажі того великого Вертепу, яким є життя). А докладно прокоментована колядка — наскільки вона «жива» і сучасна! Зверніть увагу на слова, що дуже сподобались Малому Хлопчикові — «отрочатко» і «днесь»; ще є промовисті збіги імен батьків героя з іменами Марії та Йосифа — батьків «святої дитини».

І ще багато аналогій. Скажімо, Україну хлопчик розглядає як «мале дитятко» з різдяного Вертепу та сподівається, що «коса Смерті» зітне голови «усім іродам, що насилали на наш люд війни, голод, вивози в Сибір, які ще й тепер виганяють людей у найми до Португалії...».

За допомогою цих художніх деталей авторові вдалося поєднати індивідуальні роздуми героя з переживаннями й мріями багатьох українців та українок.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Що таке *художня деталь*? Яке словосполучення є синонімом до цього поняття?
- 2 З якою метою застосовують художні деталі у творах?
- 3 Чи зацікавило вас оповідання І. Калинця? Чого ви очікуєте від читання твору?

Читацький практикум

Вертеп Маленького Хлопчика

Маленький Хлопчик дуже хотів ходити з Вертепом. Особливо цього року, бо минулого він іще зі своїми приятелями колядував — колядка була звичайна, всім відома, «Бог ся рождає»: мелодія простенька, ніби для дітей, але зі словами не все так просто. Напевно колядка була дуже давньою, бо й слова деякі смішні, старовинні — і діти ще й часто перекручували від нерозуміння.

Замість «а віл стоїть трясеться» співали «а він...» Хто він? Бо ж далі йшло «осел смутно пасеться». Найдивнішими у колядці

були слова, ніби вкорочені: замість «Його» було «Го» — «хто ж Го може знати». А в молитовничку оце «Го» було навіть з великої літери. Бабуся пояснила, що коли йдеться про Бога, то і слова, які замінюють цю назву (займенники, казала на них Бабуся), треба писати з великої літери. Те саме «Му» — «йому»: «Ісус Му ім'я». Також неправильно співали «Пастирії клячуть, проти Бога бачать». А треба було: «Пастирії клячуть, в плоті Бога бачуть». В плоті — це не на плоті, що огорожа на селі, а в «тілі», тобто видимого Його бачать. Маленький Хлопчик співав правильно, бо йому пояснив старший сусідський хлопець, який уже ходив із Вертепом. Ось ця колядка, яку Маленький Хлопчик записав собі у зошит побіч інших, але про які не будемо зараз згадувати:

Бог ся рождає

*Бог ся рождає, хто ж Го може знати!
Ісус Му ім'я, Марія Му Мати!
(2) Тут Ангели чудяться,
Рожденного бояться,
А віл стоїть трясеться,
Осел смутно пасеться,
Пастирії клячуть,
В плоті Бога бачуть
Тут же, тут же, тут же, тут же, тут!
Марія Му Мати прекрасно співає,
А хор ангельський Їй допомагає.
(2) Тут Ангели чудяться...*

*Йосиф старенький колише Дитятко:
«Люляй же, люляй, мале отрочатко!»
(2) Тут Ангели чудяться...
Три славні Царі до Христа приходять,
Ладан і миро й золото приносять.
(2) Тут Ангели чудяться...*

*І пастирі к Ньому там прибігають,
Господа свого в Ньому вітають.*

(2) Тут Ангели чудяться...

*І ми днесь, браття, к Ньому прибігаймо,
Богу рожденному славу — честь віддаймо.*

(2) Тут Ангели чудяться...

Маленькому Хлопчикові подобалося слово «отрочатко» — це так по церковному називався хлопчик — дитятко, тобто маленький Ісусик. І слово «днесь», що означає «сьогодні», він також уже знав. Саме з таким словом Бабуся навчила молитви «Отче наш», хоч у церкві на Службі Божій хор співав «сьогодні» — і це не було так гарно і цікаво, як із словом «днесь». Та й замість хліба «насущного» співали «щоденного» — то й зовсім не цікаво!

Коли Маленький Хлопчик співав про Марію, то спазми душили йому горло — і спів на якусь мить переривався.

Інколи скочувалася тепла слізка — і її треба було непомітно від колядників обтерти рукавичкою. Бо так само, Марією, називалася Мамуся Маленького Хлопчика, яка тепер дуже далеко від нього — десь аж у Португалії, у Лісабоні, працює служницею у старої пані. Вже два роки. Маленький Хлопчик дуже добре пам'ятає Мамусю, часто згадує, як вона нахилилася до свого Хлопчика, мов свята Марія до Ісусика — і золотими своїми кучериками лоскотала йому вушко: «Спи, Хлопчику, вранці треба до садочка». І вуста її такі приємні, теплі і м'які, доторкалися до щічки. Виповнений ніжністю, він тут же засинав.

Маленький Хлопчик тепер живе удвох із буркотливою Бабусею: «Ну, куди вони обоє повалансалися, а мене, стару і немічну, полишили з малою дитиною». Так буркоче вона часто, але «малу дитину» любить і доглядає. Отак із Бабусею пішов Маленький Хлопчик до школи. Першого вересня він зауважив, що й інші діти також були з бабусями й дідусями, а рідко хто з мамою чи татом. Геть усе містечко, всі молоді мами і батьки,

подалися до Португалії на роботи. Бо, як пояснювала Бабуся, у місті перестала працювати цукроварня, хоч і навколо по селах ростуть цукрові буряки. Для чого треба було розганяти ту цукроварню, щоб пів міста опинилося без праці?

<...> Та не про це хотів думати Маленький Хлопчик сьогодні — днесь! — він нетерпеливо чекав на відповідь Вертепу, чи візьмуть його за пастушка. Він мав гуцульський кептарик — його можна вивернути кожухом наверх. Високу палицю-кривульку мав приготовлену ще з літа. Навіть пляжний солом'яний капелюшок мав. Правда, як буде мороз, то Бабуся не дозволить йти у ньому. Та можна зарадити: він попросить мамусину перуку — і так марнується на шафі у комірчині. І буде і тепло, і правдоподібно, бо малюють пастушків із довгим волоссям.

І ось Маленькому Хлопчикові на перерві старший хлопець — старшокласник — повідомив, що Маленького Хлопчика беруть до Вертепу, але не пастушком, бо їх уже є досить, а маленьким Ангелом, тобто Янголям (так записано у Вертепі). Буде ще і дорослий Ангел. Бо має бути декілька різних Ангелів, так і співається у колядці: тут Ангели чудяться — рожденного бояться. Трохи дивні ці слова: чи вони дивуються чуду-диву? І чого вони новонародженого бояться? <...>

Маленький Хлопчик розчаровано зітхнув — він вже так увійшов у роль пастушка, що було жаль розлучатися з мрією. Та радість від того, що його взяли до Вертепу, переважила — і він, оговтавшись від усіх цих суперечливих почувань, усміхнувся і підтвердив згоду.

— Гаразд,— сказав він,— я буду Янголям.

— Проба буде завтра в Ромка Зацерковного. Знаєш, де? Маленький Хлопчик, окрилений, поспішив додому.

— Я буду Янголям у Вертепі, мене вже беруть! — сповістив Бабусі ще з порога.

— Чи не заскоро тобі? — забідкалася Бабуся. — Там старші хлопці, ходитимуть цілу ніч, а я спереживаюся.

— Не журися, Бабусю, вони мене припиляють і відведуть додому. Тільки от із одягом клопіт.

— Та щось придумасмо, — згодилася Бабуся і напевно вже стала собі прикидувати, як одягнути Янголя.

Тут озвався телефон — дзвінки були міжміські — і вони обоє кинулися до слухавки. Так — так, це була Мамуся з Португалії. Вона час від часу телефонувала, бо дуже переживала і за Маленького Хлопчика, і за Бабусю.

— Все добре, — казав Хлопчик, — я цього року піду з Вертепом — мене беруть!

І тут він відчув, що майже крізь сльози говорила Мамуся — йому навіть здалося, що гаряча сльоза упала йому на личко, і полоскотали мамусині золоті кучерики.

— Будь обережний, — попросила Мамуся.

— О, звичайно, прошу не турбуватися, — запевнив Маленький Хлопчик, і аж тоді Мамуся поквапилася сказати, що коло них усе добре, що Татко приїде із Сантарену (він працює у тому містечку) — і вони всі, ще з кількома своїми, відсвяткують наш Святий вечір, бо католицький вони вже відсвяткували разом із добрими, хоч і вередливими, господарями. Правда, нашої церкви тут нема, але, можливо, прибуде наш священник з Іспанії — і відправить у костелі Службу Божу: наших тут багато! Мамуся послала по телефону поцілунок — і тоді їх знову роз'єднала німа пустеля, яка складалася з таких країн: Словаччина, Австрія, Швейцарія, Італія, Франція, Іспанія. Маленький Хлопчик усе це вже знав із мапи, провівши червоним олівчиком по лінійці, що сполучила наше містечко біля Львова і Лісабон у Португалії, нанизавши на цю лінію Братіславу, Відень, Тулузу, Мадрид, Лісабон. Санторен був трохи вище лінійки. Це була найкоротша віддаль між Маленьким Хлопчиком і Мамусею... До того ж розділяли і «часові пояси» (так казала учителька в школі) — дві години було різниці між Україною і Португалією. Зрештою, не так багато. Коли він вже умивався вранці, поспішаючи до школи, Мамуся напевно дивилася

останній сон, можливо, про Маленького Хлопчика, Бабусю, свій дім, містечко із напівзруйнованою цукроварнею, сквером посеред міста, де стояв пам'ятник Великому Поетові, котрий сказав, що у «своїй хаті своя правда...» І Маленький Хлопчик уже розумів, що своєї правди у своїй хаті ще не було — і, може, не скоро буде, бо пів містечка вже не стало: подалися люди у найми до країн, де, напевно, була своя правда. Як раділи Мамуся і Татко, коли відкривали пам'ятник — Мамуся співала у хорі і «Заповіт», і наш гімн, було море людей, цілий ліс прапорів, приїхав відомий поет, родом із містечка, що писався, як писалося пів містечка — і всі тішилися, що побудували пам'ятник Великому Поетові і що тепер завирує гарне життя, що буде своя правда. Та прибулий поет тоді сказав, що ще заскоро тішитися, бо Великий Поет напророкував, що Україну злії люди присплять і в огні окрадену збудять, і виглядає на то. Та на святі ніхто не хотів вірити, що так швидко станеться лихо...

Та не буде Маленький Хлопчик журитися клопотами старших. Сьогодні — днесь — його свято: він уже Янголя у Вертепі! Треба подбати про свій янгольський вигляд. Золотиста перука буде до речі. Поверх одягу натягне білу до землі мамусину нічну сорочку, крайкою підпережеться. От тільки проблема з крильми.

— Я попрошу хресного, — сказала Бабуся, — він щось придумає. А, може, у Вертепі вже готові крильця з минулого року?

У пробах (так кажуть у містечку про репетиції), турботах злинув передріздвяний тиждень. Слів Маленький Хлопчик у Вертепі мав дуже мало — не було чого вчити, але мусив співати разом із всіма різних колядок — то і навчився. Після Святвечора, який провели удвох із Бабусею (на столі стояла не тільки тарілка для померлих душ, але й для живих відсутніх, помолилися за мертвих і живих), Маленький Хлопчик з нетерпінням переодягався. Вже сьогодні — днесь — Вертеп мав ходити тільки для проби до своїх. Нове Янголя знало, що не буде вдавати із себе зляканого, що боїться Рожденного, а навпаки,

воно буде випромінювати усміх, радість, що народилося Боже Дитятко — отрочатко — і сповіщати усім у світлиці, господарям і гостям, про ту велику радість. Звичайно, під час вистави настрій буде мінятися, бо Ірод загрожуватиме існуванню отрочатка — і треба буде передати обличчям і рухами (мімікою і жестами, як казав ватаг Вертепу) цю загрозу від поліції Ірода, треба було непомітно вказати на іншу дорогу Тріє Царям, аби вони знову не зустрілися з Іродом. І треба було надією підтримати Короля Данила, Козака і Січового Стрільця, щоби їх захист Дитятка означав і захист малого дитяти — України. І коли Україна укріпне, а коса Смерті, яка у білому савані і з набіло вимальованим лицем, зітне голови усім іродам, що насилали на наш люд війни, голод, вивози у Сибір, які ще й тепер виганяють людей у найми до Португалії, — аж тоді має на янголятковім лиці з'явитися переможний усміх. З тим урочистим виразом пролунає остання коляда «Нова радість стала», в якій бажаються щасливі літа для України і для господарів дому. Звичайно, посеред дійства Янголя щасливо усміхалося, весело реготало на жарти Цигана чи Жида, на зовсім глупі витівки Чорта, — все це мало «рисуватися» (бо ти, Маленький Хлопчику, вже артист, як казав ватаг) на личку Янголяти: стояти непорушно з кам'яним лицем — це тобі жодне не Янголя, що має «чудуватися» через усе дійство.

Маленький Хлопчик зіграв успішно у Вертепі, він усім сподобався своєю живістю і своїм ангельським голосочком.

— Без тебе, хлопчику, Вертеп — не Вертеп, — похвалив ватаг.

— Як жаль, що мене не бачать Мамуся і Татко, — скрушно зітхнув Маленький Хлопчик.

Але завтра, хтось пообіцяв у вертепі, мають їх зняти на відео. То, може, вдасться показати цілий Вертеп, а не тільки окремі світлини у Португалії. Великий Ангел, що був із карачючим мечем, погладив Янголя по голівці, мовляв, ти молодець.

Поверталися вночі щасливі і трішки втомлені. Цікаво, чи у Португалії вже повечеряли? Чи татко вже від'їхав назад до Сантарену? Напевно, що так, бо дві години — це зовсім невелика різниця.

— Я тебе відпровожу, — сказав Великий Ангел із Вертепу, а це був Ромко Зацерковний.

— Дякую, я вже від фіртки добіжу сам, — промовив Маленький Хлопчик. Ромко завернув за ріг. І тільки хотів хлопчик натиснути на гудзик дзвінка, коли Ромко узяв його за руку — як тільки він міг так швиденько повернутися?

— Постривай, малий? Я не Ромко Зацерковний — я справжній Ангел. Не бійся мене, я твій Ангел-хоронитель.

Голос його справді був інший, дуже ласкавий, як у Мамусі. Маленький Хлопчик не встиг злякатися, а через рукавичку відчув, як одразу зігрілися його пальчики у долоні Ангела.

— Я не боюся, — тихо відповів він, — але чому так сталося, що ти з'явився мені? І ще такий, як Ромко Зацерковний?

— Бо до Ромка ти вже звик. А мені сьогодні дозволено вчинити різдвяне чудо — я хочу тобі зробити приємність: ми заглянемо до твоїх батьків. Ти був днесь чудовим Янголям — заслужив собі на це. Ми їх не станемо будити — тільки заглянемо. Гарзд?

— Невже це можливо? — зачудувався Маленький Хлопчик.

— Днесь усе можливо.

Він відчув, як прикріплені крильця лоскочуть, вростаючи у плечі — він стає легким — легким. І мовби летить...

— Нам крил не треба, — каже справжній Ангел, — ми не літаємо, як птахи. Ми переносимося куди слід, і то за якусь мить. Але твої прикріплені крильця могли загубитися — тому й проросли. Але не надовго.

У Португалії було за північ. В кімнатці, де вони раптово опинилися, спало чотири жінки по усіх чотирьох кутах. На невеличкім столикові ще курилося запахом свічки. У напівтемряві враз заясніло обличчя Мамусі — воно мушило засвітитися,

щоб Маленький Хлопчик міг відразу впізнати його. Воно було наче засмучене. Хлопчик нахилився над Мамусею і поцілував її в щічку. Мамуся усміхнулася уві сні. Вона була дуже гарною, найгарнішою з усіх. Як Діва Марія.

— Будити не можна, — ледь чутно проказав Ангел і взяв його за руку, щоб відлинити. Мамуся не розбудилася, а в пам'яті хлопчика ще довго світилося її обличчя.

— А тепер до татка, — прошептав Ангел.

Пан Йосиф вертався до свого Сантарену нічним поїздом. Схвилюваний зустріччю із дружиною та її приятельками з помешкання, зворушений колядками про мале отрочатко та святою вечерею, вдивлявся у ніч, згадуючи личко свого Маленького Хлопчика... І раптом видиво за вікном: два Ангели, великий і малий. Серце йому солодко защеміло: малий був дуже подібний на його сина, тільки трішки старший. Може так здалося, бо вже два роки його не бачив. Мале Янголя усміхнулося, послало рукою поцілунок — і видиво зникло.

Що ж це було — привиділося чи засинаю стоячи, — дивувався пан Йосиф, поринаючи у заколисуючий плин колядки: тут Ангели чудяться...

— Нарешті, — проказала Бабуся, відчиняючи двері. — Дякую тобі, Ромку, що привів малого.

— Хіба то Ромко? — як стояв, так і упав на ліжко Маленький Хлопчик. Він уже спав.

Надворі світало — наставало різдвяне днесь.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила на вас подорож Маленького Хлопчика?
- 2 Поясніть, чому різдвяне диво трапилося саме з ним.
- 3 Як звуть батьків головного героя оповідання?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте репродукцію картини нідерландського художника Герріта ван Гонтгорста «Дитинство Хреста», написану понад 400 років тому. Яким постає на ній Ісус? Чи має герой оповідання Ігоря Калиновича спільні риси з хлопчиком на портреті?

«Дитинство Христа» (1620),
Герріт ван Гонтгорст

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи, запропонуйте й обґрунтуйте гіпотезу, презентуйте її класу.

■ Чому в оповідання не названо імені Маленького Хлопчика?

■ Поміркуйте, чому автор дав батькам Маленького Хлопчика біблійні імена.

Виявляємо творчі здібності

Напишіть коротке есе «Різдвяне диво».

Богдана Матіяш

(Народилася 1982 р.)

Богдана Матіяш

Богдана Валентинівна Матіяш народилася 28 січня 1982 року в Києві. Вищу освіту здобула в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Авторка поетичних книжок «Непроявлені знімки», «Розмови з Богом», «Твої улюблені пси та інші звірі», а також прозових творів «Казки Різдва (дві книги) та «Братик Біль, Сестричка Радість».

Богдана Матіяш має схильність до релігійних роздумів — це відчутно позначається на її творах. Її різдвяні казки алегоричні й символічні, глибоко емоційні й водночас дуже витончені, делікатні, а ще звернені не лише до дітей, а й до тих дорослих, котрі зберігають у своїх душах віру в диво.

Різдвяна казка — це авторський твір про незвичайні події, що трапляються з героєм або героїнею на Різдво. Казкові елементи (наприклад, особливі здібності, рідкісне обдарування, дивовижні перетворення героя або героїні) підпорядковано в такому творі основній темі — різдвяній. Ця казка хоч і авторська, однак завжди має, як і народна, щасливий фінал

Єва і білосніжна квітка лілії

В одному королівстві в молодих Короля і Королеви народилася донька. Батьки дуже довго чекали на дитину, тому не було меж їхній радості. Раділо й усе королівство, бо любило своїх правителів і щиро тішилося їхньому щастю. Та воно було недовгим. Минуло декілька днів відтоді, як дівчинка народилася, і батьки усвідомили, що вона майже постійно мовчить. Дитина і усміхалася без звуку, і плакала так, що не було чути її плачу, хоча коли народилася, то — як і всі немовлята — закричала, і Королева на звук її голосу щасливо усміхнулася. Але після того дівчинка замовкла, і вже ніхто її не чув. <...>

Росла Єва дуже доброю. Дуже любила гратися в королівському саду серед розкішних дерев і квітів, а ще — приходити в королівський парк, де жило багато добрих звірят. Тут вона обіймала ручками міцні стовбури дерев, притулялася до них, схиляла гарне личко до кори, проводила по ній пальчиками, заплющувала очі й дуже пильно до чогось дослухалася. І хоч ніхто в це не повірив би, вона тоді чула, про що думають дерева. Про що шелестить їхнє листя і про що вони одне з одним перемовляються. І хоч сама нічого не могла сказати їм словами, але доторками долонь теж навчилася про щось розпитувати дерева, щось їм розповідати. Малювала щось на корі — і так розповідала деревам про себе, і про своїх батьків, і про те, як би вона хотіла сказати їм: «Я люблю вас, мамо й тату»... Дереву слухали, як тоді сумно б'ється мале Євине серденько, і самі засмучувалися — аж найгарніше листя опало серед літа на землю, і садівник дивувався, чому так рано почався листопад.

Єва розуміла й мову трави і квітів. Вона часто сідала на землю біля чудових квіток, цілувала їхні голівки, лагідно проводила пальцями по їхніх листочках, і квіти дуже любили,

коли дівчинка довго-довго сиділа біля них. Не раз до неї зліталися пташки: соловейки, зяблики, сойки, голуби, ластівки, дятли, стрижі та дрозди — і розповідали їй різні дивовижі, які тільки бачили в світі. <...> А маленька Єва розуміла мову кожного з них і теж чудувалася, що ніхто із людей не вміє слухати, про що говорять старий дуб і ясен, і ромашка, і вивірка, і тремкий малий соловейко.

<...> А Єві якнайбільше хотілося говорити саме людською мовою. Словами, яких вона ніколи не відчула на губах. Дівчинці дуже хотілося почути звук власного голосу, і їй здавалося, що він був би такий красивий. Що якби Бог дав їй дар говорити, вона щебетала би, як пташка — від ранку до вечора. І тоді розповіла б усім довкола про ті дивовижі, які їй розказали дерева, квіти, звірята й пташки. <...>

Поки тривали весна і літо, Єва часто бавилась у садах і парках, але коли наставала осінь, а потім зима, вона теж не втрачала радості, бо тоді майже щодня приходила до чудесної королівської оранжереї, де росли сотні заморських квіток із теплих країв і щебетали барвисті заморські пташки. Садівник радів, коли Королівна приходила їх провідати, бо знав, що все дуже добре росте, як дівчинка просто трошки побуде біля рослин і легко-легко торкнеться їх рукою.

Єва любила квіти, але з усього, що росло в оранжереї їй найдужче подобалися лілії. Може, тому, що вони були спокійні і тихі. А може, тому, що з усіх чудернацьких рослин, які росли поруч, вони були найпростіші. І дуже-дуже тендітні. Червоні, жовтогарячі, жовті лілії вже розквітли, а білі, як сніг, усе ніяк не розпускали своїх пуп'янків. Росли помалу-помалу.

Садівник якось сказав Єві:

— Якщо ці лілії добре доглядати, вони зацвітуть якраз на Різдво.

Єва дуже зраділа. Тепер вона щодня приходила до лілій. Поливала їх і просто сиділа поруч з ними, милуючись листочками, стеблами і ще закритими пуп'янками.

Ідучи до оранжереї, Королівна щодня підходила до джерела в парку, біля якого стояла мала прегарна статуя Богородиці. Дівчинка присідала біля неї і розповідала їй подумки про все-все, що їй тільки думалося. І якось пообіцяла, що на Різдво принесе їй пахучу білу квітку лілії. Тоді Єві здалося, що Богородиця, почувши це, усміхнулась, і Єва подумала, що раніше не бачила нічого гарнішого за цей усміх. І коли прийшла до своїх улюблених лілій, простягнула руки до їхніх листочків і подумки швидко-швидко сказала, що їм обов'язково треба розквітнути на Різдво, бо вона пообіцяла Богородиці, що принесе їй найкращу з квіток. І ліліям, здається, теж стало з цього радісно.

Чим менше залишалося днів до Різдва, тим більше було приготувань у палаці. <...> Король із Королевою готували дарунки одне для одного, а також для своїх підданих, бо на Різдво всіх мало бути обдаровано.

Єва теж готувала подарунки батькам-Королям. Вона розшивала бісером маленьку торбинку для мами і гаптувала шовкову хустинку для тата, і в переддень Різдва її дарунки були готові. Зрештою, вже весь палац був готовий до свят, і чекання на них було дуже світлим та радісним.

У день Різдва Єва прокинулась дуже рано — найпершою з усіх. Одягнулась і поспішила до оранжереї. Звично зупинилася біля Богородиці, біля якої тепер стояв чудовий вертеп, усміхнулась, торкаючись поли її одягу, і проказала подумки:

— Сьогодні Ти матимеш найкращу з квіток. Зараз я Тобі її принесу! — і чимдуж помчала до оранжереї, не помітивши навіть, що Богородиця знов дуже ніжно і тихо усміхнулась.

В оранжереї в улюбленому кутку з ліліями Єва побачила, що розквітли майже всі білі лілії. Одна була краща за іншу, і Єва на якусь мить зацікавилася, повна захвату й непевності, котру вибрати. Врешті обережно зірвала дві. Одну — для Богородиці, а іншу — для батьків-Королів. І хутенько побігла крізь сніги з білими делікатними квітами в руках до статуї.

Трохи задихана, вона зупинилася біля вертепу і радісно — як завжди подумки — вигукнула:

— Ось для Тебе найгарніша квітка лілії! — але зрозуміла, що чує свій голос.

І ці слова солодкі, як молоко і мед, а, може, то солодкі не тільки слова, але й сам її голос, якого Єва ще ніколи не чула. І від радості, несподіванки й щастя дівчинка заплакала, так і притискаючи до грудей обидві чудові квітки. Її схлипування було голосне, і плач був плачем не смутку, а радості.

Крізь сльози дівчинка подивилася на обличчя Богородиці, не знаючи, що сказати. Поклала білу, як сніг, лілію біля її ніг і прошепотіла:

—Дякую тобі... — а тоді витерла сльози й побігла до палацу.

Швидко збігши сходами догори, постукала в двері королівської спочивальні, розчинила їх і, підбігши до батьків, які щойно встали і стояли біля вікна, обійняла їх обох водночас малими ручками й вигукнула:

—Тату! Мамо! Настало Різдво! Найгарніше Різдво в моєму житті! Бо розквіла білосніжна квітка лілії, і я принесла її Богородиці і можу тепер говорити!

Батьки зацікавилися несподіванки, а тоді кинулись обіймати малу Королівну й розпитувати її, як і що сталося, і їхні слова змішувалися зі сльозами радості й подиву.

За мить уже весь палац знав, що Королівна заговорила, і кожен поспішав переказати щасливу новину далі й далі. А ще всі поспішали до храму на святкову Різдвяну Літургію, щоб привітати в святі народженого Ісуса та Його Матір, і за таку особливу радість, яка сталася в це Різдво, міцно подякувати.

Єва, стоячи в церкві поміж Королем і Королевою, була особливо щасливою. Вона вперше могла співати в це Різдво. Мала Королівна пильно стежила за текстом Літургії, побожно і з трепетом переживаючи серцем кожне її слово. І спів хору: «Все в нас сьогодні радістю наповнилося!» — що линув, здавалося, аж до неба, наповнював її великим щастям.

Так світло і вільно, як сьогодні, Єві ще ніколи не було. <...> І Королівна думала, що найбільша радість часто приходить після найбільшого смутку і туги. Але врешті вона станеться, то летиться найгарнішою піснею, найміцнішою вдячністю.

А ще Єва усміхнулася, бо подумала, що ладан у церкві сьогодні так міцно пахне ліліями, і від цього їй стало на серці солодко-солодко.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Чи цікаво було читати твір «Єва і білосніжна квітка лілії»? Відповідь обґрунтуйте.
- 2 Як поставилися в королівстві до народження Єви? Чому?
- 3 Яка біда спіткала Короля й Королеву? Як вони намагалися зарадити цій біді?
- 4 Якою росла Єва? Прочитайте виразно фрагменти, у яких авторка її характеризує.
- 5 Про що подумки розповідала Королівна статуї Богородиці? Що вона їй пообіцяла?
- 6 Які подарунки приготувала Єва на Різдво?
- 7 Кому приготували подарунки Король і Королева?
- 8 Яку заповітну мрію мала Єва? Як вона справдилася? Перекажіть ці епізоди.

«Втеча в Єгипет» (1614),
Пітер Пауль Рубенс

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Доведіть, що твір «Єва і білосніжна квітка лілії» — літературна казка.
- 2 Які ознаки різдвяної казки вона має?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте репродукцію картини «Втеча в Єгипет» Пітера Пауля Рубенса. Якою постає на ній Богородиця? Поміркуйте, чому погляд Єви під час літургії зосередився саме на образі матері Ісуса Христа.

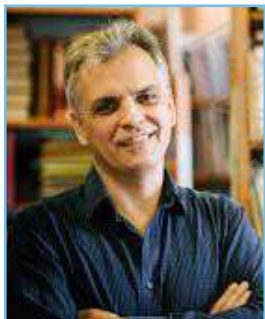

Шукаємо відповіді разом

Чому різдвяні казки є популярними серед дітей і дорослих читачів?

Олександр Гаврош

(Народився 1971 року)

Олександр Гаврош

Олександр Дюлович Гаврош народився 26 березня 1971 року в Ужгороді. Закінчив факультет журналістики Львівського університету, працював у різних виданнях. Завідував літературною частиною Закарпатського музично-драматичного театру. Відомий як автор поетичних збірок, драматичних творів, повістей, оповідань для дорослих та дітей. За його повістю «Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу» зняли художній фільм.

Олександр Гаврош — життєлюб, за його словами: «Це ненормально, коли людина себе не любить. Вона нещасна і робить нещасними інших. Людський мозок так сконструйований, що мусить любити цю оболонку, адже це — його територія. Має впорядковувати її, удосконалювати».

Для сімейного читання («Різдвяна історія ослика Хвостика»)

Завжди добре читати разом щось цікаве й оптимістичне. Пригоди кумедного й водночас дуже милого героя — саме те, що треба, аби підтримати святкову атмосферу Різдва. Темний ліс у Карпатах, небезпека, зустрічі з різними людьми... А ще безмежна віра в перемогу добра. Маленький ослик твердо переконаний, що «мрії підкоряються тільки надзвичайно сильним і впертим натурам». А осликам впертості й наполегливості не бракує, де й сили беруться!

Ця, на перший погляд, дуже проста різдвяна повість-казка не лише висвітлює пригоди маленького ослика, а й нагадує нам про нашу здатність творити добро, навчає у будь-яких ситуаціях залишатися людьми, які здатні співчувати й підтримувати інших і робити світ кращим.

Різдвяна історія ослика Хвостика

Казкова повість
(Скорочено)

I Злодії

Зима того року видалася напрочуд тепла. У грудні снігу так і не дочекалися. Люди здивовано глипали на небеса, які піднесли їм такий сюрприз: четвертий місяць осені.

Отець Теодор у забрюханих від грязюки кросівках жартував, що відтепер будемо мати два листопади: ранній і пізній.

Це був життєрадісний тридцятирічний священник, що мав трохи дітвакуватий вигляд. А надто в своєму смугастому светрі з капюшоном. Його рожеве кругле обличчя з лагідними карими очима та довірливою усмішкою відразу викликало симпатію. Люди горнулися до панотця, що мешкав з родиною на околиці села, біля лісу, у триповерховому духовному центрі. Влітку тут працював дитячий табір, а в іншу пору збиралися священники й віряни на духовні виправи. Адже довкола милувала око чарівна карпатська природа. Серед тутешніх пологих гір добре думалося і відпочивалося.

Але того вечора у великому будинку зі стрімким карпатським дахом та багатьма кімнатами для гостей була лише родина священника. Вже завтра ввечері мав навідатися Новий рік, тож усі роз'їхалися по домішках.

По обіді отець Теодор провів із сільською молоддю репетицію вертепу, яким вони хотіли уперше здивувати односельців.
<...>

Коли нарешті гомін на підвір'ї вщух, школярі, сміючись, розбіглися селом, а молоде подружжя заходилося прибирати великий хол до свят, із сутінків виринали дві постаті. Вони на мить завмерли, уважно вдивляючись в освітлені вікна першого поверху. Але почувши звідти рівномірний гул порохотяга, яким

вправно орудував отець Теодор, заквапилися до невеличкої стаєнки, що стояла позаду будинку. <...>

— Не спи, Карле! — мовила довгов'яза постать, відчиняючи двері. — Посвіти, бо очі зломлю! <...>

Щойно засвітився ліхтар мобільника, як у хліві хтось зарухався, почулося форкання і стукіт копит.

— Диви, Карле, яка краса! — зблиснув під направленим промінням залізний зуб у роті високого. — Та не на мене світи, телепню, а на осла!

Ліхтарик вихопив із темряви велику сіру голову дворічного віслюка, що приязно потягся до людей, намагаючись тицьнутися їм вологою мордою в долоні. А раптом там є щось смачненьке для нього?

— Диви, яке дурне! — захихотів довгов'язий. — Давай мотузок, Карле! Тільки не спи! Про що ти завжди думаєш своєю тупою головешкою?

Карло хотів щось відповісти, але передумав і лише невизначено пробурмотів. На шиї осла був ошийник із залізним кільцем. Саме до нього прив'язував отець Теодор загального улюбленця духовного центру, коли виводив тваринку на свіже повітря. І сьогодні, зважаючи на сонячний день, ослик по обіді пасся на ще подекуди зеленій травичці позаду будівлі, припнутий до кілка. Там його й запримітили двоє невідомих, що ходили по селу, скуповуючи горіхи. Були вони доволі підозрілі на вигляд, тож селяни нерado відчиняли їм оселі. Хтозна, що в них насправді на думці?

Пів мішка горіхів були малою втіхою для двох побитих життям чоловіків непевного віку, тож коли біля великого триповерхового будинку з блискучим хрестом на брунатній стрісі вони побачили справжнього осла, це було сприйнято як дарунок долі.

— Ось навіть, Карле, ми сьогодні опинилися тут! — щасливо сміявся довготелесий із подзьобаним віспою обличчям, коли вони засіли за шипшиновими кущами, чекаючи свого

шансу. — Ніколи не здавайся, Карле! Ніколи! Бог любить зухвалих! <...>

Під собачий гавкіт вони хутенько минули загороду з довгих жердин і опинилися на стежці, що вела до лісу.

<...>

— Пронесло, слава тобі, Господи! — перехрестився Гога, коли вони опинилися на лісовій стежині, що поволі підіймалася вгору поміж чагарями ліщини, терену та бузини.

Просто перед ними височів червоний стовп із прибитою картинкою з Євангелія. Це був початок хресної дороги із чотирнадцятьма зупинками, яку відкрив торік отець Теодор для прочан. На кожній була невеличка табличка, що розповідала про останні страждання Спасителя.

І хоча небо було всіяне зорями, ніч видалася густа і темна.

<...>

— Карле, справжнім ослом є ти, а не ця сумирна тваринка! — захекано мовив довгов'язий, коли вони зупинилися віддихатися в молодому березняку.

— Це чому? — чи вперше за весь день видавив із себе щось схоже на слова коротун зі зморшкуватим, наче пожованим, обличчям. Зазвичай, він висловлював свої емоції тільки звуками.

— Тому що ти несеш цей міх з горіхами на своїх плечах замість того, аби його ніс осел! — зареготав Гога, поклавши ногу на порослий мохом валун. Він мав бульбастий ніс, подзьобаний чорними порами, в яких, схоже, засіялися волосинки.

— Якщо я осел, то будеш нести цей міх сам! — гепнув мішком об березу Карло. На щастя, горіхи не вивалилися.

— З одним ослом нелегко, а з двома? — реготнув на власний дотеп довгов'язий і заходився прив'язувати мішок до спини віслюка.

Це було нелегко зробити, адже сідла у довговухого не було. Однак Гога був чоловіком упертим і кмітливим, життя його добряче обтесало, тож якось мішок приторочив.

Вони вже добряче віддалилися від села, тому почувалися безпечніше. Навіть якби господарі помітили пропажу, то наряд чи подалися б у нічний ліс за крадіями.

— Уперед, герої! — почвалав по болоту Гога і потягнув за мотузку віслюка. Але той, видно, вже натовмився з незвички. До того ж мішок з горіхами на спині йому вочевидь не сподобався. Ослик навіть не ворухнувся, стрижучи довгим вухом.

— Що за біс? — зупинився Гога. — Гайда, віслюче! Що швидше припхаємося додому, то краще буде нам усім!

Їхнє село лежало по той бік гори, за якихось дванадцять кілометрів. За три години можна було цілком упоратись.

Гога щосили тягнув за мотузку, але осел не зробив і кроку, впираючись усіма ногами.

— Але й тупа скотина! Карле, йди виламай доброго прута! Будемо вчити розуму цю мерзенну тварюку!

Однак і прутотерапія не допомогла. Коротун боляче цьвохкав бідолашну тварину по крупу, довгов'язий мало не викручував їй писок мотузкою, та ослик стояв непорушно, як скеля. Лише вуха, що інколи стріпувалися, свідчили, що він — живий. Мабуть, у ньому прокинулася ота славетна осляча натура, оспівана поетами ще з античних часів.

За десять хвилин важкої і безплідної боротьби всі троє захекалися. <...>

— Нащо тобі осел, Гого? Що ти з ним збирався зробити? — не вгавав Карло.

— Продати, непомірку! Невже твоя дурна макітра до цього не додумалась? Ми могли б узяти за нього кілька сотень баксів!

— Кому ти збирався продати осла, Гого? Я виріс у цих горах, але таку тварюку вперше бачу. Невже ти думаєш, що він не впадатиме в око іншим?

Гога невдоволено шморгнув носом і нахмурич чоло.

— Закрийся вже! Ти з усього робиш клопіт, страхопуде! Перевезли б віслюка в іншу область... Або й пустили на м'ясо. Ти їв ослятину, Карле? — він витягнув з халяви заляпаного

болотом чобота розкладний ніж, і холодне лезо хижо блиснуло при місячному сяйві.

Але тут їхню суперечку несподівано перервав сам віслюк. Він, прищуливши вуха, раптом ні з того ні з сього почав підійматися дорогою.

Крадії здивовано презирнулися і подалися за ним.

<...>

Посеред галяви стриміло кількаметрове розп'яття з Ісусом. Це була остання стація Хресної дороги, розташована на залісненій вершині. Звідси шлях стелився вже донизу.

Злодії підійшли до високого хреста, на якому біліла табличка з написом. Гога запалив цигарку і почав читати вголос: «Якщо хочеш побачити Божу ласку, постій перед хрестом».

Довготелесий гмикнув, а потім почав реготати.

— Чуєш, Карле, тут чуда сповняються! — ним аж трусило від нападу сміху. — Ідіоти!

— Осли! — коротун і собі засміявся від душі, начебто викидаючи із себе всі гризоти і переживання цього довгого і виснажливого дня. <...>

Вони сміялися аж до кольок у боці. Хрипкий регіт лунко носився в нічному повітрі. Але тут сталося таке, від чого сміх на їхніх передчасно змарнілих обличчях застиг незворушною гримасою.

II

Чуча Божий

З-за товстого бука на узвишші виринула сіра постать і почала наближатися до них. Рухалася нечутно і мала чудернацький вигляд. Здавалося, що вона не ступає по землі, а наче пливе над нею. Але найбільше вражало те, що вона мовчала, не зронивши й пари з уст. Крадії заклакли з несподіванки. Сміх застряг у їхніх горлянках. Кілька секунд тривало заціпеніння. Коли ж примара наблизилась настільки, що можна було роздивитися її обличчя, першими здали нерви у Карла.

— А-а-а! Нечиста сила! — заголосив він на весь ліс і кинувся втікати у бік їхнього села.

Примара у відповідь видала такий жаский звук, що в Гоги заворушилося волосся на голові. Це було схоже на скреготіння зубів чи сердите цокотання білки. Коли ж мара простягла до нього руки, злодій так ушкварив у долину, що загубив дорогою свого заношеного картуза.

Вони бігли, як схарапуджені лосі, здіймаючи гучний хрускіт у нічному лісі. <...> З гори почувся крик дивного звіра, що нагадував звук водокачки, що зі скрипом качає воду.

Але це озвалася не примара, яка насправді виявилася сільським мешканцем на прізвисько Чуча Божий, а сірий ослик. Він ревів з розпуки, що його витягли з теплого хліва в холодний ліс, змусили дертися вгору, а тепер ще й лякають. <...>

Тим часом Чуча Божий зачаровано дивився на небаченого звіра. Він жив з матір'ю в протилежному кінці села і на люди майже не з'являвся. Тож не знав, що в духовному центрі водяться екзотичні тварини.

Було йому вже за сорок, але вирізнявся він дивакуватою поведінкою. Ніде не працював, сидів удома і вирізав дерев'яні фігурки пташок. <...> Мама останнім часом геть заслабла із ліжка не вставала, тож Чуча Божий не на жарт перелякався, як буде давати собі раду сам. <...> Хтось йому порадив помолитися за здоров'я матері на Хресній дорозі. Бо тут, мовляв, сповняються всі бажання. От він і почав ходити до лісу. А оскільки сторонився людей, то вибирався вночі. <...> Він так зрідка говорив, що молоді односельці гадали, ніби Чуча Божий — німий.

Але він умів розмовляти, хоча й мав дитячий розум. Коли неборак почув, що по лісовій дорозі хтось підіймається, то сховався за найближчі дерева. Але, побачивши справжнього осла, так зачарувався, що забув про набуту роками обережність. Йому захотілося торкнутися до цієї тваринки, яку він бачив хіба що на малюнках у дитячій Біблії. Чуча щиро здивувався,

коли двоє прочан, побачивши його, дременули так, що ледь ноги не поламали. Але його цікавив тільки ослик. Коли він наблизився до нього і, затамувавши подих, простяг руку, аби погладити його піднятий ірокезом загривок, ослик раптом гучно закричав, добряче налякавши Чучу Божого.

— Осел! — замахнувся він дубцем на тварину.

І це було його непоправною помилкою. Бо ослик, згадавши, як нещодавно його незаслужено виховували хворостоною, спритно повернувся спиною до загрози і вистрілив двома задніми копитцями просто в груди нападнику. Той зойкнув, падаючи на купу торішнього листя, а осел кинувся бігти, голосно торохтячи мішком з горіхами. <...>

Першими зринали спогади про батьків, затишну стаєнку, у якій були ще й інші тварини — кози, бичок і овечки. І хоч вони були розділені в різних загонах, однак чудово могли перемовлятися крізь штахети. Це було фермерське господарство ентузіаста-еколога, що хотів показати приклад, як можна жити винятково плодами матінки-землі, добутиими власними руками.

Але потім ослика забрали від мами й тата у цей табір. Спершу він дуже сумував за рідними, але згодом звикся, тим паче, що разом з ним у хліві мешкали три овечки. Одну з них — Бертю — він знав ще з дитячих часів, коли вона була біленьким милим ягнятком. Їх разом привезли до отця Теодора за дорученням самого єпископа, що приятелював з фермером і вважав, що в дітях змалку слід виховувати любов до живої природи.

І малеча щиро дарувала свої серця тваринам, не даючи влітку їм спокою ні на мить. <...>

Ослик щодуху біг далі, забувши про втому й голод, аж раптом ліс обірвався і він опинився на асфальтованій дорозі, за якою виднілося поле з висохлим бадиллям кукурудзи, що тужливо шелестіло на вітрі.

«Гарна місчинка», — подумав ослик і, радісно хвицьнувши хвостиком, потупцяв через шосе на безлюдну ниву. <...>

Ослик згадав, як вони чудово гралися з овечкою Бертою на лужку, як бігали разом з вівчаркою Джимою, як залюбки

фотографувалися з дітками на їхні мобільники. Здається, це називалося селфі. Жоден із школярів не йшов з їхнього табору без такої фотографії з осликом Хвостиком. Владика добре відав, що робить, коли купував віслюка.

Це був далекоглядний чоловік. Він знав, що дітей завжди вабить нове, непізнане. Тому для табору хотів придбати поні — маленького екзотичного коника. Але такого ніде у цих місцях не було. Ненароком єпископ довідався, що у фермера за містом є трійка віслюків. Він особисто поїхав на ферму і, поторгувавши, придбав малого віслючка.

Спершу Хвостик було дуже важко. Він сумував за мамою і татом, і гори в околицях Підгірців два тижні відбивали луну його пронизливого сумного крику. Селяни дивувалися, що за чудернацький голосистий звір замешкав в отця Теодора. Ходили дивитися на нього, як на диво. А далі звикли, бо, як відомо, кожне чудо триває три дні. Та й ослик при звичаївся до нового товариства і більше не гукав з розпуки. Хіба що коли дуже настрашився чи розвеселився.

[Ще багато різних пригод трапилося з Хвостиком. Нарешті він дістався міста, де, як він пам'ятав, брав участь у живому вертепі. Сили вже майже покинули віслючка, коли він опинився біля вагончика сторожа парку Романа Нечиталюка. Той побачив, у якому жалюгідному стані перебувала тваринка, й порятував її. Роман дуже любив свого малого сина Миколку, але з дружиною останнім часом стосунки якось зіпсувалися.]

Прихід віслюка він сприйняв як знак згори. Може, хоч на свято їм вдасться помиритися з дружиною? У нього навіть намалювався несподіваний план. А коли почув зранку по радіо, що в церкві Стрітіння буде живий вертеп, то вирішив діяти.

Він зателефонував додому і запропонував піти ввечері по колядувати <...>

Він посадив сина на ослика, і той міцно вхопився за кудлату гриву. Далі батько намотав собі мотузок на п'ястук, і вони пішли прогулянковим кроком. Миколка аж світився від захвату... <...>

Нарешті залунала музика, і наперед вийшли діти, переодягнені янголами. Всі відразу посунули ближче до сцени, на якій увімкнули світло, бо вже западали сутінки. <...>

Хвостик благальним поглядом дивився на свого нового господаря, але той, усміхаючись, не відводив погляду від сцени, де якраз з'явилися пастирі.

«О, цей ж мій вихід! Я маю вже бути там! Там! Розумієте?» — натягнув мотузку, як струну, Хвостик і почав по сантиметру просуватися вперед, тягнучи з собою і Нічиталюка.

Аж тут крик Миколки підсік усі намагання бідолашної тварини.

— Тату, дивися: і там є ослик!

І справді, у віконечку, яке було зроблене на задній частині сцени, висунулися дві голівки: одна з ріжками належала бичку, а інша — осятку. Тваринки кумедно крутили головами і поїдали сіно, яке насипали в невеличкі ясельця перед ними.

Хвостик уперло дихання від прикрощів. Він онімів, посірів, здувся, як повітряна кулька. Його підмінили! Розумієте, під-мі-ни-ли! <...>

До ослика проштовхнувся високий ставний чоловік у темні рясі й дивній маленькій квадратній шапочці. Він носив окуляри та коротку борідку.

— Ха, ще один ослик! Це ваш? Звідки? — запитав він здивовано Романа.

Той упізнав єпископа, тож не смів кривити душею. <...>

Тим часом владика вже балакав по телефону:

Отче Теодоре, ану підійдіть до мене, я ліворуч від церкви. Маю для вас сюрприз!

За мить до єпископа підійшов усміхнений священник з найменшою доцею на руках. <...>

Отче, ви казали, що у вас вкрали мого ослика...

—Так,— глибоко зітхнув отець Теодор...

А я його знайшов! Це чи не він? — показав він рукою на віслучка, який стояв позад нього, оточений натовпом.

— Він! — радісно вигукну панотець. — Це наш Хвостик!

Ослик теж уздрів свого справжнього господаря і щасливо заіржав: «І-а!», тицьнувши ніс йому в руку. <...>

Тепер Хвостик згоден був забути свій театральний провал. Головне — що його пригоди на цьому нарешті закінчуються. Він знову буде в своїй затишній стаєнці, його знову будуть потребувати сотні дітей. На жаль, не всі наші мрії сповнюються. Тож слід уміти тішитися навіть найменшій удачі.

Щасливий Роман Нечиталюк з родиною тут же отримав єпископське благословення за те, що порятував Хвостика. А ослика після вистави відвели до кошари позаду сцени, де були й інші тварини.

— Знайомся, Хвостик! — підвів його фермер Тимко (він, виявляється теж приїхав на виставу своїх вихованців) до ще меншого осятка, такого кудлатого, начебто він народився серед снігів. — Це твоя молодша сестричка Марисабель. Вона з'явилася на світ рік тому, коли ти вже був у дитячому таборі.

«Моя сестричка?» — здивувався Хвостик, адже нічого не це не відав. <...>

«У мене сестричка, — ніяк не міг прийти до тями Хвостик. — Така мила Марисабелька! Така кумедна!» Він хотів крикнути «Ура!», але знову вийшло «І-а!».

— А завтра, Хвостик, на сцену вийдеш ти, — вів далі Тимко. — Бо негоже забувати набутий досвід!

«Я?» — здивувався ослик, і на очі йому набігли дві великі сльозинки.

— Так! Адже це твоя роль — забавляти діток. І ніхто її від тебе не відбере! Ти ж справжній артист, чи не так?

«Так», — кивнув Хвостик і від радощів ледь не знепритомнів... Його дитинна душа раювала на сьомому небі. Але й небо буває ще вищим. Бо ослик відчув на собі такий палкий погляд, наче його хтось хотів пропекти наскрізь. Хвостик обернувся і побачив Її. Свою біляву Берту, овечку, за якою він прозітхав уже кілька місяців.

Отець Теодор не наважився віддати Берту до рук різника. ... Тож священник відправив Берту назад до ферми Тимка....

Хвостик і Берта кинулися назустріч одне одному... Вони плакали і сміялися заразом, без угаву розповідали, що пережили за цих пів року. Ослик був такий щасливий, що серце його мало не розірвалося від утіхи. Адже всі його мрії збулися! Всі! Навіть ті, про які не просив. (Наприклад, про кучеряву сестричку.) І ця важка пригода, сповнена стількох лих і труднощів, була варта однієї миті, якої Хвостик тепер зазнав: миті суцільного щастя. Бо щастя належить тільки тим, хто готовий за нього боротися і навіть страждати.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справив на вас твір? Чи сподобалися вам пригоди маленького ослика?
- 2 Які події твору вам видалися цілком реалістичними, такими, що можуть відбуватися насправді?
- 3 Які ознаки казки властиві повісті Олександра Гавроша «Різдвяна історія ослика Хвостика»?
- 4 Доведіть, що цей твір належить до різдвяних творів.
- 5 Складіть таблицю й доповніть її прикладами з твору.

Реальне у творі	Казкове, фантастичне	Різдвяне

- 6 Хто з героїв твору сподобався вам найбільше? Чому?
- 7 Які яскраві художні деталі вам запам'яталися?

Подискутуймо?

Твір Олександра Гавроша «Різдвяна історія ослика Хвостика» завершується словами «...щастя належить тільки тим, хто готовий за нього боротися і навіть страждати». Чи згодні ви із цією тезою?

Узагальнімо?

1. Невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів — це
А казка **Б** оповідання **В** вірш

2. Подолання скрутних життєвих обставин, душевної кризи героя / героїні завдяки дивовижному втручання вищих сил або ж незвичайному випадку є характерною ознакою
А оповідань **Б** різдвяних оповідань **В** народних казок
3. Автором твору «Вертеп Маленького Хлопчика» є
А Богдана Матіяш **Б** Ігор Калинець **В** Микола Гоголь
4. Старовинний пересувний український ляльковий театр, де ставили релігійні й жартівливі п'єси — це
А дідух **Б** вертеп **В** коляда
5. Розуміти мову квітів та птахів могла героїня твору
А «Різдвяна історія ослика Хвостика»
Б «Вертеп Маленького хлопчика»
В «Єва і білосніжна квітка лілії»
6. Події повісті «Різдвяна історія ослика Хвостика» відбуваються
А у Карпатах **Б** у Києві **В** у південних степах Одещини

Працюємо з електронним додатком

Виконавши інтерактивні вправи, ви зможете перевірити свої знання з теми.

Віртуальна бібліотека

Щоб більше дізнатися про різдвяні оповідання та повісті, прочитайте твори Миколи Гоголя «Ніч перед Різдвом» (зі збірки «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»), Олени Пчілки «Сосонка», Михайла Коцюбинського «Ялинка», Богдана Лепкого «Святий вечір» (із книжки «Казка мого життя»), Надії Гуменюк «Родення, або подорож за веселку», Богдани Матіяш «Казки Різдва», Анастасії Нікуліної «Найбільша снігова пригода».

Романтика пригод і фантастики

Леся Воронина

(Народилася 1955 р.)

Леся Анастасівна Воронина народилася 21 березня 1955 року в Києві. Її батько був художником, а мати перекладачкою. У сім'ї любили книги, багато читали. Леся змалку захопилася літературою, любила фантазувати. Пізніше пригадувала: «Іноді якесь дивне слово, звук чи запах «вмикали» оте кіно в голові і далі ніби сама собою розкручувалася цілком закінчена історія. Обов'язково пригодницька, з несподіваними поворотами сюжету, небезпекою і щасливим закінченням. Досить довго я була впевнена, що такі історії складають у себе в голові всі люди».

Леся Воронина закінчила філологічний факультет Київського університету, працювала в журналі «Україна», була головною редакторкою журналу «Соняшник», вела передачі на радіо, займалася видавничою та перекладацькою діяльністю.

Ілюстрація Катерини Штанко до повісті Лесі Ворониної «Пригоди голубого папуги» (2018)

Написала більше двадцяти книжок для дітей, зокрема: «Суперагент 000», «Таємниця смарагдового дракона», «Прибулець з країни Нямликів», «Планета Смугастих Равликів», «Пригоди голубого папуги». Найбільше читачі й читачки вподобали неймовірні пригоди Кліма Джури в її повістях «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9», «Таємне Товариство брехунів, або Пастка для синьомордів», «Таємне Товариство ботанів, або Екстрим на горі Підстава».

Леся Воронина

Письменниця про себе

«Найперше мені хотілося б, щоб моєму читачеві було цікаво. І головне — щоб після того, як дитина прочитає мою книжку, вона стала хоча б трохи добрішою й розумнішою, щоб почала краще розуміти світ і людей, які її оточують, навчилася співчувати й допомагати тим, хто потребує твого захисту й підтримки. Так важливо, щоб письменникові вірили, і якщо вже це сталося, не можна свого читача дурити, адже найбільше людина пам'ятає дитячі образи й розчарування. А ще я хочу, щоб дитина навчилася з гумором ставитися до світу і до себе. Гумор дуже допомагає у житті. Я не сприймаю надто серйозних письменників — отих, що не розмовляють, а проголошують «істину в останній інстанції», тих, що беруть на себе право повчати й ухвалювати безапеляційні вирoki».

Місія: урятувати світ («Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9»)

Як урятувати світ від жабоподібних синьомордів із далекої галактики, котрі нашу рідну неньку-Землю мріють обернути на гігантську мушину ферму? І вже інфікували людей вірусом страху — підготували покірних рабів для виробництва жаб'ячих смаколиків. Щоправда, є одне «але»... Цей підступний вірус не чіпає боягузів, бо ті мають готовий імунітет — через уже набутий досвід опиратися страхам. Тому саме боягузи й оголошують війну підступним інопланетним мухоловам.

Що робити, коли лише на тебе всі сподівання, а тобі ну дуже хочеться втекти чи заховатися якнайдалі? Можливо, й правда, що всі по-справжньому хоробрі люди — колишні боягузи, добре навчені контролювати свої страхи.

У боротьбі з синьомордами такий боягуз Клим Джура відкриває в собі уміння керувати часольотом, читати думки

прибульців і вільно спілкуватися з ними. А все завдяки чудодійному засобу № 9, який завбачлива бабуся Соломія додавала до пиріжків. Та й бабуся не проста — талановита науковиця, яка лише вдає із себе майстриню домашньої випічки. Не лише часоліт винайшла, а й розробила ефективний засіб для боротьби зі зловорожими прибульцями.

Світ, звісно, врятовано. Клим, його батьки, бабуся, «боягузи» на прізвиська Жук і Заєць виконали важливу, та що там — доленосну місію! Зробили це настільки успішно, що присоромлені сині жаби подалися геть у темні закамарки Всесвіту.

Легкий і трохи іронічний твір, що чимось нагадує мультфільм або комікс. А й справді, чому книзі не бути легкою і смішною? Сама авторка — велика прихильниця сміху. І про героя повісті та сміх написала: «А ще Клим, переживши безліч пригод і небезпек, починає розуміти, що найстрашніші вороги втрачають силу, коли стають смішними. Сміх убиває страх, варто лише зрозуміти, що ми є людьми доти, доки не дозволяємо великим і малим синьомордам диктувати нам свою волю».

А як ви вважаєте, чи справді сміх убиває страх?

І фантастична, і пригодницька

Ви вже знаєте, що повість — це епічний, тобто розповідний художній твір, більший від оповідання. Основну увагу в повісті, як і в оповіданні, приділено одному, рідше — кільком (але небагатьом) персонажам. У повісті Лесі Ворониної такий персонаж один — колишній боягуз Клим Джура, який із часом перетворюється на супергероя.

Повість — епічний твір, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.

Залежно від теми та особливостей зображення дійсності повісті бувають різні. Наприклад: історичні, психологічні,

детективні, нарешті, фантастичні й пригодницькі. «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» має і фантастичні, і пригодницькі риси.

Фантастичні твори поєднують реальне й вигадане. Поряд зі звичайними людьми в них діють надприродні істоти або прибульці з інших планет та паралельних світів (синьоморди!). Нерідко автори зображують і сенсаційні наукові винаходи — згадати хоча б часоліт та засіб № 9. У творі Лесі Ворониної чимало й пригодницьких рис — це насамперед таємничість, переслідування, зіткнення, викрадення (наприклад, замах синьомордів на бабусю-винахідницю Соломію).

Одне слово, є всі підстави вважати «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» пригодницькою фантастичною повістю.

Ділимося читачьким досвідом

- 1 Що таке повість? Які повісті ви вже читали?
- 2 Поміркуйте, чи важливо знати, до якого виду належить твір, який ви маєте намір прочитати.
- 3 До якого виду творів належить повість «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9»? Чи любите ви читати пригодницькі, фантастичні твори? Чого ви очікуєте від прочитання повісті Лесі Ворониної?

Читацький практикум

Таємне Товариство Боягузів, або засіб від переляку № 9

Повість
(Скорочено²⁶)

РОЗДІЛ 1. КАКТУС ПОКАЗУЄ КОЛЮЧКИ

Я обережно визирнув з-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля мого під'їзду стояв Кактус. На жаль, з Кактусом,

²⁶ Повний текст твору міститься в електронному додатку до підручника.

якого насправді звать Сашко Смик, я знайомий майже від народження — ми живемо у сусідніх квартирах. Мама каже, що битися ми з ним почали ще лежачи у візочках. <...> Не знаю, з чого почалася наша ворожнеча, але скільки себе пам'ятаю, кожна наша зустріч закінчувалася якщо не бійкою, то штурханами.

Ми з Сашком завжди були однакові на зріст і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса й просто остовпів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий і худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактусі — через це його так і прозвали: Кактусом. А тепер він став схожий на гібрид жирафи з орангутангом. <...> І перша ж наша сутичка скінчилася тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину! <...>

Я відчув, що втягаю голову в плечі, як черепаха, яка помітила небезпеку й намагається сховатися у панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка і від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки: я саме повертався з уроку музики і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дражнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як вперше побачив зі скрипкою. Хоча справжнє моє ім'я Клим Джура.

Серце в мене калатало, як скажене, я задихався і відчував, що Кактус ось-ось схопить мене за шкірки й почне лущувати, але тут сталося щось дивне і незрозуміле: люк, на який я наступив, раптом почав м'яко вгинатися під моїми ногами, і я шкереберть полетів у чорну прірву.

Ілюстрація
Володимира
Штанка

Ілюстрація Володимира
Штанка

РОЗДІЛ 2. Я СТАЮ ПІДДОСЛІДНИМ КРОЛИКОМ

Спершу я почув звук. Він долинав звідкись іздалеку і був схожий на дзижчання бджоли. Навколо панувала темрява, і хоч як я вдивлявся туди, звідки почув оте тихе дзижчання, не побачив нічого. Я почав навпомацки просуватися вперед, все ще не розуміючи, що сталося, — адже останнє, що я пам'ятав, було падіння. І ще — я зовсім не злякався. Почувався так, ніби дивлюсь кіно, а все, що зі мною відбувається, це якась комп'ютерна гра. Варто натиснути на кнопку — і все закінчиться.

Світло спалахнуло зненацька і засліпило мене. Виявляється, я стояв посеред великої абсолютно порожньої зали. Стіни були глухі, без жодного вікна, а підлога під моїми ногами злегка вібрувала. Я підійшов до найближчої стіни, торкнувся до неї, і в ту ж мить під моїми пальцями з'явився невеличкий отвір. Звідти, немов на пружині, вискочила таця, на якій лежало кілька бутербродів і стояла склянка томатного соку.

«Дивно, звідки вони знають, що я люблю томатний сік і бутерброди з лікарською ковбасою?» — подумав я і відчув, що й справді страшенно зголоднів.

Щойно я взяв бутерброд і підніс його до рота, як звідкись ізгори почувся механічний голос:

— Смачного, шановний Климе Миколайовичу! Раді вітати вас у секретній лабораторії ТТБ.

— А що це таке — ТТБ? — запитав я, швидко дожовуючи бутерброд.

— ТТБ — це Таємне Товариство Боягузів, — чітко відповів механічний голос. — А тепер прошу сідати.

Я відчув, що підлога під ногами сколихнулася, з неї ніби виросло м'яке крісло. Я зручно вмовився на ньому й приготувався до нових несподіванок. Та все ж, коли стіна переді мною розсунулася й перетворилася на велетенський екран, я здригнувся. І навіть не через ці миттєві перетворення. На гігантському екрані я побачив вулицю, по якій щодуху мчала

якась зіщулена перелякана істота. І раптом я впізнав себе: та це ж моя вулиця, по якій я тікаю від Кактуса, і це мене б'є по ногах скрипка, яку я стискаю в руці.

Стало так соромно, що я відчув, як палають мої щоки. І сльози набігли на очі. Хто вони, ці люди, що так підступно підглядали за мною? Яке вони мають право? Я вже хотів схопитися з крісла й спробувати знайти вихід з цього дивного приміщення, але тут згори знову пролунав голос. Цього разу не механічний, а цілком живий. Було чутно, що жінка, яка зверталася до мене, ледь усміхається:

— Не поспішай, ми відпустимо тебе, як тільки ти цього схочеш. Але у нас є пропозиція. Хочеш взяти участь у таємному експерименті?

— В якому експерименті? — обурено вигукнув я. — Я навіть не знаю, хто ви. І чому ви за мною спостерігали? І як я опинився у вашій таємній лабораторії?

— Перш ніж я відповім, ти маєш пообіцяти, що збережеш у таємниці все, про що дізнаєшся.

— І ви не боїтеся, що я вас обдурю?

— Ні, — спокійно відповіла жінка, — нам досить твого слова.

— Ну що ж — обіцяю, — легко згодився я, але при цьому на всяк випадок непомітно схрестив безіменний і середній пальці. Адже кожному дурневі відомо, що коли так схрещуєш пальці, жодна клятва не має сили.

— Ми винайшли засіб від страху. Ти маєш стати першою людиною, на якій ми хочемо його випробувати. Але, повторюю, ти можеш відмовитися. Тільки зробити це треба зараз. Давши згоду, ти вже не зможеш стати таким, як раніше. Вирішуй!

Так само тримаючи схрещеними пальці, я кивнув і впевнено сказав:

— Я згоден!

Звичайно, тоді я собі не міг уявити, до яких неймовірних наслідків призведе ота моя необачна згода!

РОЗДІЛ 3. ЗНАЙОМСТВО З ЖУКОМ ТА ЗАЙЦЕМ.

РОЗДІЛ 4. ПІДГОТОВКА ДО СЕКРЕТНОЇ ОПЕРАЦІЇ

[Тільки-но Клим дав згоду на участь в експерименті, як опинився на незнайомій вулиці. Потім якась невидима сила штовхала його в спину доти, доки він не підійшов до старого будинку із залізною брамою. За брамою були двір і сад. До Клима вийшла жінка, яка видалася йому наче знайомою, але він не міг пригадати, де й коли її зустрічав. Вона повідомила, що експеримент вже розпочато, і тепер Клим має тренуватися. Але й тренування було дивним. З кущів саду вилетів галасливий живий клубок: то двоє хлопців щепилися у бійці й викрикували дивні слова про «засіб від переляку № 1, № 7, № 4». Клим злякався, але за мить хлопці припинили бійку, і наче нічого не відбувалося підійшли з привітанням «Привіт, Музиканте!». Зовнішність хлопців теж була дивною. Клим назвав їх подумки Заєць і Жук. Хлопці повели його на дитячий майданчик під дерев'яний грибок. Жук ухопився за дошку на дашку грибка, і раптом вона почала розтягатися й перетворилася на сувій тоненького паперу. Хлопець розгорнув його, і Клим побачив якусь схему. Тоді Жук промовив: «Сьогодні рівно о 21-й стоятимеш під цим банком. Одягни щось діряве й брудне. Гратимеш жалісну пісеньку про байбачка. А ми співатимемо».]

РОЗДІЛ 5. ЧИ МОЖНА ПОРУШУВАТИ КЛЯТВУ?

Я сидів у своїй кімнаті і, мов загіпнотизований кролик, дивився на секундну стрілку годинника. <...>

На письмовому столі лежав клаптик паперу зі словами дитячої пісеньки про байбачка і планом банку. Цей будинок я і без того чудово знав. Просто тут працювала моя бабуса. Ні, не думайте, що бабуса у мене мільйонерша й очолює міжнародний банк. Вона там працює прибиральницею. Влітку я часто ходив з нею на роботу і допомагав поливати квіти й прибирати пилосмоком цілі кілометри килимових доріжок, що вкривали довжелезні коридори банку. Спершу ті коридори нагадували мені лабіринти, я весь час ішов не в той бік, але через тиждень я вже орієнтувався у цьому хмарочосі, як у себе вдома.

Що ж вони збираються робити у банку? Може, я втрапив до банди грабіжників, і вони хочуть викрасти золоті зливки, що зберігаються у броньованих підвалах? <...> Я так поринув у роздуми, що підскочив як ошпарений, коли бабуся поклала руку мені на плече.

— Господи, дитино, чого ти від рідної бабусі сахаєшся, як від вогню? Хочеш пиріжків? — І бабуся поставила переді мною на стіл тарілку, повну рум'яних пиріжків з м'ясом.

Моя бабуся готує найсмачніші в світі пиріжки, а ще понад усе на світі вона любить квіти. Здається, варто їй просто торкнутися якоїсь рослини, як та враз оживає, бруньки на її гілках розвиваються і вона починає цвісти. І вся наша квартира завдяки старанням бабусі Солі перетворилася на справжню оранжерею. Часом я намагався допомогти бабусі поливати чи пересаджувати квіти, але вона завжди лагідно, але твердо відсторонювала мене. <...>

Я стріпнув головою, відігнав від себе ці недоречні тепер спогади, вхопив ще гарячого пиріжка й, не попросившись із розгубленою бабусею, прожогом вискочив з квартири. До зустрічі залишалося 20 хвилин. <...>

Ілюстрація
Володимира Штанка

РОЗДІЛ 6. І БАЙБАЧОК ЗІ МНОЮ...

[Біля банку Клим побачив Зайця й Жука. Вони були одягнені, як клоуни, мали візочок, клітку з байбаком. На голову Кліма теж натягнули блазенський ковпак, і хлопці почали співати.]

РОЗДІЛ 7. НАПАД НА БАНКІРА

[Навколо хлопців почали збиратися люди. Чоловік із кейсом у руках усміхнувся й запитав, чи може байбачок віщувати майбутнє. Байбачок простягнув чоловікові папірець, той прочитав, що було написано, і спав з лиця.]

— Видно, щось не дуже приємне наворожили капіталістові, — єхидно проказала огрядна тітонька з великою господарською сумкою в руках.

— Так їм і треба, олігархам ненажерливим, — докинув і собі дідок з масивним ціпком у руках.

Ілюстрація
Володимира Штанка

Він хотів іще щось додати, але його слова заглушило пронизливе вищання гальм. На площу на шаленій швидкості в'їхав мотоцикл, на якому сиділо двоє чоловіків у масках. Один в кілька стрибків опинився біля дядечка, якому щойно ворожив наш байбачок, висмикнув у нього з рук кейс і так само блискавично підскочив до мотоцикла. Грабіжники зірвалися з місця, і за мить від них залишилася тільки біла хмарка диму.

Я вражено дивився вслід мотоциклові, бо раптом мені здалося, що оті двоє на мотоциклі нагадують... моїх маму й тата.
<...>

«Що за дурня! — відігнав я від себе дикі підозри. — Батьки зараз спокійнісінько розкопують руїни єгипетської піраміди десь посеред пустелі, а мені з переляку лізуть у голову всілякі нісенітниці!» <...>

— Тікаймо! — почув я голос Жука, озирнувся і побачив, що хлопці вже встигли перевдягтися.

Я почав озиратися на всі боки. Куди тікати?

<...>

РОЗДІЛ 8. ГРА У ЗАХОВАНІ СКАРБИ ЧИ ПОГРАБУВАННЯ?

Щойно я ступив за ріг покрученої вузенької вулиці, як мене міцно вхопили за руку і потягли до підвороття. Хоч як я пручався, мене заштовхали у двір якогось покинутого будинку. Тут я побачив своїх спільників — Зайця й Жука.

Байбачок спокійнісінько сидів на дні клітки. Колесо замерло, і я подумав, що цей маленький гризун теж є учасником пограбування, адже саме його записка з передбаченням майбутнього вплинула на банкіра так, що той геть забув про пильність і, не покликавши охоронців, сам пішов до своєї машини. Та мої сумні роздуми урвав хрипкий голос Жука:

— Ну що ж, перше випробування ти пройшов. Але не можна розслаблятися. Це лише початок.

— Початок чого? — запитав я, передчуваючи, що головні неприємності чекають на мене попереду. <...>

РОЗДІЛ 9. ЗНАЙОМИЙ РОТВЕЙЛЕР

[Клим, який добре знав що, і де розташовано у банку, допоміг хлопцям потрапити до кабінету директора.]

Хлопці впевнено, ніби вони бували тут сотні разів, підійшли до величезної картини, що висіла позаду директорського столу. Жук якось мить пильно розглядав намальований на картині сільський пейзаж — дерева, пагорби й маленьку хатинку на вершечку гори. Тоді простягнув руку й ледь торкнувся до того місця, де були намальовані двері хатинки.

Клац! — це картина раптом розділилася навпіл і почала роз'їжджатися, відкриваючи вузький прохід у глибину стіни.

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- 1 Що ви дізналися про Кліма з цих розділів? Стисло перекажіть, що з ним трапилося після чергової втечі від Сашка-Кактуса.
- 2 Які вчинки Кліма можна назвати боягузливими, а які хоробрими? Занотуйте свої спостереження за допомогою Т-схеми.

Хоробрі вчинки

Боягузливі вчинки

- 3 Зробіть припущення, ким насправді виявляться Заєць і Жук. Хто та таємна жінка, яку не зміг впізнати Клим? Що хлопці робитимуть у банку? Занотуйте свої припущення, обмінуйтеся враженнями й міркуваннями з однокласниками й однокласницями.
- 4 Як ви вважаєте, що трапиться далі?

РОЗДІЛ 10. КРИЇВКА БЛАКИТНИХ ЖАБ

Ілюстрація
Володимира Штанка

Перше, що мене вразило, коли ми ступили крізь отвір у стіні, був дивний запах. Це був запах сирості й вологих болотних трав. Так пах лужок біля бабусиної хати в селі, куди ми разом з мамою й татом їздили щоліта відпочивати. Але звідки болото посеред міста та ще й на десятому поверсі цегляного будинку?

Та думати про це було ніколи. Спереду почулося пронизливе сюрчання — ніби водночас засвистіло кілька розлючених міліціонерів. Потім ударив барабан, а далі на нас накотилася ціла лавина шалених звуків. Галас був такий сильний, що ми позатуляли вуха руками. Але Жук і Заєць вперто рухалися вперед.

Те, що відкрилося нашим очам, було настільки дивним, що я навіть не встиг злякатися. У великому басейні, встеленому водоростями й лататтям, у зручних кріслах сиділи дивовижні створіння. З першого погляду було видно, що це космічні прибульці — на землі таких істот зроду не водилося.

Вірніше, найбільше ті істоти скидалися на жаб, але жаб велетенських та ще й яскраво-блакитного кольору. Морди у потвор були сині, а банькаті очі світилися червоною барвою. Перед кожною блакитною ропухою, що розвалилася у кріслі, стояв столик із частуванням. А на столику купками було розкладено хробаків, мух та жуків. Найдивнішим було те, що блакитні жаби жваво перемовлялися, якщо можна було назвати мовою оті страхітливі звуки, що нагадували сюрчання міліцейських свистків і гупання барабанів.

— Що це?! — вражено запитав я.

— Тихіше, головне зараз залишитися непоміченими й устигнути все зафільмувати, — прошепотів Жук і спрямував на жаб'ячий бенкет маленьку відеокамеру.

Тим часом Заєць витягнув уперед руку з приладом, на якому світився екран і мерехтіли колонки цифр, і почав робити якісь вимірювання.

Хлопці так захопилися роботою, що не помітили, як із бічного коридора до нас кинулася істота, що віддалено нагадувала людину. Здавалося, що це якась іграшкова фігурка, яку поспіхом виліпила маленька дитина, бавлячись пластиліном у садочку.

Ми прожогом кинулися до рятівного отвору у стіні, Жук натиснув на потайну кнопку, і картина заклацнула — дві частинки знову стали на місце. <...>

Мені важко було зрозуміти, як під час нашої панічної втечі я знайшов потайні двері й урятував себе і своїх нових друзів від переслідування синьопиких потвор.

— Ну що ж, Музиканте, ти витримав і друге випробування — не покинув нас у тому лігвиську і вивів на волю. — Тепер Жук говорив по-дружньому, куди й поділася його зверхність і грубість.

— Просто нам доручили перевірити тебе у справжній операції... Тільки так можна зрозуміти, чи людина підходить для роботи у ТТБ, — додав Заєць і усміхнувся. — Розумієш, ці хижі прибульці таємно заволоділи вже половиною світу.

— А цей банк — їхня головна база. Космічні окупанти вирощують тут мутантів-перевертнів і посилають їх на таємні завдання. Та найголовніше, що вони навчилися проникати в людську свідомість і підкоряти людей своїй волі, — похмуро додав Жук. — Наше товариство бореться з жаб'ячою цивілізацією, але найгірше, що вони заразили майже все людство страшним вірусом страху. Головне завдання — знайти протиотруту.

Я стояв мовчки і ніяк не міг прийти до тями. Невже все це відбулося насправді? Усі мої припущення й підозри луснули, мов мильні бульбашки. Я потрапив не у банду розбійників. Мої нові знайомі — мисливці за хижими прибульцями.

— Заждіть, а як же ми можемо боротися проти прибульців, коли ми самі — боягузи? — врешті вражено запитав я. — Адже ви так і називаєтеся: Таємне Товариство Боягузів?

— У цьому й увесь секрет. Вірус страху найперше вражає хоробрих. У них зовсім немає імунітету. А нам, тим, хто звик боятися, все життя треба боротися з власним переляком. Тому в кожного боягуза є свої засоби подолання страху...

РОЗДІЛ 11. ПАГАНІНІ СТАЄ ЧАКОМ НОРРІСОМ

[Вранці Клим зустрів Сашка Смика, але цього разу не злякався більшого хлопця, а сміливо кинувся на кривдника.]

І сталося диво. Сашко Смик — непереможний Кактус — раптом осів, затулив руками обличчя й заскімлив тоненьким дівчачим голосочком:

— Відпусти мене! Я більше не буду! Мені наказали тебе відлупцювати. Хазяїн мене покарає! <...>

«Що зі мною відбувається?» — думав я, перебігаючи прохідний двір і пірнаючи під залізні ворота сусіднього будівельного майданчика (цією дорогою — наврошки до школи — було вдвічі швидше). Адже я навіть не злякався. Здається, страх відступив від мене після відвідин таємного лігвиська голубих монстрів.

Мабуть, усе, чого я боявся досі, тепер здавалося мені дитячими забавками. Та не встиг я цього подумати, як чиясь липка, схожа на присоску лапа міцно вхопила мене за руку й потягла до піщаного кар'єру, на краю якого працював екскаватор. Я з жахом помітив, що ця довга лапа з перетинками між кістлявими пазуристими пальцями була яскраво-блакитного кольору.

РОЗДІЛ 12. МІРАЖ НА БУДМАЙДАНЧИКУ

<...> Переді мною була рівна земля, без жодної травинки. Земля мала дивний іржаво-коричневий колір, її вкривали глибокі тріщини. Ніби щойно прокотився страшний смерч, вбивши навколо все живе. Але найгірше було те, що посеред цієї

пустелі, яка раптом утворилася посеред будмайданчика, сиділо потворне банькате створіння.

Мені здалося, що саме його я бачив учора під час таємного бенкету у банку. В усякім разі, огидна синя пика з довжелезним язиком, банькаті червоні очі, довгі лапи з перетинками і, головне, яскраво-блакитний колір шкіри цієї почвари говорили про те, що переді мною один із космічних прибульців.

Я спробував поворухнутися, але намарне — мене ніби обмазали липким тягучим клеєм, і я почувався, як муха, що потрапила в павутину і не може поворухнути лапкою, готуючись до того, що її от-от ізжеруть.

Синьопикий широко роззявив пащу, і з неї вирвалися пронизливі звуки: свист, гуркіт, дзижчання і... кумкання.

Я мимоволі замружився (вуха я затулити не міг, бо мої руки були намертво приклеєні до боків), аж тут у голові моїй залунали слова:

— Слухай, нікчемне створіння! Ми, на відміну від вашої примітивної мови, володіємо досконалим мистецтвом передавати думки на відстані. Так отож, сьогодні вночі, рівно о третій, на вашу планету прибуває основний десант могутньої цивілізації блакитних жаб. Останньою перепорою на нашому шляху залишалося ваше таємне товариство. Досі нам не щастило захопити жодного члена ТТБ. Тепер вам кінець. Ти покажеш секретну лабораторію і після цього експерименти проводитимемо тільки ми... над вами.

Блакитна тварюка висолопила довжелезного язика, на льоту вхопила якусь необачну муху та з апетитом схрумала її. Як видно, наші мухи були для космічних прибульців найбільшим делікатесом, бо споживання сердешної комахи захопило синьопикого цілком і повністю. Мабуть, земні комахи впливали на прибульців ще і як снодійне. Бо думки потвори почали плутатися, і вона, сама того не усвідомлюючи, вибовкала зайве:

Ілюстрація
Володимира
Штанка

— Підкоримо цю смачненьку планетку... Вона нам на один зуб... Лишилося проникнути в їхній штаб... Ням-ням, що може бути смачніше за мух... Тільки консервовані метелики під майонезом!

Велетенська синя ропуха захропла, але я встиг підслухати останню думку перед тим, як пожирач мух остаточно відключився:

— Цей людський екземпляр ще не до кінця приборканий. Щеплення переляку, напевно, не подіяло. Гаразд, прокинувся і вкушу його як слід, тоді він стане моїм рабом назавжди і зробить усе, що я звелю.

Я розумів, що чекати на допомогу марно, треба було діяти якомога швидше й рішучіше. Тож, напруживши всі м'язи, я почав звиватися, як вуж, і сантиметр за сантиметром рухатися у бік паркану, що оточував цей фальшивий будівельний майданчик. Нарешті я виповз за межі випаленого кола із порепаною землею, де продовжував хропти синьоопикий.

На щастя, прибульці знищили не все на цьому колись укриту кульбабками й травою пустирищі. Я шубовснувся у дощити глибоку калюжу і відчув, як липка речовина — напевно, це була отруйна слина космічної жаби — почала розчинятися. Мені вистачило кількох секунд, щоб звільнитися і кинутися бігти геть від цього страшного місця. <...>

РОЗДІЛ 14. ПОСЛАННЯ ВІД БАБУСИ

Підходячи до дверей своєї квартири, я сторожко озирнувся — космічні монстри могли спокійнісінько підстерегти мене саме тут. Тепер мені здавалося, що за мною стежать уже давно. <...>

Я кілька разів натиснув на гудзик дзвінка, але всередині квартири було тихо.

«Отже, бабуся пішла на роботу — до банку», — подумав я і повернув у дверях ключ. Тиша, що стояла у помешканні, зараз видалася мені моторошною й гнітючою. «Ну от,

припливли! — подумки дорікнув я собі. — Вже й тиша тебе лякає...»

Та в цю хвилину я помітив на столі невеличкий предмет, схожий на комп'ютерну флешку. Однак коли я взяв предмет до рук, то з подивом виявив, що це звичайнісінький спортивний свисток на мотузці. Схожий свисток має наш учитель фізкультури. Я розгублено покрутив свисток у руках, аж раптом щось усередині клацнуло, і звідти почувся... голос моєї бабусі:

— Климе, якщо ти зараз чуєш моє послання, отже, мене захопили синьомордики. Не хвилюйся. Головне — зроби все точно так, як я тобі скажу. По-перше, підійди до вікна.

Я був настільки ошелешений, що слухняно рушив до єдиного у вітальні вікна.

— Бачиш вазон із калачиками? Витягни квітку, на дні горщика дістань ключ... — Спокійний бабусин голос продовжував давати вказівки.

Я закликаю. <...> Але голос бабусі, яка ніби передбачала, що я вагатимусь, наказав:

— Скоріше, часу залишилося зовсім мало. Діставай ключа. На подвір'ї, під старою грушею, стоїть жовтий автомобіль. Цим ключем відчиниш дверцята, сядеш за кермо, а далі отримаєш нові інструкції. І головне, онучку, нічого не бійся. Ми маємо план. Скоро ти про все довідаєшся. Пам'ятай, ТТБ у тебе вірить! — Бабусин голос якось дивно забринів, і мені здалося, що вона намагається стримати чи то сміх, чи то сльози.

За останні дні я звик до несподіванок, але те, що моя лагідна й завжди усміхнена бабуся якимось чином пов'язана з Таємним Товариством Боягузів, не вкладалося у мене в голову. <...>

Насправді ж під покрученою дуплавою грушею, що якимось дивом вижила посеред заасфальтованого міського подвір'я, стояв... обшарпаний горбатий «Запорожець»...

Ілюстрація Володимира Штанка

«Тю, — промайнуло у мене в голові, — і на цій іржавій консервній бляшанці ми збираємося перемогти космічних монстрів і врятувати світ?»

РОЗДІЛ 15. НАЙКРАЩИЙ У СВІТІ АВТОМОБІЛЬ — ЦЕ...

[Тільки-но Клим підійшов до «Запорожця» й почав встромляти іржавого ключа в шпарину замка, як на подвір'я заїхав екскаватор із величезним ковшем. Екскаватор неймовірно швидко наближався до жовтого «Запорожця». Клим нарешті відімкнув двері машини, скочив на переднє сидіння й судомно вхопився за кермо. Він не знав, що робити далі, адже ніколи не кермував машиною. Раптом він почув механічний голос, який уже чув у підземній лабораторії ТТБ. Гłos наказав пристебнутися. Щойно Клим виконав команду, старенький «Запорожець» загуркотів, підстрибнув угору, наче велетенський гумовий м'яч, і вискочив із-під самісіньких залізних зубців гігантського ковша, потім стрибнув й опинився позаду екскаватора. Клим устиг помітити, що за кермом сидів той самий синьомордий, що заснув будівельному майданчику. Потвора намагалася швидко розвернути екскаватор, але лише завалила його на бік так, що й дверцята в кабінку притиснуло до землі. Зрозумівши, що «Запорожець» — найнадійніший і найдосконаліший автомобіль у світі, Клим відкинувся на спинку сидіння і «на шаленій швидкості помчав у безвість — назустріч небезпеці!..»]

РОЗДІЛ 16. ЗАГАДКОВА ПАНІ СОЛОМІЯ

<...> Ми мчали автострадою з неймовірною швидкістю, якої я майже не відчував. Бачив лише, що дерева й кущі обабіч дороги зливаються у якусь суцільну зелено-жовту смугу.

— Прошу тебе бути уважним і все запам'ятовувати. Сьогодні прибуває основний десант космічних хижаків. Блакитні жаби — це тільки їхні розвідники. Десант прибуває в пустелю. Саме туди, де ведуть розкопки твої батьки. Рівно о третій годині ночі.

— Але чому ми їдемо туди самі? І як із усім цим пов'язана моя бабуся? І мама з татом? І як ти збираєшся встигнути?

Навіть найшвидший «Запорожець» не може літати зі швидкістю ракети.

— Пані Соломія все продумала. Ми будемо вчасно.

— Пані Соломія? — вражено вигукнув я.

Це не вкладалося у мене в голові. Соломія — ім'я моєї лагідної й завжди заклопотаної хатніми справами бабусі. Щоправда, її так майже ніхто не називає. Вдома і на роботі вона просто бабуся Соля. І чим бабуся може захиститися від цих лютих і підступних потвор? Бити синьомордиків шваброю й ганчіркою?

Ніби вгадавши мої думки, механічний голос Додав:

— Пані Соломія — видатний учений. Це вона винайшла протиотруту від вірусу страху. А цим вірусом уже заражена більшість мешканців Землі. На жаль, синьоморди вистежили пані Соломію й зненацька захопили її. Та у неї, про всяк випадок, було підготовлено запасний план. І виконати його маєш ти.

Я ще думав над щойно почутими словами, коли відчув, що мій швидкісний «Запорожець» гальмує. Визирнув у вікно й зойкнув від подиву: ми стояли посеред сільської садиби моєї бабусі.

[Щойно Клим вийшов на подвір'я і підійшов до криниці, щоб напитися й поміркувати, що робити далі, як його на плече опустився жовтий метелик. В лапці він тримав записку. Там було написано лише шість слів: «Третій помідорний кущ ліворуч від паркану». Клим знайшов потрібний кущ, але що робити далі, він не знав. Мимоволі наш герой простяг руку й зірвав найбільший томат. Тієї ж миті кущ почав повільно від'їжджати вбік, а під ним відкрилася металева поверхня, схожа на дитячу гірку.]

РОЗДІЛ 17. МАШИНА ЧАСУ ІСНУЄ?

Я роззирнувся довкола — порадитися було ні з ким. Здається, вся відповідальність за визволення рідної бабусі з лабетів хижих синьомордів, не кажучи вже про порятунок світу,

лягала на мене. Я вдихнув повні груди повітря, замружився і, сівши на металеву доріжку, що стрімко спускалася у глибину, полетів у безвість.

За кілька хвилин я впав на щось м'яке й пахуче. Сіно! Тільки від нього йде такий солодкий дух. Я підвівся, простягнув уперед руку, відчув під пальцями вимикач — і за мить уся невеличка підземна кімнатка освітілася яскравим світлом. Я вражено оглянув приміщення. Уявити, що це криївка бабусі Солі, було неможливо, але я мусив у це повірити.

Ось на стіні наше сімейне фото, прикрашене вишитим рушником. Ось мої тато й мама біля підніжжя єгипетської піраміди. А ось... Цю гарну молоду жінку я впізнав одразу — це її голос я вперше почув у таємній лабораторії ТТБ, це на її вимогу я заприсягнувся, що візьму участь у секретному експерименті. І врешті — це з нею я зустрівся за брамою, що вела у яблуневий сад, де відпрацьовували прийоми мої нові друзі — Жук і Заєць. Тепер я зрозумів, кого вона мені нагадувала. Очі у жінки були точнісінько такі, як у бабусі Солі, тільки обличчя зовсім молоде.

— Нічого не розумію! — прошепотів я і почав обстежувати дивний прилад, що стояв у кутку кімнати на старовинному столі, вкритому химерним різьбленням. <...>

Втративши будь-яку надію відгадати бабусині секрети, я знесилено опустився у крісло, що стояло перед столом, і поклав долоню на кришку загадкової скриньки. Тієї ж миті поверхня кришки замерехтіла м'яким зеленим світлом, на ній виступили контури моєї руки з усіма лініями, рисочками й цятками. Екран засвітився, і на ньому з'явилося обличчя жінки, яку я не міг назвати бабусею. Бо ця жінка була молода й вродлива, а очі її були втомлені й суворі.

Ілюстрація Володимира
Штанка

— Ну що ж, здрастуй, онучку, — сказала жінка з екрана. — Ось ми й зустрілися...

Від хвилювання у мене перехопило подих, та все ж я зміг прошепотіти:

— Хто ви?

— Я — Соломія. Так-так, я мати твого тата. Тільки зараз мені тридцять років. Я — з минулого. А тебе ще немає на світі. Зовсім недавно я сконструювала машину, за допомогою якої можна переміщуватися у часі й просторі. І перше, що зробила, — вирушила на тридцять років уперед, щоб дізнатися, що станеться з моїми нащадками.

— Хіба так буває? — вихопилося у мене. <...>

РОЗДІЛ 18. Я ВІДЧУВАЮ СМАК ПРИГОД

— Тепер зосередься і роби все точно так, як я тобі казатиму. Підійди до фотографії. Ось до цієї, де твої тато й мама біля піраміди. Ти маєш перенестися на часолоті в те місце, де вони зараз ведуть розкопки. Саме туди прибудуть головні сили космічних хижаків. Запам'ятай: ти мусиш їх випередити. Отже, перенесешся у вчорашній день. Тоді ще синьоморди не знали, що їх викрито і що ми проникли в їхній штаб у приміщенні банку. Ви встигнете підготуватися.

— Зачекайте, а як же бабуса? Тобто ви... тобто... моя теперішня бабуса.

Я так розгубився від фантастичної інформації, яку повідомила мені пані Соломія, що ніяк не міг оговтатися. Думки плуталися, в роті пересохло, і я відчув, що нудотний липкий страх, який, здавалося, кудись зник за останні дні, заволодів мною знову.

— І де я візьму цей часоліт? Тут його немає. І на подвір'ї я також нічого не помітив.

Раптом я усвідомив, що найбільше хочу, щоб мене залишили у спокої. Сховатися десь подалі від синьомордих прибульців, від небезпечних перельотів, від цієї жінки, що зараз ніби

наскрізь пропікає мене своїми очима. Хіба моя бабуся така? Вона лагідна й добра. Вона вишиває рушники й серветки, наспівуючи сумну пісню про коня з сивою гривонькою. Я її дуже люблю, але що, що я можу зробити?! Адже існує ТТБ — Таємне Товариство Боягузів. Є Жук і Заєць, які так спритно зафільмували бенкет у лігвиську блакитних жаб. Ось вони хай з усім і розбираються.

Несподівано обличчя на екрані почало зникати. До мене долинули останні слова, які пані Соломія вимовила ніби звідкись іздалеку, але я розібрав головне:

— Дій рішуче й швидко. Ключ від часольота висить у тебе на шиї. А сама машина часу — у дворі. Так-так, не дивуйся: вона замаскована під старенький «Запорожець». Користуватися ним дуже просто. Головне, щоб ти не схибив і потрапив до піраміди саме в той час, який я назвала. Налаштуй часоліт на першу годину ночі. Тоді тебе напевно ніхто не помітить...<...>

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- 1 Що ви дізналися із цих розділів? Чи очікували ви на такий розвиток подій?
- 2 Ким виявилася бабуся Кліма Джури?
- 3 Що онук побачив у її криївці? Яке враження справило на нього побачене?
- 4 Чи був Клим рішучим у своїх намірах врятувати бабуся і світ? Знайдіть у тексті фрагмент, який доводить, що малому Джурі властива легководухість.
- 5 Як ви вважаєте, що трапиться далі?

РОЗДІЛ 19. ПОЛІТ КРІЗЬ ЧАСОПРОСТІР

«Запорожець» стояв посеред двору, і тепер, коли я знав, що це хитро замаскована машина часу, то подивився на маленький кумедний автомобільчик іншими очима. <...> Я слухняно виконав інструкцію — обережно витягнув фото з рамки. Після цього знайшов на свистку крихітні кнопки — такі, як на електронному будильнику — і виставив час. Потім замружився і поклав руку на фотографію — просто на вершечок велетенської піраміди. <...>

РОЗДІЛ 20. АБЕТКА МАНДРІВНИКА

[Політ у часі тривав лише мить, але виявилось, що машина зробила похибку, і Клим опинився в пустелі на добу пізніше, ніж мав.]

Я вистрибнув назовні й тут-таки нашттовхнувся на купу розкиданих глиняних черепків. Небо було чисте й зоряне, а місяць сяяв так, що можна було добре роздивитися все довкола. Було зрозуміло, що табір моїх батьків захопили зненацька. Навколо валялися інструменти для розкопок, консервні бляшанки, пластикові пляшки з водою і роздерті на клапті намети. Але людей не було ніде.

Несподівано мою увагу привернули ледь чутні звуки. Вони долинали ізсередини піраміди. Я наблизився до кам'яної стіни впритул, приклав до неї вухо і почув стукіт. Звуки послідовно повторювалися, і раптом до мене дійшло, що це винайдена моїм татом АМ — Абетка мандрівника. Мабуть, це була найпростіша звукова абетка у світі, бо складалася вона лише з трьох понять. Одне означало: «Небезпека!», друге: «Велика небезпека!!», а третє: «Найбільша небезпека!!!» <...>

Я обмацав кам'яну поверхню, але між велетенськими брилами, з яких було побудовано усипальницю фараонів, не знайшлося ані найменшої шпарини. І тоді, коли я вже був готовий впасти у відчай, за моєю спиною пролунав знайомий механічний голос:

— Раджу скористатися універсальним ключем. Нагадую — він висить у вас на шиї. Спосіб використання: прикласти нижнім кінцем до поверхні, натиснути на червону кнопку й накреслити на ній необхідну фігуру.

Я намацав свисток, що висів у мене на шиї, приклав його нижнім кінцем до стіни і, як радив мій автоматичний помічник, натиснув на червону кнопку й накреслив на кам'яній поверхні піраміди велике півколо. Раптом масивна кам'яна брила під моєю рукою м'яко піддалася, почала відступати, і в стіні утворився отвір.

РОЗДІЛ 21. У ВСЕСВІТІ ДРІВНИЦЬ НЕ БУВАЄ

Я ускочив до автомобільчика, скомандував «Уперед!» — і за якусь мить опинився всередині старовинної усипальниці, а шматок стіни став на місце.

— Ну, синку, ти саме вчасно, — почув я мамин голос, коли виліз із машини.

— А ми вже боялися, що синьоморди до нас ось-ось допадуться, — додав тато й обійняв мене за плечі. <...>

Якби я потрапив усередину піраміди за інших обставин, то, певно, одразу ж кинувся б її оглядати. Але тепер я лише швидко обвів поглядом освітлену смолоскипами залу і з подивом зауважив, що попід стінами піраміди лежить безліч скручених трубочками папірусів. <...>

Невже моїм батькам пощастило знайти старовинну бібліотеку єгипетських фараонів? Та зараз про це ніколи було думати й не час було розпитувати в мамі й тата про їхні археологічні відкриття. Людство було у небезпеці, а ці прадавні єгипетські рукописи аж ніяк не могли стати в пригоді у боротьбі проти блакитних космічних жаб.

Мені стільки треба було розповісти мамі й татові, що я просто не знав, з чого почати. <...>

— Ми все знаємо. У нас був прямий зв'язок зі штабом ТТБ. — І мама по-змовницьки мені підморгнула. — Хіба ти не впізнав нас тоді, коло банку?

— То це були ви з татом? Мотоциклісти, що пограбували банкіра? — вражено скрикнув я.

— Авжеж. Довелося перенестись на якусь годинку в часопросторі й розіграти оце пограбування, щоб ви змогли пробратися у лігвисько синьомордів.

— Щоправда, синку, ми чекали на тебе вчора. Твоя затримка трохи ускладнила ситуацію, — додав тато.

Я обурився:

— А ви знаєте, що сьогодні вранці мене захопив огидний синьоморд і обмотав мене якоюсь липкою гидотою, як кокон

шовкопряда? Я ледве від нього втік. А потім цей скажений голубий прибулець ганявся за мною на екскаваторі! І ця жінка, яка каже, що вона моя бабуся, тільки з майбутнього...

Тато пильно глянув мені в очі й дуже серйозно сказав:

— Климе, заспокойся! Головне, що ти майже вилікувався від страху! На жаль, таких людей на Землі тепер дуже мало. Майже всі мешканці нашої планети заражені вірусом страху. Протиотруту від цієї жахливої епідемії винайшла наша бабуся, але річ у тім, що тепер вона потрапила в полон до синьомордів.

— А та... пані Соломія, вона не може допомогти бабусі Солі? Тобто самій собі?

— Розумієш, за законами часопростору людина не може зустрітися сама з собою в іншому часі. Тоді відбуваються не-поправні зміни у Всесвіті. І невідомо, як піде ціла історія людства.

— Через таку дрібницю? Це неможливо!

— У Всесвіті дрібниць не буває, запам'ятай це! А тепер годі базікати. У нас лишилося якихось дві години. Треба зустріти наших космічних гостей як слід.

РОЗДІЛ 22. ЗБРОЯ ПРОТИ КОМАХОЖЕРІВ

— А тепер поведіться дуже тихо, — наказав тато, — у синьомордів надзвичайно тонкий слух. До того ж вони вміють перехоплювати людські думки на відстані. Це дуже давня во-йовнича цивілізація. І вони мають багатий досвід у захопленні нових планет. Зброї проти них практично не існує.

Тут до розмови долучилася мама. <...> Вона завжди зати-налася, коли виникала якась небезпека:

— Климчику, т-ти маєш знати, що ми не випадково поча-ли вести розкопки саме т-тут. Річ у тім, що сім т-тисяч років тому Земля вже зазнала нашестя блакитних жаб... І сталося це саме в цьому місці, у давньому Єгипті. Врешті єгипетські вчені знайшли засіб, як боротися із синьомордами, т-та було запізно. Хоча космічні хижаки втекли з нашої планети, та все

ж перед тим устигли знищити всю рослинність у цій колись квітучій долині. Все засипав пісок — зникли сади, міста, поля і ріки. На цьому місці постала піщана пустеля.

— Ми от-от мали розшифрувати один дуже важливий манускрипт, нерозгаданим лишився тільки один знак. Просто я не можу зрозуміти, що саме мали на увазі давні єгиптяни. А без цього нам буде дуже важко перемогти синьомордів. — Тато промовив останні слова тихо, і вперше я почув у його голосі тривогу.

— Взагалі-то зброя є, — сказав я. — Щоправда, я не знаю, чи ми зможемо нею скористатися.

— Ти жартуєш! Яка зброя? — дорікнула мама. — Хіба можна сміятися у такий момент?

— Я не жартую. — Від хвилювання у мене пересохло в роті, і я ледве видавив із себе: — Мухи!

— Про яких мух ти говориш? Так, ми знаємо, що блакитні жаби люблять ласувати нашими комахами, але до чого тут зброя? <...>

Мені знадобилося лише кілька хвилин, щоб детально описати бенкет, який зафільмували Жук і Заєць, і розповісти про з'їдену муху, яка вплинула на прибульця немов снодійне.

Батьки перезирнулися, а тоді схопили мене в обійми і тишенько, щоб не почули хижі чужопланетяни, крикнули:

— Врятовані!

РОЗДІЛ 23. ЖУК І ЗАЄЦЬ ВТРАЧАЮТЬ НАДІЮ

Чесно кажучи, я не зовсім зрозумів, чому моїх батьків охопила така бурхлива радість. <...> Проте скоро я дізнався, що стародавні папіруси, які, на перший погляд, були цікаві лише археологам, можуть стати у пригоді цілому світові.

Мама поманила мене рукою, ми зайшли у сусіднє приміщення, вона клацнула вимикачем — і я побачив, що стою посеред добре обладнаної наукової лабораторії. Над потужним мікроскопом схилився якийсь невисокий чоловік, біля лабораторного столу, заповненого колбами, ретортами й слоїками,

схилювся інший дослідник. Щось у цих двох постатях було знайоме. Я придивився й упізнав своїх нових друзів — Жука та Зайця. <...>

— Представники нашої організації роблять що можуть, але підступний вірус страху вражає дедалі більше людей, — додав Жук. — Епідемія страху охопила всю планету. Ми сподівалися, що зможемо використати протитотруту, яку винайшла пані Соломія... — Жук із надією глянув на моїх батьків. <...>

— Ніколи не можна впадати у відчай, — заперечив тато і повів нас усіх за собою.

Він рушив угору вузькими сходами. <...> Врешті ми дійшли до другого рівня піраміди, і тато освітив потужним ліхтарем бічну стіну кімнати. Водночас він заглядав у розгорнутий папірус, що тримав перед очима.

— Ось тут, — промовив тато, ще раз уважно подивившись на дивні значки, накреслені на папірусі. — Треба діяти швидко, цей папірус ми ще не встигли обробити спеціальним розчином. Він от-от може розсіпатися. Але в ньому якраз ідеться про те, як можна врятувати усю нашу цивілізацію.

Ми оточили тата й нетерпляче зазирали йому через плече. Я побачив на жовтуватому аркуші, що вже почав чорніти й розсіпатися по краях, стародавній малюнок, який нагадував... так-так, він нагадував звичайнісіньку муху!

— Погляньте! — скрикнув Заєць. — Ось точнісінько такий значок на стіні!

Щойно тато торкнувся вирізьбленої на стіні комахи, як на кам'яній поверхні утворилася ніша. Він простягнув руку, обережно обмацав заглиблення й витягнув звідти дивний предмет. То було металеве півколо з маленькою пластинкою посередині, схожою на тонкий язичок.

РОЗДІЛ 24. КОСМІЧНІ ЗАГАРБНИКИ ПРИБУВАЮТЬ

Зненацька підлога під нашими ногами почала вібрувати, а звідкись ізгори пролунав звук, схожий на гуркіт грому. Було

таке враження, що у верхівку піраміди щойно влучила страшної сили блискавка. <...>

— Здається, прибули наші незвані космічні гості, — дуже спокійно сказав тато. Потім так, ніби робив це щодня, він приклав щойно знайдений предмет до губів, міцно затис його зубами, а тоді кілька разів злегка вдарив пальцем по невеличкій пластині, що стриміла всередині дивного інструмента.

Дримба

— Та це ж дримба²⁷, — прошепотів у мене за спиною Заєць. <...>

Дивні звуки залунали під склепінням кам'яної зали. Вони були схожі й на пронизливе дзижчання, і на свист вітру, і на дзюркотіння струмка. Не припиняючи грати, тато рушив по вузьких східцях догори. Ми, немов заворожені, сунули за ним, аж поки опинилися біля невеличкого металевого люка. Тато на хвилю урвав гру на дримбі й звичним рухом розчахнув люк.

Нам в очі вдарило сліпуче світло, а потім ми побачили космічні кораблі прибульців. То були гігантські прозорі капсули, що зависли над пірамідою. З кожної капсули струменів потужний сніп світла, спрямований на зрізану верхівку піраміди. <...>

— Вони знижуються, — тихо промовила мама й взяла мене за руку. <...>

РОЗДІЛ 25. А ТАТО ГРАЄ НА ДРИМБІ

Найспокійніше, здається, почувався мій тато. Він продовжував вигравати на дримбі, і раптом я почув, що до цих звуків почали долучатися десятки, сотні, тисячі інших. Спершу

²⁷ Дримба, Дрімля, Варган — обертонний самозвучний язичковий щипковий інструмент. В основі інструмента — невелика металева підківка, до якої посередині прикріплено сталевий язичок, інколи два. Язичок наприкінці закручений задля безпечних ударів.

слабенькі, ці звуки, що долинали звідусіль, перетворилися врешті на мільйонноголосий хор. То до нашої піраміди наближалися хмари оскаженілих комах!

<...> Зненацька я почув знайоме ляскання — то знову здиралися на піраміду синьоморді любителі комах, котрі вже встигли поласувати земними мухами та комарами раніше, і тепер їхній потяг до місцевого делікатесу був непереборний. <...>

Не зважаючи на нас, блакитні жаби почали несамовито крутитися на всі боки, раз у раз підстрибуючи, висолоплюючи довжелезні язики й хапаючи все нових і нових комах. <...>

РОЗДІЛ 26. Я РОЗМОВЛЯЮ МОВОЮ СИНЬОМОРДІВ

<...> Край неба поволі ставав рожевим, потім з-за обрію вигулькнуло пурпурове сонце, і над пустелею розвиднілося. Картина, що постала перед нашими очима, була фантастична. Скільки сягало око, пустеля була вкрита велетенськими блакитними ропухами, що горічерева лежали на піску й голосно хропли.

— Оце так непереможні космічні завойовники! — зареготав Заєць.

— Страшна загроза людству! — зневажливо докинув Жук.

— Вони просто обжерлися і впали у сплячку, — пояснив тато.

— Треба скоріше їх знешкодити, бо вічно грати на дрімбі наш тато не зможе, — по-діловому промовила мама.

— А головне — скоріше дізнатися, куди синьоморди заховали нашу бабусю, — озвався я. — Гадаю, найбільше про це нам може розповісти ось цей мухожер. <...>

Я підійшов до чужинця з ґулею на лобі й обережно поторсав його за плече. Тієї ж миті в голові у мене залунало:

Ілюстрація
Володимира Штанка

— Як смачно! Як поживно! Земні комахи — найкращі в усій галактиці!.. А стару чаклунку ми гарненько заховали. Зовсім поруч з її будинком. Ги-ги. Її тепер ніхто й ніколи не знайде. Та й шукати буде нікому. Наш десант окупує всю цю планету. Спротиву аборигени не чинитимуть — всі вони заражені нашим вірусом. А хто не піддався, тому силоміць зробимо щеплення. І ніяка протиотрута не допоможе. Ось тільки б допасти до їхньої секретної лабораторії... Цивілізація блакитних жаб — найвеличніша цивілізація Всесвіту! Ми нездоланні! Люди стануть нашими рабами й працюватимуть на мушиних фермах — вирощуватимуть комах-бройлерів. Ми експортуватимемо чудові комашині консерви в кожен куточок галактики!

Я отямився лише тоді, коли тато сильно струсонув мене за плечі. Виявляється, я настільки перейнявся думками синьомордого чужинця, що почав свистіти, кумкати й клацати язиком.

Оговтавшись, я в кількох словах переповів усе, про що довідався, вступивши у телепатичний контакт із космічним хижакком, і побачив, як мої батьки й Жук із Зайцем захвилювалися.

Стало зрозуміло, що святкувати перемогу ще зарано. <...>

РОЗДІЛ 28. НЕХАЙ СИНЬОМОРДИ ПОСПЛЯТЬ

<...> Тато швидко вивів «Запорожець» із піраміди, потім зробив кілька блискавичних рухів — упевнено натиснув якісь клавіші й важелі — і тієї ж миті кумедні старомодні фари автомобіля почали випромінювати дивне зеленкувате сяйво. Ясно-зелені промені освітили поснулих на піску прибульців, і ті немов закам'яніли. Над піщаною пустелею враз запанувала тиша — то миттєво урвалося тисячоголосе хропіння ротатих комахожерів.

— Ви вбили їх? — вражено запитав Заєць.

— Ні, закон Всесвітньої рівноваги забороняє насильство. Ми можемо лише оборонятися. А цих незваних гостей найкраще буде відіслати назад, на їхню планету. Та треба поспішати — зелені промені діятимуть лише кілька годин.

— Скоріше б звільнити мешканців Землі від вірусу страху, — зітхнула мама. <...>

РОЗДІЛ 29. МИ ВИСТЕЖУЄМО ВИКРАДАЧІВ

<...> [За допомогою часолітута загін ТТБ перемістився у часі й просторі та став свідком того, як прибульці, яким допомагав Сашко-Кактус, завели бабусю Соломію у звичайну будку з написом «Ремонт взуття» і зникли. Тато швидко знайшов потаємний вхід у темне провалля, куди всі й почали спускатися. Долаючи усілякі небезпеки, вони таки дісталися до бабусі Солі.]

Тато кинувся вперед, щоб звільнити бабусю, але вона крикнула:

— Не рухайтесь! Синьомордики влаштували спеціальні пастки на той випадок, якщо мене прийдуть рятувати. А ще запам'ятайте — вам треба якнайшвидше повертатися у завтрашній день. Бо зараз вам доведеться змінювати майбутнє, а це може спричинити дивовижні й непередбачувані наслідки. Отож слухайте. У мене в лівій кишені фартуха лежить маленька полотняна торбинка. Візьміть її з собою і мерщій вертайтеся в пустелю. Підніміться на піраміду й розвійте насіння по вітру. Якщо я все розрахувала правильно й не помилилася у своїх припущеннях, космічні хижакі перестануть загрожувати нашій планеті.

Тато нахилився до бабусі й витягнув з кишені фартуха полотняну торбинку.

— Бабусю, а як же ти? — крикнув я і мало не заплакав.

Мені було шкода бабусі, яка сиділа, прип'ята до ослінчика, а хижі синьоморди от-от могли до неї допасти.

— Не хвилюйся, онучку, все буде гаразд. Головне — зроби так, як я сказала. А тоді вертайся додому. Не забудьте поставити часоліт на те саме місце, де взяли — під старою грушею. Це дуже важливо. І зроби так, щоб блакитні жаби

Ілюстрація Володимира Штанка

не помітили, що ви тут побували. Зараз у них обідня перерва, жеруть, нелюди, наших комашок. Але за дві хвилини вони повернуться...

І бабуся втомлено заплющила очі й почала тихо мугикати свою улюблену пісню: «Ой, чий то кінь стоїть, що сива гривонька...»

Ми вже бігли до виходу, коли я почув, що пісня дивним чином зазвучала інакше й бабуся Соля заспівала чистісінькою англійською мовою: «We all live in the yellow submarine». Подумки я переклав ці слова приблизно так: «Ми геть усі: люди, звірі, риби, птахи й комахи, а також трави, квіти й дерева — живемо на спільному для земних істот жовтому підводному човні». Звісно, це був дуже вільний переклад, але в цю мить мені хотілося почути саме таку пісню.

РОЗДІЛ 34. ЯК ДІЄ АНТИЖАБ

Ми стояли на усіченій верхівці піраміди. Позаду був часовий стрибок з нашого подвір'я до пустелі у ранній ранок нинішнього дня. Сонце вже освітило гарячими променями безкраї піски й безліч нерухомих синьомордів та їхні прозорі космічні капсули. Звідси, згори космічні хижакі видавалися блакитними цяточками на сліпучо-жовтому піску.

— Почнемо, — сказав тато й витяг з кишені полотняну торбинку.

Він дочекався сильного пориву вітру, розв'язав мотузочок і витрусив дрібненькі насінинки собі на долоню. А тоді почав висипати їх зі своєї жмені — ніби сіяв у повітрі.

Вітер підхопив крихітні зернятка й поніс у пустелю.

Ми всі — тато, мама, Жук, Заєць і я, затамувавши подих, чекали, що буде далі. Але минула хвилина... дві... десять — і нічого не змінилося. Так само світило сонце і вітер гнав піщані хмари кудись ген за овид.

— Дивіться! — раптом скрикнув Заєць, показуючи рукою вниз. — Квіти!

І справді, на наших очах пустеля почала вкриватися різнобарвними квітами. Вони проростали скрізь, де лежали синьоморди й стояли їхні бойові капсули. Вони піднімалися до сонця й тріпотіли пелюстками. Ось уже перед нами колихався цілий велетенський строкатий килим. І не було видно ані блакитних космічних хижаків, ані їхніх кораблів. <...>

— Погляньте, — вигукнула мама, — синьоморди заворушилися! Зараз вони розпочнуть полювання. Метелики — це ж їхня найулюбленіша їжа!

— Не хвилюйтеся, — тато показав нам клаптик паперу, який щойно витяг з дна бабусиної торбинки, — тут є чіткі інструкції. Але виконати їх може лише Клим. — І тато простягнув записку мені.

Я одразу ж упізнав чіткий бабусин почерк:

«Климчику, щойно синьомордики вдихнуть пилок цих квітів, як стануть слухняними й покірними. Ти маєш подумки віддати їм наказ чимшвидше забиратися геть з нашої планети й забути до неї дорогу назавжди. Адже тільки ти розумієш мову блакитних жаб і можеш з ними спілкуватися. Онучку, головне — не бійся. Тоді банькаті ненажери тебе послухаються.»

Я зосередився й подумки наказав синьомордам, що голосно чхали й розгублено озиралися на всі боки:

— Усім вишикуватися в колону по двоє! Взятися за лапи! Кроком руш до своїх капсул!

Тієї ж миті космічні пірати почали шикуватися в колону, а тоді, побравшись за лапи, немов першокласники, слухняно попрямували до своїх літальних апаратів. Коли останній синьоморд застрибнув усередину капсули, я подумки передав їм останню настанову:

— Повертайтеся додому і ніколи, чуєте, ніколи не прилітайте на Землю! Бо наступного разу вам це так просто не минеться!

Крізь прозорі ілюмінатори я бачив, як блакитні жаби ствердно захитали головами, капсули беззвучно піднялися

в небо — і за кілька секунд від грізних прибульців не лишилося й сліду.

На серці у мене було так гарно, як не було ще ніколи в житті. Бо я точно знав: Землю врятовано, адже бабусині квіти виявилися сильнішими за наймогутнішу зброю. І люди вилікуються від вірусу страху... А що ж тепер буде з нами?

— Все буде добре! — заспокоїв мене тато й усміхнувся; виявляється, я промовив уголос своє запитання.

— Ти повернешся до школи й нікому нічого не розповідатимеш, — сказала мама. — Мешканцям Землі ще зарано знати про деякі загадки Всесвіту.

— А ви? — запитав я у Жука й Зайця.

— Ми повернемося до цирку, адже перед нашествям синьомордів ми були цирковими акробатами. Але колись ми обов'язково зустрінемося з тобою. Адже ТТБ своєї роботи не припиняє ніколи! Боягуз, котрий переміг свій страх, — найсильніша людина у світі! Запам'ятай це!

РОЗДІЛ 35. ТАК НАРОДЖУЮТЬСЯ ПІСНІ ТА ЛЕГЕНДИ...

Ніби нічого не змінилося на подвір'ї біля нашого будинку відтоді, як я був тут востаннє. Але ні — навколо лунало безліч звуків. Діти ліпили у пісочнику пасочки, бабусі на лавочках обговорювали останні політичні події, двірник підмітав асфальтовану доріжку. Мої нові друзі — Жук і Заєць — потисли мені руку, вилізли з машини й за мить зникли за рогом будинку.

А ми з батьками, лишивши «Запорожця» під старою грушею, піднялися на наш дев'ятий поверх. Тато подзвонив у двері, і за мить на порозі з'явилася бабуса Соля. З кухні долинали пахощі свіжоспечених пиріжків, і бабуса сказала те, що я найменше чекав почути від неї зараз:

— Здорові були, діточки. Ви, певно, зголодніли з далекої дороги? Ану, швидше мийте руки й сідайте до столу!

Я здивовано глянув на батьків, та вони тільки усміхнулися й пішли виконувати бабусин наказ. А я кинувся за бабусею й запитав про те, що мене цікавило всі останні дні:

— Бабусю, а що то за дивовижний засіб від переляку? І чому синьоморд казав, що на мене не подіяв вірус страху?

— Та все дуже просто, — озвалася бабуса. — Я винайшла універсальні ліки від переляку — вони блокують вірус страху. Це спеціальний сорт квітів, пилок яких знищує отруту, яку принесли з собою синьоморди. А крім того, цей пилок робить синьомордів безпорадними. Ти ж знаєш, все у світі пов'язано між собою. Синьоморд, що втратив свою лють і жорстокість, перетворюється на звичайну банькату ропуху. Тільки чужопланетну...

Бабуса розповідала про свій чудовий винахід так буденно, що я навіть образився. Щиро кажучи, мені було прикро, що бабуса навіть не похвалила мене. Хіба це не я щойно наказав синьомордам забиратися з нашої планети? Хіба не я мандрував на часольоті й ледве втік від навіснілого ватажка блакитних жаб? Та бабуса Соля лише лагідно поглянула мені в очі й додала:

— Це був дев'ятий і, як бачиш, найуспішніший засіб від переляку. А клала я ті ліки... в пиріжки. Ти ж, Климчику, їх любиш найдужче. Тепер зрозумів? А зараз ходи за мною, допоможеш накрити на стіл.

Я нахилив голову, щоб бабуса не помітила, як я почервонів, зайшов слідом за нею на кухню й завмер від подиву. На підвіконні, біля горщиків з бабусиними калачиками, сиділи дві блакитні ротаті ропухи й лупали червоними банькатими очима. Щоправда, за розміром вони були разів у двадцять менші від синьомордів.

Бабуса засміялася, дивлячись на мене, й весело пояснила:

— Розумієш, довелося трохи попрацювати над тими бузувірами, щоб вони мене звільнили зі свого підземелля. Вдалася я до нашого родинного характерництва та й зменшила їх. Подумала, а чого ж їх не використати на хазяйстві? Оно скільки

мух розвелосся. Хай собі ловлять. Та й кумкатимуть вечорами. Нагадуватимуть про нашу пригоду.

Я все ще стояв з роззявленим ротом, а бабуса, ніби це не вона щойно врятувала людство від нашествия космічних хижаків, узяла тацю з пиріжками й понесла її до кімнати, наспівуючи собі під носа: «Ой, хотіла жаба — синя ропуха та й світ підкорити...»

Я почухав потилицю й подумав, що он воно, виявляється, як народжуються народні пісні, казки та легенди.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Пригадайте, що таке повість. Доведіть, що «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» — це повість.
- 2 До якого виду повістей належить твір «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9»? За допомогою Т-схеми визначте жанрові ознаки твору.

Ознаки пригодницького твору

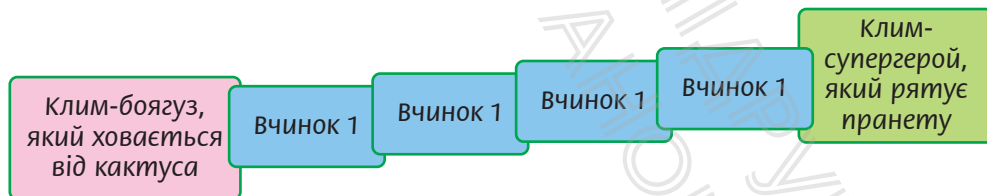
Ознаки фантастичного твору

Досліджуємо самостійно

- 1 Яким постає Клим Джура на початку твору? Яким читачі й читачки бачать його у фіналі?
- 2 Відповідаючи на ці запитання, ваші однолітки склали схему «Шлях Кліма Джури від боягуза до супергероя». Поміркуйте, які вчинки героя визначили цей шлях. Доповніть схему.

Шлях Кліма Джури від боягуза до супергероя

- 3 Від якої особи ведеться оповідь у повісті? Поміркуйте, які переваги для читачів має така форма оповіді. З-поміж запропонованих варіантів оберіть ті, що на вашу думку, є правильними або додайте свій. Відповідь обґрунтуйте.

- А** Читачі дізнаються не лише про вчинки героя, а й про його думки, переживання.
- Б** Читачі краще розуміють, чому герой учинив так, а не інакше.
- В** Читачі мають можливість дізнатися, як герой ставиться до себе й інших персонажів.
- Г** ?

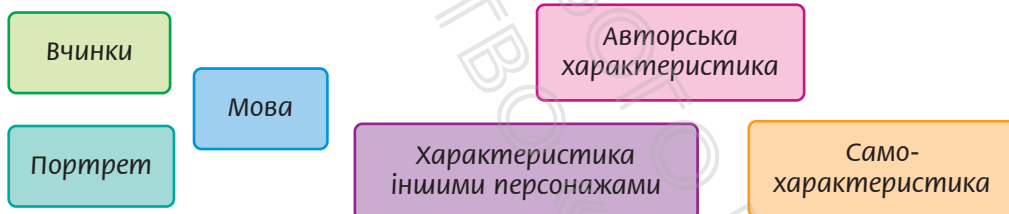

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи або пари, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласникам.

- 1** Щоб створити в художньому творі цікаві читачам характери персонажів, письменники використовують різні засоби. Наприклад, найяскравіше характер розкривається у вчинках. Читачам нескладно визначити: добре чи погано повівся персонаж, чому він так учинив (тому, що був сміливий, чи тому, що був боягузливий). Розгляньте схему «Засоби творення характерів персонажів». Поміркуйте, які з цих засобів використано для створення характеру Кліма Джури, бабусі Соломії. Відповідь обґрунтуйте, наведіть приклади.

Засоби творення характерів персонажів

- 2** Які проблеми порушено в повісті «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9»? З-поміж запропонованих варіантів оберіть ті, що, на вашу думку, є правильними. Вибір обґрунтуйте.
- А** проблема становлення особистості
 - Б** проблема стосунків дітей і батьків
 - В** значення досвіду старших поколінь
 - Г** проблема дорослішання

Виявляємо творчі здібності

Оберіть і виконайте завдання. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласникам.

- Намалюйте ілюстрації до повісті.
- Напишіть рекламний текст, щоб заохотити читати повість Лесі Ворониної «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9».
- Створіть буктрейлер «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9».
- У повісті «Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9» йдеться про вірус страху, який загрожує людству. Поміркуйте, які емоції, почуття можуть бути небезпечними для людини. Напишіть коротке есе «Небезпечна емоція».

Володимир Арєнєв

(Народився 1978 р.)

Володимир Арєнєв

Володимир Костянтинівч Пузій (Арєнєв — літературний псевдонім) народився 1 жовтня 1978 року в Києві. Змалку мріяв бути біологом, однак доля привела його в журналістику й літературу. Пише він переважно наукову фантастику й фентезі для дорослих та дітей, а ще сценарії для документальних фільмів і серіалів. Юним читачам і читачкам полюбилися його книжки «Місто Тисячі Дверей», «Відчайдушний боягуз», «Сапієнси».

Письменник дуже переймається розвитком фантастики: «Як на мене, одна з проблем полягає в тому, що вся українська підліткова фантастика зосереджується на двох часових вимірах: ідеться або про славетне та героїчне минуле, або про сучасні проблеми сучасних підлітків з поодинокими рейдами на територію соціально-значущих тем. Однак бракує підліткової літератури, яка б говорила про майбутнє».

«Сапієнси» — історія про майбутнє

Повість «Сапієнси» — немов авторська відповідь на брак української фантастики: «Ми живемо в дуже близькій перспективі, ми не дивимось далі. Мені здається, що це неправильно, тому, що не говорячи про майбутнє, ми в принципі його і не створюємо».

А чи здатна фантастика «творити майбутнє»? Можливо, те, що сьогодні сприймаємо як неймовірне, завтра стане звичним і буденним? Для прикладу: космічні польоти, ракети, скафандри, літаки й гелікоптери, підводні човни, електромобілі, телебачення, комп'ютери — усе це передбачив письменник-фантаст Жуль Верн у XIX столітті. Однак його найбільше цікавили не так винаходи, як особливі люди, здатні прокладати шляхи і «створювати майбутнє». У науково-фантастичній повісті Володимира Аренєва так само — особливі люди на передньому плані. Точніше сказати, сапієнси — дуже розумні молоді люди.

Сапієнс походить від латинського homo sapiens, тобто людина розумна. У повісті це слово служить для виокремлення землян — як окремої форми життя в заселеному Всесвіті. Серед евоків, жовтих унтоніанців, жукачів, щезників і, звісно, зловорожих та підступних люстерників.

Вирій, Колодязь Спогадів, зорельоти, позаземні телепорти, нейропаралізатори, реактивні наплічники, безпілотні вантажівки, різноманітні роботи — усе, як і має бути в науково-фантастичному творі. А ще неймовірні пригоди учнів Школи зореплавства Мишка Неборака, Сашка Ненарока та їхніх друзів. У цих пригодах і розкриваються найкращі людські якості підлітків.

У небезпечних випробуваннях хлопці й дівчата майбутнього добре усвідомлюють одне: «Ми — розумні, цивілізовані істоти, представники виду «людина розумна». Ми не вбиваємо інших розумних істот просто тому, що можемо. І не вбиваємо просто тому, що хочемо помститися... Ми поводимось так насамперед задля самих себе».

Сапієнси

Роман
(Скорочено)

ЧАСТИНА ПЕРША. ХЛОПЕЦЬ ІЗ ЗАЛІЗНИМ СЕРЦЕМ

Розділ перший Питання життя і смерті

Це небезпечна справа, Фродо, —
ступати за власний поріг.

*Більбо Торбин*²⁸

Ще ніколи Мишко Неборак так не квапився після школи додому. Довелося навіть вибачитися і скасувати похід на виставку марсіянських хижих орхідей, про який вони позавчора домовилися з Алісою Шелдон.

На щастя, Шелдон не образилася. Аліса була справжньою подругою: однією з тих небагатьох, кому Мишко розповідав майже все — і не боявся прохопитися зайвим слівцем.

«Майже», бо лишалася-таки одна тема, яку він не міг обговорювати ані з Алісою, ані з кимось іншим: справжня робота його батьків. А сьогоднішнє скасування походу на виставку безпосередньо стосувалося саме цієї теми. Замість того, щоб милуватися хижими орхідеями, Мишко мусив якнайшвидше зупинити клятого повуча — створіння, спроектоване якраз для того, аби ніхто не міг стати між ним і його метою.

Неборак надягнув наплічник і побіг на дах школи, а дорогою вкотре спробував викликати батька по фродіку. <...>

А той, звісно ж, не відповідав.

²⁸ *Більбо Торбин* (англ. *Bilbo Baggins*) — персонаж творів Дж. Р. Р. Толкіна. Головний герой казки «Гобіт» (1937), згадується також у трилогії «Володар перснів» (1954—1955).

Зі стартового майданчика на даху він устиг побачити, як вистрибують з вікна учительської стрімкі чорно-помаранчеві силуети, схожі на суміш павука та оси. У кожного було вісім еластичних ніг і надміцний корпус із камерами.

Повучі приземлилися на підвір'ї, на мить завмерли, а потім порскнули хто куди. Кожен біг згідно з координатами, які надав їм директор. Кожен ніс свою сувору звістку відповідним адресатам.

Узагалі-то Попередження-Від-Учителів вписували в школі нечасто. Але ж і на великій перерві народ зазвичай розважався чимось простішим, ніж глобальна руйнація тропічної оранжереї. <...>

Мишко Неборак зітхнув, роззирнувся, чи хто, бува, не бачить, увімкнув двигун — і стрибнув з даху.

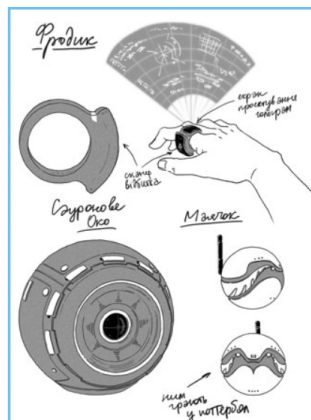
Реактивний наплічник після недавнього падіння чмихав і підозріло гуркотів, але часу чекати на шкільний бус у Мишка не було. Він мусив за будь-яку ціну випередити свого повуча.

Чесно кажучи, Мишко не знав, що потім робитиме. Повучі завжди потрапляли туди, куди їх послали, — і завершували справу до кінця.

Та хіба в нього лишався вибір? Якщо повуч знайде батька, той щонайменше залишиться без роботи — або й узагалі загине!

Розділ другий Як падають коти

Що я запам'ятав із дитинства, які уроки засвоїв? Хіба насамперед відразу до цих-от офіційних формулювань на кшталт «засвоєних уроків дитинства». Ми жили, розважалися, переживали свої власні трагедії — і найменше

Ілюстрація художниці
Ліни Квітки до повісті
Володимира Арєнєва
«Сап'єнси»

думали про те, аби чогось спеціально навчитися для «подальшого життя». А ще ми щиро вірили, що все буде добре й попереду в нас світле майбутнє.

Сергій Оксенік. На чолі Дірявої ескадри

Ілюстрація художниці
Ліни Квітки до повісті
Володимира Арєнєва
«Сапієнси»

Мишко мчав уздовж траси, позначеної мерехтливими маячками, кожен розміром із тенісний м'яч. Школярі називали їх снічами й інколи виштовхували за силову лінію, щоб пограти в поттербол. <...>

[Саме через гру в поттербол і сталася халепа. Під час гри один учень мав відволікати Сауронове Око — робоняню. За жеребом це мав бути новачок із паралельного класу «В».] <...>

І от Мишко рвонув до воріт — верхівок двох марсіянських гостролистих дубів. Їх висадив ще попередній директор школи.

— Обережно! — гукнув за спиною Верджил. І потім одразу: — Кидай, кидай! <...>

Усі друзі були далеко позаду, один Верджил не покинув товариша по команді. Він мчав збоку й горлав:

— Мені! Давай передачу! Сюди, Небораче! Давай, Небораче, не тягни, буде пізно!

І тут сніч загарчав — куди там зграї шаблезубих тигрів! За правилами, його треба було негайно відпускати й розлітатися. Але ж рахунок «один-один», ворота — от просто перед Мишком.

Мишко намірився вже жбурнути сніч, коли хтось з усього маху врізався йому в плече.

Це було не так боляче, як образливо.

Хай би Неборака наздогнав Фесюк! Спорт є спорт, чесна перемога не ображає (ну, майже).

Але бути торпедованим новачком-занудою!..

Який, між іншим, мав відволікати Сауронове Око!

Те, що сталося потім, Мишко запам'ятав назавжди. Враження було — наче ти опинився у тривимірному фільмі, на уповільненій прокрутці. <...>

Новачок тримався за плече Мишка лівою рукою, а правою намагався вхопити снич — і саме цієї миті в них вривався бомбардувальник Фесюк.

Потім згори пролунала сирена: Сауранове Око зафіксувало кричуще порушення шкільної дисципліни й техніки безпеки.

Порушень було кілька. Це, коли все закінчилося, їм докладно пояснив Анатолій Георгійович, директор школи.

По-перше, незаконне вилучення маячка з повітряної траси. По-друге, перевищення швидкості під час користування реактивними наплічниками на, точніше над територією школи. По-третє, спроба перешкодити функціонуванню робоняні.

— І ще, — додав тоді Анатолій Георгійович, — падіння з небезпечної висоти.

— Так ми ж були в наплічниках, — почав був виправдовуватися похмурий Фесюк. <...>

— Кіт! — раптом промовив пан директор. — Ви колись бачили, як падає кіт?

— На всі чотири лапи, — пробурчав Верджил Фінлей. — Вони так хитро влаштовані, що завжди приземляються на лапи.

— Не завжди, — раптом тихо промовив новачок-зануда. — Якщо кіт падає з невеликої висоти, він не встигає розвернутися в повітрі. І тоді може розбитися.

Пан директор наставив на нього вказівний палець:

— От, власне! Якби не Фесюк, ви б двоє загинули — і жоден наплічник вас не врятував би.

Але, звісно ж, за чверть години до розмови з директором, у мить, коли стався повітряний інцидент, вони цього не знали. Вони не знали, що Фесюк зіштовхнувся з ними так, що трошки — на кілька секунд — мимоволі уповільнив падіння.

І лише завдяки цим секундам вони не перетворилися на трьох котів-невдах, а панові Тимофію не довелося відсортовувати їхні залишки до окремого контейнера.

Наплічники встигли зреагувати. Себто — вибухнули.

Повітря навколо Мишка загусло, потьмяніло. Він побачив, як завмер із виряченими очима й розкритим ротом новачок. Як кудись угору стрімко полетів Верджил. І як земля так само стрімко рвонула їм назустріч.

Вони впали, усі втрьох: Фесюк, Неборак і нездара-новачок.

Кожен наплічник, відчувши падіння, миттєво випустив «розумну» гумопіну, що оточила хлопців, загусла в таку собі пружну кулю та вберегла їх від удару.

Куля з гумопіни пройшлася по всіх доріжках, перетворила на мотлох усі двадцять моделей Здається-Все-Таки-Вічних двигунів, розтрощила клітку шаблезубого Рікарда і зрештою зупинилася — якраз посеред басейну.

А постоявши ще кілька секунд, розсипалася на м'які рожевенькі шматочки.

Тільки тоді хлопці помітили, що новачок досі стискає в руці злощасний сніч.

— Ну, — сказав він, намагаючись перекричати гарчання маячка, — принаймні ми виграли.

І от тоді за ними прибігли чергові й повели в медпункт, а потім до директора.

Розділ третій

Хейлунцзянське молоко та останній тур Елвіса

[Мишко мчав повітряною трасою, намагаючись не випустити з виду повучів — роботів, які несли інформацію про порушення учнями дисципліни їхнім батькам. Раптом він відчув, що хтось його наздоганяє. Мишко озирнувся: набрида-новачок. Він постукав вказівним по вуху, а коли Мишко під'єднався до його фродика, повідомив: «Є розмова!»]

Розділ четвертий

Людина, яка носить носовичок

Новачка звали Сашко Ненарок — і в нього були дві мами, дідусь-некромант і металеве серце.

Або принаймні так він казав. <...>

Усе почалося сім років тому. Мама Ненарока взяла участь у черговому експерименті, і щось там пішло не так. Малий Ненарок тоді не дуже знався на всіх цих речах, він більше цікавився побутовою технікою: реактивними наплічниками різних моделей, імпами й усяким таким. Та коли Сашка одного дня просто поставили перед фактом, що тепер у нього є мама-ІІ, абсолютний клон першої, усе змінилося. <...>

Наступні пів року обох мам ретельно досліджували в Інституті планетарної археології, проводили якісь тести, розпитували про те і про се...

— Чекай, а до чого тут планетарна археологія? — не втримався Мишко.

— Бо вона... вони — фахівчині саме з планарху. Я й сам звідти в дитинстві не вилазив: батьки часто не мали на кого мене залишити, то брали із собою. <...> Ти навіть не уявляєш, скільки всього можна дізнатися, коли тобі п'ять-шість років і ти син співробітників: ніхто не звертає на тебе уваги, заходь до будь-якої лабораторії, стій під дверима будь-якого кабінету...

Мишко якраз дуже добре уявляв, але втримався від коментарів. Замість цього спитав:

— І багато тобі вдалося дізнатися?

— Менше, ніж варто було б. — Здавалося, Ненарок вирішив, що й так розповів чимало зайвого, і тепер намагався перевести розмову на інше. — Я просто не встиг: настав час іти до школи, і мами серйозно поговорили з моїм дідусем...

— Із тим, який некромант? — уточнив Мишко. <...>

— Так, із ним. Дідусь погодився, що мами мають рацію, а він — має нарешті подбати про єдиного внука. Своєї роботи він не кинув, але взяв мене жити до себе. Із ним теж цікаво:

літаєш на давні кладовища, викопуєш домовини... Хоча зрештою це приїдається.

— Чекай, а тато в тебе є?..

Ненарок спохмурнів.

— Не знаю. Тобто він у мене був, але якраз під час того експерименту щез, — і досі неясно, що з ним сталося. Власне, я переїхав до дідуся ще й тому, що мами не полишали надії знайти тата — і незабаром вирушили в експедицію.

— А серце?

Ненарок знизав плечима.

— Наслідок нерозсудливих учинків буремного минулого. Коли мені було чотири роки, знайшов на горищі в дідуся стару модель реактивного наплічника, одну з перших. Гумопіну в них іще не додавали. Але приклади про котів, здається, наводили вже тоді: дідусь мені потім його стільки разів повторював...

Мишко захоплено похитав головою. Він бачив різних фантазерів, але Ненарок перевершував їх усіх. <...>

На тому боці Дніпра вони рвонули вздовж берега. Ненарок летів так, ніби його вів супутниковий маршрутизатор.

— Звідки ти взагалі знаєш, де вони?

— Жартуєш? Я п'ятнадцять хвилин кружляв біля Сауранового Ока — по-твоєму, просто з великої любові до спорту? Сам подумай: Око не просто стежить за подвір'ям, воно під'єднане до шкільної Грибниці. Береш носовичок, за допомогою жуйки фіксуєш на корпусі, щоб прикривав камери, потім через аварійне гніздо під'єднуєшся до системи.

— У тебе є носовичок?!

— Дідусь вважає, що є речі, які обов'язково має носити з собою будь-яка вихована людина. І я поважаю його думку.

Ненарок сказав це таким тоном, що Мишко одразу зрозумів: Сашків носовичок — не найкраща тема для жартів. <...>

Розділ п'ятий

Загроза людському життю

[Хлопці будь що хотіли зупинити повучів, тому мусили їм сказати, що мають інформацію про загрозу людському життю. Повучі зупинилися й вимагали пояснень.]

Розділ шостий

Рокірування в Імператорській Скарбниці

— Загроза пов'язана з так званим «Рокіруванням в Імператорській Скарбниці», — заявив Ненарок.

— Уточніть, — зажадав перший повуч. — Нам нічого не відомо про такий інцидент.<...>

Ненарок навіть оком не зморгнув.

— За дві-три хвилини ви все зрозумієте, — пообіцяв він. А потім почав нести таке, що в Мишка аж голова пішла обертом.

— Рокірування, — розповідав Ненарок, — відбулося п'ять років тому під час Дванадцятої експедиції. У Скарбниці Сліпих Пінгвінів було знайдено дивні споруди — вони нагадували величезні престоли, створені з невідомого надміцного матеріалу. Професори Світлана й Антон Ненароки висловили припущення, що це таємничі Престоли Спокою, які побіжно згадуються в Малому барсумському літописі. Зокрема, у літописі йдеться про певний ритуал, пов'язаний із ними. Професори спробували його відтворити, однак під час експерименту стався потужний сплеск енергії невідомої природи. Антон Ненарок зник, хоча деякі факти лишають надію, що він досі живий і здоровий. <...>

— У чому полягає загроза людському життю? — спитав перший повуч.

— Відповідайте негайно! — наказав другий.

— Перед експериментом у фродик професора завантажили додаткову програму, яка відстежувала стан його організму. Всі ключові показники передавалися на базу... Власне, передаються й досі: зв'язок із цим фродиком не урвався, хоча на виклики

професор не відповідає. Мало того, останнім часом стан Антона Ненарока значно погіршився. Його треба знайти — і якомога швидше. Ніхто, крім мене, не зміг просунути в розв'язанні цієї загадки. А якщо ви сьогодні передасте дідусеві догану від пана директора, мене покарають. Насамперед — обмежать доступ до Грибниці — і це не просто уповільнить мої дослідження, а практично зупинить їх! Отже, поставить під загрозу життя мого батька, Антона Ненарока.

Повучі мовчали, їхні мінігармати були спрямовані просто на Мишка і Сашка.

Мишко не міг похвалитися тим, що здатен читати імпульси думки, але мовчання повучів бриніло вельми промовисто й одностайно. Тож він похапцем додав:

— І не забувайте про загрозу ще одному життю! Адже один із вас зараз біжить до мого тата, правда ж? Себто — на територію Голосіївського експоцентру, в закритий павільйон № 18, у так званий «об'єкт Тушканчик». Ви хоч уявляєте, куди збираєтеся вдертися?

— Ми, — байдужо повідомив другий повуч, — не обтяжені зайвими здібностями на кшталт уяви. <...>

— Ви, — тихо сказав Мишко, — тупі бляшанки, по вінця набиті спамом! Те, куди ви прямуєте, потаємний об'єкт. Про який мало хто взагалі знає, що він потаємний! Під час експериментів увесь «Тушканчик» герметизують. Якщо ви спробуєте туди зайти, вас будуть змушені зупинити — і таким чином розсекретять те, що об'єкт засекречений.

Ненарок аж присвиснув із повагою. <...>

— Оригінально, — сказав Ненарок, навіть не намагаючись говорити тихіше. — Трошки перебір із мелодраматизмом, але фантазія в тебе на рівні, клас.

— Що означає «фантазія»?! — обурився Мишко. — Я, між іншим, на відміну від декого...

— Маємо справу, — перервав його другий повуч, — із типовою спробою поставити нас перед суперечливим вибором. Який тільки видається суперечливим. Адже ми не збираємося...

Голос урвався.

[Виявилось, що повучі спробували перевірити надану Небораком й Ненароком інформацію, але система безпеки їх вимкнула. Ненарок витягнув карти пам'яті роботів і з'ясував: ці повучі прямували до батьків інших учнів. Мишко зателефонував батькові й розповів усю правду.]

ЧАСТИНА ДРУГА

ТАЄМНИЦІ «СТРІЛЯНОГО ГОРОВЦЯ»

Розділ перший Адміралів автограф

[Одного дня до школи завітав славетний зореплавець — адмірал Сергій Семенович Оксенік. Він був улюбленим космонавтом Мишка. Хлопець зібрав усі адміральські щоденники, навіть найрідкісніші перші паперові видання. Мишко засмутився: якби знав про зустріч заздалегідь — приніс би на автограф.]

Адмірал виявився сивим і невисоким, схожим на Мишкового дідуса Леоніда... Він вийняв із внутрішньої кишені свій знаменитий сріблястий футляр і надягнув старовинні окуляри. Таких давно ніхто не носив: сучасні фродики мали набагато більше функцій, а вади зору можна було швидко й надійно відкоригувати в будь-якій клініці. Окуляри були фірмовою фішкою адмірала, за ними його всюди впізнавали, навіть без кітеля.

— Усім привіт, — сказав пан Оксенік. — Є серйозна розмова. От хто з вас колись мріяв бути зореплавцем?

Звісно, мріяли всі — крім Мишка. Він вважав, що це надто мейнстримово, отже — нецікаво. Набагато цікавіше займатися біологічним проектуванням: створювати нові види динозаврів, наприклад. Чи оживляти мамонтову фауну: печерних ведмедів, сайгаків, волохатих носорогів.

— Ну і правильно кажеш, — погодився з ним адмірал. — Я в дитинстві теж не про космос мріяв. Я хотів розслідувати злочини, як Шерлок Голмс.

[Він почекав, поки учні засерфлять у Грибниці, хто це такий. Тільки Неборак із Ненароком не серфили. Тато Мишка й Ненароків дідусь обмежили їм вихід до Грибниці. Через це Мишко не міг перевірити, збрехав йому новачок із паралельного «В» чи хоча б частково розповів правду.

Оксеник повідомив, що вперше в історії оголошується набір до Школи зореплавання. А потім спитав, чи хтось із них хоче подати туди документи. І питаючи, він якось дивно глянув на Мишка з Сашком. «Жодних вступних іспитів, — сказав адмірал. — Тільки співбесіда». Мишко подумав, що це прекрасна нагода взяти автограф, а саму співбесіду він зі своїми доганами точно не пройде. Тож Мишко взяв і собі підніс руку. Потім адмірал додав, що практику юні зореплавці проходитимуть на орбіті Марса. Ненарок відірвався від підручника, щось подумки зважив і теж підніс руку.]

Розділ другий

Сірі шкільні будні

Навантаження в Школі зореплавання були нелюдськими. Щойно учні прилетіли туди й зібралися в кают-компанії, пані Джудіт Мерріл, адміністраторка, ознайомила їх із розкладом на найближчі тижні. <...>

Від першокурсників чекали речей дивних, часом, здавалося б, жодним чином із зореплаванням не пов'язаних. Креслити тривимірні карти зоряного неба — це ще хай, це зрозуміло. Але грати у волейбол у невагомості чи за умов збільшеної сили тяжіння? Відпрацьовувати надання першої медичної допомоги? Засинати за командою, наче ти легендарний індійський йог, а не звичайний український школяр?!

Їм показували фільми з новітньої історії, навчали майструвати заміну деталям двигуна з того, що було під рукою,

виросувати картоплю на суміші гальки й піску, якнайшвидше знімати одяг і вдягати скафандр у невагомості.

І весь час змушували працювати в командах, раз за разом змінюючи склад, ролі, завдання. Мишко швидко перезнайомився з усіма — навіть з тими школярами, які прилетіли з інших країн. Завдяки фродикам спілкуватися було легко, але багато хто волів вимикати перекладачі й засвоювати чужі мови: мало що станеться під час подорожі, раптом імп накриється — не на мигах же тоді спілкуватися...

Якось так само собою склалося, що із Алісою Мишко майже не розмовляв: то їх розкидало по різних командах, то він був надто зайнятий. Учителі Школи задали надто високий темп, Мишко навіть здивувався, коли четвертого червня, в останній випробувальний день ніхто з учнів не відмовився продовжувати навчання.

А потім вже й не лишилося на це шансів. Правила є правила: повна ізоляція, жодного попусту. Зрештою всіх попереджали — і батьки теж добре знали, куди відпускають своїх дітей. <...>

Зазвичай Ненарок тримався від усіх на відстані й чітко давав зрозуміти, що не має часу та бажання відволікатися на дурниці. <...>

Винятком став один з уроків пана Оксеника — і випадок цей добряче здивував усіх зоряних джур. Адмірал, сказати на правду, сильно відрізнявся від інших учителів, бо, власне, не навчав, а просто вів бесіди з вами. І раптом ви з цих бесід з'ясовували багато важливих речей про світ і про себе в ньому. Мишко дивувався: виходило так, начебто він усе це знав сам, давним-давно, а тепер ці знання лягали на окремі полицьки й ставали частиною його досвіду.

Адмірал говорив про те, що Всесвіт складний і безкінечний, і сповнений загадок, інколи вкрай небезпечних. Ще шістдесят чотири роки тому ніхто не сподівався зустріти розумних іншопланетян, навіть знайти ознаки розумного життя в Близькому

космосі. Та потім людство зіткнулося з люстерниками й мусило відчайдушно боротися навіть не за збереження певних прав чи свободу, а, власне, за виживання.

Тоді й виявилось, що Всесвіт населений, і доволі щільно. Різні види розумних істот укладають між собою альянси, і кожен намагається досягти власних цілей, часто за рахунок слабших, менш розвинутих чи позбавлених потрібного ресурсу видів. Ця боротьба триває мільйони років поспіль, точиться всюди: у Ближньому космосі й на планетах, віддалених настільки, що нинішнім зоряним джурам туди ніколи в житті не потрапити.

— Типова боротьба видів за виживання! — підсумував того разу Гарлан Еллісон — невисокий, гострий на язик, задерикуватий, але неймовірно обдарований одноліток Мишка. — Нічого нового! Їж сам, або з'їдять тебе! <...>

Перш ніж клас почав сміятися, пан Оксенік підняв руку:

— Слухайте, а це ж серйозна тема. От дивіться: люди здавна порівнювали себе з тваринами. Байдужих чи недалеких називали стадом, хитрих — лисами, сміливих — левами... І те, як вони поводитися один з одним... ну, це теж часто нагадувало швидше поведінку тварин. Але люди водночас уважають себе інакшими, не подібними до тварин. Чому?

— Мова, Сергію Семеновичу! Річ у тому, як саме ми мислимо й формулюємо свої думки... ну, щоб донести їх до інших.

— Мова, Борисе, є й у дельфінів, і в шимпанзе. Навіть мурашки спілкуються між собою, тільки переважно за допомогою хімічних сигналів, а не звуків. Хто ще має версії?

— Ми не просто розумні — у нас є ще й матеріальна культура.

Оксенік задоволено кивнув:

— І навіть нематеріальна, Ігорю. До речі, імпи високого ступеня теж сприймають її, часом навіть створюють власні легенди, байки, пісні. Але чи стають вони завдяки цьому приналежними до нашого з вами виду *Homo sapiens*? А клони — ті

нечисленні, які все-таки з'явилися з тих чи інших причин — чи вони теж мають право зватися саме людьми? <...>

На більшості уроків адмірала Ненарок поводився стримано: відповідав, коли його запитували, але сам руку не тягнув. Зараз, однак, він рішуче підвівся і сказав голосно, щоб почули всі:

— Клони й імпи з'являються не з власної волі. Люди створюють їх... принаймні, найчастіше — саме люди. Тому робити їх безправними... це, як на мене, не по-людськи.

— Ну бачиш, ми знову повернулися до питання про визначення. Що ж таке «людина» і чим таким особливим вона відрізняється від інших видів, розумних і не дуже? Що означає «поводитися по-людськи»?

Гарлан Еллісон з сусідньої партії реготнув:

— Це означає провадити боротьбу за виживання на вищому рівні! Ефективніше!

— А ти, Ненароче, теж так вважаєш?

— Я, — тихо сказав Ненарок, — вважаю, що ми навряд чи зараз вигадасмо щось нове. Визначення людини можна подивитися в Грибниці, але якщо хочете, щоб я озвучив, прошу дуже: від інших тварин нас вирізняє спосіб формулювання думок, володіння мовою, здатність до почуттів і спосіб поведінки. Підсумовано вченими, які працювали над цим питанням трохи довше, ніж один урок.

У класі загомоніли: мало хто мав підстави та сміливість розмовляти в такому тоні з адміралом. Однак той жодним чином не виявляв невдоволення: знай усміхався собі у вуса й чекав, поки Ненарок закінчить свою думку.

А Ненарок, як на зло, не вгавав:

— І я вважаю, що Гарлан теж має рацію. Бо всі ці гучні слова про людяність, самовідданість, милосердя мало важать, коли доходить до виживання. Коли нам здається, що імпи захоплять владу над світом, ми обмежуємо їхній розвиток і практично забороняємо тих, хто має інтелект третього ступеня й вище. Коли ми винаходимо спосіб клонувати людей, нам

треба негайно це заборонити або суттєво обмежити — щоб хтось не відібрав у нас того, що ми маємо. І водночас — розводимося про людяність. Але скажіть, адмірале, коли ви летіли на чолі Дірявої ескадри випалювати місячні бази люстерників — чи думали ви про людяність? Про милосердя, альтруїзм, цінність кожної розумної істоти, якою б вона не була? Хто цінніший — люстерник, який винищив одним махом кілька міст, чи клон, який винний тільки в тому, що от просто існує?

Тепер у класі вже не гомоніли — мовчали так, наче щойно дізналися про нову епідемію венеріанської лихоманки.

Тільки Оксеник виглядав цілком задоволеним.

— Чудово, — сказав він. — Олександр озвучив проблему — і проблему важливу. От і маємо основне завдання на цей три-мєстр: визначитися з тим, що саме для вас означає «бути лю-дяним». Від кожного чекатиму по есею, обсяг — десять тисяч знаків. З обмежень маєте тільки одне: не цитувати визначення з Грибниці. А Ненарок отримує додаткові бали за нешаблон-ність мислення — звісно, з вирахуванням десятки за неприпу-стимий тон у спілкуванні зі старшими за званням. <...>

Подальші уроки Оксеника виявилися не менш цікавими, хоча й не настільки сенсаційними. З понеділка він узявся роз-повідати про Марс — про його загадки, руїни, палаці, фрески, скарбниці — і про те, що й досі не знайдено жодного скелета, жодного зображення марсіянина. Чому? І куди поділися всі тубільці, що жили на планеті сотні тисяч років тому? Відпо-відей наразі не було.

Слухаючи його, Мишко усвідомив: якщо батьки Ненарока досліджували якийсь марсіянський артефакт, з ними справді могло статися будь-що. От просто що завгодно.

То може, питав він себе, дійсно існують причини, з яких усе це «будь-що» засекретили? <...>

І чи мусить тоді Мишко покинути спроби розібратися в цій історії? Звісно, цікавість і всяке таке... але — чи не зашкодить він комусь, намагаючись докопатися до відповіді? <...>

Знайти відповідь він, звісно ж, не зміг — але несподівано для себе зрозумів, чому Ненарок усі ці дні в школі так поводить. Чому гризе граніт науки з ранку до ночі й намагається не витратити часу на зайві розмови. <...>

Просто Ненарок готувався до візиту на Марс. Перед ним не стояло питання, чи варто розгадувати таємницю зникнення його власного батька. Це був його останній шанс — і Ненарок збирався використати його на всі сто. <...>

Розділ третій

Прямуй за габонською гадюкою

Якби хтось ще в травні сказав Мишкові, що він піде до бібліотеки й опиниться в кублі змії, він би нізащо в це не повірив.

Себто самі змії — норм, це ж залежить виключно від того, який різновид пошуковика інстальовано. А от щоб усе літо навчатися за власним бажанням та ще й при таких навантаженнях віртуалитися по бібліотеках!.. Абсолютно неможлива річ!

[Бібліотека, звісно, була віртуальною. Щоб потрапити до неї, треба було скористатися спеціальним приладом — капсулою-коліскою, лягаючи в яку людина переходила з реального світу у віртуальний. Мишко міркував так: бібліотека в Школі зореплавства була стара, відповідно, тут могла зберегтися інформація, яку в планетарній Грибниці хтось чи щось із певних міркувань підчистив. Наприклад, дані про «Рокірування в Імператорській Скарбниці». Першого ж дня в бібліотеці Мишко знайшов Ненарока й запропонував свою допомогу в пошуках інформації. Сашко відмовився: він не хотів наражати на небезпеку товариша.]

На мить Мишкові здалося, що стара віртуальна бібліотека глючить. Або в колісці щось зламалося, і через це Ненароківі слова передаються неточно.

Або й узагалі перед Мишком зараз сидить не Ненарок, а хтось інший, чужий.

— Бачиш, — спокійно провадив далі цей несподіваний Ненарок, — коли все сталося, мені було п'ять років. Я чув, про що говорили люди в Інституті планетарної археології, але чи правильно я їх зрозумів? Чи правильно запам'ятав те, про що дізнався?

— Чекай, а коли ти казав повучам, буцімто стан твого батька погіршився?.. Якісь датчики, два кроки до розгадки?..

Ненарок зітхнув. Він розстібнув сорочку, і стало видно, що в грудях у нього ліворуч, де має бути серце, вживлено чорні дверцята. На дверцятах була картинка: череп із перехрещеними кістками.

— Залізне серце, — здогадався Мишко.

— Не тільки воно. — Ненарок відчинив дверцята, і Мишко побачив, що з того боку до них причеплено кругленький амулетик.

Звісно, він стикався з такими ж: їх дарували одне одному закохані, мовляв, щоб серця билися в унісон. <...>

А ще такі амулети залишали фронтирники — ті, хто вирушав у далекі рейси досліджувати невідомі планети, — щоб їхні рідні знали, що з ними все в порядку.

Певно, і Ненароків батько лишив по собі таку штукенцію.

— Дивись, — Сашко зняв амулетик, натиснув — і з нього розгорнулася тривимірна проєкція. Модель людського тіла, причому підсвічена різними показниками: температура, тиск, пульс, рівень гормонів, склад крові й рівень цукру в ній та безліч інших, які Мишко не впізнав. Деякі було позначено жовтим, мовляв, стан ще не критичний, але на межі. Деякі — червоним.

Обличчя в моделі не було, і це чомусь вразило Мишка найбільше.

— Це єдине, що я зараз маю, — сказав Ненарок. Він згорнув проєкцію, повісив амулет на дверцята, зачинив їх. Застібнув сорочку. — Усе інше — мої спогади та здогадки, розумієш? <...>

Мишко рішуче хитнув головою. Власні батьки про свою роботу йому майже не розповідали, а коли вже заходила про неї мова — годували казочками, усю правду дізнавався він сам.

Той канал для зв'язку, за яким Мишко в квітні намагався сконектитися з батьком, виділили їм спеціально, за батьковим же проханням — і був він не сказати щоб надійний. Під час експериментів канал просто глушили, Мишко в цьому жодної миті не сумнівався.

— Слухай, — осяяло раптом Мишка, — а може, адмірал? Давай із ним поговоримо.

— Глухий номер, забудь.

— Чому?! Якщо хтось і сприймає нас всерйоз, без жодних поправок на вік — це він. Зайдемо якимось так здалеку, промацаємо ґрунт...

— Я йому не вірю. — Ненарок помовчав і додав незворушно: — Забагато знає.

— Та ну! Він герой війни! І що значить «забагато»?

— А ще, — продовжував Сашко так, наче не чув Неборака, — він нам бреше. Тобто не він один, усі вчителі, але він — найбільше. І він точно знає, де і в чому бреше. Та й у будь-якому випадку, — додав він, наче втомився від усіх цих розмов, — давай спершу проведемо первинний збір даних без залучення додаткових осіб. Зрештою, хіба ти сам не для цього сюди прийшов? <...>

Вони подивилися один одному в очі, та жоден не встиг і слова сказати. Габонська гадюка під ногами Мишка раптом ожила, повернула голову до темряви між шафами й гучно засичала.

— Привіт! — промовив звідти знайомий голос. — А я оце думаю: хто так пізно після занять ще ходить до бібліотеки. Як ви тут, хлопці? Може, чимось допомогти?

Із темного проходу до них вийшов адмірал Оксенік. Він чомусь був у скафандрі — наче щойно виводив клас відпрацьовувати очистку корпусу від зоряниці й не встиг перевдягнутися.

[Сашко відмовився від адміралової допомоги. Мишко розгубився, а потім сказав, що вони з Сашком трохи посперечалися: у підручниках з історії різних років видання по-різному подається інформація про люстерників і про Марс. <...> Адмірал уважно вислухав хлопців і запропонував зустрітися перед заняттями у Колодязі Спогадів, щоб розповісти правду, «справжню і повну».]

Розділ четвертий

Колодязь Спогадів

У Колодязі Спогадів було темно й холодно. І весь час здавалося, нібито падаєш — безкінечно, уже тисячі років поспіль.

Навколо літали планети та їхні супутники. Мчали кудись космічні кораблі.

Адмірал вдягнув окуляри й розвернувся так, щоб бачити обох хлопців. Здавалося, він висить тут, у чорному космосі, давно — аж від початку часів.

— Всесвіт, — сказав він, — суворий і невблаганний. Життя не з'являється в ньому нізвідки, а розумне життя не зароджується просто так. Для цього потрібні певні умови.

— Ми знаємо, — відгукнувся Ненарок. Він завис нижче й праворуч від Мишка і сьогодні, схоже, був більш-менш налаштований на діалог з адміралом. Чи принаймні успішно це вдавав. <...>

— Уявіть, — тихо сказав адмірал, — іще шістдесят чотири роки тому наші вчені не могли знайти у Всесвіті жодних ознак життя. Не розумного, а будь-якого. Ми виявили поклади підземної води на Марсі, складні органічні макромолекули на Енцеладі — але це й усе. Меркурій, Венера, Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун, усі їхні супутники, а також пояс Койпера з карликовими планетами й іншими об'єктами — жоден не мав навіть натяку на те, що там колись існували живі організми.

Говорячи, адмірал змахував руками десь угорі, над хлопцями, — і відповідні планети підлітали ближче, зупиняли свій

рух, розкривалися, наче перезрілі сливи, й показували свої надра — красиві, щедрі, але — мертві, щоразу мертві.

— Чекайте, — втрутився Мишко. — А Марс? Ми ж точно знаємо, що там колись існувала могутня, високорозвинута цивілізація. <...> Вони просто не могли прогавити руїни імператорського палацу чи знамениту Долину Тисячі Царів. <...>

— Не могли, — погодився він. — Але прогавили. Не тільки на Марсі — у всій Сонячній системі та за її межами ми не бачили жодних ознак того, що десь існує життя. Усе змінилося в сто дванадцятому, коли такий собі Олесь Чурюмов, учень одинадцятого класу, юний винахідник, узявся за проектування нової — удосконаленої й багатофункціональної — версії радіоприймача.

— А насправді зробив перший телик, — кивнув Ненарок. — Себто телепортаційний куб. І завдяки телику ми... тобто людство... змогли побачити Вірій. <...>

Мишко неуважно кивнув: поки все це не скидалося на серйозні таємниці Всесвіту, радше на короткий переказ того, про що вони чули на уроках — і тут, і в Києві.

— Попереду, — провадив тим часом Оксенік, — було чимало роботи, адже ми ще не вміли будувати телики настільки великі, щоб переправляти через Вірій навіть одну людину. <...>. А Вірій дозволяв долати колосальні відстані за неспівставно малий час: от наче ми раніше кругом мандрували пішки, а потім взяли й надягли реактивний наплічник. Тепер людство мало можливість досліджувати віддалені планети, шукати на них життя...

— Але, — тихо промовив Мишко, — перш ніж ми це зробили, життя саме знайшло нас.

Адмірал кивнув, і хлопці побачили, як заграли жовна в нього на обличчі.

— Знайшло, — погодився він. — Люстерники прилетіли до нас у чотирнадцятому, і якраз крізь Вірій. Вони вже вміли будувати телепорт-двигуни та жадали спілкування з братами по розуму. Про те, що сталося далі, ви самі мені вчора читали

з підручників. Спершу ми раділи: знайшлися давні родичі, з якими ми походимо від спільного пращура, — бо з яких би ще причин ми з ними були настільки схожі?.. Ми дозволили їхнім послам оселитися між нами, довіряли їм, сподівалися на їхню допомогу.

Ненарок слухав його, щось шукаючи у фродіку.

— Не ображайтеся, — сказав, — але це задачка з основ екології для четвертого класу. Якщо є два види, які займають одну й ту саму життєву нішу, вони залізно конкуруватимуть. Невже ніхто цього не розумів?

— Чому ж? Багато хто розумів. Були скептики, які попереджали про можливу небезпеку. Всесвіт, нагадували вони, суворий і невблаганний, а ми майже нічого не знаємо про цих дивовижних «братів». Звідки вони взялися, чому настільки схожі на нас? <...> Де гарантія, що не жили між нами весь цей час, вивчаючи наші звичаї, шукаючи наші слабкі сторони? Може, навіть потай впливаючи на нашу історію...

— А чому ніхто не дослухався до цих питань? Як можна було настільки наївно поводитися?! — Раніше Мишко над цим не замислювався: у оповідях про війну його більше цікавили історії про звитяги наших. А тепер раптом він поглянув на Землю, що її підкликав до них порухом пальців адмірал, — і жажнувся.

Земля-бо нагадувала яблуко, яке підгнивало на сонці: в одному місці з'явилася пліснява, в іншому чорна пляма.

— Люди, — сказав адмірал, — не завжди поводяться розумно. Інколи над ними бере гору цікавість. Часом — безглузда надія на краще, сподівання, що ті, з ким маєш справу, дотримуватимуться домовленостей, будуть чесними й відвертими. Подеколи це справді стається. Але у випадку з люстерниками не сталося. Вони атакували першими, без жодних попереджень чи пояснень. І тривалий час навіть не було ясно, чи ми втримаємося. Чи збережемо Землю. Вони захопили Місяць, почали вивозити лід з Антарктиди, перетворили Австралію на болотисті джунглі... Наші сили були неспівставними. На додачу

земні держави надто довго з'ясовували стосунки між собою й не змогли швидко домовитися, щоб діяти злагоджено. Кожен тягнув ковдру до себе: хтось сподівався домовитись, хтось — лишитися непомітним у загальному хаосі.

Адмірал говорив, і яблуко Землі продовжувало чорніти з одного боку й вкриватися буро-зеленою пліснявою з другого. Крихітна кулька Місяця, що крутилася навколо неї, час від часу спалахувала вогниками, які летіли до Землі, — і робили її дедалі чорнішою.

— Нас, — сказав пан Оксенік, — врятувало тільки одне: дехто все-таки збагнув, що відсидітись не вдасться. А люстерники з невідомих причин не поспішали застосовувати зброю масового ураження, били точково, хоча й напрочуд дієво.

— Чекайте! А наші союзники? — здивувався Мишко. — Евоки, жовті унтоніанці, жукачі, щезники?..

— А вони, — раптом озвався Ненарок, — тоді ще не були союзниками. Чи не так, пане адмірале? Вони з'явилися в Сонячній системі, але трималися осторонь. Як потім писали в підручниках: «намагалися зорієнтуватися в непростій ситуації» і «були дуже збентежені побаченням». <...> Усі наші союзники вичікували. І хоча пан адмірал багато разів казав нам про альтруїзм та інші чесноти, властиві розумним видам, ніхто не поспішав втручатися. Потім, звісно, виявилось, що всі вболівали саме за нас. Усі хотіли підтримати нас проти підступних люстерників. Просто чи не встигли втрутитися, чи не могли, бо це суперечило їхнім релігійним заповідям, чи боялися зруйнувати хистку рівновагу сил у Дальньому космосі.

— Чудово, Олександрє, — зі щирим захопленням сказав адмірал. — Я гадав, що хтось із вас дійде цих висновків десь через місяць після початку навчань, не раніше.

— Чекайте, — Мишко нічого не розумів. — То ця однастайність братів по розуму, про яку нам говорили... підтримка, розуміння, обурення... Їх не було?!

— Чому ж? Були, Михайле. Просто не одразу. І не в усіх. Але коли ми самі спромоглися об'єднатися, коли довели, що

гідні цієї підтримки та розуміння, особливо коли до наших рук потрапили перші кораблі з телепортаційними двигунами!.. Повір: миттєво кількість прихильників Землі серед співдружності розумних видів сягнула небачених висот. І тодішні педагоги мусили відзначити це в підручниках, чи не так, хлопці?

— Це яось... підло.

Ненарок криво посміхнувся і сказав:

— Це лише закони, за якими існує Всесвіт, суворий і неблаганний, — правда ж, пане адмірале? Те, що лежить в основі всього. <...> Ми побачимо лише холодний розрахунок і бажання вижити, жодних милосердя, самопожертви, альтруїзму. <...>

— До чого ж тоді всі ці розмови про людяність? — запитав Мишко. — Ваше завдання щодо есею — який у ньому сенс?

Адмірал мовчав. Навколо них пливли планети, й одні зоряні кораблі атакували Землю, інші ж — хоч нічим не відрізнялися від перших — летіли назустріч, стріляли, вибухали самі, проривалися кудись і навіщоось.

Мишко згадав уроки Горація Голда — як метушилися створені ним і однокласниками істоти: комахи, риби, динозаври, — і так само жерли одне одного, суворо й неблаганно. <...>.

— Розум з'являється не замість усього, що притаманне тварині. Не замість — а поряд, наче надбудова на фундаменті, — і часом вони заважають одне одному. Це як мати два різні двигуни в одному кораблі... або двох учителів, які радять тобі хоч і корисні, але протилежні речі. Часом мусиш довіряти одному, часом другому. І людяність... думаю, це не вигадка... Але й не те, що нам усім притаманне від народження. Людяність — це... це те, чого ми мали би прагнути. Те, що дозволяє якось примирити розум з нашою тваринною частиною.

Ненарок, який слухав усе це з дивним виразом обличчя, заплескав у долоні.

— Соковито, — сказав він. — І переконливо, Небораче. Аж до сліз.

— Ти думаєш інакше? — повернувся до нього Оксенник.

— Я думаю, пане адмірал, що в чотирнадцятому році нас урятувала не людяність. Та ви й самі це знаєте: якби ви тоді намагалися поводитись «цивілізовано», нас би тут зараз не було. Я переглядав фільми. І мій дідусь... він розповідав, як усе тоді було.

Адмірал на це лише похитав головою. Він зняв окуляри, висмикнув з кишені хустинку й заходився їх протирати.

— Знаєш, Сашко, — сказав він тихо, — взагалі, саме людяність нас і врятувала. Але це окрема розмова, довга й не проста. Ми до неї повернемося — тільки, боюся, не зараз. Ви ж пам'ятаєте, у нас за кілька годин стрибок у Вирій, декому треба підготуватися до кермування кораблем.

Вони в один голос підтвердили: аякже, пам'ятають. І здається, навіть були достатньо переконливими, щоб адмірал повірив.

Розділ п'ятий **Стрибок без двигуна**

[За навчальним планом Школи зореплавання учнівський екіпаж на «Стріляному горобці» мав здійснити стрибок у Вирій. Капітана екіпажу обирали жеребкуванням, і ця роль дісталася Ненароку. Завдання ускладнили тим, що, за «легендою», один двигун корабля вийшов із ладу. Викладачі Школи, за сумісництвом — справжні члени екіпажу космічного корабля, сиділи на місцях для «гостей», готові в разі небезпеки заступити на вахту. Учні трохи нервували, але все пройшло за планом, стрибок виконали успішно. Адмірал Оксенник привітав екіпаж і віддав наказ: перевірити стан корабля, координати, вектор руху; відпочити, а потім усім вийти у відкритий космос, щоб звільнити корабель від паростків зоряниці.]

Поки він це говорив, Мишко вже розгорнув екран і вичав дані, що надходили з усіх відсіків «Стріляного горобця»:

цілісність обшивки, склад повітря і вмісту ньому вуглекислого газу, медичні показники всіх членів екіпажу, робота систем забезпечення життєдіяльності... Він ішов по звичному переліку, машинально проговорюючи звичні формулювання: завантаженість генераторів, рівень енергопостачання, кількість відсіків...

Потім зморгнув, не вірячи самому собі, та ще раз переглянув дані.

Двісті вісім відсіків, кожен за потреби може перейти на автономний режим. На уроках Сергій Семенович раз у раз повторював: маєте достеменно знати розташування і функції кожного, із заплющеними очима повинні знаходити шлюзи-переходи й «рятівні валізки» зі скафандрами. Від цього можуть залежати ваше життя й життя ваших колег. <...>

Двісті п'ять, не двісті вісім.

Мишко хотів був повідомити про цю похибку капітанові Ненароку, але йому якраз звітували інші — й виходило, що жодних відхилень немає. <...>

Мишко вирішив, що він просто перенервував. Неправильно порахував кількість відсіків, а тепер панікує. <...>

Розділ шостий **Жнива та врожай**

[Увесь клас у скафандрах та з лазерними мачете в руках вийшов на боротьбу із зоряницею — чудернацькими рослинами, які виростали на обшивці корабля після стрибка у Вирій. Їх треба було знищувати, бо вони впливали на маневреність корабля. Робота була не складна, але нудна. Мишка непокоїла думка про три зайві відсіки на «Стріляному горобці», які він нарахував після стрибка. Він вийшов на зв'язок із Алісою. Дівчина відповіла, але Мишко зрозумів, що вона ображена: він бо спілкувався тепер здебільшого з Сашком. І все ж Мишко поставив їй запитання: скільки відсіків має їх навчальний корабель. Запитання здивувало Алісу. Але відповісти вона не встигла, бо у їхню розмову втрутився Сашко. Він, як капітан, наказував Мишкові прибути в сектор JLB-86.

Мишко виконав наказ. Сашко знайшов вхід до одного з «нових» відсіків. Хлопці відкрили люк, і Сашко першим поліз в отвір.] <...>

ЧАСТИНА ТРЕТЯ ВИДОВЕ РІЗНОМАНІТТЯ

Розділ перший Крокодил у бібліотеці

[Хлопці знову пішли до бібліотеки, бо саме там сподівалися знайти відомості, яких не було в загальному доступі. Їх трохи здивувало, що бібліотечним пошуковиком цього разу був нільський, схильний до людожерства, крокодил. І хоча все це відбувалося у віртуальному просторі, хлопцям стало ніяково. Мишко мав поспішати: лишалося небагато часу до розмови з мамою. Щоб устигнути опрацювати більше інформації, джурри вирішили розділитися.

<...> Бібліотека справляла дивне враження: Мишко бачив поламані шафи, купи книжок на підлозі, виткі рослини, які викладали дивні узорі, дивних і небезпечних тварин, які з'їдали одне одного. Уникаючи зустрічі з такими тваринами, Мишко дедалі більше заглиблювався в таємні надра бібліотеки. На стелі він побачив ще й напис, складений з багряного листа «Знайди вихід з бібліотеки. Врятуй мене». Хлопець вирішив, що то якесь божевілля, і що Сашко давно полишив бібліотеку. Мишко дав команду своїй колісці вийти з віртуальної реальності.]

Розділ другий Рятівна брехня

[Мишко розмовляв із мамою у ретрансляційній зоні. Мама натякнула, що проєкт, над яким вони з татом працюють, уже на стадії завершення. Це потішило Мишка, але він хвилювався, що люстерник, якого вони з Сашком ще не виявили на «Стріляному горобці», може завдати шкоди «Зухвалому колібрі» та його команді. Якось треба було переконати маму не стикувати свій корабель із їхнім. У розмову несподівано втрутився адмірал, який рішуче ввійшов до ретрансляційної зони. Він звернувся

до Мишкової мами з проханням по допомогу і вимогою негайно підготуватися до стикування двох кораблів. Потім адмірал зібрав усіх учнів і оголосив, що через хворобу пана Воллгейма на кораблі запроваджується особливий стан: жоден учень не має права користуватися віртуальними колісками й відвідувати Грибницю. Усі учнівські капсули буде знеструмлено. Все це здалося Мишкові дивним. Він вирішив порадитися з Сашком — єдиним учнем, який був відсутній на зборах. Тож вирушив до його каюти. Але коли він туди зайшов, на нього вже чекали.]

Розділ третій

Ненарокова коліска

[У каюті Сашка Ненарока були Аліса Шелдон та ще троє учнів, яким вона розповіла все, що знала, — Фінлей, Батлер і Росоховатський. Стояли вони біля коліски, крізь віконце якої було видно обличчя Ненарока, досі під'єданого до локальної Грибниці. Усі четверо були занепокоєні: знеструмлення учнівських капсул призведе до того, що Сашко не зможе повернутися з віртуальної реальності. Вони були переконані: треба попередити адмірала. Мишко вагався, він не міг сказати друзям про підозри щодо Оксеника.]

— А ще, — спокійно продовжувала Октавія, — мені не подобається, що адмірал хоче зістикуватися з «Колібрі». Якщо є загроза епідемії, навіщо наражати на неї ще один екіпаж?

— Він напевно знає, що робить, — відгукнувся Росоховатський. — Якщо ми цього не розуміємо, отже, у нас просто недостатньо інформації.

І тут Мишко зрозумів. Відповідь лежала на поверхні — і була настільки неймовірною, а водночас і очевидною, що йому аж стало моторошно.

— Напевно знає. І я, здається, знаю теж. —

<...>А тепер слухайте. «Стріляний горобець» колись належав люстерникам. Наші захопили його, переробили під свої потреби, але чомусь залишили ті три кляті відсіки. Ми з Ненароком підозрюємо, що причина проста: на кораблі досі

переховується люстерник. Точніше, не так: він давно видає себе за людину, якось спромігся приховати наявність зайвих відсіків і вичікував чогось. А тепер збирається діяти: хоче захопити нас усіх у заручники — а може, й заволодіти «Колібрі».

Тут Мишко затнувся: розповідати про телик він просто не мав права. <...>

Мишко відчув себе геть безпорадним. Ненарок би миттю все проаналізував, зробив чіткі висновки і знав, що робити далі. А вони вп'ятох навіть не здатні вивернути його назад...

І тут Мишка осяяло:

— Пам'ятаєте, я казав про той дивний напис листям на стелі? «Знайди вихід з бібліотеки. Врятуй мене». А що, як це Ненарок так намагався нам щось переказати?

— Чекай, але який вихід він мав на увазі?

— Ха! — гукнула Аліса. — Власне вихід з бібліотеки!

Кілька останніх хвилин вона щось продивлялася на своєму фродіку і тепер зробила схему доступною для всіх.

— Знайомтеся: це — UE-80, один із трьох таємничих відсіків. І в ньому — аж раптом! — розташована корабельна бібліотека.

— Тобто — апаратна кімната із «залізом», на якому зберігається вся інфа?

— А от і ні! Справжнісінька олдскульна, із шафами, світильниками, книжками. Навіть не питайте, хто і навіщо облаштував таку річ на «Горобці» й чому саме в прихованому відсіку. <...>

Мишко зітхнув. Провів спітнілими долонями по штанях, кивнув Алісі.

— Кинь мені схему цього UE-80 на фродик. І спробуйте затримати адмірала. Розкажіть про Ненарока, але при всіх — і погляньте, як відреагують усі члени екіпажу. Хтось із них фальшивка, і це необов'язково має бути Оксенік.

Верджил зухвало всміхнувся:

— Як собі хочете, а я — із Небораком. <...>

Розділ четвертий

Там, де стріляють і гарчать

[Мишко з Верджилом потрапили до бібліотеки. Не перший погляд, вона була звичайна: ряди масивних книжкових шаф тягнулися вдалечінь і вгору. Тьмяне рожеве світло лилося зі стелі. Було тихо, лише десь удалині щось наче скрадливо шурхотіло. Хлопці оглянули «Рятувальну валізу» — шафу, у якій зберігалися скафандри, що правда дуже давні, а ще вони побачили одну віртуальну капсулу-колиску. Це було нелогічно: навіщо йти до бібліотеки, якщо маєш намір користуватися Грибницею? Несподівано стало чути дивні звуки: спочатку гарчання, а потім звук нейропаралізатора. Мишко все ж вирішив йти далі, хоча й перечепився через якусь колоду та добряче пнув її. Йому пощастило знайти кілька давніх книжок про люстерників. Він повернувся в пошуках товариша, але побачив, що той з острахом дивиться на колоду, яка насправді виявилася величезним крокодилем зі зв'язаною пащею й лапами. Верджил запропонував повернутися тим самим шляхом, яким вони прийшли до бібліотеки. Але Мишко пам'ятав про Сашка й напис на стелі. Тож хлопці рушили вперед у пошуках іншого виходу з бібліотеки.]

Розділ п'ятий

Засвоєння нового матеріалу

[Поки хлопці пробиралися крізь дедалі густіші хащі, їм ще двічі трапились зв'язані хижі й небезпечні тварини. Нарешті вони дісталися стіни з дверцятами. Замок був кодовий з яскравими різнокольоровими кнопками, а під ним якась щілина. Хлопці коду не знали. Раптом за їхніми спинами почувся голос. То був мініатюрний сивобородий дідок із ціпком, у сірому балахоні, з накинутим на голову каптуром. Його добре і сповнене мудрості обличчя дивилося на хлопців приязно. Типовий пошуковик для дітей, вирішили джури. Верджил Фінлей звернувся до дідка із запитанням: чи не знає він, як знайти Ненарака. Дідок знав, але перше, нагадав він, треба знайти вихід із бібліотеки. Верджил вже хотів показати дідкові дверцята й замок у стіні, але несподівано з бокового ходу прогрімала команда.]

— Стій, Фінлею! Ані руш!

Переступивши через напівзогнилий, укритий мохом стовбур, до них вийшов адмірал Сергій Семенович Оксенник.

Він був одягнений у легкий скафандр, а в руках тримав нейропаралізатор. Мить — і у Верджила на лобі засвітилася яскрава червона цяточка.

Мишко дивився й не вірив власним очам. Адмірал Оксенник — той самий, якого всі зоряні джури обожнювали, якому беззаперечно вірили, чиї фігурки збирали з дитинства, щоденниками якого зачитувалися, — цілився з нейропаралізатора у Верджила Фінлея, свого учня.

Якщо, звісно, це був справді Оксенник, а не іншопланетний мімікрій, що набрав його подоби.

— Тікай! — гукнув Мишко, але запізно.

Тим часом дідок-пошуковик підскочив до Верджила й прикрив його своїм тілом. А потім ухопив за руку й розвернув так, щоб Фінлей стояв між ним і адміралом.

— Цього разу, — сказав дідок тим-таки миролюбним і врівноваженим голосом мудреця, — не вийде! Кидай зброю, люстернику.

— Це тобі не допоможе, — тихо відповів адмірал. — Ліпше відпусти його. Я не дозволю скористатися хлопцем, щойно спробуєш — стрілятиму.

А коли старий нічого не відповів, адмірал додав дивне:

— Сам знаєш: тебе надто мало, щоб опиратися.

— Гей, то ви не бот! — оговтався Верджил. — Мишко, він справжня людина. Щоправда, хватка в нього залізна.

— Тільки імітація людини, — уточнив адмірал. — Поміркуйте самі: хіба справжня людина прожила б кілька десятків років тут, у прихованій бібліотеці?

Старий закивав так, наче чекав цього багато, багато років.

— Ти й сподівався, що я не проживу. Гадав, що без ноги, позбавлений усіх зв'язків із зовнішнім світом, я сконаю на раз-два. Але самотність дарує терпіння, а біль і час — гартують.

І я певен, що ці хлопці хай не розумом, але серцем відчують, хто з нас бреше, а хто говорить правду.

Він відкинув плащ — і Мишко побачив, що в старого замість лівої ноги дерев'яна милиця, підкована знизу якимось темним металом.

— Як бачиш, ногу я замінив. І звідси рано чи пізно виберуся, попри всі твої підступи.

На мить — одну-єдину, коротку, немов кліпання ока — Мишкові здалося, що обличчя адмірала змінилося. Вилиці наче загострилися, ніс трохи сплюснувся, а шкіра на вухах вкрилася дрібною напівпрозорою лускою.

Тривало це лише уламок секунди, а потім минулося. «Часом у напівтемряві зір яких тільки фокусів не витворює», — подумав собі Мишко.

— Маєш рацію, — сказав адмірал. — Розум у них обох достатньо гострий, щоб відрізнити правду від брехні. І всі твої хитрощі ні до чого: час спливає, а ти надто дрібний і безсилий, щоб вибратися звідси самотужки. Хоча визнаю: сховатися в одному з відсіків Шредінґера — це було сміливо.

Фінлей здивовано озирнувся на старого, потім глянув на адмірала.

— Чекайте, ви серйозно? Це ж байка часів Великої сонячної: хтось винайшов спосіб створювати замкнений простір, який неможливо було зафіксувати жодним із приладів. Але потім багато разів доводили: вони не існують, це суперечило б законам фізики.

— Це мене і збило з пантелику, — кивнув адмірал. — Я тільки нещодавно зрозумів, у чому справа. Адже ти маєш рацію, Фінлею: відсік Шредінґера не може існувати в нашому просторі. І не існує. Коли ми переходимо у Вирій, він тут оприявнюється, а коли стрибаємо назад, знову щезає.

— Говориш так, наче не ти мене в ньому ув'язнив, — старий і далі промовляв неголосно, м'яко. З гірким здивуванням, без злості. — Та ж цей відсік — ваш, люстерників, винахід.

І корабель так само ваш. Ти зневолив мене, понівечив моє обличчя, позбавив мене самого себе — і став новим Оксеником, героєм Першої сонячної. А коли про це дізнався твій підлеглий, ти ув'язнив його свідомість у Грибниці. Потім те саме сталося із хлопцем... як його звуть, Олександр? Не знаю, навіщо ти тягнеш час... хоча ні, здається, знаю. Тебе викрили, цього вже не зупинити, і єдиний твій шанс утекти звідси — ці-от двоє хлопців. Сподіваєшся задурити їм голови і скористатися їхньою подобою так само, як колись скористався моєю? Але я тобі не дозволю. Не дозволю, щоб іще хтось постраждав.

— Звучить логічно, — зауважив Фінлей. — Ні, правда, пане адмірале: усе чітко, з аргументами.

Вони кілька секунд мірялися поглядами — Фінлей і Оксеник, а Мишко лихоманково думав: як же бути? Він уже здогадався, хто саме бреше... Але як переконатися напевне? <...>

По-перше, Мишко побачив, як із проходу за спиною в пана Оксеника виходять два трубказуби. <...>

Помітивши, що їх викрили, трубказуби щодуху помчали вперед.

Верджил тим часом не гаяв часу і вжив складний, але ефективний прийом «Хрущ злітає над вишнями», якого на уроках самооборони їх навчив пан Жан-Антуан Фабр. Дідок добряче прим'яв мох, що ріс на мармурових плитах підлоги, а на додачу гучно клацнув об них підкованою милицею.

Верджил — хлопець ввічливий — повторив своє «Вибачте» й хотів був для певності торкнутися точки над сонною артерією, щоб приспати лукавого дідуся, та цієї миті зазнав атаки одного з двох розлючених трубказубів і сам полетів на підлогу.

Тим часом другий трубказуб уже відчув на собі силу розряду з адміралового нейропаралізатора і змушений був відмовитися від спроб розпанахати черево пана Оксеника своїми пазурисками.

Мишко кинувся до Верджила, аби прикрити його від противника, проте побачив, що вцілілий трубказуб більше

цікавиться одноногим дідком. Він підтюпцем підбіг і, наче пес, тицьнувся своєю видовженою мордою просто в обличчя старому.

Виглядало це гидкувато. Жодних упереджень проти трубка-зубів Мишко не мав, але дідок виглядав зараз насправду бридко: він кривив губи, вишкіряв довгі жовтуваті зуби й дивився на хлопців із ненавистю.

А потім розкрив рота так, що нижня щелепа от буквально відвисла, обхопив трубказуба обома руками й укусив за ніс.
<...>

Голова діда виросла майже вдвічі — і тепер, здавалося, складалась лише з рота. Повільно й рішуче дідок заковтував бідаху трубказуба одним шматком — наче удав, що вполював кабана.

Мишко з Верджиллом не могли очей відвести від цього видовища. А от адмірал не збирався ним милуватися. Він поклав у кобуру нейропаралізатор, відстібнув з пояса моток мотузки і сказав хлопцям:

— Молодці, що не розгубилися.

— А я одразу зрозумів, що він бреше, — Верджил говорив зі стриманою скромністю, але видно було, що він собою пишається.

— Це коли він згадав про Сашка? Я теж потім зрозумів: якби він сидів тут ув'язнений, сам-один, звідки б тоді знав, як звуть Ненарока.

Фінлей хмикнув:

— Та ні, просто люстерник пропонував Сергію Семеновичу в мене вистрілити, а той стріляти не став. Слухайте, але чому він накинувся на трубказуба? Остаточного поїхав дахом? Не подумайте, що боюся, але не хотілося б, щоб і на нас отак...

— Наступні п'ять хвилин нам це точно не загрожує — принаймні поки він не поглине й не засвоїть цю аватару, — кинув через плече адмірал. Він уже присів біля тіла й заходився в'язати на кінці мотузки зашморг.

— От і маєш. А я думав, це трубкозуб.

— Це справді трубкозуб. Але водночас — аватара люстерника. Пам'ятаєте, я розповідав про те, що в давній Індії божества часом втілювалися в людей чи інших істот — і їх давні індійці називали аватарами. Пізніше це ж слово, тільки в чоловічому роді, використовували для позначення картинки, яку обирав собі користувач довоєнної ще Грибниці.

— А до чого тут трубкозуб?

— Бачиш, Верджиле, усі знають, що люстерники здатні перетворюватися на інших істот. І мало хто здогадується, що деякі з цих мімікроїдів здатні при потребі розділятися на кількох дрібніших. Я зву таких аватарами, бо кожна з цих істот зберігає в собі частину свідомості люстерника.

— А потім він їх... себто самого себе... що, поїдає? — уточнив Мишко.

— Так, і йому потрібен певний час, щоб поглинути їх, знову зробити частиною свого організму. Саме тому я намагався знешкодити всіх аватар у бібліотеці: ягуара, трубкозубів, горилу, крокодила, — та, на жаль, не встиг. Втрутилися ви, і всі мої плани пішли шкереберть.

— Але чому ви нікому слова не сказали?! — обурився Верджил. — Чому пішли сюди самі? Ви ж нас учили: треба завжди мати когось за спиною!

Пан Оксенік перевернув дідка, що вже наполовину поглинув трубкозуба й тепер ще більше нагадував величезного удава, якого застукали під час вечері.

<...>

— А чому, власне, цей простір став пасткою? Якщо зміг зайти, чому не міг взяти та вийти? Він не бачив дверей?

— Це й була одна з тих його проблем, про які я казав. Гадаю, поки «Горобець» не стрибав у Вирій, цього відсіку не існувало — і так само не існувало люстерника. Зізнаюся вам чесно: не хотів би я опинитися на його місці. Навіть уявляти

не хочеться, що в цей момент переживаєш: от зараз ти був, а от тебе не стало...

— А коли ми стрибнули у Вирій?

— Тоді, певно, щось сталося з ним у ту тривалу мить неіснування. Може, стіни й двері злилися в одне і він не міг їх розрізнити? Важко сказати. Та певно, тому він і розділився на тварин, яких побачив, поки був на Землі: сподівався хоч якось відчути, унюхати, намацати вихід. Певно, він і мене не вбивав саме через це — вважав єдиним своїм шансом на спасіння... поки не прийшли ви двоє.

— Вибачте, — сказав Верджил.

А Мишко промовчав. Увесь цей час, поки вони обмотували мотузкою дідотрубказуба, він намагався збагнути, що ж його непокоїть у сказаному адміралом.

І лише зараз збагнув.

— Чекайте, — прошепотів Мишко. — Горила? Ви сказали, що він перетворився й на...

— Так, — промовив чийсь голос у них над головами. — І на горилу.

Мишко згадав розірвані мотузки, що лежали біля дверей. Він підвів погляд — і побачив над собою величезну сиву гори-лу, що звелася на задні лапи й тримала в передніх виламану книжкову полицю.

— А тепер, — сказала горила, — розв'яжіть мене... себто його. Та спершу я, з вашого дозволу, візьму оце, — і вона, нахилившись, одною лапою витягнула з кобури адмірала нейро-паралізатор.

Розділ шостий **Жодних ускладнень**

[Із поглинанням трубказуба щось пішло не так, і тепер люстерник мав дивний вигляд: він не просто збільшився в розмірах, із-під балахона в нього тепер стирчав лисий хвіст, а каптур не налазив на голову через видовжені волохаті вуха. Але хлопцям було не до сміху. Захопивши в заручники Мишка, Верджила

й адмірала, люстерник почав перемовини з командою «Стріляного горобця», яку тепер очолила пані Мерріл. Він вимагав віддати йому корабель, а за це обіцяв відпустити заручників і дозволити команді евакуюватися на космічному човнику. Пані Мерріл вагалася, але адмірал наполіг: він залишитися в заручниках, якщо люстерник відпустить дітей. Першим мав вийти Верджил. Мишко пішов допомогти йому одягнути скафандр, але коли відчинив стару шафу, виявилось, що тепер там залишився лише один рятувальний комплект. Верджилу дістався скафандр, а Мишкові — реактивний наплічник. Поки люстерник відволікся, адмірал наказав Верджилу негайно вийти крізь двері, які так марно шукав мімікроїд. Хлопці вже здогадалися, що код від дверей не потрібен, достатньо просунути руку в щілину, щоб засвідчити, що ти людина. Побачивши, що одного хлопця вже немає, люстерник розлютився. У цей час пролунав голос із пункту управління кораблем: через п'ять хвилин відсік із бібліотекою буде від'єднано від корабля. Адмірал подав знак Мишкові, щоб той скористався наплічником і мерщій залишив бібліотеку. Мишко злетів під стелю, потім розвернувся і зверху атакував люстерника, але той почав стріляти в нього з нейропаралізатора. Тепер розлютився адмірал і суворо наказав Мишкові летіти геть.]

Він помчав геть — у вузькому, задущливому просторі між стелею та книжковими шафами. Очі сльозилися (звісно ж, від вітру), але Мишко, блимаючи, уважно вдивлявся в темряву, лише трохи розбавлену світлом, що випромінювали ліани на стелі.

Він налаштував фродик на прямий канал зв'язку з адміраловим, але чув по ньому лише постріли. Потім раптом загарчав клаксон — і Мишко тільки за кілька секунд зрозумів, що це ніякий не клаксон, а справжнісінький ягуар.

Раптом зв'язок урвався. Мишко спробував інші канали — нічого. Суцільна тиша, ватна, мертва.

І от коли Мишко намагався перемкнутися на наступний канал, щось пішло не так. Фродик самостійно перестрибнув на іншу частоту, і знайомий голос сказав:

— Гаразд. Я вшився з медблоку й маю хвилини три, поки вони мене не знайдуть. А тепер давай спробуємо витягти вас усіх звідти.

Розділ сьомий **Зворотній відлік**

[Мишко летів до виходу. Його наздоганяла горила — аватара люстерника. Сашко зламав систему і стежив за Мишком та Верджилом, скеровуючи їхні дії. Мишко долетів до іншої шафи зі скафандрами.

Скафандр був там — новісінький, але безнадійно застарілий, із громіздким шоломом і таким самим корпусом. Щоб його одягти, Мишкові потрібно було хоча б хвилин десять. Аватара ж люстерника дістанеться до нього раніше — за кілька секунд. Мишко знову поглянув угору: горила висіла просто над ним, глузливо посміхаючись. Потім аватара підморгнула Мишкові й розчавила в пальцях тім'ячик. Навкруги запанувала темрява. «Ну ж бо, — сказав собі Мишко. — Ти не маєш права схибити, бо це означатиме, що адмірал ризикував даремно».]

Розділ восьмий **Перегони в невагомості**

Він діяв швидко й відсторонено: наче перетворився з Мишка Неборака на когось іншого, старшого й мудрішого.

І набагато спритнішого.

Лівою рукою вдарив по маківці шолома, праву опустив під пахву, відстібуючи пасок. Коли увімкнувся ліхтар на скафандрі, Мишко вже зняв наплічник і тримав просто перед собою.

Чи точніше — між собою та горилою. Щойно потужний струмінь світла з ліхтаря розтяв темряву, Мишко побачив аватара на відстані простягнутої руки.

І горила зі зловісною посмішкою цю руку, звісно ж, простягнула. Мить — і пальці її стиснулися на наплічнику.

Мишко побачив, як зминається під її хватом корпус, і ледве не натиснув на «пуск», але втримався. Спершу закинув один

із наплічникових пасків горилі на голову, а вже потім наказав фродіку ввімкнути двигуни. <...>

Наплічник рвонув уперед і вгору, тягнучи горилу за собою. <...>

[Зараз Мишко був удачливий учителям школи зореплавства, які примушували до автоматизму доводити всі рухи щодо одягання скафандрів різних моделей. Кожен скафандр — навіть такий антикварний — мав на поясі контейнер із надміцною лінвою, і зараз Мишко висмикнув її та пристебнув кінець до скоби на корпусі РВ-шки. Не найкраще рішення, та на інші часу не лишалося: він ще мав відплисти від шафки й зависнути перед виходом, за яким чекав на команду Верджил. Мишко бачив, як над шафами злетіла розлючена горилла і потім помчала просто до нього. Джура наблизився до виходу і дав команду товаришеві відчиняти двері. Але з першої спроби Верджилові це не вдалося. Горилла вишкірялася, відчуваючи свою перемогу. У цей момент двері винесло назовні, наче корок із пляшки. Повітря почало стрімко витікати крізь отвір, горилла розгублено змахнула руками, її потягло назовні — на що, власне, Мишко і сподівався. Верджил не відповідав. Діяти треба було негайно.]

Скафандр був відверто незручний: розрахований на дорослу <...>.

Він, звісно, пам'ятав наказ Сергія Семеновича, але покинути тут учителя не міг. Навіть думати про це не хотів. <...>

Тож він ще раз перевірів, чи міцно тримається лінва, прикинув відстань до отвору...

І раптом відчув, як щось підхопило його й швиргонуло щосили праворуч і вгору. Ззаду пролунав гучний хрускіт, перед очима все закрутилося, потім Мишка рвучко смикнуло назад: це спрацювала лінва, пристебнута до дверцят РВ-шки... власне, тепер він летів просто на них.

На них і на величезного крокодила. Гігантська рептилія крутилася в повітрі, клацала вузькими хижими щелепами, розриваючи на шмаття щось жовтогаряче й напрочуд знайоме.

Уже знаючи відповідь, Мишко однаково завів руку назад і торкнувся спини. Поглянув на пальці й не здивувався, побачивши на них липку, клейку речовину.

На щастя, не червону.

Яким би старим не був скафандр, та він мав вбудований резервуар із розумною живицею. Завдяки їй розрив уже затягувався — але жодна живиця не відтворила б новий термос із кавою взамін відірваного крокодилом.

Тим часом самого крокодила невпинно затягувало у вир. <...>

Розділ дев'ятий

Кавалерія на горизонті

Спершу все йшло за планом. Він устиг вхопитися за край отвору, линва тримала міцно й не дозволяла потоку виштовхнути Мишка назовні. Він мав час на те, щоб роззирнутися, знайти Верджила і зрозуміти, як бути далі.

Мишко визирнув — і не повірив власним очам.

Поверхня відсіку нагадувала морське дно. Від краю до краю її густо вкривали свіжі пагони зоряниці, а між ними плавали поодинокі книжки, які виштовхнуло сюди струменем повітря, а знизу повзали рогаті мокриці, всіяні щупальцями жуки, крилаті кліщі, черепахи з міцними й гострими хоботками, багатоголові змії...

Люстерникове поріддя — точніше, він сам, розпорошений на десятки дрібних тіл. <...>

А єдина людина, яка знає про це, — Мишко Неборак. Мишко, позбавлений запасів кави та з непритомним Верджилом, якого треба негайно рятувати.

На щастя, Фінлей висів неподалік від отвору. Цей бовдур знехтував правилами безпеки: не принайтувався линвою до корпусу, хоча навкруги й було чимало зручних гаків і зубців. Якби не випадковий дріт, що обмотався навколо його ноги, Верджил уже склав би компанію крокодилові в його нескінченній подорожі у Вирій. <...>

— Хтось чує мене? Це Мишко Неборак, ми разом із Верджиллом Фінлеєм і адміралом Оксеником лишилися у відсіку UE-80. Повторюю, це Мишко Неборак...

— Вони тебе не чують! — промовив чийсь голос у нього над вухом.

[Це був імп (штучний інтелект для виконання певних завдань) Верджилового скафандра. Він називав себе Кавалерія — швидка допомога, яка рятує в безнадійній ситуації. Завданням цього імпа було захист та допомога тому, хто в скафандрі. Коли Верджил знепритомнів, саме імп прив'язав його до дроту. Але імп був експериментальний, Мишкові довелося чимало йому пояснювати. Наприклад, чому він має дати Мишкові доступ до кисню в балоні Верджилового скафандру. І все ж імп допоміг Мишкові підготуватися до подорожі Вирієм у пошуках «Стріляного горобця». Щоправда, вже під час польоту імп обрахував: до корабля летіти шість годин, а кисню вистачить на дві, палива в реактивному наплічнику — на чотири. Тоді він запропонував Мишкові записати останнє повідомлення, яке записався передати кому належить.]

Від думки про це ставало сумно й самотньо, і Мишко сказав:
— Ти готовий записувати?

І почав говорити все те, що хотів передати спершу мамі з татом, потім бабусям і дідусям, Алісі та іншим однокласникам... Ще він описав усе, що бачив і чув. Він намагався говорити чітко й коротко, бо не хотів даремно витрачати час і каву з термоса. Зрештою, думав, усяке може бути, ніколи не знаєш, звідки прискаче справжня кавалерія ex machina. Головне — не витрачати надії. Боротися до останнього.

— Записав? — спитав він у імпа.

— Так-так. Хочеш прослухати, перед тим як...

— Ні. Хочу, щоб ти ввів мене в анабіоз. Знаю, шансів однаково небагато, але я не хочу нехтувати жодним. <...>

Розділ десятий

Велике прибирання

[Мишко отямився на зоряному човнику, який викрали джури, щоб врятувати товаришів. Із Ненароком Мишко мало спілкувався, бо той увесь час був страшенно зайнятий: організував експедицію, щоб зібрати якомога більше аватар люстерника.]

Весь цей час Мишко шукав правильні слова.

— Слухай, — сказав він нарешті, — а навіщо ми взагалі все це робимо? Відсік вибухне? То й нехай собі. Отже, усі аватари в радіусі кількох кілометрів будуть знищені, можна цим не перейматися й витратити час на щось інше. <...>

— Ми збираємо їх, — тихо сказав Ненарок, — бо інакше вони загинуть.

— Слухай, — сказав Мишко, — а може, ти досі не певний, чи був він зрадником чи ні? А якщо він лише людина, котра врятувала нас усіх, — хай собі. Так? Ти ж керуєшся тільки розумом, не серцем, серця ж у тебе немає, тільки той надточний, ідеальний механізм. А розум підказує...

— Розум, — перебив його Ненарок, — підказує, що ми — розумні, цивілізовані істоти, представники виду «людина розумна». Ми не вбиваємо інших розумних істот просто тому, що можемо. І не вбиваємо просто тому, що хочемо помститися. Гадаю, — додав він тихо, — саме це намагався пояснити нам адмірал. Що ми поводимось так насамперед задля самих себе. Бо якщо...

Він на мить затнувся, наче не знав, чи варто продовжувати. Чи він готовий уголос вимовити те, що думає. <...>

— І це все? — спитав у нього Мишко. — На тому й кінець? Зібралися й полетіли, питання закриті? Потім, звісно, вшануємо пам'ять і всяке таке, як розумні цивілізовані істоти...

— Знаєш, — перебив його Ненарок, — це страшенно дратує. Хочеш не хочеш, але щоразу перепитуєш себе: як би вчинив на нашому місці він? Чим би знехтував? Що вважав би справді важливим? І здається, інакше просто підведемо його... розумієш?

Мишко кивнув.

— Слухай, — почав був, — вибач щодо серця, я не хотів...

— Час вантажити нашу здобич, — зауважив Ненарок. — Сітка повна, у інших, наскільки бачу, ситуація та сама. Ділейні, чуєш мене? Підганяйте сани, готуйте анабіозники. Я зараз до вас приєднаюся. А ти... — додав він, знову перемкнувшись на приватний канал, — маєш трохи часу. Тільки ж не барися — і вчасно повертайся, гаразд? Кавалеріє, приглянеш за ним?

— Вважатиму за честь, пане Ненарок!<...>

Карта відсіку досі була в Мишковому фродіку, однак не надто допомагала, бо ж не відображала затори. Та й те, що відсік повільно обертався навколо власної осі, не полегшувало завдання.

— Чотири хвилини, — зрештою промовив Кавалерія. — Ще одна — і мусимо повертатися.

Мишко нічого не сказав: вони не змогли навіть половини відстані. Навіщось перемкнув приймач фродіка на той канал, який завжди лишався за адміралом, хоч і розумів, що не почує геть нічого.

Власне, так і було. Ані голосу, ані навіть дихання. Лише короткі гудки, як тоді, коли канал зайнятий.

Минуло кілька тривалих секунд, поки Мишко зрозумів, що це означає.

— Можеш відстежити, звідки йде сигнал?

Кавалерія помовчав, а потім висвітив на Мишковій схемі точку. Вона була неподалік від них — але дрейфувала геть.

Минуло ще дві хвилини, і вони наздогнали її. Це був знаменитий сріблястий чохол для окулярів — така ж невід'ємна частина адмірального образу, як його вуса чи довоєнний фродик із змієм, що кусав власний хвіст. <...>

— Слухай, Кавалеріє...

— Вибач, але час вичерпано. Ми повертаємося негайно.

— Та нам звідси ж ближче до іншого виходу. Я зараз... Гей, що ти робиш?!

— Перебираю на себе керування. Так ми долетимо швидше. При всій повазі, я маю трошки ліпшу реакцію й бачу в темряві краще... Ох... Вибачте! <...>

Епілог Винятки та виключення

[Джури повернулися на корабель, пройшли медичне обстеження й мали двадцять годин на відпочинок. Вони саме снідали в кают-компанії, коли до них завітали викладачі на чолі з пані Мерріл.]

Мерріл кивнула джурам і сказала:

— Рада, що ви живі й неушкоджені. Усі медичні показники в нормі, жоден з вас не інфікований люстерником. Це означає, що ми можемо вас негайно відіслати на Землю.

— А в чому нас, власне, звинувачують? — похмуро спитав Фінлей. А коли пані Мерріл подивилася на нього так, як тільки вона одна вміла, уточнив: — Ну, ми ж маємо право знати?

— А як ти сам гадаєш? — спитав пан Паровський із неуважною, трохи наче співчутливою усмішкою. — Винні ви чи ні?

— Та ясно... — Фінлей ще більше спохмурнів. — Треба було самим не ризикувати, повідомити дорослих. Діяти згідно з інструкціями.

— А от і ні! — раптом озвалася Аліса Шелдон. Вона підвелася з-за столу, і Мишко з подивом мусив визнати, що не впізнає стару приятельку. Аліса наче стала вищою — і вже точно дорослішою. — Ти, Верджиле, діяв згідно з інструкціями. Отримав наказ капітана й виконував його, разом із Небораком. Якщо хтось у чомусь і помилився — це я.

<...>

[Потім слово взяв Ненарок. Він так само запевняв, що вся провина лежить на ньому. Тоді підвівся Мишко й розказав, як знайшов зайві відсіки, як приховав цю інформацію. Отже,

підсумував Мишко, уся провини лежить на ньому. Але й інші джури підводилися й розповідали, що рішення взяти участь в експедиції за аватарами вони ухвалили свідомо й самостійно, і ніякого маніпулювання ані боку Аліси, ані з боку Сашка або Мишка не було. Джури один за одним виходили з-за столів, ставали поряд із Мишком, Ненароком і Алісою.]

Учителі дивилися на них із тими ж дивними виразами на обличчях.

Нарешті пан Паровський похитав головою:

— Отже, так просто? Беремо й відраховуємо всіх, щоб нікому не було образливо? І це єдине, що вас хвилює? Жодних питань про подальшу долю «Горобця»? Про те, чи ми знайшли щось у третьому потаємному відсіку? Чи щось узагалі загрожує людству? Ідеться тільки про ваше відрахування?

— А ви хіба розповісте? — пхикнув Гарлан Еллісон. — Ми ж для вас уже не джури, а так... цивільні. Пасажири!

— Поводитесь ви точно як пасажери — не як джури, — пані Мерріл вказала на нього, а потім на решту хлопців та дівчат. — Навіть не дослухали до кінця. Я сказала, що ми можемо відіслати вас назад на Землю. І мали б це зробити, оскільки після катастрофи, яка сталася на «Горобці», корабель мусив би вирушити в карантинну зону на ретельний огляд. Але є кілька «але». По-перше, абсолютно чіткі вказівки покійного адмірала, по-друге, те, що ми зараз у Вирії й уже знаходимося ближче до Марса, ніж до Землі. Тож «Стріляний горобець» вирушить у карантинну зону Марса, а до того часу всі рішення щодо екіпажу ухвалюватиму я. Усіх, хто хоче повернутися на Землю, туди доправить «Зухвалий колібрі», ми наразі маємо домовленість із ними.

— А хто не хоче? — уточнив Верджил.

— Той може залишитися. За, — вона трохи підвищила голос, щоб вціхли перешіптування джур, — певних умов. Усі ви порушили чимало правил і розпоряджень, і дехто мав би бути відрахований зі Школи, а більшість — позбавлена права

зватися зоряними джурами, знову стати по-шукачами. Але... — вона зробила паузу, і вони всі нарешті замовчали, — існують певні пом'якшувальні обставини. Це Школа зорепплавства, а зорепплавці часто ризикують життям і мусять ухвалювати складні рішення. <...>

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Яке враження правила на вас остання частина твору? Чи справдилися ваші передбачення щодо розвитку подій? Які події виявилися неочікуваними?
- 2 Перекажіть стисло розділ «Ненарокова колиска». Що нового з неї ви дізналися про характери джур?
- 3 Що трапилося з адміралом Оксеником?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Доведіть, що цей твір науково-фантастичний.
На початку роману Ми дізнаємося, що Аліса Шелдон — справжня подруга Мишка. Чи залишається вона такою впродовж усього твору?
- 2 Чи змінили Мишка Неборака пережиті пригоди? Відповідь обґрунтуйте.
- 3 Пригадайте події, описані в розділі «Велике прибирання». Які риси особистості Сашка виявилися у цих подіях?
- 4 Чому роман має назву «Сапієнси»?

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в команди, запропонуйте й обґрунтуйте гіпотези, презентуйте їх однокласникам й однокласникам.

■ На початку повісті ми дізнаємося, що в житті Мишка Неборака й Сашка Ненарока є таємниці, якими вони ні з ким не можуть поділитися, навіть з найкращими друзями. Які з цих таємниць розкриваються впродовж твору, а які — залишаються? Поміркуйте, чому автор не розкриває всіх таємниць.

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте ілюстрацію до роману художниці Ліни Квітки. Чи впізнали ви героїв? Хто з них — Мишко, хто — Сашко? Відповідь обґрунтуйте.

Подискутуймо?

У романі йдеться не тільки про захопливі пригоди, а й про людину та її місце у світі. Герої твору, а разом з ними й читачі й читачки, намагаються з'ясувати сутність поняття людяність. Як ви розумієте це поняття?

Неда Неждана

(Народилася 1971 року)

Надія Леонідівна Мірошніченко (Неда Неждана — творчий псевдонім) народилася 8 червня 1971 року у місті Краматорську на Донеччині. Закінчила Київський лінгвістичний університет та Києво-Могилянську академію. Була журналісткою, працювала в різних театрах, викладала в університеті.

Захопилась драматургією й театром. Створила близько тридцяти п'єс: «Дирижабль», «Одинадцята заповідь, або Ніч блазнів», «І все-таки я тебе зраджу», «Зачаклований ховрашок», «Зоряна мандрівка», «Мільйон парашутиків», «Заблукані втікачі», «Мандрівка у Віртуляндію», «Пригоди у Шоколяндії» та ін.

Твори Неди Нежданої здобули визнання. Постановки за її п'єсами втілені в Україні, Білорусі, Польщі, Вірменії, Грузії, Естонії, Литві, Сербії, Македонії, Швеції, Німеччині, Франції, Косово, Іраку, США, Австралії.

Неда Неждана

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

Попрацюйте в парі. Складіть три запитання про життя й творчість Неди Нежданої. Поставте їх одне одному.

Сцена з вистави Волинського академічного театру ім. Т.Г. Шевченка «Мільйон парашутиків»

Драма як літературний рід

У перекладі з грецької мови драма означає «дія» або «дійство». Вона представляє дійсність на сцені: просто на очах у глядачів і глядачок діють живі люди — актори, які виконують свої ролі.

Ці ролі написані драматургом і пристосовані до вистави театральним режисером. Декорації (облаштування сцени) малюють художники, костюмери шийють одяг для виконавців,

Сцени з вистави за п'єсою Неди Нежданої «Майдан Інферно» (ліон, 2016 р.)

Сцена з вистави Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка «У неділю рано зілля копала» (п'єса Неди Нежданої за повістю Ольги Кобилянської)

оркестр забезпечує музичний супровід, є факхівці зі спецефектів. І ми, опинившись у театральній залі та спостерігаючи за подіями на сцені, беремо участь у дійстві — стаємо глядачами або глядачками.

Текст драматичного твору складається з мови персонажів та ремарок. Мова персонажів має вигляд монологів і діалогів. Ремарки подають інформацію про дійових осіб, декорації, поведінку, жести, міміку акторів тощо. Вони можуть містити й авторські оцінки.

Читаючи драматичний твір, ми знайомимося з його літературною основою. Уповні драма розкривається лише на театральній сцені. Дуже важливо, щоб драматург, який працює над твором, добре знав театральне життя.

Наприклад, він має врахувати, що у великій виставі потрібні перерви для відпочинку акторів та глядачів. Відповідно текст драми поділяють на частини — дії, між якими влаштовують ці перерви — антракти. Іноді під час вистави виникає необхідність замінити декорації, через це вже саму дію поділяють на сцени.

Фантастична драма-казка («Зоряна мандрівка»)

Неда Неждана добре знає й любить театральне життя. Драматургія для неї не лише робота, а й творче покликання. В одному інтерв'ю вона пояснила, за що так полюбила драматургію: «Бачити, як твої химери оживають і живуть власним життям, — це і є принада драматургії. Інакше навіть писати драму? Тож для мене драматург — це той, хто зумів написати тексти, які провокують інших людей грати в його ігри, втілювати їх на сцені, які резонують зі своїм часом, змушують плакати, сміятись, думати, змінюватись...».

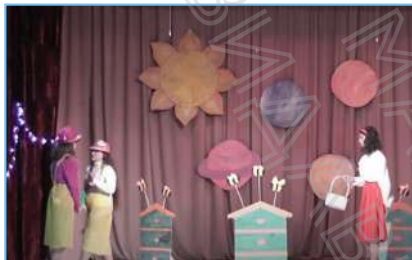
Її «Зоряна мандрівка» напевне змусить глядачів сміятись і, можливо, думати та змінюватись. Ця п'єса насправді дуже проста: у її основу покладено характерну для творів різдвяної тематики історію перемоги добра над злом, тільки вже у фантастичному планетарному масштабі. Очевидно, драма розрахована на маленьких глядачів і глядачок — недарма авторка визначила її як казку-шоу.

У «Зоряній мандрівці» все казкове: Фея, її учениця Феїнка, добрі Клоуни, сузір'я Одноріг і Велика Ведмедиця, кумедні монстри Головатий, Спритний, Моцний, а ще мешканці далеких планет — Пасічниця, Зла Чаклунка і Дракончик.

Афіша вистави
Академічного
музично-
драматичного
театру ім. Лесі
Українки (м.
Кам'янське)

Це справді драма-казка — драматичний твір із казковими героями та подіями. Але чому тоді шоу? Сьогодні так називають будь-які розважальні заходи — щось дуже яскраве й динамічне. Існує й театральне шоу: легка постановка із простим змістом, дуже весела й видовищна.

Сцена з вистави «Зоряна мандрівка» за п'єсою Неди Нежданої у виконанні акторів дитячої студії театру «Фрагмент» (м. Чернівці)

Читання «Зоряної мандрівки» дає нам лише загальне, досить поверхове уявлення про те, яким би міг бути цей твір на сцені. На перший погляд, він здається занадто простим — навіть монстри у фіналі перевиховуються, а добро дуже легко перемагає. Ця простота потрібна для того, щоб залучити маленьких глядачів і глядачок до емоційного сприйняття веселого дійства: не випадково деякі дійові особи навмисне звертаються до них зі сцени.

Важливими складниками твору є пісні й танці — як і має бути у справжньому шоу. А ще коли уявити яскраві костюми, незвичайні декорації, світлові та звукові ефекти... Одне слово, варто побувати на виставі й побачити все на власні очі, адже драматичний твір, як ми вже знаємо, розкриває всі свої виражальні можливості лише на сцені!

Читацький практикум

Зоряна мандрівка

(Казка-шоу на дві дії)

Дійові особи:

1. Фея (Чарівниця)
2. Феїнка — Учениця Феї

Клоуни:

3. Білий Клоун
4. Рудий Клоун

Монстри:

5. Головатий (Шеф)
6. Спритний

7. Моцний
Мешканці планет:

8. Пасічниця
9. Зла Чаклунка

10. Дракончик
Сузір'я:
11. Одноріг
12. Велика Ведмедиця

ПЕРША ДІЯ ПРОЛОГ

На сцену вибігають двоє клоунів наввипередки один перед одним і розгублено зупиняються посередині, оглядаючи залу.

РУДИЙ КЛОУН (*сумно*). Ну от, усе скінчилося! Спізилися, зганьбилися! Пропустили таке свято! І все через тебе!

БІЛИЙ КЛОУН. Чому це через мене? А хто на каруселі гойдався? «Ще трішечки, ще п'ять хвилинок...» Оце твої п'ять хвилин...

РУДИЙ КЛОУН. А хто не зміг мене переконати, щоб я зійшов з каруселі, хто? Ти. А хто не знайшов слів, аби не пустити мене на гірку, хто? Знову таки ти!

БІЛИЙ КЛОУН. Тихше... Знаєш, а мені здається, ще нічого не скінчилося...

РУДИЙ КЛОУН. Так як же не скінчилося, коли немає ні музики, ні свята, ні чарівної Феї.

БІЛИЙ КЛОУН. Може, ще нічого й не починалося... Он у дітей запитай.

РУДИЙ КЛОУН. Справді? (*У дітей.*) Ще не було ніякого свята? (*Діти відповідають.*) Ур-ра! Ми перші! Тоді ми починаємо святкову виставу! А я буду головним ведучим!

БІЛИЙ КЛОУН. А ти вмієш вести виставу?

РУДИЙ КЛОУН. Звісно, вмію! От дивися. (*Готується до ведення вистави.*) Шановна публіко! (*Вклоняється.*) День добрий!

БІЛИЙ КЛОУН. Вельмишановна публіко! Треба казати: вельмишановна публіко!

РУДИЙ КЛОУН. Гаразд, вельмишановна публіко! Зараз почнеться свято!

БІЛИЙ КЛОУН. Незвичайне свято! Ти забув сказати: незвичайне...

РУДИЙ КЛОУН. Чого ти мене перебиваєш? От сам і кажи... (Відходить ображений).

БІЛИЙ КЛОУН. Будь ласка. (*Вклоняється*.) Починається незвичайне і надзвичайне свято! Такого ви ще ніколи не бачили. Зараз я розповім вам страшенну таємницю...

РУДИЙ КЛОУН. Стривай-стривай. Це я мав розказувати страшенну таємницю!

БІЛИЙ КЛОУН. Ти можеш наплутати!

РУДИЙ КЛОУН. От і не наплутаю. Я краще вмію розповідати страшенні таємниці! (*Таємниче*). Слухайте, дітки: сьогодні буде не звичайне свято, а... а... (*Затинається*.)

БІЛИЙ КЛОУН. А космічне.

РУДИЙ КЛОУН. Яке-яке? Комічне? Серйозно? (*Сміється*.)

БІЛИЙ КЛОУН. Та ніяке не комічне!

РУДИЙ КЛОУН. Як? А що ж у нас буде трагічне свято (*плаче по-клоунськи*)? Хіба таке буває?

БІЛИЙ КЛОУН. Ні, воно, звісно, буде веселе, комічне, але це не головне. Воно буде космічне! От бачиш, ти все плутаєш.

РУДИЙ КЛОУН. Я плутаю? Та це ти все плутаєш: то комічне, то трагічне...

БІЛИЙ КЛОУН. Гаразд, кажемо разом.

РУДИЙ КЛОУН. Згода.

РАЗОМ (*скандують*). Сьогодні чарівна Фея полетить запалювати нову зірку! (*Видихають*.) Хух.

БІЛИЙ КЛОУН. І це не просто зірка, а чарівна! Коли вона запалюється, можна загадувати бажання.

РУДИЙ КЛОУН. О, як тільки вона запалиться, я таке загадаю, таке...

БІЛИЙ КЛОУН. Не кажи, яке, бо не збудеться...

РУДИЙ КЛОУН (*затуляє рота руками*). Все, мовчу, мовчу.

КЛОУНИ РАЗОМ.

Перша пісня клоунів

1. Чекає свято чарівне
І незвичайне нас
Всі темні хмари прожене,
Коли настане час.	2. І шлях у зоряні світи
Це свято прокладе.
Світи нам, зіронько, світи!
Най кожен путь найде.
3. Цей шлях до щастя і удач,
І до здійснених мрій.
Ніколи не тужи, не плач
І не втрачай надій.	

Чути голос із динаміка. Клоуни уважно слухають.

ГОЛОС. Увага, увага! Стартовий майданчик до запуску в зоряну подорож готовий.

БІЛИЙ КЛОУН. Ой, уже все готове, а Феї ніде не видно.

РУДИЙ КЛОУН. А раптом вона збилася з дороги, заблукала? Що ж робити?

БІЛИЙ КЛОУН. Може, нумо її погукаємо? Вона, мабуть, десь близько.

РУДИЙ КЛОУН (*гукає*). Феє! (*Може залучати до гукання дітей.*)

БІЛИЙ КЛОУН. Ми тут! Ідіть до нас!

РУДИЙ КЛОУН (*дослухається*). Щось не чути.

Ідуть до краю сцени, заглядають за куліси. Раптом з іншого боку на сцену вибігають двоє космічних монстрів — це Моцний та Спритний.

СПРИТНИЙ (*тихо*). О, як тут тепло!

МОЦНИЙ. Угу.

СПРИТНИЙ. Здається, це тут... Зачекаємо. Зараз ми їх... (*Показує як буде чимось обсипати.*)

МОЦНИЙ. Либонь. *(Оглядають територію, зазирають у всі щілини.)*

РУДИЙ КЛОУН (перший озирається і помічає монстрів, теж тихо). Ой, поглянь, які чудернацькі істоти... Хто це такі?

БІЛИЙ КЛОУН (пошепки). Не знаю. Може, це і є Феї?

РУДИЙ КЛОУН. Та ти що, з дуба на кактус упав? Ти що, ніколи Феї не бачив?

БІЛИЙ КЛОУН. Не бачив... А ти бачив?

РУДИЙ КЛОУН. Ні... Але я знаю. Феї, вони не такі, а такі *(показує, які саме)* і такі... Гарні. <...>

БІЛИЙ КЛОУН *(тихо)*. Слухай, якісь вони підозрілі... Як би чого не накоїли... *(Голосно.)* Перепрошую, а хто ви такі й що ви тут робите?

МОЦНИЙ. Ми? Гм...

СПРИТНИЙ. Ми гості здалеку... З тамтої галактики... *(Невиразно показує на небо.)* Він Моцний, а я Спритний.

РУДИЙ КЛОУН. Так ви прибульці?

МОЦНИЙ. Авжеж.

СПРИТНИЙ. Чули, тут скоро прителіпається Фея, так ми її просто мріємо зустріти. Правда, Моцний?

МОЦНИЙ. Угу.

РУДИЙ КЛОУН. А навіщо ви її чекаєте?

СПРИТНИЙ. Як же ж? Ми ж теж хочемо подивитися на таке диво.

МОЦНИЙ. Либонь.

СПРИТНИЙ. Як запалюють нову зірочку...

МОЦНИЙ. Авжеж.

БІЛИЙ КЛОУН. А звідки ви знаєте про зірку? Це ж секрет. Ви що, підслуховували?

МОЦНИЙ. Ми? А нащо?

СПРИТНИЙ. Теж мені секрет! Та цей секрет в нашій чорній дірі... тобто, планеті, білій, кожен гуманоїд знає. Правда, Моцний? <...>

РУДИЙ КЛОУН *(відводить убік, тихо Білому Клоуну.)*
Що робити будемо? Не подобаються мені ці прибульці...

БІЛИЙ КЛОУН *(тихо).* Мені теж так здається. Очі у них недобрі...

РУДИЙ КЛОУН. Як би їх відправити звідси, поки Фея не прийшла? Віщує моє серце — від них лиха не оберешся...

БІЛИЙ КЛОУН. Так кажете, ви все знаєте і можете?

МОЦНИЙ. Авжеж.

СПРИТНИЙ. Ми ж головні спеці посилати ракету чорт зна куди... тобто, далеко.

БІЛИЙ КЛОУН. От ми зараз перевіримо, які ви аси. Пропоную так: як відгадаєте хоч одну нашу загадку, то лишаетесь тут, а як ні, то підете і не будете заважати польоту.

СПРИТНИЙ. Та щоб ми загадок не відгадали?

МОЦНИЙ. Хутко.

РУДИЙ КЛОУН. *(Білому, тихо).* А ти знаєш складні загадки?

БІЛИЙ КЛОУН *(тихо).* Трохи... *(Голосно).* Так, на розгадування дається одна хвилина. *(Загадують одну загадку, засікають годинника.)* Тільки ви, діти, не підказуйте, підказка не зараховується. <...>

Клоуни роблять знаки дітям, щоб не підказували.

РУДИЙ КЛОУН. Так, ваш час закінчився.

СПРИТНИЙ. Та ну, ви таку загадку загадали важку й незрозумілу, що ніхто не відгадає. Так не чесно.

МОЦНИЙ. Угу. Ото ж.

БІЛИЙ КЛОУН. Нічого подібного, от діти відгадають. Еге ж, дітки?

Повторює загадку. Діти підказують.

[Клоун загадує ще дві загадки, але монстри їх не відгадують. Клоуни залучають до розгадування дітей.]

РУДИЙ КЛОУН. От бачите, панове прибульці. Загадок ви не відгадали....

БІЛИЙ КЛОУН. Тож попросимо вас швиденько залишити стартовий майданчик.

Сунуть на монстрів, ті відступають.

СПРИТНИЙ. А ми не дуже то й хотіли, еге ж, Моцний? <...>

Знову чути голос із динаміка. Клоуни слухають.

ГОЛОС. Увага, увага! Повторне повідомлення. Стартовий майданчик до запуску в зоряну подорож готовий.

РУДИЙ КЛОУН. Що ж робити? Де вони поділися? Де їх шукати?

БІЛИЙ КЛОУН. Не панікуй. Ну ж бо погукаємо разом. Голосніше буде.

РУДИЙ КЛОУН. Дітки, як, допоможете нам? Так? Феє! Феє!

Разом з дітьми кличуть Фею, на третій раз вона з'являється — в гарній сукні із чарівною паличкою, разом зі своєю ученицею в ковпаку астронома.

БІЛИЙ КЛОУН. Ось, поглянь! Що я казав! Це вона?

РУДИЙ КЛОУН. Хто? Та чи ця? Їх же двоє...

БІЛИЙ КЛОУН. Може, у нас уже в очах двоїться?

РУДИЙ КЛОУН. Що, в обох відразу?

Феї наближаються. Клоуни вклоняються.

БІЛИЙ КЛОУН. Доброго дня, пані. (До Феї.) Перепрошую, а ви часом не Фея?

ФЕЯ. Так... Я Зоряна Фея.

РУДИЙ КЛОУН. А ми клоуни. Я Рудик, а він Білик.

ФЕЯ. Дуже приємно. А це моя учениця, Феїнка. Вона ще тільки починає засвоювати чаклунську науку, але вже має успіхи.

ФЕЇНКА. Здрастуйте. (*Присідає в реверансі, нахилиє голову, і з неї падає ковпак.*) Ой... (*Кидається піднімати ковпак, Рудик також хоче підняти, в результаті вони стукаються головами і падають на підлогу, потираючи лобики.*) Нічого собі!

БІЛИЙ КЛОУН. Ти що? Чого ти штовхаєшся?

РУДИЙ КЛОУН. Перепрошую, я хотів допомогти підняти шапочку...

ФЕЇНКА (*обурено*). Шапка? Це вам не шапка, а чарівний ковпак, от!

БІЛИЙ КЛОУН (*піднімає ковпак і допомагає підвестися Феїнці, а потім другу*). Вічно ти лізеш поперед батька в пекло! Вибачте, чарівні панни, мого товариша, він такий незграбний...

ФЕЯ. Нічого-нічого, він же хотів допомогти... Феїнка теж буває неуважною... Вона дуже здібна, але така розсіяна... От і зараз, попросила її взяти карту місцевості, а вона замість цього взяла карту Марса. От ми і заблукали. Якби не почули ваші голоси, напевно, ще б довго кружляли довкола. Так що ми вам дуже вдячні, панове.

БІЛИЙ КЛОУН. Та це не ми, ми що? Це більше діти допомогли, ми б самі не впоралися. <...>

РУДИЙ КЛОУН. Ми почули про те, що ви будете запалювати чарівну зірку...

БІЛИЙ КЛОУН. Ту, яка виконує бажання...

ФЕЯ. Почули? Від кого? Адже це була таємниця... (*Повертається до Феїнки.*) Феїнко, я ж казала тобі, що це секрет! Це ти розповіла про зірку клоунам?

ФЕЇНКА. Я? Ні, я не розповідала, правда...

РУДИЙ КЛОУН. Це не вона...

БІЛИЙ КЛОУН. Точно не вона, ми її вперше бачимо.

ФЕЯ. Нікому-нікому не розказувала? А ну подивись на мене!

ФЕЇНКА (*опустивши очі додолу*). Ну майже нікому...

ФЕЯ. Майже? Що означає «майже»? Зізнавайся!

ФЕЇНКА. Тільки одній маленькій пташечці, по секрету, випадково, вона обіцяла нікому, ні-ні...

ФЕЯ. Ясно... І що ж це за пташка? Сподіваюсь, хоч, не сорока?

ФЕЇНКА. Ой, сорока... А звідки ви знаєте?

ФЕЯ. О, ні... Тільки не це! (*Їй стає зле.*) Води!

Клоуни кидаються за водою, обмахують їй обличчя.

ФЕЇНКА (*ледь не плаче*). Вона обіцяла — нікому, ніколи...

ФЕЯ. Ох, Феїнко-Феїнко, яка ж ти ще недосвідчена і небережна! Та ж всі знають, що Сорока — найбільша пліткарка! Розказати їй, це однаково, що розповісти усім поспіль.

ФЕЇНКА (*плаче*). Вибачте мені, пані, я не хотіла... Я обмовилась...

РУДИЙ КЛОУН. А хіба це погано, що всі будуть знати про таке велике свято? Он діти дуже зраділи, еге ж?

ФЕЯ. Діти — це добре. Але ж є ще різні злі сили. Вони можуть використати зірку для злих бажань, а то й узагалі стати на заваді. Тому я й хотіла тримати це все в секреті...

БІЛИЙ КЛОУН. Ой, а ми бачили тут якихось дивних істот, вони все ходили, щось винюхували... <...>

ФЕЯ. Феїнко-Феїнко, що ж ти накоїла!

ФЕЇНКА. Нічого, пані Феє! Ми разом і ми вміємо чаклувати! Що нам якісь істоти, подумаєш!

ФЕЯ. Феїнко, не будь такою безпечною, ти ще дуже недосвідчена.

ФЕЇНКА. Але я вже багато вмію! (*До клоунів.*) Не вірите?

БІЛИЙ КЛОУН і **РУДИЙ КЛОУН**. Віримо, віримо!

ФЕЇНКА. Я ж бачу, що ви сумніваєтесь. Так дивіться! Хочете, я зроблю вам сюрприз?

РУДИЙ КЛОУН. Який сюрприз? <...>

[Фея забороняє Феїнці чаклувати, але та наполягає. Фея йде перевірити, чи все готово до космічної подорожі, Феїнка чаклує.]

Якісь спецефекти — атрибути чаклування — шум, дим, іскри тощо. Клоуни одночасно підстрибують і озираються — витягують у себе і розглядають хвости на кшталт осялячих із бантиками на кінцях, які щойно з'явилися у них від чаклування.

РУДИЙ КЛОУН. Ой! Що це таке?

<...>

БІЛИЙ КЛОУН. Ну начаклувала, ну удружила! Розчакловуй нас і хутенько!

ФЕЙНКА. Та я ж хотіла як краще... Такі хороші хвостики вийшли, що вам не подобається? Форма? Розмір? Колір? Можна підправити. Зробити такі як у коня, чи у корови... *(клоуни наступають зі злими виразами обличчя, Феїнка відступає).* Чи як у тигра? О! Хочете, як у тигра? Смугастий! Супер!

РУДИЙ КЛОУН. Якщо ти нас не розчаклуєш, зараз я сам тигром стану і без хвоста! Р-р-р-р!

БІЛИЙ КЛОУН. А я вовком завию! У-у-у-у! <...>

[Клоуни просять Феїнку розчаклувати їх, але вона зізнається: чаклування за цією темою вона вивчала, а розчаклювання ще ні. Клоуни хапають одне одного за хвости і тягнуть, але марно. Входить Фея і розчакловує клоунів.]

ГОЛОС. Увага, увага! Стартовий майданчик до запуску в зоряну подорож готовий. Лишилося три хвилини.

ФЕЯ. Все, нам не можна гаяти часу — ми вирушаємо запалювати зірку. Будемо прощатися!

А ви не забудьте загадати бажання. Тільки бажання має бути добрим.

РУДИЙ КЛОУН. Не забудемо!

Раптом з'являються монстри, входять в коло, обсипають Фею і Феїнку чарівним конфетті, тут же вибігають, сміючись зловтішно. Феї починають страшенно чихати і кахикати, клоуни підхоплюють їх, аби вони не впали. Говорять через напади чихання.

БІЛИЙ КЛОУН. Феє, Феїнко, що з вами сталося?

ФЕЯ. Здається, це вірус...

РУДИЙ КЛОУН. Вірус?

ФЕЇНКА. Нас заразили страшним космічним вірусом!

БІЛИЙ КЛОУН. Це все вони, ці прибульці! Я відчував, що вони готують щось лихе!

РУДИЙ КЛОУН. Що ж робити?

ФЕЯ. Не хвилюйтеся, на цей вірус є ліки.

РУДИЙ КЛОУН. А де ж їх дістати?

БІЛИЙ КЛОУН. Що робити? Підкажіть! Ми заради вас усе зробимо.

ФЕЯ. Тоді треба летіти в тридесяту галактику на планету Золотого Дракона. На цій планеті росте Чарівна Квітка. Хто вдихне запах цієї квітки, той відразу одужає. Та, на жаль, ми з Феїнкою не можемо летіти...

РУДИЙ КЛОУН. Ми полетимо... Тільки як же ми туди дістанемося?

ФЕЯ. Я дам вам чарівну паличку для подорожі на інші планети. *(Дає паличку.)*

ФЕЇНКА. Ось так змахнете тричі і вказуєте напрямок.

БІЛИЙ КЛОУН. А як же ми дізнаємося, куди летіти?

ФЕЯ *(дістає карту, згорнуту в сувій)*. Ось, тримайте, це зоряна карта.

ФЕЇНКА. Червоним указаний шлях до планети Золотого Дракона.

В цю мить з'являється Спритний, хапає карту, кидає її Моцному, який чекає на іншому боці.

СПРИТНИЙ. Моцний, лови!

МОЦНИЙ. Хутко! *(Ловить карту і розпихуючи всіх, тікає, за ним Спритний, потім Клоуни.)*

ФЕЯ. Стривайте! Стривайте! *(Ті повертаються.)*

РУДИЙ. Але ж вони забрали карту!

БІЛИЙ. І втекли невідомо куди!

ФЕЯ. Нічого, ця паличка перенесе вас дуже швидко — ви наздоженете їх.

ФЕЇНКА. Пані, тільки що вони робитимуть без вашої допомоги? Ці монстри дуже небезпечні.

ФЕЯ. У небі в нас багато друзів.

ФЕЇНКА. Хто ж вони такі?

ФЕЯ. Сузір'я: Водолій, Стрілець, Одноріг, Велика Ведмежия... Вони вкажуть дорогу, порадять, а якщо трапиться лихо — допоможуть у біді. Тільки потрібно вивчити чарівне замовляння, як їх кликати. Слухайте!

Край зірок — чудовий край.	Сузір'я — зоряні брати,
Просимо про допомогу.	Бо всесвіт — батько наш єдиний.
Нам сузір'я в поміч дай,	На поміч! Свято вберегти
Вірну покажи дорогу.	На радість кожної дитини!

ФЕЯ. Зараз ми запитаємо їх, чи вони нас чують?

ГОЛОСИ СУЗІР'ІВ (ефект луни). Чуємо, чуємо, чуємо...

ФЕЯ. А чи не підкажете, куди полетіли ці страховиська?

ГОЛОС СУЗІР'ІВ. В чорну діру, в чорну діру, в чорну діру...

ФЕЯ. Дуже вас просимо: вкажіть дорогу нашим друзям клоунам.

Засвічується прожектор чи щось подібне.

ФЕЇНКА. Он, дивіться, дивіться. Бачите?

РУДИЙ КЛОУН. Як гарно!

БІЛИЙ КЛОУН. Справді...

ФЕЯ. Дякуємо вам, любі сузір'я. Поспішайте... Боюся, монстри вже далеко відлетіли... Пройдіть отуди, на стартовий майданчик для телепортації у відкритий міжзоряний простір. (До дітей.) Сподіваюся, ви допоможете клоунам у пошуках чарівної квітки? (Діти відповідають.) А ми з Феїнкою підемо помалу, а то й правда, ледь на ногах тримаюсь...

РУДИЙ КЛОУН. Ми все зробимо, щоб принести вам квітку!

БІЛИЙ КЛОУН. Чекайте, ми швидко повернемося. <...>

[Клоуни виконують пісню. Феї та клоуни йдуть і ховаються за кулісами в різні сторони, чути звук «запуску».]

СЦЕНА 1

На сцені — зоряне небо. Це міжпланетний простір. З'являється Головатий — шеф космічних монстрів, співає пісеньку.

ГОЛОВАТИЙ.

Пісня монстра Головатого

1. Чорних дір я поведитель,
Ненаситний, як удав.
І мене не варто злити —
Я магістр жажливих справ. | Я люблю чорноту ночі.
Бісить світло зір мене,
Бо від нього терпнуть очі,
Ще й добром від нього тхне. |
|---|---|

А добро — то річ шкідлива.
Зневажаю добряків!
Тільки злий стає щасливим.
Зло — король між королів.

ГОЛОВАТИЙ (*нервово ходить сценою, раз у раз поглядаючи на небо*). От і де вони поділися? Помічники знайшлися! Їх тільки за смертю посилати... Усього ж завдання було — п'ять хвилин роботи — посипати грипних бацилок на голову цій Феї та чкурнути. Треба ж було якось приструнчити цю вискокчу. Бо що надумала! Зірку запалювати! І не де-небудь, а над нашим барлогом! В найтемнішому куточку галактики! І що ж тоді? Ні відпочити тобі нормально, по-монстрячому, ні темними справами позайматися... Мало їм зірок на небі, чи що? Треба ще одну причепити! Просто як більмо в очі! А от нічого надаремне енергію витратити! Її і так мало. Бажань їм

закортіло. Розбажались тут усякі! А дзуськи! Скромніше треба бути! І взагалі: не бувати цьому святу! Це кажу я — пан Головатий, наймогутніший і наймонстровитіший монстр у Всесвіті! А я цих свят страх, як не люблю! Шумлять, гримлять, галасують! Жах, що робиться... А я порядок люблю — покомандувати, помуштрувати... *(Помічає Спритного та Моцного, спершу Лагідно.)* Ходіть-ходіть сюди, мої любесенькі. *(Різко.)* І чого ви плентаєтеся, мов сонні мухи?!

Спритний і Моцний швидко підбігають і виструнчуються.

РАЗОМ. Прибули за вашим наказом, пане Головатий!

ГОЛОВАТИЙ. Вільно! Успішно?

МОЦНИЙ. Авжеж.

ГОЛОВАТИЙ. А чого так забарилися?

СПРИТНИЙ. Дозвольте доповісти, пане Головатий?

ГОЛОВАТИЙ. Аякже ж. Доповідайте, мої любенькі.

СПРИТНИЙ. Запуск Феї та її учениці у космос для запалення нової зірки відкладено на невизначений термін у зв'язку з їхнім станом здоров'я. <...>

ГОЛОВАТИЙ. До речі, а ви з'ясували чи немає якогось лікувального засобу?

СПРИТНИЙ. На жаль, є.

ГОЛОВАТИЙ. Та невже?

МОЦНИЙ. Вже.

[Спритний розповідає про цілющу Чарівну Квітку на планеті Золотого Дракона. Але Спритний переконаний: без карти, яку монстри викрали, клоуни не зможуть дістатися до цієї квітки. Моцний розриває карту навпіл, а Головатий наказує Моцному заховати ці шматки на планеті Золотих Бджіл, де живе його подружка Пасічниця. Другу частину карти Спритний має віднести на планету Золотого Сну. Обидві планети — пастки для клоунів. Пасічниця має нагодувати зачаклованим медом: хто його поїсть, той стає липучкою і до всього прилипає. На планеті Золотого Сну живе дуже Зла Чаклунка, яка напускає столітній сон. Сам Головатий має летіти на планету Золотого

Дракона, знайти квіточку, порвати її на пелюсточки і розвіяти безкрайніми просторами рідного космосу.]

ГОЛОВАТИЙ. Тоді слухай мою команду! На виконання завдання летом руш!

Всі разом співають бойову пісню космічних монстрів. Можливий танець монстрів.

Невдовзі розбігаються в різні боки. Чути звуки відльоту, а потім прильоту. На сцені з'являються двоє клоунів.

[За допомогою дітей клоуни дізнаються, куди полетіли монстри, і де ділася карта.]

СЦЕНА 2

Сцена змінюється. Тепер це планета Золотих Бджіл, чути дзижчання, танець бджіл та трутнів. <...>

Невдовзі на сцені з'являється **МОЦНИЙ**, з подивом оглядає планету.

МОЦНИЙ (помічає бджолу і починає дразнити). Джжжжжж.. Муха смугаста! (Показує їй кулак, бджола вжалює.) Угу-у-у-у! (Дивиться на розбухле вжалене місце.) Ого! Ого-го-го! (Хапається за вжалене місце і бігає сценою.) Хутко-хутко-хутко! (Зупиняється.) Авжеж...

Виходить Зла Пасічниця — старенька і дуже добра на вигляд бабуся.

ПАСІЧНИЦЯ. Вітаннячко дорогому гостю, ласкаво просимо! Ми гостям завжди раді... Проходь, дорогий, проходь, милий...

МОЦНИЙ (вstupлюється поглядом у неї). Чого?

ПАСІЧНИЦЯ. Перепрошую, що чого?

МОЦНИЙ. Бджола без намордника чого?

ПАСІЧНИЦЯ. А де ви таке бачили? Де ви бачили бджіл у намордниках? Ви б ще зброю на них навісили!

МОЦНИЙ (показує на вкушене місце). Ого! Угу...

ПАСІЧНИЦЯ. Це випадковість, чиста випадковість. Зараз ми його змажемо. (Мастить маззю.)

МОЦНИЙ. Угу-у-у-у.

ПАСІЧНИЦЯ. От і все. Зараз пройде. (Моцний спершу кривиться від болю, потім «оживає».) Зазвичай вони і мухи не образять. Такі мирненькі, такі солоденькі, золото, а не бджілки... А дзижчать, дзижчать то як, соловейки, а не бджоли...

МОЦНИЙ. Чалапай!

ПАСІЧНИЦЯ. Я?

МОЦНИЙ. Угу.

ПАСІЧНИЦЯ. Як чалапай? Чому чалапай? З ким чалапай? Куди чалапай?

МОЦНИЙ. Геть.

ПАСІЧНИЦЯ. І де це геть? Що означає «геть»? Нічого не розумію. Я тут живу з давніх-давен, а ви мені кажете: чалапай. Це нечемно! Та і з якого це доброго дива?

МОЦНИЙ. Чаклунка! Зла о-го-го! Тут. Буває. Тебе (Показує як діду скрутують шию). І авжеж.

ПАСІЧНИЦЯ. А-а, то пан боїться, аби мене не налякала Зла Чаклунка?

МОЦНИЙ. Угу.

ПАСІЧНИЦЯ. То ви такі турботливі, піклуєтеся, щоб мене не скривдили? Який душевний гість трапився! Це ж треба таке...

МОЦНИЙ. Я магиню чекаю.

ПАСІЧНИЦЯ. Ага, кажете, магиню? Тоді вже.

МОЦНИЙ. Чого вже?

ПАСІЧНИЦЯ. Дочекалися вже. Я і є зла чаклунка і магиня Пасічниця власною персоною.

МОЦНИЙ. Ти?! (Обходить довкола нього, скептично розглядаючи.) Та тебе угу (показує як саме) — і авжеж.

ПАСІЧНИЦЯ. Та це я зовні така добренька та сумирненька. То все маскування. А всередині я — просто жах!

МОЦНИЙ. Ого-го? <...>

ПАСІЧНИЦЯ. А що, пан Головатий якесь доручення передав?

МОЦНИЙ *(дістає карту і простягає)*. Сховай. Кудись. Тссс... Секрет.

ПАСІЧНИЦЯ *(бере карту, розглядає)*. Які питання? Звісно, сховую. Для дорогого друга я що хочеш куди хочеш заховую. Так заховую, що і сама не знайду. А що, хтось оцим от добром зацікавиться?

МОЦНИЙ. Авжеж. Клоуни. Дві штуки. Ви їм мед. Такий. *(Показує, як злипається.)*

ПАСІЧНИЦЯ. А, медиком пригостити? Аякже ж. Звичайно! Почастую на славу! Мене хлібом не годуй, дай медиком почастувати. А медик свіженький, рано вранці зроблений. А ви мені допоможете? Авжеж? <...>

МОЦНИЙ. Бувай.

Зникає, чути звук відльоту та прильоту клоунів, Пасічниця дослухається і різко ховається разом із картою. Клоуни розглядають планету. <...>

Входить Пасічниця.

ПАСІЧНИЦЯ. О, які люди! Кого я бачу! Прийміть мої вітання, дорогенькі ви мої. Ласкаво просимо на планету Золотих Бджіл!

КЛОУНИ. Здрастуйте. *(Кланяються.)*

ПАСІЧНИЦЯ. Ви до нас надовго?

БІЛИЙ КЛОУН. Ні-ні, ми дуже поспішаємо...

ПАСІЧНИЦЯ. Куди спішите? Чого спішите?

РУДИЙ КЛОУН. Ми шукаємо чарівну квітку, щоб лікувати Фею та її чарівницю...

БІЛИЙ КЛОУН (*шикає на нього, щоб той не казав зайвого*). Ми шукаємо шматочок карти, де вказано шлях до планети Золотого Дракона.

ПАСІЧНИЦЯ. Який дракон? Де дракон? Не бачила ніколи драконів. <...>

БІЛИЙ КЛОУН (*відводить у бік Рудого Клоуна, тихо*). Ти знаєш, по-моєму, вона шахраює. Вона все знає, але чомусь приховує. Я відчуваю, що це спільниця монстрів.

РУДИЙ КЛОУН (*тихо*). Та ну, що ти такий підозріливий? А по-моєму, мила тітонька.

ПАСІЧНИЦЯ. Може, поки спочиньте з дороги, скуштуйте меду, просто чудо, а не мед.

БІЛИЙ КЛОУН (*Пасічниці*). Дякуємо, але ми поспішаємо. (*Рудому*.) Так, я піду туди пошукаю, а ти тут продивися. (*На вушко*.) І за цією постеж. Тільки не здумай медом ласувати...

Виходить у пошуках карти, Рудий з насолодою вдихає запах меду.

ПАСІЧНИЦЯ. Що, добре мед пахне?

РУДИЙ КЛОУН (*зітхає*). Ох і добре.

ПАСІЧНИЦЯ. Покуштували б нашого медику. (*Викочує діжки чи горщики з медом*.) Та хіба це мед? Це ж не мед — чисте золото. Та такого у всій галактиці не знайти! Вищої проби! Травневий! Квітковий! Липовий, гречаний. Гречаний, липовий, ні здається, це гречаний, а це липовий... Та ви хоч одну ложечку...

РУДИЙ КЛОУН. Ну-у, якщо трішечки, крапельночку... (*Куштує мед*.) Та-ак, мед такий, що й не відірватися!

<...>

Раптом з Рудим починає коїтися щось недобре: його рухи сповільнюються, стають механічними, так, неначе вони долають опір повітря.

РУДИЙ КЛОУН. Ой, що це у мене з ногами, вони неначе спутані. *(Силою відриває ноги від землі.)* <...> Це ти накоїла? *(Губи також злипаються, говорить важко, нерозбірливо).* А ну розлипни мене, чуєш!

ПАСІЧНИЦЯ. Розбіглася, як же ж. Ти краще помовчи, бо злипнуться губи — не розліпиш. Зараз ти перетворишся на велику липучку! *(Рудий залишається з відкритим ротом.)* А я піду пошукаю твого друга. Бо як же ж він голодний із дороги.

Виходить, з іншого боку з'являється Білий Клоун. <...>

Входить Пасічниця, Білий помічає і вдає, ніби він їсть мед.

ПАСІЧНИЦЯ. О, і ви тут, думала вас почастувати гарненько, а ви й самі почастувалися, от і славненько... У нас мед просто золото, їжте, їжте. Я вам ще більшу ложку дам... *(Білий Клоун вдає, що починає злипатися, іде в напрямку до Пасічниці, та відступає).* Ой, тільки не підходь близько! Чуєш мене? Не підходь! Я тобі ложку кину. В тебе кину... *(Білий Клоун наздоганяє Пасічницю і вдає, що прилипає.)* Ой, що ти робиш? А ну відліпися! Негайно.

Ходять по сцені, куди Пасічниця, туди і клоун, наступний діалог — на цьому ходінні.

БІЛИЙ КЛОУН. Не можу. Ви ж самі підсунули нам липучий мед.

ПАСІЧНИЦЯ. То й що з того? Я ж не знала, що ти до мене прилипнеш!

БІЛИЙ КЛОУН. Скажіть, як відліпитися. Мені і он моему другу.

<...>**ПАСІЧНИЦЯ.** Ну гаразд, скажу. Мед перестане бути липучим, коли я заспіваю.

БІЛИЙ КЛОУН. То це ж так просто! Заспівайте!

ПАСІЧНИЦЯ. Ні, це неможливо. Чуєш, як я хриплю?

БІЛИЙ КЛОУН. Так ви застудилися?

ПАСІЧНИЦЯ. Ні, це не застуда! Колись у мене був чудовий голос, як у соловейка. Та одного разу я зірвала його. І врятувати його може тільки особливий мед, захований в одному горщику. Але тут їх безліч! І я ніяк не можу знайти той заповітний мед. Багато років я шукаю його. Я зненавиділа мед, з горя стала злою, і ця злість отруєє весь мед на планеті...

БІЛИЙ КЛОУН. І невже ніхто не знає, як знайти цей горщик з медом?

ПАСІЧНИЦЯ. Знає тільки одне сузір'я Велика Ведмедиця. Вона весь мед розрізняє за запахом. Але я ж не можу запросити на планету сузір'я...

БІЛИЙ КЛОУН. Я знаю! Знаю, як запросити!

ПАСІЧНИЦЯ. Не може бути.

БІЛИЙ КЛОУН. Це чарівне замовляння від Феї. <...>

БІЛИЙ КЛОУН. Тоді слухайте! (*Пасічниця і діти підхоплюють віршик*). Шановна пані Велика Ведмедиця. Прошу вас, спустіться на цю планету, допоможіть нам!

[На сцені з'являється Велика Ведмедиця. Вона знаходить потрібний мед, Пасічниця куштує його, до неї повертається голос і вона співає. Рудий Клоун відліплюється, клоуни обнімаються, цілують Ведмедицю. Пасічниця віддає карту. Клоуни вибігають за лашунки. Чути звуки відльоту.]

Світло міняється, ця планета щезає разом із Пасічницею, натомість з'являється знову міжзоряний простір (або це перед сценою). З різних сторін збираються Монстри.

ГОЛОВАТИЙ. Моцний, ти виконав завдання?

МОЦНИЙ. Авжеж.

ГОЛОВАТИЙ. Чудово, то з клоунів тепер великі липучки?

МОЦНИЙ. Ні.

ГОЛОВАТИЙ. Як ні?! Чому ні?! Що таке? Невже Пасічниця підвела?

МОЦНИЙ. Вона не ого-го і не ого, вона угу-гу. І привіт.

ГОЛОВАТИЙ. Що, з привітом людина? Ясно. Розчаклувалися, отже. Невже й карту віддала?

МОЦНИЙ. Еге ж. Хутко.

СПРИТНИЙ. Все пропало, все пропало!

ГОЛОВАТИЙ. Не панікуй. Ну, мила, начувайся! І що ж вона тепер робить?

МОЦНИЙ. Ля-ля-ля, ля-ля-ля...

ГОЛОВАТИЙ. Не життя, а пісня... Стара шкапа! Нічого, на планеті Золотих Снів їх чекатиме така пастка, якої їм довіку не здолати. Зла Чаклунка не підведе!

СПРИТНИЙ. А чаклунка хоч симпатична?

ГОЛОВАТИЙ. Колись була красунею.

МОЦНИЙ. Ого!

ГОЛОВАТИЙ. І навіть у свої сто з гаком...

СПРИТНИЙ. Все-все, питань нема...

ГОЛОВАТИЙ. Спритний, на тебе вся надія. Лети скоріше. Я вірю, що ти не осоромиш горде ім'я космічного монстра. Вперед, летом руш.

Розлітаються в різні боки.

КІНЕЦЬ ПЕРШОЇ ДІЇ.

ДІЯ ДРУГА

Сцена 3

Сценографія міняється, тепер це планета Золотих Снів. На сцені стоять казани, з яких іде пара. На сцену виходить Зла Чаклунка — гарна літня пані, і співає пісню в ритмі танго, танцюючи з молодиками. Це пісня про втрачену молодість.
<...>

На сцені з'являється Спритний. Вона підхоплює його і закручує в танго, потім тільки помічає, що це незнайомець, під час подальшої розмови вони танцюють.

ЧАКЛУНКА. Ой. А ви хто?

СПРИТНИЙ (побачивши, з ким танцює). Ой. Спритний.

ЧАКЛУНКА. І звідки ж ви так спритно взялися?

СПРИТНИЙ. Упав із неба. А ви хто така? <...>

ЧАКЛУНКА. О, це цікаво. Я страшенно люблю всілякі секрети! (Розгортає карту.) У-у-у, якась карта...А я думала — подарунок. Охо-хо. Була б я на півсотні років молодше... (Ховає карту.)

СПРИТНИЙ. Хто може боротися з часом?

ЧАКЛУНКА. Я! Я можу! Якби мені трапилися пару молодих роззяв, я б приспала їх своїм чарівним порошком років так на сто, і забрала б у них молодість... (Оглядає Спритного.) Хтось такий молодий, як оце ви... <...>

СПРИТНИЙ (скоромовкою). Але пан Головатий посилає вам двійко телепнів — якісь клоуни скоро прителіпаються за цією картою. А ви їх і того... Пан Головатий особисто просив зустріти і приспати...

ЧАКЛУНКА. То це простіше простого. Є у мене старовинний рецепт порошку власного приготування. Насиплеш трохи на голову — і все. Валить із ніг просто на місці. Сплять непробудно.

СПРИТНИЙ. От і чудово. Те, що треба! <...>

Спритний залишає сцену, чути звук прильоту.

ЧАКЛУНКА. Ой, може, це вже вони і летять, а в мене ще нічого не готове! І куди я поклала цей порошок? І не пригадаю. От старість не радість... Піду пошукаю.

[З'являються клоуни. Вони роздивляються на всі боки, помічають казани, які видаються їм підозрілими. Білий клоун залишається вартувати, а Рудий іде оглянути планету. З'являється Чаклунка. Вона сипить порошок на голову Білому, й той засинає. Приходить Рудий клоун, бачить, що його товариш спить, й погрожує Чаклунці перекинути всі її казани, якщо вона не розчаклує Білого. Та зізнається, що не може цього зробити, чари зникнуть, лише тоді, коли вона розсміється. Рудий усякими клоунськими штуками намагається розсмішити Чаклунку,

але все марно. Виявляється, що спонукати її засміятися під силу лише сузір'ю Одноріг. Кличуть Однорога, він з'являється на задньому плані і зникає. Чаклунка бачить його і голосно сміється. Прокидається Білий Клоун. Чаклунка віддає карту клоунам. Ті телепортуються. З'являється Спритний і бачить, що Чаклунка все ще сміється.]

СЦЕНА 4

Змінюється декорація, тепер це планета Великого Дракона. На сцені з'являється Головатий.

ГОЛОВАТИЙ. Так, щось на цій планеті голо, жарко і якось незатишно. Брр... Жодних умов для нормального монстрячого відпочинку. Деся тут росте та чарівна квіточка. Але де ж її шукати? Послав цих йолопів, але ж хіба їм можна щось довіряти? І головне, як не потрапити на очі страшному Дракону? (*З'являються Моцний і Спритний.*) Нарешті! Ну то як, знайшли квітку?

СПРИТНИЙ. Та щось не видно ніде. Може, її вже хтось зірвав?

МОЦНИЙ. Хутко.

ГОЛОВАТИЙ. Ніякої з вас користі. Доводиться все самому робити. Ну нічого, ми ще побачимо, хто посміється останнім. Влаштую їм лебедину пісню! Звідси їм уже точно не вибратися. Тут недавно з'явився такий страшний...

МОЦНИЙ. На тій планеті теж страшний був... <...>

ГОЛОВАТИЙ. Так, по-моєму він у тій печері сидить, підете разом з Моцним подивитися, що він там робить.

СПРИТНИЙ. А може, Моцний подивиться там, а я тут повартую: чи не видно де клоунів.

ГОЛОВАТИЙ. Тут я повартую, а ти роби, що кажуть.

МОЦНИЙ. Хутко.

Ідуть і повертаються.

ГОЛОВАТИЙ. Ну, що там?

МОЦНИЙ. Сидить, що.

ГОЛОВАТИЙ. І все?

СПРИТНИЙ. Зорі рахує. І ні на кого уваги не звертає.

ГОЛОВАТИЙ. У нього ще вогонь на губах не вихоло-
нув, а туди ж — астроном знайшовся! Як же його на клоунів
натравити... О, придумав, ми зіб'ємо його з рахунку!

СПРИТНИЙ. Ой, а може, не варто? Га? Він же розсер-
диться...

ГОЛОВАТИЙ. Так, ти мене спочатку до кінця вислу-
хай, а потім будеш свої п'ять копійок вставляти. План такий:
чекаємо наших незабутніх гостей, і щойно почуємо шум, ми
як закричимо!

МОЦНИЙ. Від жаху!

ГОЛОВАТИЙ. Та ні, від хитрості. Ми закричимо, а самі
сховаємося. Дракон піде подивитися, хто на його планеті шу-
мить та бешкетує, побачить цих телепнів і з'їсть. Просто і ге-
ніально. <...>

Чути шум ракети — всі дивляться в небо. <...>

Всі монстри кричать і ховаються за сценою, з печери з'яв-
ляється Дракон, а з іншого боку виходять Клоуни.

ДРАКОНЧИК. Хто тут кричав не своїм голосом, га? Ви
чи що?

БІЛИЙ КЛОУН. Ні-ні, це не ми.

РУДИЙ КЛОУН. Ми якщо кричимо, то тільки своїм
голосом...

БІЛИЙ КЛОУН (*Рудому*). Та тихіше ти. (*Дракончику*).
Ми щойно прибули з неба.

ДРАКОНЧИК. Але крім вас тут нікого немає.

РУДИЙ КЛОУН (*озираються в пошуках кого-небудь*).
Здається, і справді нікого.

ДРАКОНЧИК. Ну от. Мало того, що ви галасуєте, так
ще й обманюєте. А ви мене збили з рахунку, і тепер мені

доведеться починати все спочатку. Ох-ох-ох. І нелегка це робота — зірки рахувати...

БІЛИЙ КЛОУН. Вибачте нас, будь ласка, але ми і справді не галасували. Чесно.

ДРАКОНЧИК. Раз ви мене однаково збили, то доведеться пообідати... От, а обід у мене буде складатися з... (*рахує прибулих*) двох страв.

БІЛИЙ КЛОУН. Та будь ласка, обідайте собі на здоров'я. Смачного!

РУДИЙ КЛОУН. Ми вам заважати не будемо. Чесне слово.

ДРАКОНЧИК. Я вам вірю, як же їжа може заважати їсти?

БІЛИЙ КЛОУН. Пробачте, що ви сказали?

РУДИЙ КЛОУН. Це хто їжа, я їжа?

БІЛИЙ КЛОУН і **РУДИЙ КЛОУН**. Ми не їжа! Їжа не ми!

ДРАКОНЧИК. Ну крім вас же тут нікого немає. А я такий голодний...

БІЛИЙ КЛОУН. Зачекайте, навіщо ж відразу нас їсти? А може, ви що-небудь легеньке — травичку поскубати, яблучками поласувати...

ДРАКОНЧИК. Ми, дракони, траву не їмо.

БІЛИЙ КЛОУН. А ми так просто не здамося!

ДРАКОНЧИК. А то ви що, не миритися, а битися прийшли?

БІЛИЙ КЛОУН. Ми то миритися прийшли, але миритися з положенням другої страви я не збираюся!

ДРАКОНЧИК. Ні, а двоє на одного — так нечесно.

БІЛИЙ КЛОУН (*тихо*). А їсти гостей ні за що ні про що — це чесно?

ДРАКОНЧИК. А я зараз вогнем дихати буду!

БІЛИЙ КЛОУН. А ми не боїмося! Так, Рудий, заходь зліва, а я справа...

РУДИЙ КЛОУН. Ой, що буде, що буде!

Клоуни та Дракон виходять на центр сцени, потім розходяться в різні сторони, ходять по колу, готуються до двобою.

ДРАКОНЧИК (відкриває рот і закриває, раптом зупиняється). Ну от. Так я і думав. Нічого не виходить...

РУДИЙ КЛОУН. Що не виходить?

ДРАКОНЧИК. Вогонь пускати не виходить. (Сідає зажурилий.) Мене і мама вчила, і тато вчив, і бабуса — однаково не виходить.

БІЛИЙ КЛОУН. Так а ти що, ще маленький?

ДРАКОНЧИК. Маленький. Ми, дракони, навіть коли маленькі, то однаково трішки великі.

РУДИЙ КЛОУН. А ти хоч умієш битися?

ДРАКОНЧИК. Не вмію. І вогонь пускати не вмію, і битися не вмію. І взагалі я додому хочу, до мами... (Плаче.) <...>

БІЛИЙ КЛОУН. Зачекай, так ти що, загубився? (Всі обступають Дракончика).

ДРАКОНЧИК. Так, загубився.

РУДИЙ КЛОУН. Не побивайся ти так. Розкажи, що з тобою трапилося.

БІЛИЙ КЛОУН. Не плач! Може, ми тобі допоможемо?

ДРАКОНЧИК (схлипуючи). Просто я хотів подивитися, як будуть запалювати нову зірку, висунув голову і упав. А потім мене поніс космічний вихор ось на цю планету. А я хочу повернутися назад — я ж сузір'я Дракона. А для цього треба нарахувати тисяча триста двадцять першу зірочку на північний захід від Полярної зірки. Мама казала, що там починається моя голова, а на тисяча двісті п'ятдесят першій — закінчується хвіст. Ось я рахував-рахував, а тепер збився. (Плаче ще більше.) І як я тепер доберуся до свого сузір'я Дракона?

БІЛИЙ КЛОУН. Ми тобі допоможемо.

РУДИЙ КЛОУН. Звісно, ми знаємо, як дізнатися про дорогу, і тобі покажемо.

ДРАКОНЧИК. Правда, ви не обманюєте?
БІЛИЙ КЛОУН. Ось дивися, зараз сузір'я покажуть нам шлях.

Запалюється зоряний шлях.

ДРАКОНЧИК. Ух ти! Чудово! А ви мене не проведете? Ви не бійтеся, я вас не буду їсти, чесно. Так я і не вмію, це я так, зумисно казав, щоб ви злякалися.

БІЛИЙ КЛОУН. Ми б із радістю, але не можемо.

РУДИЙ КЛОУН. З Феєю і Феїнкою трапилася біда. Страшні монстри заразили їх космічним грипом з такою високою температурою, що вони можуть розтанути!

ДРАКОНЧИК. Цього ніяк не можна допустити!

БІЛИЙ КЛОУН. А щоб вилікувати їх, нам потрібна Чарівна Квітка, яка росте на цій планеті.

ДРАКОНЧИК. Така велика і барвиста?

РУДИЙ КЛОУН. Ти знаєш, де росте ця квітка?

ДРАКОНЧИК. Я не певен, що це вона, але тут тільки одна така квітка.

РУДИЙ КЛОУН. Тоді проведи нас туди, Дракончику.

БІЛИЙ КЛОУН. Стривайте, якщо ми не кричали, а Дракончик чув крик, то можливо, це були космічні монстри, а вони можуть її зірвати. Скоріше туди! Поки ще не пізно!

ДРАКОНЧИК. За мною!

Показує шлях, вони біжать до галявини з квіточкою, на якій з іншого боку з'являються монстри, зав'язується бійка між клоунами та монстрами. Дракончик стоїть осторонь і намагається дихнути вогнем, нарешті йому це вдається.<...>

БІЛИЙ КЛОУН. Скоріше, до квітки!

РУДИЙ КЛОУН. Яка вона прекрасна!

Зривають квітку і обережно несуть її.

БІЛИЙ КЛОУН. Тепер скоріше до Феї.

РУДИЙ КЛОУН. Так, але що робити з монстрами?

БІЛИЙ КЛОУН. Не знаю, може, залишити їх у цій печері?

З печери вибігають Монстри.

ГОЛОВАТИЙ. Ой. Ні, ми не хочемо до печери!

МОЦНИЙ. Еге ж.

СПРИТНИЙ. Точно.

ГОЛОВАТИЙ. Ми теж хочемо подивитися на зірочку...

БІЛИЙ КЛОУН. Ви накоїли стільки лиха!

РУДИЙ КЛОУН. Через вас усі так натерпілися! А Зоряна Фея і її учениця могли загинути.

ГОЛОВАТИЙ. Справді? Це на нас найшло затемнення розуму. Шкідливо весь час сидіти в чорній дірі, тоді тебе починають obsідати чорні думки.

СПРИТНИЙ. А тепер мені хочеться світла. Хай і над нашим барлогом засяє зірочка, правда, Моцний? Я поки за квіткою ганявся, то вже звик до світла...

ГОЛОВАТИЙ. А я просто порядок люблю, без шуму і гамору.

БІЛИЙ КЛОУН. Порядок любите? Оце ідея. Я, здається, знаю одне заняття, щоб вам нудно не було. *(Заходить за сцену і виносить мітли.)* Ось, тримайте — будете прибирати космічне сміття. <...>

ГОЛОВАТИЙ. Ну, ні, все ми не згодні. *(Дракончик знов дихнув вогнем.)* Ну, добре, згодні. Але не все.

ДРАКОНЧИК. Ну, тоді хоча б у нашій галактиці.

ГОЛОВАТИЙ. У цілій галактиці... *(Дракончик приготувався «дихати».)* Спробуємо. Так, слухай мою команду! За мітли і вперед — до підкорення космічного сміття готуйсь!

Монстри відлітають.

БІЛИЙ КЛОУН. А ми поспішаємо до Феї та Феїнки.

РУДИЙ КЛОУН. Рушаймо. А ти, Дракончику, доберешся до своєї планети?

ДРАКОНЧИК. Тепер я майже дорослий! Адже я вмію дихати вогнем і тепер нічого не боюсь! Навіть космічних монстрів! <...>

Висвітлюється зоряний шлях, Дракончик і Клоуни розбігаються в різні сторони, чути шум польоту.

ЕПІЛОГ

Світло і сцена змінюються, це знову стартовий майданчик. Клоуни повертаються разом зі здоровими Феєю та Феїнкою.

ФЕЯ. Вітаю вас знову. Нарешті ми розпочинаємо наше свято. Клоуни нам такі ліки дістали — всю хворобу як рукою зняло. Правда, Феїнко?

ФЕІНКА. Правда-правда, просто чудові ліки, казкові.

ФЕЯ. І про вашу допомогу, діти, знаю. Все мені оповіли клоуни про свої пригоди і про підступи Монстрів.

ФЕІНКА. Якби не ви, навіть не знаю, що б ми робили! Треба приймати вас до чаклунської школи!

БІЛИЙ КЛОУН. І сузір'ям треба подякувати. Вони теж чекають на нову зірку.

ФЕЯ. Дякуємо вам усім від усієї душі. Тепер усюди: і на землі, і на небі буде веселе свято! *(До зали.)* І пам'ятайте: якщо є віра в перемогу і справжня дружба, то ніякі перешкоди, ніякі злі підступи, навіть найстрашніших космічних Монстрів вам не страшні.

БІЛИЙ КЛОУН. А вони вже й не страшні зовсім.

РУДИЙ КЛОУН. Ні крапельки! *(З'являються Монстри.)*

ГОЛОВАТИЙ. І нас візьміть, а то нам сумно без свята!

СПРИТНИЙ. Ми вже все прибрали.

МОЦНИЙ. Чистота — то страшна сила!

ФЕЯ *(до залу)*. Ну то як, пробачимо їх на перший раз?

ФЕІНКА. Нехай у всіх буде свято!

МОНСТРИ. Ур-ра-а-а! <...>

ФЕЯ. Нам час у дорогу, друзі мої. Запалювати зірку. А ви подумайте, які бажання загадувати. Якщо вони добрі і справедливі, то обов'язково здійсняться.

ФЕЇНКА. Адже свято не скінчилося, воно ще тільки починається!

Чути звук запуску, рахунок, запалюється зірка. Фінальна пісня, загальні веселощі.

Фінальна пісня

1. Коли у небі в час нічний (*Феї*)
Злітає зірка ввись,
Згадай свої чарівні сни,
Щоб у житті збулись.
2. Запалить зірку небосхил. (*Сузір'я*)
Засяє світлом край.
Літати можна і без крил —
Бажання загадай.
3. Побачиш зірку чарівну — (*Мешканці планет*)
І всім нещастям край.
Забудь ту пісеньку сумну —
Веселу заспівай.
4. А злим ніколи не щастить — (*Монстри*)
Звільніть серця від зла!
Нехай світліє кожна мить
Від доброти й тепла.
5. Нехай бринить веселий сміх (*Клоуни*)
Від неба до землі!
Усмішки знайдемо для всіх
Великі і малі.

ЗАВІСА.

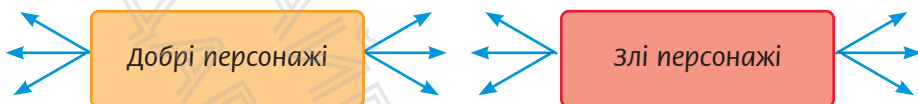
Ділимося читацьким досвідом

Чи сподобалася вам читати п'єсу? Що було сприймати легше: прозу чи драматургію? Чому?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Якими постають персонажі на початку п'єси «Зоряна мандрівка»? Доповніть схему.

- 2 У чому причини злостивості героїв? Знайдіть у тексті п'єси репліки, якими персонажі пояснюють, чому вони стали злими.
- 3 Хто із цих героїв викликав у вас найбільше співчуття? Чому?
- 4 Який із цих персонажів видався вам найсмішнішим? Чому?

Шукаємо відповіді разом

Розмірковуючи над персонажами твору «Зоряна мандрівка», ваші однолітки дійшли певних висновків, які вони візуалізували за допомогою схем.

- 1 Розгляньте *схему 1*. Яку тезу, на вашу думку, вона ілюструє?

Схема 1

А Злість притаманна лише нещасливим героям п'єси

Б Деякі персонажі злі від природи

В Добро в казках перемагає зло

- 2 Розгляньте *схему 2*. У ній ваші однолітки спробували пояснити, у чому причини нещастя персонажів п'єси.

Доведіть або спростуйте висновки ваших однолітків, презентуйте своє дослідження однокласникам та однокласникам.

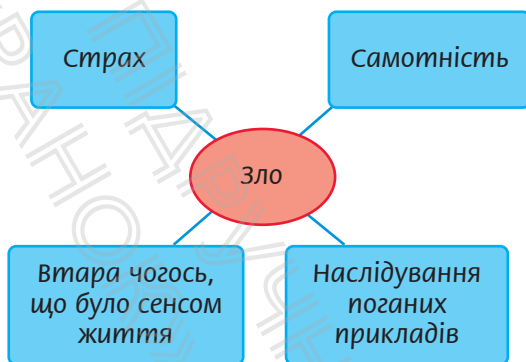

Схема 2

Досліджуємо самостійно

- 1 Як злі персонажі виправляються? Хто їм у цьому допомагає?
- 2 Узагальніть свої спостереження за допомогою таблиці.

Персонаж	Причина злостивості	Шляхи виправлення	Хто допоміг виправитися	Добрий учинок

- 3 Ми з'ясували, що злостивість персонажів п'єси має причини, на усунення яких і спрямовані дії позитивних героїв. А чи зумовлює авторка твору доброту, щирість, бажання допомогти іншим, радісне сприйняття життя позитивних героїв? Чому?
- 4 Кожна група персонажів п'єси має свою музичну візитівку — пісеньку. Поміркуйте, з якою метою авторка вводить їх у текст твору. З-поміж запропонованих варіантів оберіть ті, що, на вашу думку, є правильними, або додайте свій. Відповідь обґрунтуйте.
 - А П'єса «Зоряна мандрівка» — казка-шоу, а пісні додають видовищності
 - Б За допомогою пісень персонажі розкривають свої характери
 - В У піснях сформульовано основні ідеї твору
 - Г ?
- 5 Прочитайте уважно фінальну пісню. До чого закликають персонажі п'єси? Які поради вони дають? Визначте головну думку кожного куплету, узагальніть свої спостереження за допомогою таблиці.

Персонажі	Поради, побажання
Феї	
Сузір'я	
Мешканці планет	
Монстри	
Клоуни	

Працюємо з електронним додатком

В електронному додатку до підручника знайдіть записи фрагментів вистави за п'єсою Неди Нежданой «Зоряна мандрівка». Яке важення справила на вас вистава, гра юних акторів?

Виявляємо творчі здібності

Будь-якій виставі п'єси на сцені передує тривалий період репетицій. Як правило, перший етап — це репетиції «застільні»: актори й режисер сидять за одним столом так, щоб добре бачити й чути одне одного, й читають за ролями. Під час такої роботи актори «вживаються» у свої ролі, прислуховуються до інтонацій інших, щоб відповідно реагувати. Режисер скеровує процес.

Уявіть себе учасниками такої репетиції. Щоб «репетиція» пройшла успішно, дійте за планом:

1. Об'єднайтеся в групи.
2. Оберіть для читання невеликий фрагмент казки-шоу «Зоряна мандрівка».
3. Визначте, хто у вашій групі буде «режисером» або «режисеркою».
4. Розподіліть ролі.
5. Прочитайте свої репліки уважно кілька разів і визначте:
 - а) яким є ваш персонаж у цьому фрагменті (добрий, злий, хитрий, розгублений, переляканий, стурбований, щасливий тощо);
 - б) які почуття, емоції ви хотіли б передати;
 - в) обговоріть із «режисером» / «режисеркою» ваш творчий задум, скеруйте його відповідно до творчих задумів інших учасників.

6. Прочитайте за ролями.

Заувага! Таку «репетицію» цікаво проводити й у родинному колі. Можна підготувати аудіо- або відеозапис родинного читання, надіслати його близьким, яких зараз немає поруч, залишити в сімейному архіві.

Узагальнімо?

Оберіть правильну відповідь.

1. Будні сучасних школярів зображено в розглянутому на уроках літератури творі
 - А** Лесі Ворониної
 - Б** Володимира Арєнєва
 - В** Неди Нежданой

2. Білик і Рудик, Фея і Феїнка є героями
А роману Б повісті В казки-шоу
3. Про машину часу, замасковану під старий «Запорожець», читачі дізнаються з твору
А «Зоряна мандрівка»
Б «Сапієнси»
В «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9»
4. Пісні є важливою складовою твору
А Лесі Ворониної
Б Володимира Арєнєва
В Неди Нежданой
5. Клим Джура є головним героєм твору про
А подорож до Марсу
Б прибульців
В клоунів
6. Сашко Ненарок і Мишко Неборак — герої повісті
А «Зоряна мандрівка»
Б «Сапієнси»
В «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9»
7. Ім'я персонажа, який пожертвував своїм життям заради порятунку планети Земля від інопланетних загарбників
А Клим Джура
Б Сергій Оксенік
В Сашко Смик
8. Назва корабля, на якому вирушають у космічну подорож учні Школи зореплавства, —
А «Зухвалий колібрі»
Б «Стріляний горобець»
В «Запорожець»
9. Мешканцем Чорної дірки був
А люстерник Б Головатий В Дракончик
10. Ім'я героїні, яка додавала найновітніші ліки до пиріжків, —
А Аліса Б Соломія В Пасічниця

11. Гра на дриблі рятує життя героям твору
- А «Зоряна мандрівка»
 - Б «Сапієнси»
 - В «Таємне товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9»
12. Проблема дружби й обов'язку є провідною у творі
- А Володимира Арєнєва
 - Б Неди Нежданої
 - В Лесі Ворониної

Віртуальна бібліотека

Щоб більше дізнатися про пригодницьку та фантастичну українську літературу, прочитайте твори Івана Ющука «Троє на Місяці», Андрія Бачинського «Неймовірні пригоди Остапа і Даринки», Галини і Тараси Микитчаків «Джмеленя і Володарка злиднів», Юрія Ячейкіна «Пригоди капітана Небрехи».

Поетичне бачення світу

Леся Українка

(1871—1913)

Лариса Петрівна Косач народилася 13 лютого 1871 року в місті Звягелі. Її батько не раз пригадував свого гімназійного вчителя Леоніда Глібова, залюбки читав дітям його твори. А Леся (так її звали в родині) була батьковою улюбленицею, успадкувала його вдачу — спокійну, стриману й водночас вольову, наполегливу. Вплив матері позначився на вихованні й мистецькому розвитку дівчини. Ольга Косач, вона ж письменниця Олена Пчілка, прищепила доньці любов до літератури.

Леся Українка

Дитинство Лариси Косач пройшло на Волині: сім'я жила у Звягелі, у Луцьку, а згодом — у селі Колодяжному. Освіту дівчина здобувала вдома. «Мати завжди була проти казенної науки, — пригадувала сестра поетеси, — і дуже неохоче віддавала нас до гімназій через негативне ставлення до гімназичних програм науки, головно ж через те, що гімназії були російські й перебивали б її українське виховання малих дітей». Під керівництвом матері Леся засвоїла німецьку та французьку мови, почала читати зарубіжну літературу в оригіналі, а ще вивчила польську, англійську й італійську мови. На розвиток Лесиної особистості впливало й родинне оточення. Косачі товаришували з письменником Михайлом Старицьким та композитором Миколою Лисенком. Рідний дядько поетеси, учений і громадський діяч Михайло Драгоманов, став для неї учителем і порадиником.

Одного разу поетеса зізналася: «Мені часом здається, що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки

біда, що «натура утяла мені кепський жарт...». Цей жарт — початок хронічної хвороби (туберкульозом кісток було вражено ліву руку), тому й довелося відмовитися від навчання музики. Головним захопленням стала література. Перший вірш дівчина написала ще в дев'ятирічному віці, а за кілька років вийшли друком її поезії «Конвалія» і «Сафо» під псевдонімом Леся Українка.

Працюємо з електронним додатком

- 1 Скористайтесь електронним додатком і перегляньте відео про літературно-меморіальний музей-садибу Лесі Українки в Колодяжному. Розкажіть про ваші враження від побаченого: що зацікавило, що здивувало, які емоції ви переживали, переглядаючи це відео.
- 2 В електронному додатку міститься посилання на сучасну вікторину «Життя Лесі Українки» (проект «Ліс рук!»). Перегляньте відео й дайте відповіді на запитання.
 - Чи сподобалася вам вікторина? Які факти з життя Лесі Українки вас зацікавили?
 - Чи хотіли б ви взяти участь у такому заході? Яких умінь і навичок потрібно набути, щоб показати гарний результат у вікторині?

До краю «світла та золотистої блакиті» («Тиша морська»)

Уперше Леся Українка побачила Крим 1890 року: відвідала Севастополь, Бахчисарай, Ялту. А на тривалий відпочинок зупинилась у Євпаторії. Найбільше поетесу вразили природа й історичні пам'ятки півострова, полонили уяву. Тоді й з'явилися чудові зразки її пейзажної лірики — **мариністики**.

Мариністичний — пов'язаний із зображенням морського краєвиду.

Лірику, у якій природа допомагає розкрити душевні стани героя або героїні, називають **пейзажною**. Це поезія про враження, навіяні довкіллям. Душевні відгуки особистості на

навколишній світ можуть бути різними — сумними або ж, навпаки, радісними, піднесеними.

У багатьох творах Лесі Українки природа посідає чільне місце. У Криму поетесу привабило море. Споглядання морської стихії пробудило світле відчуття гармонійної єдності зі світом. Зауважте: пейзажну лірику про море також називають **мари-ністичною**.

Поезія «**Тиша морська**» захоплює картиною яскравого й широкого, майже безмежного краєвиду, що сплітає «золото» сонця та морську й небесну «блакить» в одне ціле. Багато світла й води — немов акварельний малюнок (адже в перекладі з латинської мови «аква» саме й означає «вода»). На цьому малюнку — білі вітрила вдалині та самотній човен, що прокладає поверхнею моря «злотисту стежечку».

Мир, тиша і спокій — велична природа змушує забути проблеми людського світу. Із цим спокоєм гармонійно погоджується настрій ліричної героїні, яка мріє забути всі земні турботи: сісти до того дивного човна й стати часткою казкового «краю вічного проміння», немов розчинитися в ньому.

«Морська тиша» (Ольга Самчук)

«Літній день біля моря» (Олег Щербаков)

Читацький практикум

Тиша морська

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:

Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,

Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння, —
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.

[illegible]

допомогли вам визначити настрій ліричної героїні. Оберіть із-поміж запропонованих варіантів або додайте свій. Відповідь обґрунтуйте.

- А** епітети
- Г** повтори слів (тавтологія)
- В** зменшено-пестливі слова
- Г** метафора
- Д** ?

- 4** Поміркуйте: у першій строфі лірична героїня постає в єдності з природою чи лише спостерігає чудовий краєвид. Відповідь обґрунтуйте.
- 5** Прочитайте уважно другу строфу. Чи змінюється настрій ліричної героїні? Які слова ви обрали б, щоб схарактеризувати ці зміни?
- 6** А які образи у другій строфі вас здивували? Поміркуйте, чи може блакить бути злотистою? Як ви гадаєте, яку реальну картину можна описати такими словами?
- 7** Який образ у другій строфі є контрастним до створеної картини країни світла? Що може означати образ негоди? До якого світу належить лірична героїня: золотистої блакиті чи негоди? Відповідь обґрунтуйте.
- 8** Прочитайте наступні три строфи. Який настрій навіює поданий пейзаж? Які почуття охоплюють ліричну героїню? За допомогою Т-схеми визначте зорові й слухові образи, які допомогли вам відчути цей настрій.

Зорові образи

Звукові образи

- 9** Прочитайте заключні строфи поезії. Якою в них постає лірична героїня? Що її надихає, до чого вона прагне?

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи, виконайте завдання, презентуйте висновки однокласникам і однокласникам.

- І в попередніх «пейзажних» рядках, і заключних, де на перший план виходить лірична героїня, виникає образ *човника* серед моря. Поміркуйте, що цей образ може означати у вірші Лесі Українки. Оберіть відповідь із-поміж запропонованих варіантів або запропонуйте свій. Обґрунтуйте свої міркування.

- А** Човник — це доля людини, яка несе її в морі-житті

- Б** Човник — це воля людини, завдяки якій людина долає всі життєві перепони на шляху до щастя
- В** Човник — це віра людини в можливість щасливого гармонійного життя
- Г** Човник — це надія на щастя, яка дає сили жити й перемагати
- Д** ?

Подискутуймо?

Вірш Лесі Українки «Тиша морська» — твір про море чи про людину?

Виявляємо творчі здібності

Підготуйтеся до виразного читання поезії Лесі Українки «Тиша морська», візьміть участь у конкурсі читців.

Микола Вінграновський

(1936—2004)

Микола
Вінграновський

Микола Степанович Вінграновський народився 7 листопада 1936 року в місті Первомайську Миколаївської області. Змалку мріяв про кіно, після школи вивчився на актора й режисера. Працював кінорежисером, сценаристом на Київській кіностудії ім. О. Довженка. Захопився літературною творчістю. Видав збірки «Атомні прелюди», «Сто поезій», «На срібнім березі», «Київ», «Губами теплими і оком золотим» та ін.

Писав не лише «дорослу» поезію, а й вірші та прозу для дітей. За збірки творів для юних читачів поет удостоєний Державної премії ім. Т. Г. Шевченка (1984), літературної премії «Благовіст» та Фондації Антоновичів (США).

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1** Який твір Миколи Вінграновського ви вивчали в п'ятому класі?

- 2 Що нового ви дізналися про письменника?
- 3 Де і коли народився Микола Вінграновський?
- 4 Яку освіту він здобув?
- 5 Доведіть, що твори письменника для дітей визнані читачами.

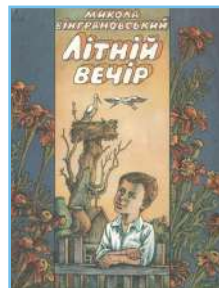
Майстер пейзажної лірики

Лірика Миколи Вінграновського водночас і проста, і складна: вона відкриває несподіване у звичному, дивовижне — в буденному. Їй властиве комбінування дуже різних образів та сміливе руйнування стереотипів — автор веде читачів і читачок від буднів до світу загадки краси.

Часто в основі його вірша оригінальний образ, навколо якого в уяві постає цілісна картина довкілля. Ось як у вірші «Даленіє вечір в бабиному літі...»: хмарка незвичної форми — у вигляді гусенятка — одразу немов komponує весь пейзаж, складаючи до купи елементи чудової мозаїки. А ліричний герой усього лише зачудований спостерігач — подих за-тамував, щоб не порушити загадкового плину природних змін.

На основі персоніфікації, олюднення природи побудовано вірш «Вже неминуче буде сніг...». Ось-ось це має статися: уже за мить піде сніг, який має «білий язик», і тоді вітер зриватиме з дерев «останні яблучка» та припадатиме «губами сніговими» до квітів. А схвилований ліричний герой за цим спостерігає і чекає на ту дивну мить, коли «почнеться сніг» і все навколо зміниться...

«Сині яри», «рожева далина», «сизі передчуття» — кольори в пейзажній ліриці Микола Вінграновського теж незвичні. Осіння природа у вірші «Димить стерня над синіми ярами...»

Обкладинка
збірки творів
Миколи
Вінграновського
«Літній ранок»
(художник Аркадій
Мільковичський,
1976)

Обкладинка
збірки творів
Миколи
Вінграновського
«Літній вечір»
(художник Юрій
Мельниченко, 1979)

«У садочку»
(Тетяна Яблонська, 1957)

увиразнює душевний стан ліричного героя, який переживає бурю емоцій, коли неспокійне «серце переборює думки», «дні зливаються в роки», і тоді найбільш виразно настає усвідомлення глибокої єдності з рідною землею.

Смислова складність поезії Микола Вінграновського компенсується легкістю читання його творів — їхньою милозвучністю. Цю легкість забезпечує добре організований віршовий ритм поезій.

Віршовий ритм — це повторення сумірних мовленнєвих одиниць, що ними є самі віршовані рядки, які промовляються поспіль один за одним.

З поняттям ритм ви вже ознайомилися на уроках з мистецтва. Так називають рівномірне чергування однакових або схожих елементів через певні сумірні відрізки часу. У віршах повторення рядків з однаковою кількістю наголошених і ненаголошених складів впливає на ритміку твору. Після віршових рядків робимо паузи — і ці повтори є частиною ритмічної організації. Дуже важливу роль у формуванні ритму відіграє рима — співзвучне закінчення рядків.

Читацький практикум

Даленіє вечір в бабиному літі...

Даленіє вечір в бабиному літі,
І поміж тополі з поля до села
Гусеня хмарини плутається в житі,
Малинові пера губить із крила.
Губить воно, губить, що робити має?
В небі наліталось досхочу.

В стиглім житі вітер пера позбирає,
Все ж одно з хмарини хліба не печуть.

Ділимося читальним досвідом

- 1 Яке враження справила на вас поезія?
- 2 Які образи вас зацікавили?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Як ви вважаєте, яку пору року зображує поет? Відповідь обґрунтуйте.
- 2 Пригадайте, які твори про ранню осінь ви знаєте. Які ознаки бабиного літа зазвичай описують? Що змальовано в цій поезії? Опишіть картину, яка постає у вашій уяві.
- 3 Який образ є центральним у творі? Поміркуйте, як міг народитися цей образ? Які враження реального світу могли лягти в його основу?
- 4 4. Якби ви малювали ілюстрацію до цього твору, які кольори ви дібрали б? Відповідь обґрунтуйте.

Досліджуємо самостійно

- 1 Запишіть перші чотири рядки поезії та прочитайте їх виразно. За можливості зробіть аудіозапис і послухайте його. Чи відчуваєте ви ритм вірша? Що його створює?
- 2 Ваші однолітки, відповідаючи на це запитання, висунули й обґрунтували дві гіпотези. Учні однієї групи вважали, що ритм створює чергування одиниць мовлення і пауз. Вони склали таку схему й пояснили її елементи:

— одиниця мовлення

/ — коротка пауза

// — довга пауза

Даленіє вечір в бабиному літі,

~~~~~ / ~~~~~ //

І поміж тополі з поля до села

~~~~~ / ~~~~~ //

Гусеня хмарини плутається в житі,

~~~~~ / ~~~~~ //

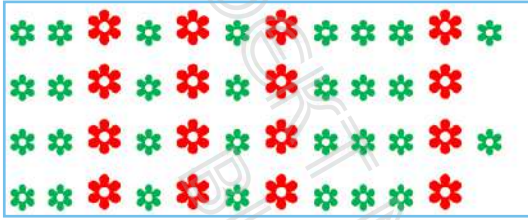
Малинові пера губить із крила.

~~~~~ / ~~~~~ //

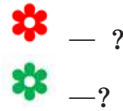

Ілюстрація Ніни
Денісової до
поезії Миколи
Вінграновського

- Перевірте, чи правильно складено схему. Чи потребуєте ви під час читання коротких пауз у середні рядка? Відповідь обґрунтуйте.
- Учні іншої групи вважали, що ритм створює чергування наголошених та ненаголошених звуків, і склали таку схему:

Поміркуйте, що позначають елементи схеми:

- Перевірте, чи правильно учні склали схему чергування наголошених і ненаголошених звуків. Що для цього треба зробити?

Підказка! Порахуйте кількість наголошених звуків у кожному рядку й позначте їх (наприклад, літерою А); порахуйте кількість ненаголошених перед / між / після наголошених і позначте їх (наприклад, літерою Б). Складіть буквену схему і порівняйте її зі схемою ваших однолітків, зробіть висновок.

- Як ви вважаєте, хто дав правильну відповідь на запитання *Що створює ритм вірша «Даленіє вечір в бабиному літі...»*? Відповідь обґрунтуйте.

- А** правильну відповідь дали учні першої групи
- Б** правильну відповідь дали учні другої групи
- В** правильні відповіді дали учні обох груп

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в команди, виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

- 1 Поміркуйте, чи впливає обраний поетом ритм на сприйняття поезії.
- 2 Прочитайте уважно два останні рядки поезії. Чому в них виникає образ хліба?
- 3 Яким постає ліричний герой поезії?

Виявляємо творчі здібності

Якими малюнками можна проілюструвати поезію? Опишіть їх у короткому есе або намалюйте.

Димить стерня над синіми ярами...

Димить стерня над синіми ярами,
Ряхтить²⁹ між кленами рожева далина —

²⁹ *Ряхтіти* — виділятися дрібними плямами на якому-небудь фоні.

І полином надихавшись сповна,
Встає зоря вечірня з полина...
Кого мені — в розхристаному полі?
Тут серце переборює думки,
Тут дні мої зливаються в роки,
Тут уливаються вони у колоски...
Кого мені?
Кого мені, глибокомудра земле?
Чи, може, поля? Ось мої поля...
Чи роду-племені? Тут рід мій, і сім'я,
І мир, і злагода... Собі ж не ворог я!
Кого мені?..
В моїй душі неспокій — день мій кожен,
Що ніч у ніч заснути він не може,
Передчуттями сизими тривоже,
Пришпорює неначебто коня...
Димить стерня...

Ділимося читацьким досвідом

- 1 Яке враження справила поезія «Димить стерня над синіми ярами...»?
- 2 Які почуття, емоції ви переживали, читаючи поезію?

Досліджуємо самостійно

- 1 Прочитайте уважно перші чотири рядки поезії. Знайдіть у них епітети і метафори, повтори слів.
- 2 Який епітет видався вам найяскравішим, найнесподіванішим? Поміркуйте, чому *яри сині*, а *далина рожева*.
- 3 У чому незвичність запропонованої поетом метафори?
Міркуймо так: *Метафора — це ... У поезії Миколи Вінграновського зоря, як жива істота, ... Вона ще й здатна відчувати...*
- 4 Яке слово вжито в цих рядках двічі? Із чим асоціює образ *полину*? Пригадайте, у якій поезії він траплявся? Що символізував *полин* у творі Миколи Вороного «Євшан-зілля»?
- 5 Яка картина постає у вашій уяві, коли ви читаєте ці рядки? Опишіть її.

- 6 Прочитайте уважно наступні п'ять рядків. Знайдіть питальні речення. До кого звертається ліричний герой твору?
- 7 Який епітет привернув вашу увагу? Поміркуйте, чому поет називає поле *розхристаним*?
- 8 Знайдіть у цих рядках анафори (єдинопочаток). Зверніть увагу, у рядку, який починає низку анафор, слово тут стоїть поруч зі словом *серце*. До яких асоціацій це спонукає? Який звуковий образ навіює повтор: *тут, тут, тут*?

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи або пари і спробуйте пояснити прихований смисл рядків, які починаються словом *тут*. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

Наприклад:

«Тут серце переборює думки» — ймовірно, так можна сказати про безмежну любов, яку несла ані висловити, ані пояснити. Адже серце є символом почуттів, які ми не здатні аналізувати. Недарма кажуть: відчуваю серцем, серцю не накажеш...

Розмірковуємо над текстом твору

Яким постає ліричний герой поезії? Доберіть три прикметники, які, на вашу думку, найточніше його характеризують.

Виявляємо творчі здібності

Підготуйтеся до виразного читання вірша. Візьміть участь у конкурсі читців.

Вже неминуче буде сніг...

Вже неминуче буде сніг
З хвилини на хвилину...
Завіє сніг і наш поріг,
І в полі бадилину.
За ноги вхопить вітер дим,
А сніг і дим завіє,
Ще й білим язиком твердим
Прилиже дим, як вміє.

Хвоста розпушить курці сніг
І пожене за вітром,
Останні яблучка із ніг
Зіб'є із віт над світом.
До айстр останніх припадає
Губами сніговими —
І тихо їм щось доведе,
І забіліє з ними...
Під самим садом обрій ліг
На сіру павутину...
Вже неминуче буде сніг
З хвилини на хвилину...

Ділимося читацьким досвідом

Яке враження справила поезія «Вже неминуче буде сніг ...»?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яким постає ліричний герой цієї поезії? Які почуття, емоції він переживає?
- 2 Які виразні образи створює поет, щоб передати радість очікування оновлення?
- 3 Наведіть приклади епітетів, метафор.

Виявляємо творчі здібності

Якими малюнками можна проілюструвати поезію? Опишіть їх у короткому есе або намалюйте.

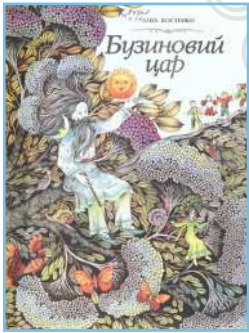
Ліна Костенко

(Народилася 1930 року)

Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 року в містечку Ржищеві на Київщині в сім'ї вчителів. Здобувши середню освіту, навчалась у Київському

Ліна Костенко

Обкладинка збірки віршів «Бузиновий цар» Ліни Костенко (художник Вікторія Ковальчук, 1987)

педагогічному інституті та в Літературному інституті. У 1957 році видала першу поетичну збірку «Проміння землі», а згодом — книжки «Вітрила» й «Мандрівка серця». Поетеса протестувала проти арештів української інтелігенції, підтримувала переслідуваних радянською владою митців. Через це друкувати її твори було надовго заборонено. Книжка поетеси «Над берегами вічної ріки» побачила світ лише в 1977 році (після шістнадцятилітньої перерви). Помітною культурною подією стала публікація її роману у віршах «Маруся Чурай». Перу Л. Костенко належать книжки «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур», «Річка Геракліта», «Берестечко», вірші для дітей «Бузиновий цар» та ін.

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

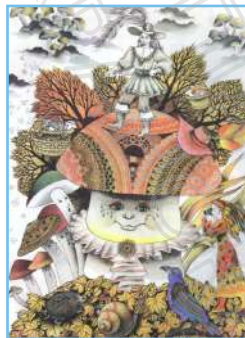
- 1 Що нового ви дізналися про поетесу Ліну Костенко? Яку освіту здобула Ліна Костенко?
- 2 Яку назву мала її перша поетична збірка? Чи зацікавила вас ця назва? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
- 3 У збірці «Бузиновий цар» зібрано твори Ліни Костенко для дітей. Розгляньте ілюстрації Вікторії Ковальчук до віршів збірки. Яке враження вони справляють? Які цікаві деталі ви помітили? Поміркуйте,

«Соловейко застудився»

«Берези по коліно у воді»

«Ліс на світнку»

«Вербові сережки»

яким може бути художній світ твору, якщо до нього можна зробити такі незвичні ілюстрації. Чого ви очікуєте від читання поезії Ліни Костенко?

Світлі малюнки природи

Ліна Костенко володіє рідкісним даром творчого осучаснення традиції. Її лірична героїня вирізняється духовним аристократизмом, високою культурою почуттів, людяністю, щирістю. Вічну тему «людини і природи» поетеса розкрила в різних варіантах. Це і збереження довілля, і природа та сенс життя й призначення людини, і любов до рідної землі.

«Синій» осінній день і прощання з літом. Осанна... Хвалебний релігійний вигук назустріч осені. Айстри, птахи, що летять над полем, і людський сум. Згасання літньої краси і пишності, туга за літніми днями й неминучість змін — як у природі, так і в житті. Ритміку поезії «Осінній день, осінній день, осінній!» формують не лише повтори окремих слів, а й звуків — алітерації й асонанси. Вони увиразнюють гармонію людських переживань із яскравим малюнком осіннього довілля.

Ілюстрація
до вірша Ліни
Костенко
«Мурашки
думають про
зиму» (художник
Лідія Голембровська,
1991)

Алітерація — повторення однакових приголосних звуків для підвищення інтонаційної виразності поетичного твору.

Асонанс — повторення однакових голосних звуків у поетичному творі.

У вірші «Дощ полив...» панорама довілля так само єднається зі світлим настроєм ліричної героїні. Краса й водночас простота природи, авторська увага до деталей, позитивні емоції — усе налаштовує на переживання гармонійної єдності людини й довколишнього світу.

Осіnnий день, осінній день, осінній!

Осіnnий день, осінній день, осінній!

О синій день, о синій день, о синій!

Осанна³⁰ осені, о сум! Осанна.

Невже це осінь, осінь, о! — та сама.

Останні айстри горілиць зайшлися болем.

Ген, килим, витканий із птиць, летить над полем.

Багдадський злодій³¹ літо вкрав, багдадський злодій.

І плаче коник серед трав — нема мелодій.

Ділимося читацьким досвідом

- 1 Яке враження справила поезія? Які почуття ви переживали, читаючи її?
- 2 Які образи поезії вас зацікавили, вразили своєю незвичністю?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 У першому рядку п'ять слів, але безпосередньо інформація міститься лише у двох — *осінній день*. Поміркуйте, з якою метою в цьому рядку вжито повтори? Оберіть відповідь / відповіді з-поміж запропонованих варіантів або додайте свою. Вибір обґрунтуйте.
 - A У такий спосіб ми не лише дізнаємося, про що йтиметься у вірші, а й маємо можливість на мить уявити свій осінній день, краще налаштуватися на сприйняття твору.
 - B Повтори привертають увагу, ми розуміємо: ця інформація надзвичайно важлива — тривожна чи радісна — для того, хто пише / промовляє ці слова.
 - B Повтори допомагають зрозуміти, що *цей* день якийсь особливий, він вирізняється або серед інших *осінніх*, або від попередніх *не осінніх*.

³⁰ *Осанна* — молитовний вигук стародавніх євреїв і християн. У переносному значенні — уславлення кого-, чого-небудь; слава, хвала.

³¹ *Багдадський злодій* — персонаж арабських казок «Тисячі й однієї ночі»; спритний злодій, який дав обіцянку більше не красти, але мусив її порушити: для порятунку від смерті себе та своїх друзів поцупив килим, що літає.

Г ?

- 2 Які повтори містить другий рядок? Поміркуйте, з якою метою їх подано. Відповідь обґрунтуйте.
- 3 Які кольори зазвичай асоціюють з осінню? А якого кольору постає осінній день у поезії? Яка картина зринає у вашій уяві, коли читаете *осінній ... о синій день ... о синій?* Опишіть її. Презентуйте свій опис однокласникам та однокласницям, послухайте їхні відповіді. Однакові чи різні картини ви описували? Чому?
- 4 Прочитайте уважно третій і четвертий рядки. З'ясуйте незрозумілі слова. Поміркуйте, чому поруч із майже молитовним уславленням — *Осанна осені* — вжито слово *сум*. Які почуття, на вашу думку, переживає лірична героїня твору? Доберіть слова для характеристики внутрішнього стану ліричної героїні з наведених синонімічних рядів або додайте свої. Вибір обґрунтуйте.

Сум, жаль, журба, зажура, туга, скорбота.

Радість, утіха, відрада, розрада.

Покора, смирення, сумир'я.

Збентеження, хвилювання, страх, занепокоєння, тривога, неспокій сум'яття.

- 5 В останніх чотирьох рядках створено яскраві образи ранньої осені: цвітіння останніх айстр, пташок, що збираються у вирій. Як ви вважаєте, змальована картина природи суголосна з настроєм ліричної героїні чи ні? Відповідь обґрунтуйте.

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи або пари, виконайте завдання. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

- Чому в останніх рядках поезії виникає образ *багдадського злодія*?

Досліджуємо самостійно

Якою постає лірична героїня цього вірша? Схарактеризуйте її.

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Скористайтесь електронним додатком й послухайте пісні Ольга Богомолець, Зої Слободян на вірш Ліни Костенко «Осінній день, осінній день, осінній!».

Чи сподобалися вам пісні? Відповідь обґрунтуйте.

Дощ полив...

«Дорога після дощу» (Надія Мандрикова-Дончик 1970)

Дощ полив, і день такий полив'яний³².
Все блищить, і люди як нові.

Лиш дідок старесенький, кропив'яний³³,
блискавки визбирує в траві.

Струшується сад, як парасолька.

Мокрі ниви, і порожній шлях...

Ген корів розсипана квасолька
доганяє хмари у полях.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Яке враження справила поезія? Чим зацікавила?
- 2 Знайдіть у перших двох рядках епітет. Який яскравий образ він допомагає створити? Яким ви уявляєте полив'яний день?

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи або пари, підготуйте відповідь на запитання, презентуйте її однокласникам та однокласницям.

- Як ви вважаєте, хто такий дідок старесенький, кропив'яний, котрий блискавки визбирує в траві?

Ілюстрація-підказка:

- З'ясуйте, які засоби художньої виразності мови застосовано в рядку *Струшується сад, як парасолька*. Поясніть, як і чому міг народитися такий художній образ.

³² *Поли в'яний* — покритий поливою. Поли ва, або глазу р — скляниста маса, що наноситься на керамічний виріб і згодом обпалюється при значній температурі.

³³ *Кропив'яний* — виготовлений із кропивових. Із довгих і міцних волокон окремих видів кропиви виготовляють пряжу для тканини, що йде на пошиття одягу, вітрил і мішків.

Ірина Жиленко

(1941—2013)

Ірина Володимирівна Жиленко народилася 28 квітня 1941 року в Києві. Дитинство минуло на Черкащині. Після середньої школи та університету працювала в редакціях київських газет і журналів. За багато років видала близько двадцяти своїх книжок, зокрема: поетичні збірки для дітей «Достигають колосочки», «Вуличка мого дитинства», «Казки буфетного гнома».

Поетеса писала про радощі життя, які протиставляла сірим будням. Уміла помічати святкові моменти у простому і звичному: родинному побуті, спілкуванні з друзями, спогляданні природи. Критик Д. Дроздовський поділився

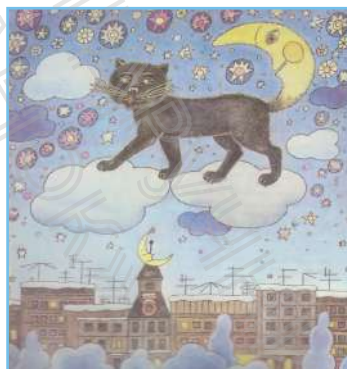
Ірина Жиленко

теплими враженнями від знайомства з цією незвичайною людиною: «Ірина Жиленко зберігала в собі якусь дивовижну дитинність. Вона, як маленька дівчинка, дивувалася світу. Шукала краси».

 Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

Складіть запитання за змістом прочитаної статті

підручника про життя і творчість Ірини Жиленко. Об'єднайтеся в пари й поставте запитання одне одному.

Працюємо з різними видами інформації

Розгляньте обкладинки збірок для дітей та ілюстрації до творів Ірини Жиленко. Які з них вас зацікавили? Які особливості поетичного світу, на вашу думку, відбивають ці ілюстрації? Відповідь обґрунтуйте.

Казковий світ дитинства («Підкова»)

У поезії існує такий творчий прийом — очуднення. Це коли автор або авторка прагне вразити читачів і читачок та пропонує їм ну дуже несподіваний погляд на світ. Можна назвати цей погляд казковим, адже він дійсно виводить нашу уяву поза межі буденності, дивує і вражає новизною.

Ірина Жиленко майстерно використала очуднення у вірші «Підкова». Усе в ньому фантастичне, перейняте новорічним настроєм. Ось хоча б різнобарвний сніг — зелений, рожевий, блакитний, ніжно-фіалковий! А можливо, він здається таким у світлі новорічних ялинкових гірлянд?

У цих яскравих декораціях свята з'являється Дід Мороз, а загублена його конем чарівна золота підкова, немов дарунок долі, потрапляє до рук героїні — «Щоб все мені збулося!». Та зрештою минають святкові дні, підкова, як і належить, повертається до її власника, а в душі героїні лишається тепле відчуття пережитого щастя.

Підкова

Ірина Жиленко

Була зима. Ішов зелений сніг.
За ним — рожевий. Потім — фіалковий.
І раптом протрюхикав на коні
Дідусь Мороз. І загубив підкову.
Та не просту. А золоту. Таким,
на місяць схожим, серпиком лежала, —

аж розгубились в небі літаки,
кричали: «Мамо!» —
Й крильцями дрижали.
А я знайшла. Сказала їй: — Світи
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —
Зійшлися і роззявили роти
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...
Круг них світився то зелений сніг,
то голубий, то ніжно-фіалковий.
Вони стояли вперто, день при дні, —
зачарувала їх моя підкова.
Що ж, покладу підкову в чемодан,
куплю я шубу. А тоді поїду
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,
вже так і будь — віддам підкову Діду.
Оце і все. А сніг звичайним став.
Легкий і рівний, пада, пада, пада...
Роти закрили всі сімсот роззяв.
І розійшлись... І полягали спати.

Ділимося читацьким досвідом

- 1 Чи цікаво вам було читати цю поезію? Чи вплинула вона на ваш настрій?
- 2 Якби настрій можна було б передавати кольорами, який ви обрали б?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Чи здивував вас початок вірша? Чому? Як уже в перших рядках звичайне переплітається з дивним, фантастичним?
- 2 Поміркуйте, чи може мати якесь нефантастичне пояснення змальована поетесою картина: сніг, який ніби змінює свій колір, Дідусь Мороз, серпик місяця на снігу, літачки, що кричать і ніби тріпочуть крилами, сімсот роззяв?

Світлина-підказка

Новорічна ялинка у Івано-Франківську (2019)

Досліджуємо самотійно

- 1 Знайдіть у тесті поезії епітети. Поміркуйте, яку роль вони відіграють у творі.
- 2 Пригадайте, що таке персоніфікація. Знайдіть цей художній прийом у тексті поезії. Поміркуйте, з якою метою використовує його поетеса.
- 3 Якою постає лірична героїня твору? Схарактеризуйте її.

Виявляємо творчі здібності

Пригадайте зимовий день, який вразив вас своєю незвичністю. Розкажіть про нього в короткому есе.

Оксана Радушинська

(Народилася 1979 р.)

Оксана
Радушинська

Оксана Петрівна Радушинська народилася 27 вересня 1979 року в місті Старокостянтиніві на Хмельниччині. Здобула журналістську освіту. Працювала в різних газетах, нині веде передачі на радіо й телебаченні. Пише сценарії для культурно-мистецьких програм і шоу.

Письменниця є авторкою поетичних книжок для дорослих і дітей: «Світанкові сни», «Казки яблуневого снігопаду», «Сонячне зайчєня», «Веселкові кольори», «Павучок без імені» та ін.

Поетичні пейзажі

Про творче покликання Оксана Радушинська написала: «У кожному своєму слові, котре залишаю на папері, в комп'ютері чи у просторі, я прагну зберегти оту думку, яка сповнює серце ладом, яка допомагає бачити красу в дрібних, звичайних, буденних речах. Не для того, щоб переінакшити світ. А для того, щоб додати до нього зовсім трішки любові».

Обкладинка книжки Оксани Радущинської «Щоденник Славка Хоробрика, або Пригоди хлопчика-міліціонера» (малюнки Р. Скиби, 2012)

Обкладинка книжки Оксани Радущинської «Сонячне зайчєня» (2004)

Обкладинка книжки Оксани Радущинської «Зелен-день, або чарівні русалчині коралі» (2013)

У вірші «Як дивно пахне перший сніг...» авторка саме так — зі щирістю й любов'ю — відгукується на звичайні речі. Дивно, зимно, світло, п'яно — такими словами описує вона запах першого снігу. А ще цей сніг нагадує їй пісню, журбу, подих, літо...

У поезії Оксани Радущинської важлива не логіка, а гра образів, незвичне поєднання слів, як, наприклад, у вірші «Гупають яблука — трави толочать...». Авторка використала дуже цікаві персоніфікації, звукові образи, а ще анафори — для увиразнення поетичного ритму.

Читацький практикум

Як дивно пахне перший сніг...

Як дивно пахне перший сніг —
Солодкуватим духом лісу,
А ще — відлигою зі стріх
І чимось, схожим так на... пісню...
Як зимно пахне перший сніг —
Розбитим глечиком з водою,

На листям метений поріг
 І чимось, схожим так з... журбою..
 Як світло пахне перший сніг!
 Так пахнуть яблука на сходах —
 Тим, що їжак украсти зміг
 І чимось, схожим так на... подих...
 Як п'яно пахне перший сніг —
 Ледь гіркуватим димом-вітром,
 Здається — радістю для всіх
 І чимось, схожим так на літо...

Ділимося читацьким досвідом

Яке враження справила на вас поезія? Які образи зацікавили, здивували, вразили?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Якою постає лірична героїня цієї поезії? Доведіть, що в буденному лірична героїня здатна бачити незвичне.
- 2 Які почуття, на вашу думку, переживає лірична героїня? Відповідь обґрунтуйте.

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в групи, виконайте завдання, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

- Кожна строфа поезії закінчується несподіваним асоціативним образом: пісня, журба, подих, літо. Спробуйте пояснити, чому з'явилися саме ці асоціації.

«Вечір. Перший сніг»
 (Костянтин Степанюк, 2019)

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте картину Костянтина Степанюка «Вечір. Перший сніг». Які асоціації народжуються у вас від споглядання цієї картини?

Обираємо завдання на свій смак

- Які спогади, образи викликає у вашій пам'яті перший сніг? Складіть «асоціативне гроно», поясніть свої асоціації.

- Напишіть есе «Перший сніг».
- Намалюйте ілюстрації до вірша «Перший сніг»

Гупають яблука — трави толочать...

Гупають яблука — трави толочать,
 Нічка тумани дозором послала.
 Хтось ще до ранку дощами застрочить
 Темні краї у небес покривала.
 Гупають грози в дійницю діряву
 Десь, аж за скиртами жовтого літа.
 Хтось із садів ніч будитиме мляво,
 Дідухом вріши у снопики світла.
 Запеленає знов місяця в роси,
 Що за годину до ранечку сходить.
 Мо, то й не яблука гупають босо,
 Може, то хтось попід вікнами ходить?
 Наче душа попід вікнами ходить...

Ділимося читачьким досвідом

Яке враження справила на вас поезія? Чи вплинула вона на ваш настрій?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Прочитайте уважно першу строфу поезії. Чи можете ви визначити, коли відбуваються описані в ній події? Якої пори року? У яку частину доби? За якими ознаками ви можете це визначити?
- 2 Пригадайте, що таке персоніфікація. Якими людськими якостями наділяє поетеса явища природи?

Міркуймо так:

Гупають яблука. Дієслово *гупати* має кілька значень, одне з яких — з шумом ударяти, бити по чому-небудь (гупати в двері, гупати ногами), тож гупання яблук нагадує чи то тривожний стукіт, чи то важкі кроки людини. Це враження посилюється наступними

словами — *трави толочать*, адже *толочити* — теж багатозначне слово. Його лексичне значення — і приминати, надломлювати трав'янисті рослини, і топтати, наступати ногами. Отже, уже в першому рядку персоніфікація допомагає за простими природними явищами бачити незвичне, несподіване.

- 3 Запишіть інші приклади персоніфікації з перших чотирьох рядків.
- 4 Прочитайте уважно вірш до кінця. Знайдіть приклади персоніфікації. Чи можна сказати, що наділення природи людськими якостями — провідний художній прийом твору? Відповідь обґрунтуйте.
- 5 Який образ, створений поетесою, вас найбільше вразив, зацікавив?

Працюємо з електронним додатком

Скористайтесь електронним додатком і послухайте пісню «Колискова», літературною основою якої стала поезія Оксани Радущинської. Яке враження справила пісня? Чи суголосні слова й музика в цьому творі?

Виявляємо творчі здібності

Поміркуйте, яка музика була б суголосна прочитаним вами поезіями Оксани Радущинської? Опишіть її.

Узагальнімо?

1. Мариністичний пейзаж створено в поезії
 - А Оксани Радущинської
 - Б Лесі Українки
 - В Ліни Костенко
2. Образ *хмарки-гусенятка* постає в поезії
 - А «Осінній день, осінній день, осінній...»
 - Б «Дощ полив»
 - В «Даленіє вечір в бабиному літі...»
3. Поетичний звукопис у зображенні пейзажів властивий поезії
 - А Ліни Костенко «Осінній день, осінній день, осінній...»
 - Б Оксани Радущинської «Гупають яблука — трави толочать...»
 - В Лесі Українки «Тиша морська»
4. Авторка вірша «Підкова» —
 - А Ліна Костенко
 - Б Ірина Жиленко
 - В Леся Українка

5. У Лапландію має намір їхати лірична героїня твору
А «Вже неминуче буде сніг...»
Б «Підкова»
В «Як дивно пахне перший сніг...»
6. Образ *кропив'яного дідка* постає в поезії
А Ліни Костенко
Б Ірини Жиленко
В Миколи Вінграновського
7. Увідповідніть поетичний рядок і назву твору.
1. *Роти закрили всі сімсот роззяв*
 2. *Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій*
 3. *Править хтось малим човенцем*
- А «Осінній день, осінній день, осінній...»
Б «Даленіє вечір в бабиному літі...»
В «Тиша морська»
Г «Підкова»

Віртуальна бібліотека

Щоб більше дізнатися про особливості поетичного бачення світу, прочитайте твори Яківа Щоголіва «Косарі», Івана Франка «Дрімають села», «Розвивайся лозо, борзо», «Червона калино», Лесі Українки «Мрії», «Як дитиною, бувало...», Максима Рильського «Дощ» («Благодатний, довгожданий...»), «Осінь-маляр із палітрою пишною...», Ігоря Калинця «Стежечка», «Блискавка», «Веселка», «Криничка», «Дим» (зі збірки «Дивосвіт».), Ганни Чубач «Зустріч з літом», «Трава дитинства», Ірини Жиленко «Жар-птиця», Анатолія Мойсієнко «Весна», «Випурхнули грози», «Вітер», «Хвиля».

Дитинство видатних українців

Марина Павленко

(Народилася 1973 року)

Марина Павленко

Марина Степанівна Павленко народилася 30 березня 1973 року в селі Старичах на Львівщині в сім'ї вчителів. Дитинство провела на Черкащині. Закінчила Уманський педагогічний університет, працювала вчителькою початкових класів, а нині викладає в рідному університеті. Їй належить авторство низки поетичних збірок та прозових творів, зокрема: казки «Домовичок з палітрою», «Домовичок повертається», повісті «Русалонька із 7-В, або прокляття роду Кулаківських», «Миколчині історії», «Чи шкідливо ходити покрівлями гаражів?», «Райдуга в решеті. Про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко». А ще письменниця дуже захоплюється малюванням, навіть ілюструє деякі свої книжки.

Обкладинки творів Марини Павленко

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Де і коли народилася Марина Степанівна Павленко?
- 2 Де минуло її дитинство?
- 3 Яку освіту вона здобула?
- 4 Із чого почалася її професійна діяльність?
- 5 Які книжки для дітей вона створила? Які з цих книжок ви читали?
- 6 Яке захоплення має Марина Павленко? Розгляньте її ілюстрації.

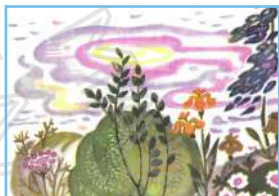
Ілюстрації Марини Павленко до книги «Райдуга в решеті. Про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко» (2014)

Художньо-біографічна проза

Марина Павленко в книжці «Райдуга в решеті» знайомить читачів з відомими представниками нашої культури. У цій роботі їй став у пригоді науковий університетський досвід: «Наукові навички знадобились мені, коли писала книгу про «видатних дітей»: Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса й Ірину Жиленко. Усі вони стали мені неймовірно близькими, мовби в шкурі кожного побувала, бо перед написанням довелося провести чималий обсяг дослідницької роботи».

То що ж це за література, котра вимагає спеціальної дослідницької роботи?

Цю особливу літературу називають художньо-біографічною: вона не відхиляється від фактів із життя реальних людей, однак творчо, з елементами художнього домислу ці факти осмислює. Наприклад, зображує емоції, переживання, духовні пошуки героїв. Це гібридна література, оскільки поєднує можливості наукового дослідження та художнього твору.

Ілюстрації Лариси Іванової до творів Павла Тичини «Хор лісових дзвіночків», «Гай шумлять...», «А я у гай ходила...» (1972)

Звідки люди черпають своє натхнення? Звісно, з часів дитинства! У розповіді «Янголи для Павлуся Тичини» письменниця розкрила дитячі враження поета, наділеного незвичайним даром інтуїтивного заглиблення у природні процеси.

Пригоди іншого героя та його несвідоме поривання до духовних висот — основа історії «Небезпечні польоти Василька Симоненка». Марина

Павленко запропонувала власну версію того, як сільський хлопчина, котрий над усе мріяв бути льотчиком, дістався своєї справжньої висоти: «Такий ось швидкий і стрімко-вертикальний шлях... Із малого полтавського села — в класики».

Ділимося читацьким досвідом

- 1 Пригадайте, які твори Павла Тичини ви читали, вчили пам'ять.
- 2 Чим запам'яталися вам твори митця?
- 3 Чи цікаво вам було б дізнатися про дитинство поета? Про те, як він відчув мистецьке покликання, які перешкоди мусив долати на життєвому і творчому шляху?

Читацький практикум

Янголи для Павлуся Тичини

(Уривки)

... Перший янгол двері відчиняє,
другий янгол столи застеляє,
третій янгол
хрещеному народженому
рабу Божому щастя й долі шукає...

Із пісківського замовляння

Павлусевій радості немає меж! Мало того, що літо в розповні, що на канікули додому приїхав, та ще й цього вечора мама постелила їм з Іванком не в хаті — у садку! Саме достигають яблука, треба стерегти від злодіїв. Бо такі щепи, яких понасаджували Павлусь із татом, у селі — дивина. Торік, як почали достигати, хтось полакомився на чуже добро: і яблука обнесли, і гілку відчахнули! <...>

Лежать Павло з Іваном, а вгорі, і внизу, і довкола — мов царство Боже. Манять-поближують зорі — душі чийсь. Невдоволено постогнує під кожухами втоптана трава. Довкола сюрчать коники. Десь ген аж під Волошинівкою — далекі голоси дівочі пісню виводять. Попискують у своїх нічних клопотах жителі підземного царства. Покрикують нічні птахи, надривається жаб'ячий хор із озерець урочища Попівка. Пошелестують крізь медово-яблучні сні переморені бджоли в татових вуликах... <...>

А зверху яблуня віти розпростерла. Покректує стомлено: нелегко-бо тримати на собі й обважнілі плоди, і всипане зорями небо. І затишно під цим яблуневим шатром, і духмяно, й п'яно. І зовсім не страшно. Їй-Богу, такої ночі лихо не може ходити світом — лиш добрі янголи!

Може, то й не яблуня, а любляча вродлива мама Марія простерла свої крила над Павлусем, і над Іванком, і над усіма своїми тринадцятьма дітьми: чотирма вічними янголятками й тими дев'ятьма, що вижили?

А може, яблуня — це долоня, яку тримає над хлопчиком його небесний покровитель? Адже кожна з трьох дат Павлусевого народження, які називатимуть його майбутні біографи: 23, 27 чи 28 січня 1891 року — шановує святого Павла! Хто-хто, а тато Григорій на святцях

Ілюстрація до книги
«Райдуга в решеті. Про
Павла Тичину, Надію
Суровцову, Василя
Симоненка, Василя
Стуса, Ірину Жиленко»
(художник Марина Павленко,
2014)

знається. Він же, як і покійний мамин тато Василь Савицький, — псаломщик, дяк Пісківської Свято-Троїцької церкви. Ну, ще вчителем сільської дівчорі підробляє, поставивши два довгі столи просто у своїй хаті. Предки ж татові були козаками. Тичина Гнат навіть служив полковим старшиною в самого Богдана Хмельницького!<...>

Але й тато, і мама в нього — найкращі. Ех, як добре, що, крім святого Павла, охороняє хлопчину й любов найрідніших! Гарно мати старших братів і сестер! Павлусь знайшовся в родині Тичин сьомим: після Василя, Проні, Полі, Михайлика, Ірини та Іванка. Потім народились іще Оксанка, Євген, Кость, горбатенька Олеся, Наталочка й Сергієко...

Усі обдаровані, всі його, Павлуся, люблять. Може, правду кажуть, що сьоме дитя в сім'ї — особливе? Сім барв у веселки, сім нот у пісні, сім днів у тижні... Він так і залишається «мізинчиком»: чи того, що справді худенький та дрібний, чи того, що «Павло» з латини й перекладається як «маленький»?

Тільки чоло високе та очиська на півлиця. Під чолом тим усе працює думка, а очиська світ у себе так і вбирають! Гарно ж довкола, Господи! Павлусеві здається, що все — наче крізь нього самого проходить, перетинаючись у ньому тисячами вражень-променів... А він — мовби струна, що натягнута між небом і землею, між зорями й комашками.

— Ну, як полізе цієї ночі крадій — хай начувається! — солодко зітхає брат, уможуєчись під рядном.

А Павлусеві не дуже хочеться, щоб цієї ночі хтось закрадався. Хоч і кортить дізнатися, чиїх нечистих рук діло!

— Може, віщій сон накликати? — розмірковує. — Яке там Проня замовляння казала?

Ілюстрація до книги
«Райдуга в решеті. Про
Павла Тичину, Надію
Суровцову, Василя
Симоненка, Василя
Стуса, Ірину Жиленку»
(художник Марина Павленко,
2014)

«Ложусь я на Сіянських горах спать — три янголи в головах стоять!..»

— «...Один янгол все бачить, — продовжує Іван. — Другий янгол все чує, третій янгол все знає...»

— «...І мені скаже, найду чи потеряю!» — завершують уже дуєтом.

Проте чи янголи не поспішали, чи хлоп'яче хвилювання передалось яблуням і навіть грушам за блакитною лавочкою, але сонний настрій мов рукою зняло.

— Пригадуєш, Павлусю, як я тебе до бурси³⁴ готував?

— Еж, ткнув мені в руки Священну Історію, замкнув у чулані, а сам гулять повіявся! — усміхнено потягується Павлусь. — А як ти мене водив на заняття до репетитора Голобуцького? Їй же право, і сам не вчився, й мені не давав!

— А що? У Голобуцьких, може ж, і справді хвіртка не одчинялась! Мусили вертатись додому! — виправдовується старший брат.

— ...І гасати у квача, в опуки, в гилки чи куці-баби, еж?!

— Може, хтось іскаже, що ти погано вивчився? Прийняли ж. Усі хвалять тебе! І регент, і математик Бекаревич!..

— Ну, з математики я не дуже, сам знаєш! Бекаревич любить мене за те, що мапи з географії креслив йому та розмальовував і що гарно в хорі співаю!

— А викладачі Соловійов, Львов, Зосимович?! Надто ж — учитель малювання Михайло Жук! За щось же і він, і бурсаки й називають тебе позаочі: «святий Павлусь»! Ядлівський дядько правду казав, що з тебе якийсь архієрей³⁵ вийде!

Дяка Богові, темна нічка не виказала, як Павлусь зашарівся від братових похвал. Ні, святим чи архієреем він бути аж ніяк не збирається. Після бурси чекає семінарія, а потім...

³⁴ Бурса — підготовчі класи духовної семінарії, навчального закладу для підготовки християнського духовенства.

³⁵ Архієрей — повновладний очільник духівництва церковно-адміністративного округу — єпархії.

Спробувати б у Петербурзьку академію художеств, але грошей навіть на дорогу нема... Навряд чи йому, як молодому Шевченкові, пощастить на багатих друзів... Доведеться в Комерційний інститут, бо забриють у солдати царської армії!..

А поки що, справді, Павлусь не лише гарно вчиться і відпрацьовує навчання-проживання незамінним дискантом³⁶ у бурсацькому хорі. Ще регент доручає йому підучувати новачків. Понавчав так і Чоботька, і Трубеньова, і Копійку, і меншого брата Євгена (теж у бурсі вже), і Грицька Верьовку (майбутнього видатного композитора). Через уже дорослого брата Мишка прилучається в Чернігові до все нових шедеврів музичних. Ще трохи — й гратиме на кларнеті, гобої, бандурі, фортепіано. А ще — почне складати музику сам, хоч у цьому не признається навіть братам. <...>

Павло Тичина з першою вчителькою Серафимою Морачевською, 1930 рік

Українські книжки Павлусь отримав аж у першому класі Пісківської земської школи — від любкої вчительки Серафими Миколаївни Морачевської. За відмінне навчання. «Під землею» Марії Загірної та «Байки» Леоніда Глібова. До цього ж удома на припічку під лампою вже лежали різні церковні календарі й «Тарас Бульба» Миколи Гоголя.

Надихнута Іванком та гарними згадками, Павлусева душа озивається піснею:

— Зоре моя вечірня-а-ая, зійди над горо-о-ою!..

Іванко підхоплює. Пісня бринить, набирає сили, додає смутку й краси і без того прегарній ночі.

— Еж, ми-бо гадали спершу, що це пісня народна, сільська! — згадав Павло, щойно dospівали. — А тоді побачили її в односельця Данила Коцюра в «Кобзарі»!

³⁶ *Дискант* — високий дитячий (переважно хлопчачий) голос із специфічним звучанням.

— ...Тараса Шевченка! — згідливо продовжує брат.

— Книжку дід ховав за сволоком — заборонена... От би десь у Чернігові таку дістать, привезти, батькам почитать!.. А ще б — Лесю Українку, Івана Франка... І Михайла Коцюбинського — це ж він у Чернігові, недалеко... От би побачити! Хоч краєм ока!

— Ах, як же божественно пахне! — втягує носом яблучний дух Іванко.

— Мудрець Григорій Сковорода, кажуть, теж любив цей запах... І Біблію коло себе...

— Ну, ти таки — святий Павлусь! Не те, що я! Пам'ятаєш, як тато сварився на мене, коли я став бурсаком: «Дві двійки, негіднику, привіз!». А ти, малий, зазирає і в корзину плетену, і в кишені мого пальта — все тих «двійок» шукає? — Угу...

Вже й не знає Павло, чи слухає він ще брата, чи вже полинув кудись у раннє дитинство, де співали йому в колисочку Проня і Поля «Пішла киця по водицю...». <...>

— Ай!!!

Хтось із усієї сили вдарив Павлуса по голові.

Хлоп'як схоплюється і знетямлено роззирається навколо. Що за мана, що за проява?!! Замість стелі — небо і яблуневе гілля? Замість білих хатніх чи бодай монастирських стін — дерева і трави?

— Га? Що? — прокинувся й Іванко...

Еж, та це вони з братом послалися нині в саду, злодіїв пильнують! Але чом це на лобі надимається гуля?

— Мене... вдарило щось... — розтирає ґулю Павлусь.

— Певно, злодії! — підскаочив братик.

Обое налякано роззираються.

Небо вгорі й собі набурмосюється («хмарніє», «перегулюється» — так би сказала їхня любя мама), зорі наїжачились, поховались...

— Яблуко! — радісно скрикує Іван.

Яке яблуко? До чого тут яблуко?

— Осьде воно, в узголів'ї! Схотілось йому впасти, от і цупнуло тебе по голові! — Іванко нахилиється, бере в руки «нахабного» перестиглого фрукта. Сміється Павлусь. <...>

Тривога потроху відпустила хлоп'ячі серця. Здалося, чи справді щось було? Може, злодіїв чи страх розігнали янголи? Оті, що їх накликали-замовляли перед сном?

...Шкода: безсилі янголи відвернути майбутні нашествия-нещастя! Бо через два роки, 1906-го, теж отакого-от пишного літа родина Тичин осиротіє. Втратить 56-літнього батька Григорія Тимофійовича Тичину... <...>

Чи то допоможе Кобзаревий дух, чи то знову пролопотять над Павлусем янгольські крила, але знайдуться сили вистояти, навіть сягати все вищих і вищих мистецьких вершин. Музика й малярство, невід'ємні від юного Тичини, тепер якнайдосконалішим чином втіляться ще й у Слові. А ще через рік напишуться перші справді вартісні твори. Наче причащення-привітання:

Блакить мою душу обвіяла,
Душа моя сонця наміряла,
Душа причастилася кротості трав —
Добридень я світу сказав!..

А далі підуть все сонячніші й музичніші, все геніальніші, «сонячно-кларнетні» поезії. Ніби зняті з неба, зіткані з трав, із води зі Святої Криниці за селом, бджолиного хору татової пасіки, з маминої пісні... Чи просто — вихоплені з довколишніх мочалищських та рокитнянських лісів, пісківських березових гаїв, суворих сосон, столітніх верб над щаснівським шляхом, вікових пісківських лип неподалік майдану... Ті вірші мовби одмічені печаттю Божого Духу. І всі — з Великого Серця, з Великої Любові. До світу, до рідних Пісок, до України. Недарма ж 1910 року великий Михайло Коцюбинський, що його таки зустріне Павлусь, особисто визнає в юнакові Павлові Тичині великого поета!..

...Янголи не відвернуть 1915 року і смерті Павлової мами...

І страждань закоханого Павлового серця не відвернуть.
<...>

На жаль, безсилі будуть порятувати Павлову чисту невинно-дитячу душу й від найстрашнішого — диявольського ярма, яке вже готується кривавим режимом нової совєцької імперії!

...Короткий спалах державності України 1917 року Павло переживе як особисте щастя. А її криваву загибель — як власну непоправну трагедію. Ця трагедія обернеться не лише залякуванням, утисками його особисто та репресіями його братів Івана і Євгена. Але й — масовими розстрілами, війною, нестатками, розкуркуленням, голодомором 1933-го, знову війною і знову голодом — 1946-47 років... <...>

Мати поета
Марія Василівна
(уроджена Савицька)

...І ніяково закриватиме «вид свій» Перший янгол, спостерігаючи вимушені поступки Великого Поета низькому й підлому червоному дияволу, який «обступає, просто в груди рубає»... Ці поступки мимоволі віддалятимуть Поета від Істини, якій служив і якої прагнув усе попереднє життя. <...>

Але, але... Але Третій янгол — таки звеселяє серце! Адже, попри все, Поет не поставить свого підпису під жодним наклепом, він уперто допомагатиме (зокрема грошима) молодим поетам, прийматиме в своїй київській квартирі в'язнів совєцьких таборів, як-от Надію Суровцову та інших репресованих... А 1959 року Павло Тичина виявиться єдиним депутатом, котрий добровільно піде з усіх своїх височенних постів. Бо відмовиться підписувати закон, котрий дозволяє українцям не вивчати рідної мови.

А розкішне панно «Біле і чорне» викладача бурси й семінари, відомого художника Михайла Жука (він уважатиме Тичину своїм найкращим і найлюдянішим учнем) назавжди зафіксує юного Павла Тичину в образі янгола!

Юнацькі тичининські вірші довіку нашіптуватимуть людям щонайкращі почуття! Його перша книжка «Сонячні

кларнети» — одне з наймузичніших, найживописніших, найсвітліших творінь української та світової поезії.

Фрагмент панно «Чорне і біле» (Михайло Жук, 1912—1914)

«Я — дужий народ! Я — молодий!», — пророкуватиме збірка нове і вже остаточне відродження Україні. <...>

— Ку-ку-рі-ку-у-у!.. — накликають неминучий ранок настирливі півні, й у саду розвидняється.

Розвидняється й у Павлуса на серці. Вітер, пахощі, навіть усі нічні шелести щезли, натомість починає випадати роса. Дивно, що розбудили хлопчину півні, а не звична світанкова прохолода! Заснули-бо ненавмисне, лягати не мали, то й не вкривались!

...Павлусь здійняв руку, щоб перехреститись-привітатись зі світом. І здивовано помітив, що вони з Іванком дбайливо укріті-обкутані теплими ковдрами..

Наче крильми.

Ділимося читацьким досвідом

Чи сподобалося вам читати художньо-біографічний твір? Чи помітили ви якісь відмінності між звичайним прозовим твором (оповіданням, повістю) і художньо-біографічним?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Марина Павленко зібрала чимало фактів про життя Павла Тичини, його рідних, але осмислила їх творчо. Поміркуйте, які елементи художнього домислу є у творі. Наведіть приклади й обґрунтуйте свою відповідь.
- 2 Яким постає маленький Павлусь у творі? Доберіть п'ять прикметників, які, на вашу думку, характеризують образ, створений Мариною Павленко.
- 3 Який епізод твору вам сподобався найбільше? Перекажіть його.
- 4 Які проблеми порушено у творі? Оберіть відповідь /відповіді з-поміж запропонованих варіантів або додайте свою. Свій вибір обґрунтуйте.

А прагнення до здійснення мрії

- Б** морального вибору
- В** становлення особистості
- Г** розвитку таланту
- Д** ?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте ілюстрації Марини Павленко до свого твору. Якими постають маленький Павлусь, його родинне коло на цих малюнках? Чи суголосні зображення й текст твору? Відповідь обґрунтуйте.

Небезпечні польоти Василька Симоненка

(Уривки)

...Упаду я зорею,
Мій вічний народе,
На трагічний і довгий
Чумацький твій шлях.

*Василь Симоненко.
«Стільки в тебе очей...»*

Навчальні піруети

Стільки пам'ятає себе Василько, він хотів стати льотчиком. Як тільки загуде в небі — бігом надвір! Геть і ложку покине. Забуде і борщ, і мамині пиріжки, начинені смаженим борошном. Адже в небі — сталевий птах (це вам не чорногуз із їхньої повітки!) крилами розтинає хмари!.. Оце висота! Оце доля!

<...>

Хоч нічого в них героїчного, нічого від романтичної льотчицької долі. Мама Ганна, в колгоспі наробившись, вечорами цокотить на швейній машинці — сусідів обшиває. Дід Федір Щербань, колгоспний комірник, після роботи косить, порається біля худоби та читає книжки-газетки. Василькові тільки й «польотів», що в розкрилені мамині руки, коли приходить увечері з роботи. Або — дідусеві назустріч, коли той із поля

чи з базару в Лубнах несе онукові гостинчика «від зайця»: окрайчик хліба, яблуко чи бублика. І то — це коли Василько маленький був, а нині пів парубка, семикласник уже!

Ілюстрація до книжки
«Райдуга в решеті.
Про Павла Тичину,
Надію Суровцову,
Василя Симоненка,
Василя Стуса, Ірину
Жиленко» (художник
Марина Павленко, 2014)

У війну літаки не вабили, а лякали. Були схожі на чорні хрести й несли в собі смерть і руїну. Правда, щойно 1943-го їхнє село Біївці звільнили од німців, Василько з Льонею Щербанем і собі спробували трохи «повоювати». Не льотчиками, то хоч піхотинцями. Ну, а піхоті чи льотчикам треба вміти стріляти.

Війна одгриміла, проте снаряди, патрони, гранати zostались. Всі хлопчаки тоді «запасли-ся»: Гриша Симоненко автоматні диски прикопав у схованці, дід його — пістолети на сінокосі познаходив, Льоня ящиком патронів розжився. Василько ж озброївся в рідній клуні. Там, коли замерзали Удай і болота, часом переховувались партизани, і в очеретяній стрісі лишили... нагана й гвинтівку! Тож хлопці — за зброю. Висадили зі стріхи десант у бур'яни і дрібними перебіж-

ками — в береги.

...Однак та перша військова операція скінчилась поразкою. Постріли з болота неабияк наполохали селян. «Солдатів» швидко виловили, зброю відібрали, босі вояки під грізним конвоєм Параски Щербань, і насмішкуватим поглядом чорногуза з клуні прибули додому. Увечері зазнали ще й публічного суду.

Хлоп'ячі вуха палали від батьківсько-дідівських зітхань, бідкання і докорів.

— Дурило мале! — трималась за серце заплакана мама. — Це ж тільки Божа ласка, що лиха не сталося!..

Але справжні герої не відступають. <...>

Одначе мріяти — кожен може. Чого лиш не понамріюється, коли цілих дев'ять кілометрів тюпариш до школи, а потім, відучившись, — тих самих дев'ять дринзаяєш назад? З 1942 року

Василь учився в Біївцькій початковій, потім ходив до семирічки в сусідніх Єнківцях, а тепер — до десятирічки в село Тарандинці. Колись у Тарандинцях служив писарем Васильків прапрадід (теж Федором звався). Тільки прапрадід собі щодня верхи їздив, а хлопець — пішака. Як тепло й сухо — мовби й нічого. А дощами-снігами одяжа-взувачка не встигала за ніч висихати на грубці. Пальто ж у Васі — вітром підбите, чоботи — босий слід знати...

Але до школи — це закон! <...>

— Тяжко тобі, Васю? — мама жаліє.

— Та чого там важко? — віджартовується-відсміхається каро-зеленими очиськама. — Доки дійду до школи — всі уроки повторю. Доки назад — усі пісні переспіваю!

Отже, мріяти — не сокирою махати! Проте і за рубанням дров чи очерету (дідусь уже старенький, хлопець — головний хазяїн у домі) мріяння Василька теж не покидає. Города копає — мріє, сіно згрібає — мріє, худобу пореє — мріє!..

Льоні простіше: постановив собі, що стане поетом, і вперто прямує до мети. А тут же пером і папером не обійдешся! Треба щось робити, бо ж, як у Біївцях кажуть, без підпалу й дрова не горять!

...Нові «навчальні» польоти відбулись на Удаї, що несе по-важно глибокі води через село.

Місцева парубота придумала такого собі лука. З усіх сил нахилиється донизу молода верба. Двоє тримають за гілки-шасі, доки «льотчик» не вибереться на «фюзеляж» і не вчепиться руками за «рулі повороту» — верхівку.

— Три... чотири! — командують хлопці. — Від гвинта!

І — в-в-відпускають дерево.

Воно розправляється і пружиною викидає того, хто на верхівці, в річку. Пілот іде на зниження! Є контакт — геройський бульк у воду! Та-а-аке добро! І страх, і гордість, і, головне, безмежна радість польоту!

Але якось Василько, не втримавшись, «важелі» випустив завчасно...

Впав із триметрової висоти. Не у воду. Зайшов у штопор на берег, у мокрий пісок.

Лежма лежав кілька днів, так спина боліла. Згодом начебто минулось. Але — чи минулось?.. <...>

Наступний «політ» відбувся на пасовиську, де Василь, після гусей і свиней, уже вибився на вищу сходинку пастушої «школи» — пас корівчину. Добре у веселому товаристві серед безмежного зеленого простору щось вигадувати. Давно минулися дитячі ігри в цурки, в гилки, в рогатки й луки, в катання коліщати, в м'ячі, звалені з коров'ячої шерсті. Тепер Василь упевнено приборкує і найноровішого коня, вправно атакує «фашистів» поміж «окопами», спритно добуває вогонь кресалом і губкою.<...>

А зараз парубота забагла «політати» на старому вітрякові, що кострубато стирчить у полі над енківецьким шляхом. Баки заправлено, датчики настроєно, автопілот увімкнено...

...Василько й не пам'ятає до пуття, як це сталося. Знає, що був політ, була висота — потім усе зникло...

Того вечора пастушки принесли його додому в рядні. Ні встати, ні поворухнутися ще довго не міг.

«Хоч би нічого собі не відбило!!!» — товклось у стривожений, передчасно посивілій маминій голові.

І це ж при тому, що змалку, вічно голодне й худюче, перехворіло всіма можливим болячками!

Помалу одужав. Минулося. Минулося?..

Набирання висоти

У чеканні того часу, коли зможе сісти в літак, Василько не лише «тренується». І не лише «відмінно» — та що там відмінно — блискуче! — навчається в школі. А й принагідно, між іншим, «шліфує» себе у Слові.<...> Віршують у Василевому роду, крім Олексія Щербаня, ще й дядько Петро Щербань, трохи — брат по батькові (точніше, по безбачченству) Гриша

Симоненко... Навіть відомий критик і письменник Прокіп Мисник — їхній далекий свояк. Зрештою, і мама, вже яка зайнята селянською та кравецькою роботою, а завше вдатна до влучного слівця, до гарної пісні! Згодом Ганна Федорівна збере почуті в рідному селі примовки-приказки в окремий зошит під назвою «Перлини поміж людей». Василь умісне обминає думку ще й про тата, котрий, кажуть, теж має літературний дар. Бо ніякий дар не може бути вищим за талант совісті, людяності, відповідальності! Сам він через ціле життя пронесе зароджену в дитинстві зневагу до забудькуватих невірних «пошти-батьків» і лицарську повагу до Жінки, до Матері.

Але найбільше будить Васильків поетичний дар дідусь Федір. Не лише тому, що Федір Трохимович нема-нема — та й забалакає «прикладно», римою. А ще й тому, що останні гроші віддасть на книжки для коханого внука. Головне — ті благодатні розмови довгими вечорами на печі або влітку на сінокосі. Кінця нема тим подорожам у минуле до свого роду, до рідної України!..

«Ми йдемо через сінокіс, і темніє над нами небо, і дзвенить земля на тисячу ладів, і я слухаю. Слухаю небо, і слухаю землю, і слухаю дідову мову. І в серце моє вливається якась незрима сила, що на віки вічні прив'яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови», — напише через роки.

І справді, манить Василька вже не так небо, як ця земля на межі полтавського степу й чернігівських лісів, наповнена буйною зеленню та розкішними черноземами.

— Діду, а Україна — найкраща?

— Батьківщину, як і маму, люблять не за те, що вона краща за всіх, а за те, що — твоя, рідна.

...Можна все на світі вибирати, сину,

Вибрати не можна тільки Батьківщину...

— промовлятиме Василева пісня «Лебеді материнства». Облетить ця пісня, як і чимало інших Симоненкових поезій,

увесь світ: Василева однокласниця почує її аж у Канаді. Чи ж варто мріяти про успішніші польоти?..

Лише 1947 року Василько з Льонею не те що літати — ходити не могли. Безсило повзали по молодесенькій травичці й «випасали» молоду кропивку, вишукували шпичаки, рогіз... Мало помагають млинці з жолудів (жолудяники), із висівок чи липового листя... Піти б на скошене поле й по стерні в рогозяний кошик колосків назбирати (однак пропадуть!) — так далеко ж... І об'їждчики стережуть, голодних дітей проганяють!..

Цей рік — рік уже третього для совєцької України голоду.

«Піснею про Сталіна починаєм день!» — наче на глум, бадьоро виспівує радіо. «Кращих ми не знаємо на землі пісень!» — знесиленими голосами підхоплює шкільний хор... А про голод наказано мовчати!

Мовчати? Хібо що до пори, до часу! Льоня он уже тихцем заримував тужливі рядки — відгук на недавню голодну смерть дівчинки Марійки, в яку був закоханий. Проте Василько відчуває: тут треба слів не «плакальних» — якихось інших. Яких? Ну, яких же?!!

Портрет Василя Симоненка
(В. Клименко. 1985)

...Чи не тоді вперше й прийшла підсвідома думка: гарним льотчиком зможе стати і хтось інший. Василь же мусить зробити щось таке, що... Що під силу буде лише йому одному! І це «щось» може стати його власним ПОЛЬОТОМ. Може, значно важчим, відважнішим, хай навіть — небезпечним... Але — його власним. І — щонайвищої висоти!

Справжні слова вже десь вибулюються-народжуються у Василькові. І згодом таки вилюються в сміливих поезіях «Жорна», «47 рік» та інших. Саме Василь Симоненко один із перших прорве мовчанку і скаже те, що давно болить його народів!

Але ж боротися з брехливим злочинним суспільством — це завжди ризик!.. Тому юнак не спиняється в польоті. <...>

Рівняється на тих, кого так любить із сотень жадібно «проковтнутих»-прочитаних, майже вивчених напам'ять книжок. Тарас Шевченко, Іван Франко, Василь Стефаник, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Павло Тичина, Александр Блок, Сергій Єсенін, Едуардас Межелайтіс, Еріх Марія Ремарк, Ернест Гемінгвей...

Пізніше, як зазначить Лілія Шитова, проникне в таємниці забороненого совецькою імперією «Розстріляного відродження»: у творчість майже нікому не відомих тоді Миколи Зерова, Василя Еллана-Блакитного, Тодося Осьмачки, Валеріана Підмогильного, Василя Чумака, Євгена Плужника, Миколи Вороного...

Що далі, то старанніше нарощуватиме «висоту», вимоги до власних текстів. Тому й надрукується вперше нескоро: аж 1 грудня 1957 року, в газеті «Черкаська правда». Навіть укладе такі собі 5 заповідей справжнього поета. Його майбутній черкаський колега-приятель, журналіст Микола Сніжко ці заповіді чітко запам'ятає і перекаже нащадкам:

1. Знати мову, якою пишеш. (Говорити українською мовою, а не «на українській мові»).
2. Стати освіченою людиною.
3. Не бути байдужим до людей.
4. Працювати до сьомого поту.
5. Мати те, що від Бога, — талант.

Шкода, що так недовго розвиватиметься його талант, шкода, що обірветься на злеті, на порозі, може, найкращих творів...

Але навіть за цих умов наш чорнявий високочолий хлопча, чиє ім'я в перекладі з грецької означає «володар», «господар» чи «цар», устигне стати Володарем Неба, Найвищою Висоти...

Такий ось швидкий і стрімко-вертикальний шлях («кабрирування» по-льотчицькому). Із малого полтавського села — в класики.

Прямісінько у безсмертя.

Ділимося читацьким досвідом

Яке враження справив цей твір, його герої? Чи зацікавила вас постать Василя Симоненка? У який спосіб ви могли б дізнатися більше про видатного українського поета?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Які реальні факти з біографії Василя Симоненка подано у творі Марини Павленко? Що ви дізналися про матір, батька, дідуся поета?
- 2 Яким постає малий Василько? Доберіть п'ять прикметників, якими, на вашу думку, можна схарактеризувати образ, створений Мариною Павленко.
- 3 Чи можна назвати Василька «зразковою» дитиною? Чому письменниця й педагог Марина Павленко не приховує, що дитячі витівки Василя були не завжди безпечними?
- 4 Який епізод вам сподобався найбільше? Перекажіть його.
- 5 Які «заповіді» справжнього поета уклад Василь Симоненко? На вашу думку, яких із цих заповідей варто дотримуватися й людям інших професій?
- 6 Чому цей твір називають художньо-біографічним? За допомогою Т-схеми визначте біографічні та художні елементи.

Факти з біографії

Художній вимисел

Віртуальна бібліотека

Щоб більше дізнатися про художньо-біографічну прозу, видатних людей, прочитайте твори Оксани Іваненко «Тарасові шляхи» (Розділ «Чорний шлях»), Євгена Білоусов «Лесина пісня», Олександра Дерманського «Дитинство без олівців» (про Волта Діснея), Оксани Луцевської «Таємниці натураліста. Дитинство Чарльза Дарвіна», Олександра та Наталі Шевченків «Король Фредді (Про Фредді Мерк'юрі)», Олександра Гаврош «Останній в'язень. (Дитинство Адальберта Ерделі)», Ірини Костюченко Серія «Видатні особистості. Біографічні нариси для дітей».

Гумор і сатира

Остап Вишня

(1889—1956)

Павло Михайлович Губенко (Остап Вишня — літературний псевдонім) народився 13 листопада 1889 року на хуторі Чечві неподалік містечка Грунь на Полтавщині (нині Охтирський район Сумської області). Був другою дитинною в багатодітній сім'ї відставного солдата Михайла Кіндратовича Губенка та його дружини Параскеви Олександрівни. Закінчив початкову, потім двокласну школу в Зінкові, далі здобував освіту в Київській військово-фельдшерській школі, куди брали солдатських дітей і сиріт.

Працював фельдшером, але медицина його не приваблювала. Екстерном³⁷ закінчив гімназію й вступив до Київського університету.

У літературу прийшов як гуморист і сатирик, видав збірки «Діли небесні», «Вишневі усмішки (сільські)», «Кому веселе, а кому й сумне», «Вишневі усмішки кримські», «Українізуємось», «Вишневі усмішки літературні», «Вишневі усмішки театральні» та ін.

Радянська влада переслідувала українських письменників за їхні національні переконання. У 1933 році Остапа Вишню за фальшивим обвинуваченням заарештували й засудили до розстрілу.

Остап Вишня

Обкладинка книжки
«Остап Вишня.
Дітям» (художник
Віктор Боковня, 1989)

³⁷ *Екстернат* — це форма отримання освіти, яка передбачає самостійне вивчення навчальних програм.

Ілюстрація до
усмішки Остапа
Вишні «Все життя
з Гоголем» (художник
Віктор Боковня, 1989)

Згодом цей вирок замінили на десятирічне ув'язнення в концтаборі. Йому пощастило вижити й через десять років вийти на волю та повернутися до творчості. Тоді гуморист видав нові книжки «Весна-красна», «Вишневі усмішки», «Отак і пишу», «Великі ростить». Уже по смерті письменника були повністю опубліковані його «Мисливські усмішки».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

Складіть запитання за змістом прочитаної статті підручника про життя і творчість Остапа Вишні. Об'єднайтеся в пари й поставте запитання одне одному

Працюємо з різними видами інформації

1 Розгляньте уважно портрет Остапа Вишні. Які деталі на портреті свідчать про те, що письменникові притаманне почуття гумору?

- 2 Чи зацікавила вас постать українського письменника-гумориста? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?

Чого плакати?

Навіть у непрості часи Остапа Вишню не зраджували почуття гумору та здатність до самоіронії. Недарма писав про себе таке: «Все життя гумористом! Господи! Збожеволіти можна від суму!». А твори свої зазвичай називав усмішками й пояснював: «Чого плакати? Мені нове життя усміхається. І я йому усміхаюсь! Через те й усмішки».

Гумор — відображення смішного в людині й житті. Це доброзичливий і веселий сміх, який допомагає нам звільнятися від недоліків. У більшості людей він викликає усмішку, а не образ.

Усмішка — різновид гуморески, що поєднує побутові або пейзажні описи з авторськими відступами. У її основі — якась комічна ситуація чи комічне зіткнення персонажів, а оповідь завжди дотепна.

Усмішка — це різновид гуморески. У ній так само є комічний сюжет і легкий доброзичливий сміх. Часто усмішка поєднує побутові або пейзажні описи з кумедними авторськими коментарями. Оповідь завжди дотепна — ось як у творах Остапа Вишні, який у пошуках натхнення часто звертався до народного джерела (у фольклорі чимало гумору, наприклад, в анекдотах).

Деякі люди весь час скаржаться на життя, інші ж, навпаки, до життєвих негараздів ставляться з гумором. Спробуймо розповісти про своє життя з гумором — трішки посміятися над собою. А чи легко це зробити? В Остапа Вишні є такі усмішки — автобіографічні — на тему дитинства: «Як ми колись учились» та «Перший диктант».

Це автобіографічні розповіді про життєві труднощі — з гумором. І справді — чого плакати?

Автобіографізм — відображення в літературному творі епізодів біографії автора або авторських думок і переживань.

Автор пригадав часи, коли українці не мали своєї держави — вважалися підданими Російської імперії. Нашу мову й культуру переслідували й забороняли. Навіть по селах нав'язували російську мову, у школах викладали чужу нам літературу. Прості люди нерідко дуже бідували — ледь зводили кінці з кінцями, але при цьому прагнули дати своїм дітям хоча б якусь освіту, виховували їх добрими й чесними. Твори Остапа Вишні про життєві труднощі, але не тільки. Вони насамперед про той народний оптимізм, який дає сили навіть у дуже складних обставинах залишатися собою, зберігати людяність, долати труднощі, не опускаючи рук, розвиватися...

Як ми колись учились

Дуже рано починалася за старих часів професійна на селі освіта.

Тоді вона починалася, коли Ванька або Одарочку було вже «одлучено» і коли Ванькові або Одарочці сорочка підіймалася вище колін і зав'язувалася вузлом на спині.

— Щоб не закаляло! А то воно в мене, вибачте, на втори слабеньке!

Ванько вже міцно тримався за материну спідницю і весь час:

— Мамо! Моні!

— Ось не мамай мені над душею! На ось дубця, пожени гуси за ворота. Він у мене хороший хлопець! Пожени, поже-ни! Мама на базар поїдуть, гостинця куплять! Отак, отак їх! Гиля,— кричи,— гиля! Отак! От цяця Ванько! От цяця! А Меланя кака,— вона мами не слухає! Жени, жени!

Це були перші кроки нашої освіти.

Пасти гуси, впасти їх так, щоб у чужі копи не вбралися, пригнати додому всіх до одного,— це була програма нашого «технікуму», першого, сказати б, курсу.

<...>

Вищий курс — це свині.

Самі ж ви, певна річ, розумієте, що це вже справа далека серйозніша, ніж гуси.

Свиню ви в самій сорочці не впасете. Тут уже обов'язково потрібні були штани... Хоч і з прорішкою ззаду, а проте штани, та ще й на одній підтяжці.

Замість дубця потрібний невеликий кийок.

Цю справу доручалося громадянинуві від шести років. Раніш — ні. Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а най'головніше — поважності.

Сказати:

— Аля! Бодай була вона тобі здохла!

Це не те, що невинне й наївне:

— Гиля-гиля!

Тут уже треба було, щоб свиня почувала над собою тверду руку, треба було вчасно й уміючи вхлудити її кийком, не хапаючись і не нервуючись, і, ніби так, між іншим, прослатись по вигоні басом:

— А куди ж ото ти пішла? Кочни, га? Куди ря-а-а-ба?

А потім солідно додати:

— Сибірки на тебе нема!

«Володарем» над свинями ми були до 10—11 років. Потім йшли такі «курси» нашої освіти:

Телята.

Вівці.

Корови.

Коні...

Переступивши на телячий курс, вже «дозволялося» вкрати в батька паперу й закурювати цигарку з кінського кізяку або прохати в прохажих (тільки не з свого села!):

— Дядю, закурить нема?

— Нема!

— Так дайте ж хоч сірничка!

В цей час (узимку) починалася й загальна освіта в місцевій церковноприходській або в народній школі...

Звичайно, коли була та школа та були чоботи, щоб у ту школу ходити.

Дійшовши до кінського курсу, увечері вже можна було, пригнавши коней додому, вискочити на вулицю, на колодки.

Коли мати було почнуть:

— Уже, сибіряко, хата тобі чимсь тхне! Уже на вулицю!

Ілюстрація до твору
Остаса Вишні «Як ми
колись училися»
(художник Віктор
Боковня, 1989)

Ілюстрація до твору
Остаса Вишні «Як ми
колись училися»
(художник Віктор
Боковня, 1989)

Можна було матері відповісти:

— Та?!

А як батько почнуть, краще мовчати. Бо в батька аргументи були значно солідніші:

— Ти не той, не дуже! Що ото чоботи вже бутилками пристроюєш? Ти мені дивись! Поб'ю на сукиному синові істика до цурки!

Батькові іноді тільки можна було сказати, та й то поти-хеньку:

— Та я хіба, тату, що?! Я ж — нічого...

Кіньми закінчувалася освіта в нашому «технікумі».

Освіта в «технікумі» провадилася однаково для хлопців і дівчат.

З певними, розуміється, відмінами: одночасно з «технікумом» хлопець вчився погоничувати, тесати, стругати, а дівчина — коноплі брати, тіпати, прясти, вишивати.

А далі функції хлопчачі й дівчачі різко розмежовувалися: хлопець ішов на плугатаря, на косаря, а дівчина на полільницю й на в'язальницю.

Співати вчилися разом на колодках. Співать — це обов'язково, як дихати. <...>

.....

А тепер, як подивишся, і семилітки, і десятилітки, технікуми, інститути, університети, академії...

Ой, як «тяжко» тепер нашій молоді!

Ділимося читачьким досвідом

- 1 Яке враження справив на вас твір? Чи цікаво було його читати?
- 2 Що вам сподобалося чи не сподобалося, здивувало, розсмішило чи засмутило у творі?

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Із чого починалася «освіта» в селі? Що робили на «першому курсі» «технікуму» життя? Як ви вважаєте, скільки років мало бути дитині, котрій доручали пасти гусей?

- 2 Які вимоги висували до гусячого наглядача? Яке покарання діставав той, хто «не складав іспиту» і не міг упоратися з покладеними на нього обов'язками? Як ви вважаєте, чи легко було маленькій дитині пасти гусей? Що могло завадити їй виконувати цей обов'язок?
- 3 Яким був «другий курс технікуму»? До якого віку дитина була «володарем» над свинями? Прочитайте виразно фрагмент твору, у якому про це йдеться. Поміркуйте, які почуття, настрої ви б хотіли передати своїм виразним читанням.
- 4 Якими були наступні «курси»?

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в малі групи або пари, дайте відповідь на запитання та презентуйте її однокласникам і однокласникам.

- Чому «курси» йшли в такій послідовності: телята, вівці, корови, коні?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Що таке усмішка? Чому свій твір «Як ми колись учились» автор назвав усмішкою?
- 2 Яким ви уявляєте оповідача твору? Скільки йому років? Який він на вигляд? Яка в нього вдача? Чи вдалося йому здобути справжню освіту, а не лише «телячі» або «кінські» курси «технікуму»? Відповіді обґрунтуйте.
- 3 Як оповідач ставиться до описаних подій?
- 4 Поміркуйте, хто герой / герої цієї усмішки?
- 5 Як до своїх героїв ставиться автор?
- 6 Якою в усмішці постає селянська родина? Як діти ставляться до батьків, батьки — до дітей? Відповідь обґрунтуйте.

Шукаємо відповіді разом

Об'єднайтеся в малі групи або пари, дайте відповідь на запитання та презентуйте її однокласникам і однокласникам.

- Розповідь про «професійну освіту на селі» викликає в нас усмішку. Але поміркуйте, чого насправді навчалися діти селян, яких рис набували під час виконання своїх «професійних обов'язків».

Подискутуймо?

- Що з досвіду виховання дітей у сільських родинах минулого варто запозичити в сьогодення?

Сприймаємо твори інших видів мистецтва

Розгляньте ілюстрації Віктора Боковні до усмішки Остапа Вишні «Як ми колись учились». Які епізоди проілюстрував художник? Яким постає на малюнках герой усмішки? Опишіть його. Чи суголосні малюнки загальному настрою усмішки?

Виявляємо творчі здібності

Підготуйтеся до виразного читання усмішки. Влаштуйте конкурс на кращого читця гумористичних творів.

За допомогою друзів зафільмуйте свій виступ і надішліть відео рідним, близьким.

Перший диктант

(Уривок)

III

Вже третю зиму ходив я до школи. Парася походила до школи тільки дві зими'ї на тому закінчила свою освіту, бо в нас іще добавилося троє братиків і сестричок, і матері самій годі було з такою оравою впоратися.

Чобітьми ми чергувалися вже з братиком Івасиком. І от одного дня після різдвяних канікул увіходить до класу Марія Андріївна та і звертається до нас, що ходили до школи третю зиму, були, значить, уже в третій групі:

— От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтесь і пишіть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

— І в книжечку не дивитися? — залунало з усіх парт.

— Не дивитися! На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? Пригадуйте, як

у книзі слова напечатані, бо траплятиметься багацько таких слів, що ви їх із книг списували... Не спішіть, думайте... Ну, починаю... Майте на увазі, що навесні будуть для вас випускні іспити (як ми називали — «здаменти»), а на іспитах обов'язково буде диктовка, диктант.

Почала Марія Андріївна диктувати.

Всього першого диктанта я вже не пригадую, але пам'ятаю одну його фразу дуже добре.

Диктувалося російською мовою, бо шкільна на рідній українській мові за царя на Україні не було.

Ось проказала Марія Андріївна:

— «По полю ехала с господами коляска, запряженная четвериком великолепных лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породы».

Прочитала Марія Андріївна це саме і вдруге... Ми зашелестіли зошитами, зашаруділи перами.

На другий день Марія Андріївна принесла перевірені наші зошити з диктантом.

Почала вона говорити про те, що написали ми перший диктант не дуже, сказати, удало, помилок багатенько, а коли згадала про ту коляску з господами та з собачкою «испанской породы» не витримала, зайшлася веселим сміхом, сміх перейшов у кашель, з очей полилися сльози, і вона вже просто впала в крісло, витирала сльози, реготалася й кашляла...

— Ну що ви понаписували?! О господи! І де ви таке чули? Ми понаїжачувалися...

— Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять із вас понаписувало: «...За коляской бежала и лаялася собачка из панской породы»... Де ви чули, що є на світі собаки панської чи не панської породи і щоб вони лаялися? Порода «испанская», есть такое государство — Испания, а собаки не лаються, а «лают», по-нашому «гавкають». Зрозумів? — запитала вона мене.

— Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав, пани їдуть, то й собака в них панської породи, батько часто говорить, що

їх пан та бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються...

— А воно, бач, і не так! — засміялася Марія Андріївна. — Та в тебе ще й без того багато помилок. Поставила я тобі двійку! Підтягтись треба! Сідай!

Я сів і ледве не заплакав:

— Здохла б вона йому, та собачка, разом із панами!.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Чому вчителька запропонувала учням написати диктант? Скільки років на той час ходив до школи оповідач? Який іспит, на вашу думку, мали скласти учні «третьої групи»?
- 2 Як учні написали диктант? Чому?
- 3 Прочитайте виразно фрагмент усмішки про те, як учителька оголошує оцінки. Які помилки в диктанті зробили майже всі учні? Чому це розвеселило вчительку?
- 4 Як оповідач пояснює вчительці, чому написав речення неправильно? А яка, на вашу думку, істинна причина того, що учні не зрозуміли текст диктанту? Яку проблему порушує в такий спосіб автор?

Подискутуймо?

Як ви вважаєте, чи важлива освіта для людини? Чим загрожує неосвіченість?

Виявляємо творчі здібності

Пригадайте кумедні випадки з вашого шкільного життя. Спробуйте дотепно розповісти про один із них. Запишіть свою розповідь або зафільмуйте й презентуйте її однокласникам та однокласникам.

Олександр Виженко

(1958—2018)

Олександр Євгенович Виженко народився 10 вересня 1958 року в Полтаві. Закінчив вісім класів, пішов працювати на

завод, потім служив на флоті. Під час служби приохотився до читання, щоб здійснити свою мрію — стати актором. Здобув фахову освіту й понад 30 років працював у Запорізькому академічному театрі молоді. Одночасно писав поезію і прозу. Автор книжок «Історія запорозьких козаків для веселих дітлахів», «Легенди та казки Хортиці», «Абетка для дорослих ще й діток, щоб мовний цвів садок», «Козацькі забави», «Крилатий вовк», «Живиця-чудовиця», «Байки запорозькі» та ін.

Олександр
Виженко

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

Яка інформація про життя і творчість Олександра Виженка вас цікавила? У який спосіб ви можете задовольнити свою цікавість? Складіть запитання за змістом прочитаної статті підручника. Об'єднайтеся в пари й поставте запитання одне одному.

Гумор у творах Олександра Виженка

Уже знаємо, що гумор — не злий сміх: він живить нас оптимізмом і трішки повчає, причому робить це ненав'язливо, по-доброму. На основі такого сміху й виник дотепний твір із комічним сюжетом — гумореска.

Ілюстрації до книжки Олександра Виженка «Історія запорозьких козаків для веселих дітлахів»
(художник Ж. Зінченко, 1992)

Гумореска — невеликий прозовий, віршований або драматичний гумористичний твір.

Вона може бути прозовою, віршованою, навіть драматичною. Її завдання дуже прості — звеселяти й виховувати. А ще вона здатна піднімати людям настрої, допомагає розвивати почуття гумору. Події та персонажі у гуморесках зазвичай кумедні, а мова може містити каламбури та інші словесні ігрові прийоми. Ну, й автора гуморесок називають... правильно! Письменником-гумористом!

У нашої літературі гумористів багато, наприклад, Степан Руданський, Володимир Самійленко, Остап Вишня, Олександр Ковінька, Павло Глазовий, Євген Дудар. До цього переліку можна додати й Олександра Виженка з його віршованими гуморесками.

Ось «Небилиця» — твір для маленьких діток, щоб розрадити їх і розвеселити. Можливо, у когось із вас збереглися в пам'яті схожі «улюблені вірші»? Як може птах літати під землею, а кріт у хмарах, як може слон плавати в океані, а тигри, леви й барси мандрувати на іншу планету?!

Річ у тім, що небилиця — це особлива гумореска з навмисним, для сміху, порушення логіки. А корисна вона тим, що тренує уяву й розвиває образне мислення. Ну й, звісно, здатна викликати легкий і радісний сміх — недарма ж бо Олександр Виженко назвав її «пречудовою хихітницею»!

Прочитайте гумореску «Велике цабе» й поміркуйте: напевно, всі колись зустрічали таких най-най, най-най, най-най? А як вправно автор використав можливості мови, особливо повтори та словесні ігри для того, щоб гумористично зобразити хвальків!

Читацький практикум

Небилиця

Небилиця є така:
Під землею птах літає;
Кріт у хмароньці живе;

Океаном слон пливе;
А всі тигри, леви й барси —
Подалися аж до Марса;
Люди в джунглі почвалали,
Сніг голками трамбували;
Джунглі — казка, диво-царство,
Щоб займатись ковзанярством.
У міста зійшлися сови;
Позлітались всі корови;
Підприємці з них чудові,
До роботи край готові.
Вже й товари експортують,
А кальмари їх купують...
Як же ловко жити в світі!..
Ви зі мною згодні, діти?
Якщо скажете мені: — «ні», —
Я скажу, що ваше «ні» — «Так!».
Адже наша небилиця —
Пречудова хихітниця!

Ділимося читацьким досвідом

Яке враження справив на вас цей твір? Чи весело було його читати?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Як ви зрозуміли назву твору? Чи відповідає вона змісту цього художнього тексту?
- 2 Поміркуйте, за яким принципом побудована «Небилиця». Оберіть відповідь із-поміж запропонованих варіантів або додайте свій. Відповідь обґрунтуйте.
 - А свідоме порушення логічного зв'язку
 - Б невідповідність дійсності
 - В надання предметам та явищам нехарактерних ознак
 - Г надання предметам та явищам невластивих якостей
- Д ?
- 3 Який зі створених автором образів видався вам найсмішнішим? Чому?

Подискутуймо?

Чи корисно читати «небилиці»?

Виявляємо творчі здібності

Вигадайте коротку прозову або віршовану «небилицю» за поданим або власним початком.

Мамонт увімкнув комп'ютер, щоб дістати звідти морозиво, і...

Стара черешня вийшла на палубу...

Мед за бджолами летів...

Зайшло відро в метро...

Обираємо завдання на свій смак

Об'єднайтеся в групи. Виконайте завдання.

- Облаштуйте в класі «Куточок сміхотерапії»: виготовте ілюстровану стінгазету або колаж із «небилицями», які ви написали.
- Улаштуйте конкурс на кращого «небиличника».

Заувага! Ці заходи можна провести в родинному колі. Запропонуйте рідним і близьким пограти в «небилиці», долучитися до створення колажу.

Велике Цабе³⁸

Велике Цабе
 Вихваляє себе,
 Велегучно вихваляє,
 Всьому світу сповіщає:
 Я — Цабе,
 Цабе-Цабище!
 Я найкраще!
 Я найвище!
 Я найдужче
 Й найвправніше,
 Наймудріше
 Й найславніше!..

Я — Най-най, най-най, най-най,
 Цабе-Рабе-Тарамбай!!!
 Позбігались мацяпури.
 (Дуже гордії натури)
 Теж взялися цвенькотіти.
 Гам такий — не можна жити!
 Я — Цабе!..
 Ніт — я!..
 Ніт — я!..
 Де тут правда і чия?
 Тільки й чути: «Я — най-най...»

³⁸ Велике цабе — іронічна назва поважної, впливової особи.

Гвалт — хоч вуха затуляй.
Гелготять усі підряд.
Отакий у них нелад.
Тільки ось що головне.
Хай хоч рік, хоч вік мине,
Не набридне там і сям
Вихвалитись хваліям.
Незмир, заїдня і бійка —
Наймиліші задавійкам.
Їм хоч вмири, а таки дай

Довести оте «най-най...»
Ми ж з тобою,
Мій читаче,
Посміємось з них добряче.
Носа пнуть — не наше діло.
Будем жити радо й сміло.
Пиху кинем за плече,
То вона і утече.
Творче серце, щире слово —
Миру й злагоди основа.

Ділимося читачьким досвідом

Яке враження справив на вас твір? Що вас у ньому зацікавило, розсмішило або засмутило?

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Пригадайте, що таке гумореска. Поміркуйте, чи можна так назвати твір «Велике цабе».
- 2 Як ви зрозуміли назву твору? Чи відповідає вона змісту гуморески?
- 3 Чи траплялися у вашому житті ситуації, подібні до описаної в гуморесці?
- 4 Чим небезпечні «вихваляйки»? Що письменник їм протиставляє? Що, на його думку, є основою «миру й злагоди»?

Досліджуємо самотійно

Чому читачам смішно, коли вони читають про велике цабе? Які фрагменти твору видалися вам найсмішнішими? Поміркуйте, які прийоми використовує автор, щоб досягти своєї мети — розсмішити читачів. Оберіть із запропонованих відповідей або запропонуйте свою. Висновки обґрунтуйте.

А перебільшення **Б** гра слів

В ?

Виявляємо творчі здібності

Поміркуйте, які ілюстрації можна намалювати до гуморески «Велике цабе». Опишіть їх або намалюйте.

Іван Андрусяк

(Народився 1968 року)

Іван Андрусяк

Іван Михайлович Андрусяк народився 28 грудня 1968 року в селі Вербівці на Івано-Франківщині. Закінчив Івано-Франківський педагогічний інститут. Працював редактором у різних видавництвах. Свою творчість розпочав у літературній групі «Нова дегенерація». Писав спершу вірші, а там і за прозу взявся. Серед його творів «Стефа і її Чакалка», «Сорокопуди, або Як Ліза і Стефа втекли з дому», «Кабан дикий — хвіст великий», «Вісім днів із життя Бурундука», «Третій сніг», «28 днів із життя Бурундука» та ін.

Іван Андрусяк над усе любить поезію: «Я, власне кажучи, не прозаїк. Принаймні за способом мислення, за світовідчуттям. І моя проза будується за законами не прози, а тієї ж таки поезії. Це «проза поета» — і ні на більше, ні на менше я тут не претендую. Просто час від часу виникає бажання «розширити рамці», бо хочеться сказати іноді більше, ніж може умістити вірш».

Перевіряємо, чи уважні ми читачі й читачки

- 1 Де й коли народився Іван Андрусяк? Де здобував освіту?
- 2 Із якою літературною групою пов'язаний початок творчості письменника?
- 3 Які прозові твори він написав?
- 4 Як Іван Андрусяк пояснює своє бажання писати прозою?
- 5 Чи зацікавила вас особистість письменника? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?

Про Бурундука-Бондарука

Якось Іван Андрусяк написав повість «Вісім днів із життя Бурундука». Таке прізвисько головному героєві Івану Бондаруку

дали однокласники — здогадайтеся, чому. В основі твору його шкільне життя, пригоди та дуже багато гумору. Ця повість стала настільки популярною, що її навіть почали викрадати! Недарма й сам автор нарікав на підступних зловмисників: «...більше десяти бібліотек мені повідомили, що Бурундука в них банально... вкрали!».

Що ж робити, як тому зарадити?! І письменник знайшов вихід: зобразив нові пригоди свого героя, який полюбився читачам і читачкам. І вже стало не 8, а 28. Ось так і побачили світ «28 днів із життя Бурундука». Художниця Ганна Осадко, авторка ілюстрацій, була просто в захваті, коли ділилася своїми враженнями від книжки: «Минуло кілька років — Бурундук підріс, змужнів і з'явилися нові історії про нього. І це було прекрасно! Я читала — і дивувалася, і реготала, і сумувала». Чому б і нам не спробувати — ближче познайомитися з таким літературним героєм?

Гумористична повість

Звісно, «28 днів із життя Бурундука» — повість, бо, як бачимо, твір розповідний, а в центрі оповіді — один головний герой. Та й 28 днів: для роману ніби замало, для оповідання забагато, а для повісті саме так. Усе сходиться. Тільки повість не проста, а гумористична: її герой трохи дивакуватий, кумедний та й у смішних ситуаціях не раз побував.

Лише зважайте, що гумор — це сміх легкий і доброзичливий. Він допомагає розбиратися в тому, що хвилює багатьох: у підлітковому віці людина завжди шукає, набуває життєвого досвіду, та що там — робить помилки й намагається їх виправити. І при цьому багато смішного трапляється. Одне слово, можна й треба про серйозне з гумором писати, як і робить Іван Андрусак.

28 днів із життя Бурундука

Повість
(Уривки)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

у якому забити гол виявляється не так просто, як здавалося

Усе, що я тобі розкажу, хай буде нашою таємницею. І ти пообіцяй — ні, тут же, одразу мені пообіцяй, що це залишиться між нами і що ти не будеш дуже сміятися!

А взагалі, смійся собі, на здоров'я, скільки завгодно, — я, правду кажучи, й сам ледве стримуюся, щоб не розреготатись, — але не насміхайся! Ну, бо кому приємно, коли з нього насміхаються? <...>

Ото й мені неприємно... Та іноді, бува, насміхаються.

Правду кажучи, не те щоб іноді — а таки частенько. Три рази на тиждень. Як тільки фізкультура, так і починається: Бурундук се, Бурундук те... А який я їм Бурундук?! Я Бондарук! Івась Бондарук! От!

Івась — це щоб із татом не плутали. Тато в мене Іван Бондарук, а я — Івась. Зручно, еге ж? І красиво!

А вони — Бурундук...

Ну, та чого гріха тайти — я таки трохи товстенький. Щокастий, як каже мама. Але тато в мене теж щокастий — і що ж? Його ніхто на роботі Бурундуком не називає, всі поважно так — Іван Іванович. А мене...<...>

...Ага, на чому я зупинився? Звісно, на фізкультурі! Особливо, скажу тобі, капосна штука — лазіння по канату. Бігати — ще куди не йшло: там хоч останнім, а прибіжу. Стрибати — те самé: у пісок же стрибаєш, а не в калюжу й не через рівчак із крокодилами. От якби через рівчак, то було б непереливки, а так — переживу.

Але ж той клятий канат — це понад мої сили! Підтягнутись на ньому я ще раз чи два можу, та як його там ногами перебирати — це для мене складніше за найскладнішу математику!

Ну, і ще козел... Не той, що рогатий і чоловік кози — то, взагалі, цап. А це гірше — це козел щонайсправжнісінький! Стрибати через нього — яка то для мене мука! Я так ні разу й не зміг — хіба на нього зверху колінами застрибну, та й усе. Далі буду перелазити, а вони — сміятися...

Але того дня саме п'ятниця була. А в п'ятницю фізкультура в нас останнім уроком. Одразу після математики, на якій — контрольна. І серйозна, скажу тобі, контрольна! Додавання-віднімання дробів — це не жарти. <...>

Насправді я математику не дуже люблю, мені більше мова-література подобається, — але й у дробах, якщо розібратись, нічого аж такого страшного нема. Головне: сісти, подумати спокійно, одне з одним зв'язати — і воно ніби самé вирішується, часом навіть цікаво буває.

Але то мені — а всі наші аж тремтять на перерві. Хто в підручник утупився, щось в останню мить звідти запам'ятати намагається, хто шпаргалки пише, а хто практичніший — той біля відмінників моститься, добираючи способу, як списати. Он уже й позад мене Іванюк увівся.

— Ти, — каже, — коли писатимеш, то сідай трохи боком, щоби я в тебе з-за плеча зошит бачив. <...>

Не встиг я відповісти Іванюкові, як тут Коза на дверях:

— Діти, Емілія Миколаївна захворіла, на фізкультурі будете самі. Хлопці хай у футбол грають, а дівчата можуть у класики пострибати чи через гумочки, як собі хочете. Тільки щоб усі на стадіоні були, я з вікна бачитиму! <...>

Коза — це наша класна керівничка, Любов Григорівна. У неї, кажуть, дівоче прізвище Козинюк було, тому її так і прозвали. <...>

Усі тут, звісно, загукали «ура», але якось млявенько — до фізкультури ще дожити треба.

А я тим часом до Іванюка розвернувся:

— Дам, — кажу, — тобі списати, якщо в команду візьмеш.

Іванюк — найкращий футболіст у класі, а може, й у цілій школі. З математикою він не дружить, зате з м'ячем такі фінти виробляє, що замилюєшся! Усі хочуть грати в тій команді, де Іванюк, та не кожного він бере. Ну, але цього разу мене візьме — ніде не дінеться...

— І не воротарем! — додаю. Бо воротарем слави не здобудеш. <...>

Глянув на мене Іванюк так підозріло.

— Гаразд, — каже. — Будеш захисником. Правим. Тільки дивись мені, зошита клади так, щоби я все бачив.

Я покладу — хіба мені важко...<...>

Те, що я не люблю фізкультури, ще не означає, що мушу не любити спорт. Тим паче футбол — хіба можна його не любити?! Це ж як у літературі: лише там кайфуєш від того, як красиво сказано, а тут — як красиво полетів м'яч. А краса — вона скрізь краса, навіть у математиці щось від неї є. Тільки там ухекаєшся, доки до краси доберешся...

Ну, в футболі ще дужче вхекаєшся! Я вже і так, і сяк бігаю, а шансу все нема та й нема. <...>

А гра тим часом затяглася. Ось уже вся школа й на перерву висипала, хлопці з паралельних класів обступили поле, вболівають. Навіть дівчата декотрі зацікавились. Ой, і ота задержівка, кісочки-бантики-сюсі-пусі, теж стоїть за чужими воротами... Оце так!

Ну про неї я тобі розказувати не буду, це моя справа. Ніні, навіть не мрій! Та нічого такого, просто капосна дуже, та й усе... Ніби ти у себе в паралельному класі такої не знаєш...

Отож-бо, давай краще про футбол!

Урок закінчився, а в нас ніяк до розв'язки не дійде. Рахунок 3:3, і нікому не хочеться без перемоги додому йти. Затялись — і край!

Ото саме тоді мені й випав шанс.

Я побіг уперед, до чужих воріт — дарма, що стою в захисті. Ні, не тому, що там ця задержівка — просто побіг. Ну, гра так складалася, розумієш?! <...>

Окинув Іванюк оком поле і — дивлюсь — бачить мене! Бачить — і вагається: пасувати чи ні? Я піднімаю руку, як ото справжні футболісти — пасуй, мовляв, я готовий прийняти.

Ну, тут Іванюк і пасонує...

Ото був, скажу тобі, пас!

Ти ніколи в житті не бачив такого пасу!

Краса!

Лялечка, а не пас!

Ідеальний, вивірений до міліметра...

Якби тут були селекціонери київського «Динамо», — ну, чи бодай фізручка Емілія Миколаївна побачила той пас, — то вже наступного дня Іванюк не вчився б у нашої школі й не списував би в мене додавання-віднімання дробів. Його в «динамівську» спортшколу на руках понесли б...

Отож, уяви собі ситуацію: захисники залишилися позаду, воротар далеко зліва, а я з боку правого крайнього, з позиції Олега Гусєва, виходжу на порожні ворота — і мені на хід філігранно котиться м'яч!

Що Іванюк зробив би в такій ситуації? Звісно, легеньким фінтом зупинив би м'яча перед самими воротами, покрасувався б — часу на це було достатньо, воротареві цілих дві, а може, й три секунди знадобилося б, щоби до нього добігти, — а тоді в останню мить із-під самісінького носа воротаря, знущаючись, закотив би м'яча у ворота. В цьому весь Іванюк — не може він, щоби не познущатись.

А я...

Я вирішив зробити інакше — пальнути зльоту, ефектно, так, щоб у воротах лиш сітка затріпотіла.

Та ні, не тому, що саме за сіткою ота задержівка стояла. Просто вирішив так — і все...

І пальнув зльоту...

І...

Не знаю, як воно так вийшло...

Одне слово, мимо м'яча я пальнув!

А м'яч повільнюсінько так, красивенько за лінію й покотився — я його не зачепив навіть...

Ну, хлопці тут, звісно, біжать, лаються.

— Геть з поля! — кричать. — Ти, Бурундуку...

Ну, я й пішов геть з поля, ні на кого не дивлячись.

Бо що мені залишалось?..

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- 1 Яке враження справив на вас перший розділ повісті? Чи цікаво було її читати?
- 2 Від якої особи ведеться оповідь? Хто є оповідачем?
- 3 З чого починається твір? До кого, на вашу думку, звертається оповідач із проханням зберегти в таємниці все, про що він розкаже?
- 4 Що читачі дізнаються про Івася Бондарука? Складіть таблицю за поданим прикладом. Заповніть чарунки відповідною інформацією. Поміркуйте, яка інформація може змінитися з розвитком подій.

Ім'я	Прізвисько	Вік	Основне заняття	Зовнішність	Риси характеру

- 5 Як ви вважаєте, що буде далі?

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

у якому я знаходжу яєчко не просте і не золоте, а значно цікавіше

Татова автівка стояла біля під'їзду, а з другого поверху, з нашої квартири, аж надвір долинали Любині писки.

Усе зрозуміло — їдемо в село до бабусі!

Дзвонити в квартиру мені не хотілось — я все ще був мов причмелений через той незабитий гол і волів нікому не показуватись на очі, навіть домашнім. Ну, бо зараз почнеться: чого носа повісив, та щоденника покажи, та чи не образив тебе хто...

А в щоденнику що? Дванадцятка з літератури й одинадцятка з історії — мої стабільні оцінки. Буде ще як мінімум десятка за ту злощасну контрольну з дробами — але гадаю, що більше, бо там навіть випадково помилитися не дуже виходить, цифри ж збігатися мусять, якщо розв'язок правильний, а в мене все позбігалося. <...>

...Ні, як себе не відволікай, скільки не думай про приємне, а думки все на поле повертаються. І треба ж було якомусь лисому й бородатому чортові принести задержівістку до тих клятих воріт! Ну, що вона там забула?! Та їй до футболу, як свині до... нашої морської свинки! Аж ні — приперлася, баньки повитріщала, кісочки в різні боки старчать, і бантики на них жовтенькі, мов прапорці... Як тут по м'ячу вцілити, коли вона вперлася в тебе очима й посміхається! <...>

А ці... партнери: «Бурундуку! Геть з поля!»

Який я їм Бурундук?!

Коли списати, то мало не Івась Іванович, — а коли не влучив, то вже й усі г'юлі на мене...

Образливо!

Ну подумаєш — не влучив... Не дуже й хотілося! <...>

Люба сиділа на дивані, вдягала колготки й повідомляла всьому під'їзду, що вони «якісь не такі». Ну, це надовго — раніше, ніж за годину, не виїдемо...

Мама визирнула з кухні:

— О, Йвасю, добре, що ти вже вдома. Перевдягайся, мий руки і швидко йди обідати, за десять хвилин вирушаємо.

І пішла з'ясовувати, що не так із колготками.

Що не кажи, а мати молодшу сестричку — це іноді добре. Вона всю увагу на себе перебирає.

Виїхали не по-маминому й не по-моєму — за півгодини.

Тато, звісно, звернув увагу, що зі мною щось негаразд, але «доколупуватись» не став. Він у мене молодець — знає, що

коли мені треба буде поговорити, я сам підійду. Лише «п'ятачка» показав — мовляв, носа вище — та й усе.

А мамі було ніколи, мама всю дорогу Любу вгамовувала. <...>

Бабуся нам дуже зраділа, сплеснула в долоні, заойкала про те, «як виросла Любочка, яким дорослим став Івась», — ну все, як завжди.

Доки тато заводив автівку під навіс на подвір'ї, а мама діставала з багажника гостинці та сумку з речами, переважно Любиними вдяганками, бабуся бідкалась про те, що вечеря ще не готова, — і, нарешті, послала мене в курник забрати яйця, що їх кури нанесли за день. Мовляв, свіженької яшеньки ще зготує.

— Я плинесу, я! — тут же закричала Люба й кинулася до курника, але в бабусі про всяк випадок уже була наготові цукерка. <...>

Так було кожного разу, коли ми приїжджали до бабусі, тому я лише усміхнувся й пішов, куди веліли. Надворі вже посутеніло, але бабусине подвір'я я знав як свої п'ять пальців. Тож у курник мені й заходити не треба було — досить просунути руку поза дверцята ліворуч і намацати гніздо.

Ага, ось воно! Одне яєчко, друге, третє, четверте... А котре тут покладок? <...>

Ой, а в гнізді ще щось є! Ніби яєчко, але маленьке таке... Заберу — роздивлюсь на світлі.

Еге ж, справді яєчко! Таке, ніби курча його знесло, — але ж у жовтні курчат не буває, вони влітку вилуплюються, коли тепло. Може, пташине? Але чого б воно в курячому гнізді опинилося? Та й пташині зазвичай поцятковані, а це біле-біле... Невже якийсь новий вид зозулі в нашому селі завівся, невідомий науці, що курям свої яйця підкидати навчився? Та ні, це фантастика! Які восени зозулі...

— От молодець, Івасю! — це бабуся. — Занось до хати, зараз я їх на сковорідку з сальцем... А курника прикрив, щоб лисиця не влізла?

— Прикрив, бабуся. А що це за яєчко в гнізді було? Дивне таке, маленьке...

— Гм... — узяла до рук, піднесла до очей, роздивилась на світло. — То зніще, онучку. Або ще кажуть: зносок. Я тобі потім розповім... <...>

Бабуся згадала про зніще, коли ми вже помолились і спати вкладалися. Люба коло бабусі примостилася та й почала вимагати казочку.

Ну, я теж послухаю.

Ні-ні, я вже з того віку вийшов, щоби під казочки засинати, — але ж бабуся так цікаво їх розповідає...

Ото вона підморгнула мені — не забула, мовляв, — та й каже:

— Іноді буває, що курка знесе дивне яєчко. Не просте, а...

— Не хочу пло золоте! — пхитькає Люба. — Я знаю, як дід бив-бив, не лозбив, баба біла-біла, не лозбила! Я нову казочку хочу!

— Ні-ні, Любочко, не золоте, — заспокоює її бабуся. — Таке, як звичайне, біленьке, але дуже мале. Точнісінько як пташине. І воно не просто собі яєчко, а особливе. Його зніщем називають, або ще зноском, і курка несе його останнім, коли вже всі яйця знесла, тільки воно лишилося.

— І со, вона більсе не буде нестися? — допитується Люба.

— Ні-ні, Любочко, буде. Але через якийсь час, їй просто треба відпочити. Так от, старі люди кажуть, що з того зніща можна вивести, прости Господи, дідька. Маленького такого, домашнього — його ще антипом називають.

— Як?! Сплавзнього? — дивується Люба.

— Ну, я не знаю, який він справжній. Я його не бачила. Але так старі люди кажуть, а вони пусто-дурно говорити не будуть. От коли я була маленькою...

О! Це для Люби за щастя! Про те, що було, коли бабуса, чи тато, чи мама були маленькими, Люба може годинами слухати, затамувавши подих!

— ...то люди все разом робили. Ото, буває, зберуться жінки осінніми вечорами, при каганці — бо світла тоді ще не було, — та й кукурудзу лущать, або горох, або квасолу, або біб. Ну, або прядуть чи плетуть що. І щоб не скучно було, одна одній різні історії оповідають. А я, маленька, така як ти, Любочко, теж ото лущу собі який горох та й слухаю. То вони й розповідали про те, що зі зніща можна дідька вивести, який нібито у всьому допомагати буде. Але не так просто його висидіти, як здається! Бо людина ж не курка — вона не може на гнізді сидіти...

— А цього? Я мозу! — не вгаває Люба. <...>

— То що там із яйцем, бабусю? — це вже я допитуюсь, бо бабуса про цілюще повітря і про шкodu міста може годинами говорити.

— Ага, з яйцем... Та старі люди казали, що Яковиха Михайлюкова — я її вже й не пам'ятаю, вона жила ще тоді, коли моя бабуса, царство їй небесне, дівувала... То ця Яковиха одного разу під квочку разом із яйцями й таке зніще підклала. І нібито з нього вилупилося щось таке — ні чоловік, ні пес, що ніхто не знав, як його назвати. Від людей воно бокувало...

— Як це — бокувало?

— Ну сторонилося людей, усе з тими курчатами ходило. Виведе їх квочка на город — і воно з ними. Курчата порпаються в землі, а воно сяде собі на межі та й дивиться. І жодне з тих курчат не пропало: ні хвороба їх не бралася, ні яструб не бив, нічого... А коли підросли, то воно, те чортеня, десь щезло. І вже ніхто його не бачив більше.

— То цей антипко тільки на те й годиться, щоб курчат стерегти?

— Ні. Він за курчатами дивився, бо його квочка вивела. А коли людина виводить, то він нібито людині на цьому світі

у всьому допомагає — а вже що буде на тому світі, то хіба Бог святий зна...

— А як допомагає, бабусю? — розпитую я далі, бо Люба вже, чую, сопе.

— Та хтозна... Розказували, що в сусідньому селі був колись один чоловік дуже бідний, що не мав ні землі, ні худоби, ні хати путньої, в якійсь халупі жив. А потому він раптом за рік-два вибився в такі багачі, що не лише велику хату собі звів і землі накупив, але вже мусив людей до себе наймати, бо сам усю ту землю обробити не міг. То моя бабуса розказувала, що її двоюрідна сестра пішла до того багача за наймичку. І добре їй там працювалося, робота не була тяжка, ніхто з неї не глумився, та й плата була хороша, лише мав той господар одну дивну забаганку. Кожного ранку, подоївши корову, вона мала одразу ж налити ще тепленького молочка в спеціальну мисочку, віднести її на горище, акуратно там примостити в певному місці й негайно забиратися звідтіля. І дуже наказував, що молоко мусить бути не гаряче й не холодне, а ледь тепле, а головне — щоби те молоко ніхто й не думав солити, бо тоді щось дуже погане станеться.

— Що погане?

— Він не казав, лише постійно нагадував, щоби вона не солила. Ну, її й допекла цікавість так, що аж... Але скільки не визирала, нікого на тому горищі не бачила — лише за годину дочиста вилизану мисочку забирала звідти.

— А він не пояснював, для кого те молоко?

— Та казав, що для кота — але хто би котові так годив? Це зараз по містах декотрі коти в квартирах як королі живуть, а тоді так не було. А крім того, що би поганого сталось, якби дати котові посоленого молока? Ні, то все було дуже підозріло — і їй хотілося знати, кого це вона щоранку годує.

— І одного разу вона посолила те молоко?

— Так. І не встигла ще з горища злізти, як ота миска звідти їй у голову полетіла! А тоді на горищі такий страшний

рейвах, такий гармидер зчинився, що й не сказати! Загупало там, хата вся трястись почала!

— І що?

— Та нічого. Прибіг господар і прогнав служницю з дому. Вже потому сам антипкові молоко носив...

— А звідки він у нього взявся, той антипко?

— Та кажу ж: вивів собі.

— Як вивів?

— Хіба ж я знаю, як того щезника виводять...

— Ну розкажіть, бабусю, — почав я просити. — Ну розкажіть...

— А тихо, бо ще Любу розбудиш... Казали старі люди, що треба отаке зніще сім днів під лівою пахвою носити — вигрівати. А головне: ні до кого за ці сім днів і словом не обмовитись. Якщо ж заговорив, то все — пиши пропало...

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- 1 Як почувався Івась, коли прийшов додому після школи? Чому він не хотів розмовляти з батьками, сестричкою?
- 2 Як і чому Івасеві вдалося уникнути розпитувань мами? Чи помітив настрій сина тато? Як відреагував? Чому ні про що його не запитував?
- 3 Куди поїхала родина Бондаруків?
- 4 Якою постає в повісті бабуся? Якими трьома прикметниками ви могли б її схарактеризувати?
- 5 Як Івась ставиться до бабусі? Які його вчинки про це свідчать?
- 6 Що знайшов у курнику Івась? Що бабуся розповіла про «особливе яечко»? Як вона його називала?
- 7 Які історії бабуся розповіла про зніще? Перекажіть їх.
- 8 Як бабуся називала ту істоту, яка виводилися зі зніща? Пригадайте, персонажем якого прочитаного у п'ятому класі твору був Антипко? Це був позитивний чи негативний персонаж?
- 9 Поміркуйте, що нового ви дізналися про Івася із цього розділу твору. Доповніть таблицю новою інформацією про героя.
- 10 Як ви вважаєте, що буде далі?

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ,

у якому зринає рятівна ідея і ухвалюється непросте рішення

Бабуся в сні тихенько похропувала, Люба легенько сопіла, а до мене сон усе не приходив. Я лежав у темряві, дивився на осінні зірки за вікном і перебирав у пам'яті всі події цієї капосної п'ятниці — добре, що вона, врешті-решт, закінчилася.

Звісно, за суботу-неділю ще багато чого може трапитися, через що про мою ганьбу всі забудуть, — але це чомусь мало втішало. Бо ж ганьба на те й ганьба, що змити її можна хіба... Ні, не кров'ю, а чимось таким...

Ну таким...

Одне слово, подвигом.

Забити команді Іванюка п'ять голів! Залізти догори ногами по тому клятому канату аж під стелю! Перестрибнути через дурного козла з переворотом у повітрі! Бодай хоч загриміти в кабінет директора з якимось особливо екзотичним порушенням...

Та нічого з цього мені не світить. Нездара я — навіть порушувати не вмію так, щоби прогриміти на всю школу й стати бодай героєм дня, якщо не взагалі героєм... От виросту таким «лопухом» — і ніхто не називатиме мене Івасем Івановичем, для всіх я й далі залишатимуся Бурундуком, який не забив гола з ідеальної позиції і якого зі свистом і тріском прогнали з поля...

А що, як спробувати?!

Та ні, це ж казка... В житті так не буває, щоби сім днів помовчав, висидів собі антипка і всі проблеми вирішив. <...>

Хоча — чому, власне кажучи, не буває? Хіба я пробував? <...>

І взагалі: сім днів — це скільки? Якщо завтра почати, то буде субота-неділя-понеділок-вівторок... Ого! Вже наступної суботи я матиму власного чортика, і життя піде на лад! Саме на канікули, які того дня й почнуться.

Це дуже добре, що канікули, — матиму тиждень, щоби з ним порозумітися. <...>

...Такі думки снували мені в голові тієї ночі. Ніби всі труднощі вже позаду, шкаралуща на моєму зніщі ось-ось трісне — й за мить звідти вискочить кумедне карикатурне чортеня, точнісінько таке, як те, що я бачив у бабусі в підшивці старезного, ще з часів маминого дитинства, журналу «Перець».

Еге ж — таке мале, що на долоні мені вмістилось...

А тоді з долоні — стриб на підвіконня!

Озирнулось — і очима світить, такими як далекі зірки. Ще й підморгує та язика показує — смішного такого. Мені аж цікаво стало, чи не роздвоєний у нього язик, як у зміючки. Підняв голову з подушки, щоб придивитись — а капосний антипко вже крізь квартиру на вулицю шмигонув.

— Гей, чортику! — кричу я. — Куди втікаєш?! Зачекай! Ти ж мій! Я тебе з яйця виколював!

І як був, у трусах і футболці, босий — відчинив вікно і стрибнув за ним. Ще здивувався, чого мені так легко стрибнулось, — а тоді згадав, що в бабусиній хаті вікна невисоко над землею.

— Де ж ти, антипку? — роззираюсь.

А він виліз на криву яблуню, що в бабусі в садку росте, і Любиным голосом звідти мені повідомляє:

— Колготки не такі!

— Які ще колготки?! — кричу я йому. — Злазь, антипчику! Ходи до мене! Я тобі молочка тепленького винесу. Без солі....

А він до пташиного гнізда подряпався, яєчко звідти дістав і мені кинув:

— Лови! Це твоє зніще!

Стриб я до того яєчка — та воно попри руку мені пролетіло й об купину — Хряпсь!

Дивлюсь, як воно розтікається, й мало не плачу, — антипко ж мені голосом Іванюка реве з груші:

— Нікудишній із тебе воротар, Бурундуку! Геть з поля!

Й регоче противно так, як ота задержівітка — кісочки-бантики-сюсі-пусі — реготала, коли я по м'ячу не влучив...

...Ой!

Це ж був просто сон! <...>

Сон більше не брав, і я знову поринув у думки. <...> Може, й нині для якого-небудь відлюдька, який живе самотою на краю віддаленого села, сім днів мовчати — ніяка не проблема. Ну, але для сучасного школяра, якого щодня мордують уроками, це річ немислима! Навіть якщо припустити, що на таку авантюру вдасться вмовити домашніх, — а це вже фантастика, — то що ж ти робитимеш у школі? Як викручуватимешся, коли тебе викличуть до дошки?.. Як силкуватимешся стрибнути через дурного козла чи лізитимеш по дурному канату з яйцем під пахвою?..

Отак завжди: найкращі мрії розбиваються об дрібну банальщину! Об будень — так, здається, писалося в якійсь книжці...

Я мало не плакав... Усе, що ввечері видавалося таким простим, зранку постало переді мною у всій своїй нездійсненній «красі»...

Ну, та якщо все ж спробувати — що тоді? Тато казав, що найголовніше в житті — мати чітку мету і йти до неї, не зважаючи ні на що. Хоч би й мусив продиратися крізь хащі нерозуміння й навіть осуду! Щоправда, це стосувалося не чортика, а навчання — коли я йому зізнався, що мене не дуже люблять у класі, вважаючи заўчком.

Але чому все, що мені кажуть, — добре, а що я вирішую для себе сам, — погане? Це несправедливо! Нехай хоч раз буде по-моєму!

«Доколупуватимуться» — хай «доколупуються»!

«Діставатимуть» — хай «дістають»!

Будуть знущатися — хай знущаються!

Один тиждень «доколупувань», «діставань» і знущань витерпіти можна, якщо маєш мету! <...>

Я тихенько, щоб не розбудити Любу, піднявся з ліжка, дістав із горнятка на верхній полиці бабусиноного буфету своє зніще (там я його заховав, щоб Люба не дотяглася), так само на пальчиках повернувся до ліжка й спробував примостити яечко собі під пахву.

Гм... <...>

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- 1 Про що міркував Івась, коли бабуса й Любочка заснули?
- 2 Який «подвиг», на думку Івася, міг би змінити ставлення до нього однолітків? Які два шляхи до здійснення мрії він окреслив? Які труднощі очікували на кожному зі шляхів? Який шлях обрав для себе Івась перед тим, як заснув?
- 3 Який сон наснився Івасеві? Перекажіть його. Поміркуйте, з якою метою автор подає цей сон?
- 4 Чи змінив Івась своє рішення «висидіти антипка» вранці? Чи вагався він щодо правильності вибраного шляху до мети? Які перешкоди треба було подолати, щоб здійснити задумане?
- 5 Що допомогло Івасеві подолати сумніви й утвердитися у своєму намірі? Прочитайте виразно цей фрагмент твору.
- 6 Чи правильно Івась зрозумів татові слова про мету? На вашу думку, чи ухвалив би рішення «висидіти антипка» батько героя? Відповідь обґрунтуйте.
- 7 Як ви вважаєте, що демонструють слова героя «Нехай хоч раз буде по-моєму»? Оберіть відповідь серед запропонованих варіантів або додайте свій. Вибір обґрунтуйте.
 - А упертість
 - Б бажання взяти на себе відповідальність за свої вчинки
 - В нерозважливість
 - Г ?
- 8 Поміркуйте, які нові риси характеру Івася розкрито в цьому розділі твору? Доповніть таблицю новою інформацією про героя.
- 9 Як ви вважаєте, що буде далі?

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ,

у якому починаються випробування, але все закінчується сміхом

<...>

Час було братися за справу всерйоз — себто, не лише за будь яку ціну втримувати яйце під лівою пахвою, але й розпочати мовчанку. Одначе про те, щоби замовкнути просто так, нічого перед тим не пояснивши батькам і не приспавши їхню пильність, годі було й думати. Ще, чого доброго, до лікаря поведуть — і тоді все, пиши пропало...<...>

Із мамою було складніше. <...>

Історія про суперечку з Іванюком, на відміну від тата, маму на спогади не «пробила» і враження на неї не справила.

— Вам у школі зайнятися нічим? Чи справа в чомусь іншому? — одразу ж здогадалася вона. — Ану признавайся! Не викручуйся, бо я все одно дізнаюся правду.

— Та ні, ма, все гаразд... Ну, ми просто посперечалися... І я слово дав — що ж мені тепер, від власного слова відмовлятися?! <...>

— То чого ти від мене хочеш?

— Ну, щоб ти не дивувалася, що я мовчу... І не лаяла мене.

— А на уроках ти теж будеш мовчати?

— Ні-ні! На уроки це не поширюється! — запевнив я, дивлячись мамі просто в очі. Й для певності додав: — Мені однако-во, я й на уроках мовчати можу, бо в мене з кожного предмету нормальні оцінки. А Іванюку мало не всі теми перездавати треба...

— Ото ж бо й воно! — авторитетно виснувала мама.

Надвечір усі зібралися до тітки Галі на гостину. До неї, виявляється, теж діти з міста приїхали, та ще й з маленькою онучкою — такою, як наша Люба.

Я ж відпросився — під тим приводом, що для мене там товариства нема, тож я краще почитаю.

І коли всі пішли, найперше дістав із горнятка зніще й знову примостив під пахвою.

Усе — «час ікс» настав!

Назад дороги немає!

З цієї хвилини я починаю боротьбу за здійснення всіх своїх бажань!

Це буде нелегка боротьба — але я вийду з неї переможцем!

Інакше й бути не може!

Відтак до вечора наступної суботи ніхто не почує від мене й слова — що б не сталося...

І зніще в мене з-під пахви ніхто не зможе відібрати навіть силою!!!

...Як це не дивно, зважившись, нарешті, втілити задумане, я заспокоївся. Всі хвилювання — варто чи не варто, вийде чи не вийде — минули, здається, безслідно.

Я дістав завбачливо прихопленого з собою «П'ятнадцятирічного капітана» Жуля Верна (не лише кайф, а ще й за програмою прочитати треба) і весь поринув у карколомні пригоди Діка Сенда, приміряючи їх до себе й відчуючи певність у тому, що в складних ситуаціях я теж би не розгубився. Ще б пак: адже я зважився на те, на що не зважувався ніхто протягом кількох сотень років! <...>

А по дорозі додому Люба мене «здала».

Виказала все — і про зніще, і про служницю, яка нагодувала антипка солоним молоком, і про сім днів мовчанки...

Ніби ж і спала вона вже тоді, коли я допитувався в бабусі про найголовніше, — та виявилось, що й крізь сон усе чула.

Як це не дивно, батьки не розсердились, а розреготались!

Й реготали так щиро й смачно, що тато навіть мусив на п'ять хвилин зупинити авто...

Звісно, всю дорогу я вислуховував на свою адресу доброзичливі кпини — але мені було добре-добре...

Бо хіба може бути погано, коли тебе розуміють?..

Читаємо із зупинками, міркуємо, передбачаємо подальші події

- 1 Яке враження справив на вас цей розділ? Що нового про героїв ви дізналися?
- 2 Як ви вважаєте, в Івася з татом були довірливі стосунки? Відповідь обґрунтуйте.
- 3 Чи правду сказав Івась татові про причину майбутнього мовчання? Поміркуйте, чому хлопець так повівся?
- 4 Яку пораду дав Івасеві тато?
- 5 Чи сказав Івась правду мамі? Чи розумів він, що відверто бреше їй?
- 6 Як змінився настрій Івася, коли він нарешті прийняв рішення? Поміркуйте, чому це сталося.
- 7 Яку книгу читав Івась? Яке враження вона справляла?
- 8 Що ви знаєте про Діка Сенда — героя книжки Жуля Верна? Головними рисами Діка були відповідальність і чесність. Він добре усвідомлював, що від його рішень, учинків залежить життя пасажирів корабля. Як ви гадаєте, чому автор «запропонував» («не лише кайф, а ще й за програмою прочитати треба») прочитати саме «П'ятнадцятирічного капітана»?
- 9 Спрогнозуйте, як події розвиватимуться далі.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ,

у якому я витримую іспит із англійського мовчання

[У понеділок Івасеві вдалося потрапити в клас і сісти на своє місце непоміченим. Навіть сусідка по парті не звернула на нього уваги. Першим уроком була англійська. Івась сподівався, що йому вдасться відсидітися мовчки: був кінець чверті, оцінок, та ще й найвищих, у нього було достатньо, а вчитель опитував перш за все тих, кому бракувало балів. Першим викликали Іванюка. Йому треба було розповісти англійською про свою сім'ю. Хлопець відповідав дуже погано. Учні не могли стримати сміху. Іванюк люто дивився на Івася, усім своїм виглядом вимагаючи підказки. Івась мовчав. Коли ж Іванюк за допомоги вчителя таки дійшов до професії свого батька, то з'ясувалося, що ніхто в класі не знав, як англійською буде «слюсар». Учителю запитав Івася. Той підвівся. А потім швидко рушив до дошки,

взяв крейду й великими літерами написав «FITTER». Учитель попросив прочитати слово, але Івась тільки мугикав і показував на щок: мовляв, зуб болить. Після уроку розлючений Іванюк мало не побив Івася]

РОЗДІЛ ШОСТИЙ,

у якому напруга зростає, а Оленка Зайко виявляє надмірну пильність

Усе йшло ніби й гаразд — нездоланих труднощів не виникало, з дрібниць удавалось «викручуватися», ніхто силою не намагався відібрати чи розчавити моє зніще й кліщами не виривав із грудей слова.

Та все ж...

Усе ж щось було не так.

У вівторок увечері я раптом збагнув, що зовсім не думаю про те, навіщо все це. <...> Забув про бажання, які він має виконувати, і про те, що в мене взагалі є які-небудь бажання, крім одного-єдиного: не бачити й не чути нікого в світі, не зустрічати на своєму шляху жодної живої, а головне — знайомої душі! <...>

...У середу було ще гірше. У середу, крім усього цього, на мене чекала ще ціла купа нових випробувань.

Цього дня батьки мусили затриматися на роботі допізна — у мами були лекції в заочників, а тато здавав новий проект. Це означало, що після уроків я мусив збігати до магазину й купити хліба-молока, а потім забрати з садочка Любу. <...>

Та навіть це не найгірше. Справжня біда в тому, що в середу останнім уроком — фізкультура! <...>

І я не придумав нічого кращого, ніж попросити маму написати класній керівниці записку з проханням відпустити мене з фізкультури. Мовляв, бартер: хоч як мені цього разу буде складно, та я куплю все, що треба, і Любу з садочка заберу навіть раніше, ніж зазвичай, — менше накапостити встигне.

<...>

Уроки в середу були нескладні, вчителі опитували тих, у кого було мало оцінок, а на історії й українській літературі подавали новий матеріал. Так що все було на диво спокійно, мене ніхто не «смикав», і навіть Іванюк відповідав (чи то пак, намагався відповідати) з місця й підказок від мене більше не вимагав.

Лише Оленка Зайко якось підозріло почала поглядати на мій лівий лікоть, який я старанно не відводив від тіла, щоб зніще не випало з-під пахви. <...>

Узагалі, попри всі побоювання, це виявився чи не найкращий із моїх «мовчазних» днів. Я б залюбки потиснув руку тому, хто придумав супермаркети, — там усе вибираєш сам, а не просиш у продавця. Тільки й того, що треба пройти на два квартали довше...

І Любу я встиг забрати з пообідньої прогулянки — вона побачила мене здалеку й побігла до мене сама. Вихователька цьому, здається, лише зраділа...

А ще в Любиній групі сьогодні були «великі хлопчачі бої» — коли виховательки кудись вийшли, геть усі хлопчики із двох сусідніх груп почали битися одні з одними. <...>

Удома я нарешті поїв — і мені одразу ж здалося, що життя прекрасне!

А Люба все ще розповідала про бійку, в якій найактивнішим виявився якийсь Максим Зайко із середньої групи. І саме з цим Максимом гуляла відтак моя люба сестричка, коли я прийшов її забирати додому.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ,

у якому геть усі виходять із себе

<...> Спав я цієї ночі погано — втім, як і всі останні ночі. Постійно здавалося, ніби я в сні невдало повернувся й розчавив яйце... На щастя, цього не ставалось, — та, певно, тільки тому,

що навіть уночі я мусив бути уважним. Зате відчував, що на уроках, особливо нудних, починаю куняти...<...>

Перед ранком, коли сон чомусь геть вивітрився з голови, я зрозумів, що коли так піде й далі, «витягнути» весь тиждень не вдасться. Треба щось придумати, щоби бодай на день залишитись удома. Якщо не сьогодні, — хоч сьогодні знову фізкультура, й просити маму про нову записку марно, — то бодай завтра, коли в нас аж сім уроків, і останнім знову клята фізкультура.

Найкраще було захворіти! <...>

І раптом я зрозумів, що треба робити!

Три дні — цілих три дні — я не ходив до шкільної їдальні. Сьогодні буде четвертий. Але копійчину мама дає мені кожного ранку! А крім того, в мене ж є копилка, де я збираю гроші на нову мобілку, з радіо і плеєром. Це ж купа грошей! Мобіллка почекає — тим паче, що в суботу я матиму того, хто грошові бажання, якщо вірити бабусі, виконує особливо охоче...

А в супермаркеті — цілих два величезних холодильники з морозивом. З'їсти кільканадцять пачок — і до вечора в мене буде така ангіна, якій позаздрить навіть... навіть... не знаю хто!

Отож, зранку я побіг не в школу, а просто в супермаркет. Купив одразу п'ять пачок пломбіру. <...>

Зайшовши за ріг, першу пачку з'їв із задоволенням, другу сьак-так, третю заледве, четвертою давився, а п'яту так і не зміг проковтнути — половину віддав голубам. <...>

У класі на мене чекав сюрприз: Оленка Зайко пересіла за іншу парту.

Подумаєш!

Мені самому краще...

Ось лише чому вона так підозріло на мене позирає?

О! Шепочеться з Мариною Кирилюк — такою ж заучкою, як сама, — і вже обидві витріщаються на мене й пирскають у кулачки. <...>

Доки історія добігала кінця, на мене вже дивно позирав, перешіптуючись, увесь клас.

Що це з ними?

Я не знав, що й думати...<...>

До мене ніхто не підходив і нічого мені не казав. Але всі витріщалися, мов на прокаженого...

Далі була фізкультура.

Я не придумав нічого.

Зітхнув і, взявши пакет із формою й кедами, пішов у роздягальню спортзалу.

Там, як мені здалося, всі хлопці тільки й чекали на мене.

Наперед вийшов Іванюк:

— Бурундуку, а покажи, що це в тебе отам, під лівою пахвою!

Я затулився й позадкував, мотаючи головою:

— Ммм... — не покажу, мовляв.

— Покажеш! — вигукнув Іванюк. — А ні, то ми самі подивимось!

Вихід перекрили — я міг задкувати хіба в куток.

Став, стиснув кулаки, закусив зуби.

Вигляд у мене, певно, був кумедний, бо всі розсміялись.

Я зиркав спідлоба то на одного, то на іншого.

Найкраще було б закричати — але ж не можна. я мушу домовчатися до вечора суботи...

І тут Іванюк стрибнув!

Просто на ліве плече!

Я в останню мить устиг припідняти лікоть і — падаючи — відчув, як зніще посунулося до грудей.

Так — тепер згрупуватись...

обличчям униз...

коліна й лікті під себе...

Зверху на мені утворилась купа мала — першим Іванюк, а відтак і всі інші навалилися, борюкались, намагалися відірвати мене від підлоги...

І раптом:
ХРУСЬ!

Здається, не лише я почув цей звук — Іванюк теж...
— Стій! — закричав він. — Усі відійшли!

І всі вони справді відійшли...

І тут я збагнув, що кляте яйце — загорнуте у вату яйце — зачасний десь під серцем дурний курячий зносок — ціле-цілі-сіньке!!!

А хруснув — зуб...

Корінний зуб...

Молочний...

Певно, останній молочний, який ще в мене залишався...

Він уже давно хитався...

І ось...

Я схопився за щоку, висунув язиком зуба собі на долоню — й побачив кров.

Почав витирати губи — та лише розмазував ту кров по щоках...

Усі дивилися на мене великими страшними очима, і ніхто не знав, що робити.

Я теж не знав.

Я посунув до виходу зі спортзалу, піднявся сходами на «наш» другий поверх і побрів у туалет — до умивальника.<...>

Тоді згадав про зніще й сягнув рукою під сорочку. Вата зіжмакалася, почорніла, вся була просякнута потом. Але яйце — чомусь ціле...

Чому?

На фізкультуру я не повернувся. Пішов до класу, сів на своє місце, поклав голову на парту, примостивши під неї праву руку (під ліву вже звично лягло яйце), й одразу ж заснув.

Розбудила мене Коза — себто, Любов Григорівна, наша класна керівницка.

Виявляється, вже продзвенів дзвінок на перерву, але наші ще не встигли повернутися зі спортзалу. А вона зайшла — і скрикнула:

— Бондарук! Що ти тут робиш?! Чому не на уроці?!

Я скочив, хотів щось сказати, але вчасно згадав, що говорити не можна, а що показувати на мигах — не знав...

Тут почали повертатися наші — стояли й дивились.

А вона говорила до мене, говорила — спершу лагідно, тоді сердито, відтак кричала...

Я мовчав.

Вона повела мене до директора.

Там я теж мовчав.

Уже й казав би — та просто не знав, що казати.

Не знаю, як довго все це тривало — п'ять хвилин, десять, двадцять, годину...

Я просто мовчав — і все.

Нарешті директор, здається, збагнув, у чому справа, й сказав:

— Ви ж бачите, Любове Григорівно, що дитина сама не своя. Він же хороший учень, досі з ним нічого такого не траплялося. Хай хтось проведе його додому, а ви зателефонуйте батькам. Ось побачите: завтра все як рукою зніме...

Проводив мене Іванюк. Себто, я йшов — а він плівся позаду й нічого мені не казав, лише стежив, чи справді я йду додому. Певно, саме так веліла йому Коза.

Удома я найперше заховав зніще в одне потаємне місце. Чому я аж тепер про те місце згадав — і сам не знаю... Але там темно й ніхто його не знайде.

Ні-ні, я навіть тобі не скажу, що то за місце. То мій тайник!

Відтак я роздягнувся, звалився в ліжку і знову заснув.

...Увечері все з'ясувалося.

Виявляється, отой Максим Зайко, який найкраще в садочку б'ється і з яким через це дружить наша Любочка, — молодший братик Оленки Зайко.

І Люба під великим секретом розказала Максимові про те, що я виношую під пахвою золоте яєчко, з якого має вилупитися маленький чортик.

А Максим під великим секретом розповів це своїй старшій сестрі. <...>

Ну, а Оленка — вже всім іншим!

І сьогодні нашої мамі зателефонувала спершу мама Оленки й Максима, а відтак — Коза, себто, Любов Григорівна...

Одне слово, вечір у мене був найстрашніший у житті.

Мама спершу говорила зі мною лагідно, тоді сердилася, відтак кричала...

Далі прийшов із роботи тато — і все повторилось...

Я мовчав.

Не знаю, що зі мною сталося, — але я мовчав.

Я просто не знав, що казати...

Тоді всі шукали в моїй кімнаті зніще.

Звісно, для того, щоб його розбити.

Але не знайшли...

Ніхто — навіть Люба!

Я мовчав.

Не тому, що хотів їх сердити. Навпаки — мені дуже не хотілося, щоби вони виходили з себе.

Але я просто не знав, що казати.

Мені не було ні соромно, ні страшно, ні кривдно — одне слово, ні добре, ні зле. Мені було ніяк...

Я просто мовчав і чекав, коли все закінчиться.

Ну не може це тривати вічно!

Не може!!!

Рано чи пізно цьому ж настане кінець — правда?..

Коли всі нарешті вляглися, мене прорвало. Сльози самі побігли з очей...

І разом із тими слізьми я, нарешті, зрозумів, у чому справа.
У чортові!

Недарма бабуса казала: «Він людині на цьому світі у всьому допомагає — а вже що буде на тому світі, то хіба Бог святий зна...»

<...>

Я всі ці дні жив із чортом під пахвою — а сьогодні він навіть стрибнув мені за пазуху, щоб Іванюк його не розчавив!

Живучі вони, чорти...

То що ж це виходить? Що всі, хто сьогодні намагався відібрати в мене зніще й кричав на мене, — насправді мене рятували? Що всі вони — хороші?

Певно ж, не всі...

Та принаймні батьки — точно хороші!

А те, що кричали...

Погані люди кричать тоді, коли їм кричиться; а добрі — коли їм бракує слів.

Янголе-охоронцю, не сердься на мене!

Я багато хотів — лиш не знав, якою ціною...

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ,

у якому гол я так і не забиваю

Коли я прокинувся, вдома вже нікого не було.

На моєму письмовому столі лежала записка:

Івасю!

До школи сьогодні не йди. Ми повернемось по обіді й усі поїдемо в село до бабусі. На свіжому повітрі тобі стане краще.

Ми тебе любимо.

Мама й тато

Я дістав із пенала ручку й написав відповідь:

Дорогі мамо й тату!

Я теж вас дуже люблю!

Вибайте мені!!!

До школи я все ж піду, там мені теж де в кого треба попросити вибачення.

Ваш Івась

Відтак я вдягнувся, зібрав наплічник, підсипав зерна нашій морській свинці, яка «захрюкала», побачивши мене, — і вже у дверях згадав про зніще.

Дістав його зі сховку. Воно було тепле й кумедне. До шкаралущі прилипли брудні шматочки вати.

Хотів викинути крізь квартиру, та передумав — а раптом хтось підбере. Хто їх зна, цих чортів — може, випавши з другого поверху, вони не розбиваються?..

Куди ж його примостити?

Усміхнувшись, загорнув у вату й тицьнув під куртку, під ліве плече — наостанок іще пожартую... <...>

Аж ось піднімаюся по сходах на «наш» другий поверх — а назустріч мені...

Хто б ти думав?

Звісно, та задержістка — кісочки-бантики-сюсі-пусі!

Підійшла, усміхнулась.

— А ти класний, Іване, — каже. — Я й не думала...

Відкрив я рота, щоби їй щось приємне у відповідь сказати, — та не встиг...

Чую: під лівим плечем у мене тільки:

ХРУСЬ!

А кісочки-бантики вже вниз майорять...

Завернув я до туалету, дістав тріснуте яйце — добре, що у вату загорнуте, бо куртку б заляпало, — викинув його в унітаз і спустив воду.

А тоді добре вимив руки й рушив у клас.

Усі, звісно, повитріщались на мене. Найдужче — Оленка Зайко. Вже на своє місце повернулася...

Першим отямився Іванюк:

— О! Бондарук! Як добре, що ти прийшов! Сьогодні на фізкультурі граємо проти сьомого «Б». Ти в команді! Правим захисником.

І подав руку...

Звісно, ми виграли — 3:0.

Ні, гол я так і не забив. Але ж це не справа правого захисника — голи забивати. Для цього в нас нападник є.

А до бабусі я того разу так і не поїхав. Усі канікули в ліжку провалявся. Кляте морозиво все ж «спрацювало» — наздогнала мене ангіна по дорозі додому. Така люта була, що я ледве міг говорити!

Ну, та що вдієш — за все в житті платити треба. Я ще легко відбувся...

Ділимося читацьким досвідом

- 1 Яке враження справив на вас фінал твору? Чи очікували ви на таку розв'язку?
- 2 Який епізод твору вам сподобався найбільше? Перекажіть його або прочитайте виразно.
- 3 Якби цього твору не було в шкільній програмі, чи порадили б ви прочитати його своїм одноліткам? Відповідь обґрунтуйте.

Розмірковуємо над текстом твору

- 1 Як герой поставився до того, що його таємницю викрили? Як ви зрозуміли його слова: «Мені не було ні соромно, ні страшно, ні кривдливо — одне слово, ні добре, ні зле. Мені було ніяк»?
- 2 Що спонукало Івася позбутися зніща? Оберіть відповідь серед запропонованих варіантів або додайте свій.
А страх перед покаранням
Б усвідомлення наслідків втручання чортеняти в його життя
В усвідомлення справжніх цінностей: любові батьків, дружби
Г ?
- 3 Які риси характеру Івася розкрилися в останніх розділах? Доповніть таблицю.

- 4 Як ви вважаєте, чого навчила ця історія Івася? А чого вона навчила вас?
- 5 Які проблеми порушив автор у творі? Оберіть відповідь серед запропонованих варіантів або додайте свій. Вибір обґрунтуйте.
- А** проблема прийняття власних рішень, відповідальності за їхні наслідки
- Б** проблема самопізнання
- В** вибір справжніх цінностей
- Г** ?

Подискутуймо?

Як ви вважаєте, якби Любочка не розповіла Оленчиному братику про яйце, чи вирішив би Івась його позбутися? Відповідь обґрунтуйте.

Виявляємо творчі здібності

Які ілюстрації ви б хотіли побачити в книжниці про Івася? Опишіть їх або намалюйте.

Узагальнімо?

- Невеликий прозовий, віршований або драматичний гумористичний твір — це:
А гумореска **Б** повість **В** п'єса
- Остап Вишня — літературний псевдонім
А Павла Прокоповича Глазового
Б Павла Григоровича Тичини
В Павла Михайловича Губенка
- Автор твору «Велике цабе» —
А Остап Вишня
Б Олександр Виженко
В Іван Андрусяк
- Кріт у хмароньці живе у творі
А Івана Андрусяка
Б Остапа Вишні
В Олександра Виженка

5. Прозовий твір з елементами фантастики про сучасних школярів створив
А Олександр Виженко **Б** Остап Вишня **В** Іван Андрусяк
6. Усмішками свої твори називав
А Іван Андрусяк **Б** Остап Вишня **В** Олександр Виженко

Віртуальна бібліотека

Щоб більше дізнатися про гумор у літературі, прочитайте твори Павла Глазового «Кухлик», «Найважча роль», Бориса Комара «Диваки», Олега Чорногуза «Веселі поради», «Як вибрати ім'я».

Підсумки

Пригадайте твори, прочитані в шостому класі.

1. Автор вірша «Тиша морська» —
А Іван Франко **Б** Тарас Шевченко **В** Леся Українка
2. Різдвяну тему висвітлено у творі
А Микити Годованця «Голуб і Лелека»
Б Дмитра Кременя «Літа мої і зими...»
В Ігоря Калинця «Вертеп маленького хлопчика»
3. До зимового циклу українських обрядових пісень належить
А «Купайло, Купайло, де ти зимувало?»
Б Щедрик, щедрик, щедрівочка...»
В «Кривий танець»
4. Автор байки «Бджола і Шершень» —
А Григорій Сковорода
Б Леонід Глібов
В Микита Годованець
5. Прозою написано твір
А «Розвивайся ти, високий дубе...»
Б «Бджола і Шершень»
В «Євшан-зілля»

6. Установіть відповідність між назвою твору і його жанром (видом).
- 1 «Сокіл-Род»
 - 2 «Вовк і кіт»
 - 3 «І досі сниться: під горою...».
- А роман
Б лірична поезія
В байка
Г міф
7. Установіть відповідність між твором і героєм.
- 1 «Таємне товариство боягузів, або засіб від переляку № 9»
 - 2 «Сапієнси»
 - 3 «Зоряна мандрівка»
- А Мишко Неборак
Б Феїнка
В Клим Джура
Г Івась
8. Які твори, прочитані в шостому класі, вам найбільше сподобалися?
9. Які поезії ви вивчили напам'ять?
10. Які твори з літератури рідного краю вас зацікавили?
11. Які твори для позакласного читання ви порадили б прочитати своїм друзям і подругам?

Словник термінів і понять

Алегорія (інакомовлення) — втілення певної ідеї в конкретному образі тварини, рослини або предмета.

Афоризм — лаконічний влучний вислів.

Байка — віршове або прозове алегоричне оповідання повчального змісту.

Вічні теми — літературні теми загальнолюдського значення (життя і смерть, добро і зло, любов і ненависть, людина і природа).

Гіпербола — перебільшення якостей людини, явища, предмета.

Громадянська поезія — поетичні твори, у яких розкриваються соціальні й національні мотиви.

Гумор — відображення смішного в людині й житті. Гумор частіше висловлює добродушне ставлення, не заперечує об'єкта висміювання.

Гумореска — невеликий прозовий, віршований або драматичний гумористичний твір.

Домисел (вимисел) — народжена уявою письменника дійсність, додавання з художньою метою того, чого насправді не існувало.

Драма — один із літературних родів, що змальовує дійсність у дії. Драма тісно пов'язана з театром, вона призначена для сценічного втілення.

Драматизм — загострена напруженість дії в художньому творі.

Езопівська мова — мова, яка передає думки в замаскованій формі, за допомогою натяків, алегоризму.

Епіграф — цитата, уміщена перед текстом твору або його розділами, яка визначає основну ідею чи тему твору, вказує на авторську позицію.

Епізод — відносно самостійний фрагмент сюжету твору.

Епітет — художнє означення.

Епос — рід літератури, важливою рисою якого є оповідь.

Запозичення — використання автором уже відомих мотивів, образів, ідей, художніх засобів і прийомів.

Ідея — основна думка художнього твору.

Інтер'єр — змалювання з художньою метою внутрішніх приміщень помешкання.

Іронія — вид зображення, що виражає глузливо-критичне ставлення до предмета зображення.

Історична повість — середній за обсягом епічний твір про минуле, який поєднує історичну правду з художнім висловом.

Казка — народний оповідний твір про вигадані події, що утверджує перемогу добра над злом.

Комедія — драматичний твір, у якому за допомогою гумору та сатири висміюються негативні явища дійсності.

Композиція — побудова твору.

Контраст — різка протилежність, протиставлення.

Конфлікт — зіткнення протилежних поглядів у художньому творі.

Кульмінація — момент найвищого емоційного напруження, загострення дії.

Ліризм — піднесено-емоційне переживання події чи явища.

Лірика — рід літератури, в основу якого покладено емоції, переживання, роздуми людини.

Ліричний відступ — прийом у літературному творі, коли автор безпосередньо висловлює свої думки й почуття з приводу подій чи героїв твору.

Ліричний герой — носій думок, переживань у ліричному творі.

Ліро-епічний твір — літературний твір, у якому поєднались виражальні засоби лірики й епосу.

Метафора — образний вислів, що розкриває ознаки одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого предмета чи явища.

Монолог — розгорнуте висловлювання, що належить одній людині й виражає її думки та переживання. Від діалогу монолог відрізняється тим, що є самодостатнім висловлюванням, не вимагає відповіді.

Мотив — тема ліричного твору.

Оповідання — невеликий епічний твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя одного або небагатьох персонажів.

Паралелізм — художній прийом, що передбачає зіставлення людського життя з описами природи з метою розкриття психологічного стану героїв.

Пародія — комічне наслідування іншого художнього твору.

Пейзаж — опис природи в літературному творі.

Персонаж — дійова особа літературного твору. Виділяють головних, другорядних, епізодичних персонажів.

Персоніфікація — наділення неживих предметів чи явищ природи людськими якостями.

Підтекст — прихований зміст твору.

Повість — епічний твір, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.

Поема — ліро-епічний чи епічний твір, у якому зображено значні події й яскраві характери.

Порівняння — пояснення одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою сполучників як, мов, немов, наче, ніби та ін.

Послання — ліричний твір, написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб.

Портрет — зображення зовнішності людини в літературному творі. **Притча** — філософсько-алегоричний повчальний твір.

Прототип — реальна особа, життя й діяльність якої покладено в основу створеного письменником персонажа.

Псевдонім — вигадане ім'я та прізвище письменника.

Публіцистика — твори, що висвітлюють актуальні суспільні проблеми.

Рима — співзвучне закінчення рядків у поетичному творі.

Роман — великий складний епічний твір, у якому широко зображено життя багатьох персонажів.

Романс — ліричний твір із наспівною інтонацією, який виконується під музичний акомпанемент.

Сатира — гостре викриття негативних явищ.

Синоніми — слова, різні за звучанням, але однакові чи близькі за значенням.

Строфа — повторювана сполука рядків у поетичному творі.

Сюжет — подія чи система подій у літературному творі.

Трагедія — драматичний твір із гострим непримиренним конфліктом, який завершується загибеллю героя.

Умовність — порушення правдоподібності зображення з художньою метою.

Усмішка — різновид гуморески. У ній так само є комічний сюжет і легкий доброзичливий сміх. Часто усмішка поєднує побутові або пейзажні описи з кумедними авторськими коментарями.

Усна народна творчість — словесна частина мистецьких явищ народної культури.

Характер — образ людини з властивими їй індивідуальними рисами, що зумовлюють її поведінку, ставлення до інших людей.

Художні засоби — сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких постає художній світ твору.

Художня деталь — зображена у творі подробиця, наділена особливим змістом. Вона означає значно більше, ніж проста життєва реалія: здатна уточнювати задум автора, увиразнювати психологічну характеристику персонажа, впливати на емоційну специфіку твору.

Цикл — сукупність творів, об'єднаних автором у художню цілість.

УКРАЇНЬКА

ЛІТЕРАТУРА **підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти**

Особливості підручника:

- створює умови для активної діяльності на уроці та свідомої самостійної роботи учнів
- дає змогу втілювати сучасний підхід до навчання через систему компетентнісно орієнтованих завдань

Електронний інтерактивний додаток дозволить:

- здійснити онлайн-тестування
- скористатися додатковими матеріалами